MODERN MAGYARORSZÁG

Az ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Doktori Programjának Folyóirata

2012. szeptember

© ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék

Új- és Jelenkori Magyar Történeti Doktori Program

Főszerkesztő:

Erdődy Gábor

Szerkesztőbizottság:

Pajkossy Gábor, Pritz Pál, Varga Zsuzsanna

Szerkesztőség:

Manhercz Orsolya (felelős szerkesztő)

Cúthné Gyóni Eszter, Dombovári Ádám, Marchut Réka, Szilágyi Adrienn, Tóth-Barbalics Veronika, Wirthné Diera Bernadett

Közreműködők:

Melkovics Tamás, Sipos Balázs, Zeidler Miklós

Kiadó: *ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék*

Székhely: *1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8.*

Felelős kiadó: *Erdődy Gábor*

ISSN

TARTALOMJEGYZÉK

Tisztelt Olvasó! 5

Tanulmányok

Melkovics Tamás: *„Aki megkezdte – felét elvégezte a munkának." Felsőbüki Nagy Pál politikai szerepvállalásának jelentősége a polgári átalakuláshoz vezető út kezdetén* 8

Bene Orsolya: *Békepárti állásfoglalások a békekötés és a függetlenség kérdését illetően az országgyűlés 1849-es debreceni ülésszakán – 1. rész* 36

Bognár Szabina: *(Lokál)patriotizmus és tudományos helytörténetírás. Tagányi Károly helytörténetírói munkássága* 62

Klestenitz Tibor: *A katolikus sajtómozgalom a bethleni konszolidáció éveiben* 86

Divinyi Zsombor: *Országgyűlési választások Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye gödöllői (Pest megye 4. számú) választókerületében 1920 és 1990 között – 1. rész* 124

Erdős Kristóf: *„Együtt voltunk…" Magyarok Salzburgban, 1956–1990* 167

Recenziók, könyvismertetések

Tevesz László: *A folytonosság keskeny ösvényén – vagy széles országútján? Kecskeméti Károly: Magyar liberalizmus, 1790–1848. Argumentum Kiadó, Budapest, 2008.* 203

Bern Andrea: *„Optikai csalódások, melyek a hagyományt elárasztják" s a „tiszta ismeret." A magyar jobboldali hagyomány. Szerk. Romsics Ignác. Osiris Kiadó, Budapest, 2009.* 224

Szécsényi András: *Zsidótörvények által homályosan. K. Farkas Claudia: Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon 1920–1944. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010.* 229

Beszámolók

Dombovári Ádám: *Visszaemlékezés az első észak-amerikai konferenciámra* 239

Beszámoló a 2011. júniusi doktorandusz konferenciáról 248

Interjúk

„Roppant jó érzés fogott el, amikor megtudtam, hogy történelem óra is lesz." (Pritz Pál) 263

„… sokat kell dolgozni, kutatni, írni, publikálni és várni." (Majoros István) 278

„Az ember a saját útján halad, a saját kérdéseit teszi föl…" (Veliky János) 294

Számunk szerzői 303

Tisztelt Olvasó!

Az alábbi összeállítással útjára indul az ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskolája Új- és Jelenkori Magyar Történeti Programjának online folyóirata, mindenekelőtt az érintett doktoranduszok publikálási lehetőségének bővítése szándékával. A doktori program sokszínűségének megjelenítésére hivatott elektronikus kiadvány az elmélyült műhelymunka keretében megszületett legszínvonalasabb, tanszékünk oktatói által lektorált tanulmányok megjelentetésére vállalkozik, amikor fórumot biztosít az évenként megrendezésre kerülő konferenciák legjelesebb előadásainak továbbfejlesztett írásos változatai számára, valamint teret kínál a frissen megszületett disszertációk egyes fejezeteinek és egyéb, a doktori tanulmányok elvégzése ideje alatt keletkezett írásoknak.

A meghatározó rovatát alkotó tanulmányok mellett a folyóirat hangsúlyos részét képezik a 19. és 20. századi magyar történelemmel foglalkozó jelentős munkákról készült recenziók, valamint a program tudományos életével kapcsolatos rendezvényekről és eseményekről tájékoztató beszámolók. Mivel megkülönböztetett fontosságot tulajdonítunk a Doktori Iskolánk más programjaival, valamint a hazai és külföldi doktori műhelyekkel való folyamatos együttműködésnek, külön fejezetben kerülnek közlésre a tanszékünk oktatóival, valamint a legjelentősebb magyarországi és a külföldi partnereinkkel készített interjúk.

Napjainkban fokozott érdeklődéssel fordul a közvélemény a nemzeti identitás alakulása szempontjából kulcsfontosságú 19–20. századi magyar történelem felé, s egyre nagyobb az igény a jelen fejlődést is meghatározó mértékben befolyásoló közelmúlt pontosabb megismerésére, jobb megértésére. Hosszú évtizedeken át tabuként kezelt, elhallgatott vagy éppen félremagyarázott jelenségek, kérdések

kerülnek a sokfelé ágazó diszkussziók homlokterébe. A modern Magyarország megszületését és fejlődését megalapozó összetett, olykor meglehetősen ellentmondásos folyamatok és fordulatok, a 20. században bekövetkezett megrázó erejű tragédiák, az egymást követő forradalmak és ellenforradalmak, súlyos válságok és jelentős eredményeket felmutató konszolidációk történelmi tényeknek megfelelő értelmezése a sikeres jövő tervezésének nélkülözhetetlen feltétele.

A történetírás mindenkori hivatása, kötelessége és felelőssége, hogy az aktualizáló kihívásokat következetesen elhárítva megfelelő, az egyetemes progresszív értékekkel szintézist teremtő teljesítménnyel járuljon hozzá a kiútkereső próbálkozások össznemzeti munkájának tudományos megalapozásához, egyúttal hidat teremtsen múlt és jelen, illetve jövő között. Ezért is választottuk folyóiratunk jelképének az Erzsébet hidat, annak is egy – a valóságban sohasem létezett – változatát, amelyben a 19. és a 20. század fordulóján megépült, majd a 20. században modern formában újjáépített hídszerkezet kapcsolódik össze.

A társadalmi jelentőségében a korábbi történelmi korszakokhoz képest valójában semmit nem veszített történész szakma apró elemét alkotó doktori programunk az útjára induló online folyóirattal a jelzett törekvések megvalósításához kíván eredményesen hozzájárulni.

Budapest, 2012. augusztus 22.

Erdődy Gábor

Tanulmányok

Melkovics Tamás

„AKI MEGKEZDTE – FELÉT ELVÉGEZTE A MUNKÁNAK”

Felsőbüki Nagy Pál politikai szerepvállalásának jelentősége a polgári átalakuláshoz vezető út kezdetén

„Vegyük le süveginket, adjuk meg, mi Istené, de adjuk meg azt is, mi e Nagy hazafié, ne tagadjuk meg tőle azon babért, melyet érdemlé; hiszen nemzetiségünk megmentésében ő az első bajnok.”[1] Így ír Széchenyi István *A Kelet népe* című munkájában Felsőbüki Nagy Pálról, továbbá, egyik hozzá intézett levelét a következőképpen kezdi: „Kedves barátom s különösen tisztelt mesterem!”[2] Kossuth Lajos hasonlóképpen emlékezik meg Felsőbüki Nagyról: „Én bámulva lángszellemét, csodálva velőkig ható ékesszólását, ilyennek tiszteltem őt életében, s úgy is mint magyar, úgy is mint hazafi, úgy is mint a szabadság híve a hálás elismerés azon adójával adózom emlékének, amely a tanítványtól a mestert megilleti.”[3] Kölcsey Ferenc 1835. február 9-i búcsúzásáról pedig így tudósít Kossuth Lajos: „Nyilván

[1] *Széchenyi István*: A Kelet népe. Pozsony 1841. 57.; Az idézeteknél az egész dolgozatban arra törekedtem, hogy a korabeli nyelvezet megmaradjon. A régies kifejezéseket érintetlenül hagytam, a helyesírást és a központozást indokolt esetben javítottam.

[2] *Tóth Lőrinc*: Felsőbüki Nagy Pál emlékezete. Bp. 1874. 46.

[3] Kossuth Lajos kormányzó levele Turinból. *Új Sopronvármegye* (1939. nov. 19.) (Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára (a továbbiakban SL) XIII. 11. 15.)

elösmeri, hogy Nagy Pál volt az, aki első szikrát gyújtott 27 évek előtt kebelében, őt mesterének nevezé, s büszkének vallá magát, hogy mesterének pályatársa lehetett"[4]

Felsőbüki Nagy Pál udvarhű, középbirtokos családban született 1777-ben Fertőszentmiklóson. Politikai pályafutását vármegyei politizálással kezdte az 1800-as évek legelején. Összesen öt országgyűlésen keresztül képviselte Sopron vármegyét, mint második követ, s a század elején, a napóleoni háborúk következtében összehívott inszurrekciók mindegyikében részt vett. Első diétai fellépésére 1807-ben került sor, ahol mindenkit megdöbbentett bátor kormányellenes kirohanásaival és a jobbágyság érdekeit szem előtt tartó felszólalásaival. A közvélemény rajongott érte, dicsérő levelek sokaságával árasztották el. Az 1825–27-es országgyűlésen a közhiedelem szerint Nagy Pál beszédének hatására tette Széchenyi István híres felajánlását. Bár valószínűleg egy kisebb beszéd elválasztotta a kettőt egymástól, továbbá Széchenyi minden valószínűség szerint tudatosan készült eme nagy tettére, de kettejük neve a Magyar Tudományos Akadémiát illetőleg nem alaptalanul fonódott össze. Az 1830-as évektől kezdődően Nagy Pál népszerűsége lefele ívelt. 1832-ben elvállalta gróf Pálffy Ferenc csődbement birtokkomplexumának zárgondnoki címét, mely kellő alapot szolgáltatott arra, hogy amikor Felsőbüki Nagy nem az ellenzékkel szavazott, vagy korábbi nézetét megváltoztatta, az udvarhoz átpártoltnak, a kormány által megvesztegetettnek bélyegezzék meg. Sokszor pályatársai sem értették meg több alkalommal kétértelműnek látszó magatartását. Felsőbüki Nagy Pál végül az 1839–40-es országgyűlés után vonult vissza a közéleti pályafutástól. A későbbiekben többen próbálták őt megvédeni az említett vádakkal szemben, de a vita 1857-es halála után is tovább folytatódott. A modern történetírás két alakja foglalkozott behatóan Felsőbüki Nagy Pállal. Barta István újabb kényes

[4] *Kossuth Lajos*: Országgyűlési Tudósítások. S.a.r. a Keleteurópai Tudományi Intézet Történettudományi Intézetének munkaközössége. Bp. 1948–1961. (Kossuth Lajos összes munkái I–V.) IV. 220. – Tette mindezt Kölcsey annak ellenére, hogy a diéta során többször is hangot adott Nagy Pállal kapcsolatos kételyeinek.

ügyeket tárt fel a személyét illetően, hiszen mint kiderült 1831-ben az udvarhoz folyamodott egy, akkor a koronára szálló szomszédos birtoktömb ügyében. Kérvényében pedig megígérte, hogy az udvar érdekeinek megfelelően fog politizálni. Varga János egy emlékülésen tartott előadásában részletesen kitért a Felsőbüki Nagy Pállal kapcsolatos vitás kérdésekre és Bartával ellentétben ő igyekezett a vádakkal szemben megvédeni a híres Sopron vármegyei követet.[5]

Jelen tanulmányomban arra igyekszem választ adni, hogyan lehet az, hogy a széles közvélemény emlékezetében már gyakorlatilag alig-alig szereplő politikust a reformkor legnagyobb alakjai nevezték politikai mesterüknek, és vállalták vele szemben a tanítványi titulust? A Nagy Pállal kapcsolatban felmerült vádakkal ebben az írásban csupán érintőlegesen foglalkoznék. Nézetem szerint Felsőbüki Nagy az 1832–36-os országgyűlésig csak és kizárólagosan saját elveit követte, az ellene felhozott vádak pedig alaptalanok voltak. Az 1830-as diétán ugyan erőteljesen megváltozott a Sopron vármegyei követ magatartása, de ekkor még pusztán egy – a külpolitikai változások által indokolt – jól látható taktikai váltásról volt szó. Ezután viszont nem lehet figyelmen kívül hagyni Nagy Pál zárgondnoki kinevezését, valamint birtokkérelmét sem, azonban azt feltétlenül le kell szögeznünk, hogy a legfontosabb kérdésekben továbbra is hű maradt önmagához és korábbi nézeteihez.[6]

Az országos politikai háttér

A feltett kérdés megválaszolásához elsőként azt a politikai miliőt kell megvizsgálni, amelyben Felsőbüki Nagy Pál megkezdte közéleti szerepvállalását. Az 1790-es évek

[5] További információ: *Barta István***:** Felsőbüki Nagy Pál és a bécsi kormány. Századok 97. (1963) 747–781.; *Varga János*: Felsőbüki Nagy Pál és kora. Vasi Szemle 41. (1987) 493–510.

[6] Véleményemet hosszasabb kutató munkára alapozom. Hiszen jelen tanulmány a már korábban megvédett szakdolgozatom egy átdolgozott részlete.

hangulatát élénk szellemi pezsgés jellemezte. A felvilágosodás jegyében egyre többen fogalmaztak meg nemzeti, politikai programokat. A korszak talán legkitűnőbb és egyben legradikálisabb politikai gondolkodójának Hajnóczy Józsefet tekinthetjük. Azt is meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy „Hajnóczy jobbágyfelszabadítást, népképviseletet, törvény előtti egyenlőséget, egyéni szabadságjogokat hangoztató liberális reformelképzeléseiből semmi sem csapódott le az országgyűlésen, sem 1790–91-ben, sem később."[7]

Hiába hozott tehát az országgyűlés közjogi téren nagy eredményt,[8] társadalmi szempontból csupán csekély előrelépések mutatkoztak. Nemcsak arról volt szó, hogy a többség még nem érett meg a társadalmi előrehaladásra, hanem arról is, hogy a felvilágosult gondolkodók többsége az országos intézményekben nem tudta vagy nem is akarta felvállalni haladó eszméit. Az esély azonban megvolt a változásra, az országgyűlés – mint ismert – kilenc bizottságot állított fel, hogy a diétán kívül megvitassák a problémákat, és reformterveket dolgozzanak ki. A javaslatok, az úgynevezett operátumok, hamarosan el is készültek, de megtárgyalásukra egészen az 1832-ben kezdődő országgyűlésig nem került sor. A késedelem egyik oka a jakobinus összeesküvésre adott eltúlzott bécsi reakció volt. A viszonyok majd csak – nagyban József nádornak köszönhetően – a századforduló környékén normalizálódtak, de a kormányzat továbbra is gyanakvóan nézett a magyarokra, ezért a gazdasági és a politikai diszkriminációt alkalmazta velük szemben.

Feltűnő viszont, hogy a magyar politikai elitben az udvar politikájától függetlenül is érezhető egy látványos megtorpanás, amely ma is komoly dilemmát okoz a történelmünk ezen korszakával foglalkozók számára. „A magyar történészek

[7] *Poór János***:** Kompromisszumok kora. Bp. 1992. 151.

[8] 1790/91. évi X. törvénycikk: „Magyarország, a hozzá kapcsolt részekkel együtt, szabad és kormányzatának egész törvényes módját illetőleg (beleértve mindenféle kormányszékeit) független, azaz semmi más országnak vagy résznek alá nem vetett, hanem saját állami léttel és alkotmánnyal bíró, […]."

ugyanis a maguk módján már évtizedek óta azon is vitatkoznak, hogy van-e folytonosság a két magyar reformkor között, vagy az 1790-es évek derekán megtorpant a reformtörekvések folyamata, és csak egyes magányos reformerek éltették magányukban hajdani gondolataikat."[9] – foglalja össze a diskurzus lényegét Miskolczy Ambrus. Később pedig arra is figyelmeztet, hogy nemcsak ideológiai és periodizációs vitáról van szó, hanem tágabb értelemben véve arról, hogy kérdéses: a magyar liberalizmus külföldi import, vagy pedig látványos nekilendülésekkel tarkított szerves fejlődés eredménye?

A folytonosság–megszakítottság vita történetének ismertetése során Miskolczy azt a következtetést vonja le, hogy „eszmei síkon a felvilágosodástól a liberalizmusig egyértelmű a folytonosság."[10] Az eszmék mellett a politikai életben azonban már nem ilyen magától értetődő a kontinuitás. A közéletet 1795 után egészen 1812-ig az abszolutizmus és a rendiség dualizmusa jellemzi, amelynek egyik pólusán a gyanakvó udvar, a másikon pedig a kellőképpen megosztott, a fennálló rendre valódi veszélyt nem jelentő nemesi politikai osztály foglal helyet.

Poór János megjegyzi, hogy a századforduló országgyűlései nemcsak azért nem léptek túl a közjogi kompromisszum keretein, mert erre természetüknél fogva alkalmatlanok voltak, hanem „mert az abszolutizmus és a rendiség együttműködését a századvégen minden korábbinál inkább kényszerpályára szorította a külpolitika."[11] Ausztria a hatalmas kiadásokkal és katonai erőfeszítésekkel járó napóleoni háborúk miatt rá volt szorulva Magyarországra, a rendek pedig segítettek, megajánlották az adókat, a katonákat, a terménysegélyeket, és ez nem is esett nehezükre.

Nagyban elősegítette ezt a lojalitást, hogy a háború az addig értékesítési gondokkal küzdő birtokos nemesek számára jó üzletnek bizonyult. „A politikai

[9] *Miskolczy Ambrus*: A felvilágosodás és a liberalizmus között: Folyamatosság vagy megszakítottság? Egy magyar történészvita anatómiája. Bp. 2007. 7.

[10] Uo. 89.

[11] *Poór J.*: Kompromisszumok i. m. 142.

jogaiba visszahelyezett nemesség széles rétegei ki tudták használni a századforduló háborús konjunktúráját. A kormányzat és a nemesség közös megegyezéssel fátylat borított a felvilágosult abszolutizmus és a jozefinisták – társadalmi reformtörekvésekkel fémjelzett – korszakára. Az ország legfelső fóruma, az országgyűlés – éppúgy, mint korábban – legfeljebb annyiban képviselte a magyar társadalom érdekeit, amennyiben azok egybeestek a néhány százaléknyi nemes érdekeivel."[12] Az érdekszövetség azonban a bizalmatlanság jegyében jött létre, s végig ilyen légkörben is működött. 1812-ben pedig az uralkodó felmondta ezt a dualizmust, ezután először merev, majd „engedékenyebb" reakció következett.

Miskolczy véleménye szerint innentől kezdve gyakorlatilag egészen 1830-ig, a magyar liberálisok színrelépéséig, az udvar részéről a kettős reakció, a magyar rendek részéről pedig a hagyományos konzervativizmus határozta meg a politikai színteret.[13] Ez a helyzet pedig – ahogy azt Dénes Iván Zoltán is megjegyzi – két jól elkülöníthető csoportra osztotta fel a politikai palettát: a mindenben az udvart támogató aulikusokra és a kormány jogsértéseit számon tartó és szóvá tevő rendi sérelmi ellenzékre, a gravaminalistákra. Az első csoport jellemzői: a birodalmi és dinasztikus lojalitás, a kormánypártiság és az abszolutisztikus államgépezet kiszolgálása. A másik oldal ismérvei pedig: az udvar álláspontjának oppozíciója, a nemesi előjogok védelme, a rendi alkotmányosság őrzése és a törvényeket betartó magyar király iránti lojalitás. Míg az aulikusok nagy része a felsőtáblán foglalt helyet, addig az alsótáblai köznemesség többségét hagyományos módon a gravaminalisták alkották.[14]

A közéleti és politikai állapotokat Nagy Pál színrelépésekor tehát a következőképpen lehet összefoglalni – Poór János segítségével: „A bizalmatlan,

[12] Uo. 143.

[13] *Miskolczy A.*: Felvilágosodás és a liberalizmus i. m. 98.

[14] *Dénes Iván Zoltán*: Közüggyé emelt kiváltságőrzés: A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években. Bp. 1989. 20–22.

besúgói hálózatot kiépített abszolutizmus és a konzervatív korlátait átlépni nem tudó magyar nemesi társadalom időnként megzavart, de alapjában véve békés közjogi érdekszövetsége megbonthatatlannak tetszett. Konzerválódott egy állapot, amely miatt a korabeli Magyarország – mint azt kortárs magyar kritikusai is látták – már nem illett a modern európai államok közé. Beillesztésére a moralizáló, jórészt vidéki magányba húzódott nemesi elégedetlenek nem vállalkozhattak. Ahhoz ki kellett volna lépniük elzárkózottságukból, és megtagadva a hivatalos politika megyei és országos fórumainak ősi játékszabályait, azokat nemcsak közjogi csatározások, hanem társadalmi reformok ügyéért vívott harcok színterévé kellett volna tenniük."[15]

Felsőbüki Nagy Pál politikai portréja

A tanulmány második felében Felsőbüki Nagy Pál politikai gondolkodásmódjának összefoglalására teszek kísérletet, hiszen e nélkül nem lehetséges megérteni a kortársak állásfoglalásait. Mivel „aligha képzelhető el, hogy egy politikusnak ne legyenek elképzelései arról, hogy mit akar, mit és hogyan kell tennie",[16] ezért abból indulok ki, hogy a Schlett István által *A politikai gondolkodás története Magyarországon* című művében összefoglalt alapkérdéseket a híres Sopron vármegyei követnek is fel kellett tennie.

Mi a baj, a fenyegetés?

Felsőbüki Nagy Pál nézetei szerint a legfőbb baj az, hogy Magyarország gyenge és törékeny: mind gazdaságilag, mind katonailag, sőt társadalmilag és erkölcsileg is.

[15] *Poór J.*: Kompromisszumok i. m. 160.

[16] *Schlett István*: A politikai gondolkodás története Magyarországon I–II. Bp. 2009–2010. I. 23.

Emiatt pedig nem képes ellenállni ellenségeinek, mindenekelőtt az abszolutisztikus, folyamatosan terjeszkedő cári orosz birodalomnak.

Az 1832–36-os országgyűlésen Felsőbüki Nagy a következőképpen szólalt fel: „Ki veheti tehát nekünk, magyaroknak rossz néven, ha belső dolgaink elrendeléséről tanácskozván, egyszersmind külső bátorságunkra is figyelmezünk, s méltó aggódással tekéngetünk körül határaink széleire, melyeknek peripheriája 3/4–ed részén egyszerre egy nagy hatalom jelent meg, melyet néhány esztendőkkel ez előtt csak messziről és foglalás vágyáról ösmértünk."[17]

Mi a bajok, a fenyegetések oka?

A gyengeség okai már többrétűek. Az egyik legfontosabb az az állapot, hogy egy idegen hatalom elnyomja, sőt egyre inkább „gyarmatként" kezeli az országot. Ez nem Felsőbüki Nagy egyedi véleménye: „A nemesi közvéleményben ekkor uralkodó álláspont a bajok okát – nem alap nélkül, de mégis leegyszerűsítve – az ország függő helyzetében látta."[18]

A másik fő ok azonban már nagyrészt az elnyomó bécsi udvartól függetlenül, az országon belül keresendő. Nagy Pál elsősorban a „nemzeti lélek szunnyadozását", azaz „lefordítva", a belső egység hiányát emeli ki. Szerinte ugyanis vallási, nyelvi és társadalmi különbségek forgácsolják szét az ország lakosságát. Nyelvi szempontból a legnagyobb probléma, hogy az állam nyelve a magyar helyett még mindig a latin,

[17] *Kossuth L.:* Tudósítások i. m. II. 447–449.

[18] *Gergely András*: A „rendszeres bizottsági munkálatok" szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában. Tiszatáj 28. (1974: 6. sz.) 38.

valamint hogy nagyon sok „idegen", nem magyarul beszélő csoport él Magyarországon.[19]

Társadalmi szempontból pedig a különböző csoportok között nincs egyetértés. A nemesség csak a saját gondjaival, sérelmeivel törődik, a városi polgárság nem akar beolvadni a magyar nemzetbe, de még annak nyelvét sem hajlandó megtanulni. Az egész országot eltartó jobbágyság pedig teljesen ki van szolgáltatva. Így az alsó néposztály birtokai, melyek az adó alapját szolgáltatják, napról napra fogyatkoznak, méreteik csökkennek. Mindezt tovább tetézi – elsősorban a nemesség, azon belül is leginkább a főnemesség részéről – egy általános, önző, öntelt magatartásforma.

Mi a megoldás a problémákra, azaz mi a cél?

Az első esetben Nagy Pál célja egyértelmű. Elérni, hogy Magyarország minél inkább önálló legyen, a magyar ügyekben pedig magyarok döntsenek. A király és legfőképpen a kormány mozgásterét pedig leszűkíteni, hogy csak a legfontosabb felségjogok maradjanak a kezükben. A legtöbbet emlegetett kulcsszó nála a szabad kereskedelem joga. Felsőbüki Nagy egész pályafutása során a „szabad kereskedelem" kifejezés alatt elsősorban a birodalmon belüli, Magyarországot sújtó előnytelen vámrendszer megszüntetését értette.

A második, vagyis az országon belüli problémák megoldása kapcsán a „nemzetteremtés" áll Nagy Pál eszmerendszerének középpontjában. Ezen a ponton

[19] Felsőbüki Nagy Pál „a fajvédő". Soproni Hírlap (1936. dec. 25.) (SL XIII. 11. 15.) – Felsőbüki Nagy Pál a magyar társadalom mindhárom szintjén megemlíti a problémákat (indigenátus, betelepítés, mesterlegények beáramlása).

ki kell térnem arra, hogy mit is értettek a kortársak, illetve Felsőbüki Nagy Pál a nemzet szó alatt.

Gyurgyák János *Ezzé lett magyar hazátok* című könyvében kifejti, hogy a korai nacionalizmust két főbb tényező határozta meg. Az egyik a Werbőczy által nemesi hitvallássá tett „natio Hungarica", mely az etnikai és anyanyelvi szempontból lényegtelen, egyazon nemesség alapelvét mondta ki. Ezen elv szerint a nemesség, a „populus" élesen elkülönül a köznéptől, a „plebs"-től. A nemesség számára ez a fajta nacionalizmus fegyverként szolgált a Habsburg-abszolutizmussal szemben, ugyanakkor a feudális eredetű privilégiumok fenntartásával, az alsóbb néposztályokkal szembeni közömbösséggel és lenézéssel is párosult.[20]

Nem lehet azonban tagadni azt sem, hogy már a középkor óta létezett egy etnikai-származási csoporttudat is: a „gens Hungarorum". Ez jogállástól függetlenül a magyarul beszélőket, a közös eredetűeket fogta össze. Gyurgyák János véleménye szerint a 19. században a „natio Hungarica" mellett egyre erősödött a „gens Hungarorum", végül pedig a liberális nacionalizmus emelte be a jobbágyságot a nemzetbe, és ezzel elindította a magyar fejlődést a modern politikai nemzetté válás útján.[21]

Felsőbüki Nagy Pálnál a nemzet szó már a 19. század legelején is elsősorban nyelvi közösséget jelentett. Elképzeléseiben egyértelműen az említett „gens Hungarorum" dominált. Kijelentette: „Ha a constitutión akármi sérelem esik, azt egy szempillantásban helyrehozhatja a fejedelem; de ha a tótok bekapnak valamely helységbe s azt eltótosítják, azt egy század se hozza helyre."[22] Ez azt jelenti, hogy

---

[20] *Gyurgyák János*: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története. Bp. 2007. 24–26.

[21] Uo.

[22] *Révész Imre*: Szoboszlai Pap István országgyűlési református lelkész levelei az 1825–27-ik évi országgyűlésről. In: Adalékok a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása történetéhez. Szerk. Szilágyi István – Vaszary Kolozs – Révész Imre. Bp. 1877. – Révész Imre megjegyzi, hogy: „Szoboszlai,

véleménye szerint a nemzetiség előrébbvaló a nemesi alkotmánynál, tehát a „gens Hungarorum" fontosabb, mint a „natio Hungarica". Nagy Pál 1840-ben azt állította, hogy ezt ő már 1807-ben megfogalmazta. Erre nincsen megfelelő bizonyítékunk, de az biztos, hogy az 1825–27-es országgyűlésen elmondta előbb említett szavait. Az 1827-es követjelentésében pedig ismételten megerősítette ezen állásfoglalását, és örömmel írta le, hogy a magyar nyelv kapcsán képes volt követtársaira pozitív hatást gyakorolni:

> „Által látták t. i. az ország rendei, hogy a nemzetek fenntartása nem alábbvaló az alkotmányoknak fenntartásánál, mert egy hanyatló vagy erőszak által megrendített alkotmányt boldogabb környülállások közt egyszerre ismét helyre lehet állítani, de egy elfajult, egy elkorcsosodott nemzetet századok múlva sem lehet megnemzetesíteni. Lehet ugyan valamely polgári társaság, ha a dolgot cosmopolitice tekintjük boldog, akármely nyelven beszélnek is; de nem lesz Magyarország soha többé Magyarország, ha lakosai más nyelven beszélnek."[23]

A „nemzetteremtés" tehát Felsőbüki Nagynál egyrészt jelenti az egységes nyelvi közösség megteremtését: a magyar államnyelv kiharcolását, valamint a magyar nyelv minél szélesebb körben való elterjesztését. Hiszen „egy oly hatalom kerítette be hazánkat Lengyelországtól Svejcig, melynek sebes terjedése talán még nagyobb aggodalmat okozhat még Európának, mint annak hatalma, kinek halandó részeit a hellénai sziklák fedik; midőn ezen hatalmasság hazánknak határszélein mindenütt rész szerint nyelvre, rész szerint vallásra nézve megegyező lakosokra

---

politikai érzületére nézve, egyáltalán nem volt barátja a Nagy Pál és mások által ezen országgyűlésen is oly hatalmasan képviselt ellenzéki irányzatnak, sőt egyenesen rosszallta és szenvedélyesen gyűlölte azt."

[23] *Ralovich Lajos*: Az 1825–ki országgyűlésről. Hazánk VI. (1886) 268.

talál. Bizonyosan megkívánná a szoros előre látás, hogy a magyar nyelv hazánknak egész kiterjedésében a határszélekig közönségessé tevődjék."[24]

Nagy Pál az 1825–27-es országgyűlésen részletesen felsorolta az országban élő „idegen" csoportotokat, és megfogalmazta velük szembeni elvárásait. Elsőként a horvátokat említette: „Nem kívánom én ezektől, hogy magyarokká legyenek. Minden nemzet legyen aminek született. De azt nem lehet bennek veszedelmes praeindiciumnak nem nevezni, hogy a deák nyelvhez ragaszkodnak az administratióban. Mert ha ezt megtanulhatják, miért nem tanulhatnának meg annak a nemzetnek nyelvét, amelyhez ők már csatolva vagynak és amelynek törvényeivel s constitutiójának hasznaival élnek, amely őket oltalmazza."[25] Nagy Pál nem látta, vagy talán nem is akarta látni, hogy a horvátok részéről ekkor még nem elsősorban nyelvi, nemzetiségi problémáról van szó, hanem arról, hogy ugyanúgy, ahogy Magyarország a legtöbb dologban igyekezett hangsúlyozni különállását Ausztriától, úgy a horvátok is a magukét Magyarországtól, a latin nyelv megtartásakor is ezt kívánták tovább erősíteni.[26]

Ezután Felsőbüki Nagy az országbeli nemességre tért át: „Kérdjük csak meg azokat a nemeseket, akik a felsőbb vármegyékben laknak, s tótul és németül beszélnek, hogy minek tartják magukat? Egy se fogja azt felelni, hogy ő tót nemes stb., hanem mind magyar nemesnek mondja magát."[27] Nagy Pál véleménye szerint Magyarországon csak magyar nemesség van, így tehát a nem magyarul beszélő magyar nemeseknek kötelességük megtanulni azt a nyelvet, amelyik nemzethez tartozónak vallják magukat.

---

[24] Uo.

[25] *Ralovich Lajos*: Az 1825–ki országgyűlésről. Hazánk VII. (1887) 6.

[26] *Szekfű Gyula*: Iratok a magyar államnyelv történetéhez. In: Nép, Nemzet, Állam: Válogatott tanulmányok. Szerk. Erős Vilmos. Bp. 2002. 384.

[27] *Ralovich Lajos*: Az 1825–ki országgyűlésről. Hazánk VII. (1887) 6.

Majd következtek a királyi városok: „Ha van háládatlanság a földön, a királyi városok polgáraiban van a legnagyobb. Kikből áll ugyan is ezen polgárok nagy része? Olyan mesteremberekből kik egy ujjal (inkább pálcával) vándorlottak ide. Vajon miért jöttek? Azért, mert ahol születtek, az a föld nem tudta őket tartani, táplálni, vagy legalább sanyarú táplálást adott oda nekik. Könnyebb életet keresnek hát itt, kenyeret, pénzt," – majd így folytatta Nagy Pál – „de még arra a szemtelenségre is vetemednek, hogy itt lakván is megkülönböztetik magukat a nemzettől, melynek kebelébe jöttek. […] Hát ez a sok deutsche Bürger miért nem megy abba a deutsche Landba, amely neki nem tud kenyeret adni?"[28]

Utolsóként Felsőbüki Nagy a parasztságot említette, és egész egyszerűen így fogalmazott: „ezeknek nagy része – a tótok – itt lakott már akkor, mikor a magyarok idejöttek. Az tehát fegyverrel meghódított nép."[29]

A „nemzetteremtés" a reformkori magyar politikai elit gondolkodásában a társadalmi korlátok lebontását is jelenti. Itt azonban sokszor nem látszik tisztán Nagy Pál valódi célkitűzése, ezért jelen esetben három, különösen meghatározó kérdéskörben vizsgálnám meg a híres Sopron vármegyei követ állásfoglalását.

1. Jobbágytelki nemesség

A kérdés az volt, hogy „az olyan nemes személyek, kik más földes uraknak telkeiken jobbágyosodnak, tartoznak-e nem a fejekre, hanem egyedül azon telkeknek használására tett kir. adót megfizetni?"[30] Nagy Pál igennel válaszolt, és az 1827-es követjelentésében meg is indokolta ezen állásfoglalását. Elsőként azt emelte ki, hogy utasításba kapta: ami törvénytelen, és a józan értelemben vett nemesi szabadsággal nem egyezik meg, azt orvosolni kell. Rögtön láthatjuk, hogy az instrukcióban

[28] Uo.

[29] Uo.

[30] *Ralovich Lajos*: Az 1825–ki országgyűlésről. Hazánk VI. (1886) 269.

konkrétan nem szerepelt állásfoglalás a jobbágytelki nemesség kapcsán, ezért Felsőbüki Nagynak Sopron vármegye közgyűlése előtt is magyarázkodnia kellett.

A második indoka az adó mennyiségének állandó csökkenése volt. A bevételek ugyanis nemcsak az állandó hadsereg költségeit fedezik, hanem „abból pótoltatik a házipénztár, abból kerül ki minden erő, minden munka, az utak, folyóvizek és egyéb közintézetek helyreállítása, egy szóval a külső és belső bátorságra és rend fenntartására szükséges költségek." Az adó Nagy Pál szerint tehát nemcsak a kormány, hanem a nemzet és a nemesség „megbecsülhetetlen kincse," melynek „csorbítását" meg kell gátolni, különben magának a nemességnek kellene adóznia.[31] Az adó összege viszont egyre csökken, ami annak is köszönhető, hogy sok helyen a nemesek – olykor erőszakkal – szerzik meg a jobbágytelkeket, aztán ezek a birtokok kikerülnek az adóköteles telkek összeírásából.

Felsőbüki Nagy harmadik indoka az volt, hogy a jobbágytelki nemesség megadóztatása nem ellenkezik a régi törvényekkel, sőt összhangban van velük. A Sopron vármegyei követ már 1826. május 20-án is különféle régi törvényeket sorolt fel az országgyűlésen, amelyek szerinte igazolják állítását.[32] Utolsó indokként pedig azt emelte ki követjelentésében, miszerint annak ellenére, hogy a jobbágyság vagyona egyre csökken, az adók folyamatosan növekednek.[33]

A jobbágytelki nemességre vonatkozó javaslat határozattá lett,[34] bár törvényerőre csak 1836-ban emelkedett. Horváth Mihály így emlékezik meg az esetről: „a nagyszámú úrbéri nemesség e kiváltságtól megfosztva lévén, az adóügyekre nézve azontúl a többi adózókkal egyesült, s kivívni segíté a közös

[31] Uo. 270.

[32] *Ralovich Lajos*: Az 1825–ki országgyűlésről. Hazánk VIII. (1887) 183.

[33] *Ralovich Lajos*: Az 1825–ki országgyűlésről. Hazánk VI. (1886) 271.

[34] Azzal a megkötéssel, hogy az eddig nem adózott ilyféle nemeseknek csak utódai kezdjék meg az adófizetést.

teherviselés elvének diadalát."[35] Horváth tehát talán túlozva, de forradalmi és pozitív esetnek tulajdonítja Nagy Pál állásfoglalását.

Nem úgy az akkori diéta. A jobbágytelki nemesség megadóztatását ugyanis az udvar már régóta sürgette, Felsőbüki Nagy pedig ezen tárgykörben nem védte tovább az alkotmányt a kormányzattal szemben, hanem lényegében annak csorbítására törekedett. Az 1825–27-es országgyűlésen tehát az akkori ellenzék egy fontos kérdésben – Nagy Pál közbenjárásának is köszönhetően – vereséget szenvedett.

2. Önkéntes örökváltság

Nagy Pál 1807 óta folyton a jobbágyság jogaiért küzdött. Vajon csak helyzetük javítását kívánta, vagy meg akarta szüntetni magát a jobbágyságot? Felsőbüki Nagy az 1832–36-os diétán foggal-körömmel harcolt a jobbágyot megillető önkéntes örökváltságért is. Tudjuk, hogy miután az uralkodóhoz megérkezett a – a főrendek által is elfogadott – nyolc úrbéri törvénytervezet, azokra csak kilenc hónap múlva született válasz. A két nappal korábban kelt uralkodói döntést 1834. augusztus 30-án hirdették ki. A leirat elvetette a három leglényegesebb javaslatot: az önkéntes örökváltságot, az úriszék korlátozását, valamint a jobbágyok személyi és vagyonbiztonságát.[36]

A felháborodás nagy volt, az udvar pedig nem kockáztathatta, hogy a törvénytervezetet újra felküldjék a rendek. Wirkner Lajos udvari tanácsos október 4-én vetette fel: „elkerülhetetlenül szükségesnek tűnik, hogy a kormány – hacsak nem hajlandó engedni ebben a kérdésben, melyben hatalmas csapást mérnek az ősiségre – hatást fejtsen ki a megyékben."[37] Az udvar célja tehát a vármegyei követutasítások

[35] *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történelméből: 1823-tól 1848–ig. I–II. Pest 1864. I. 172.

[36] *Pajkossy Gábor*: Kölcsey követi lemondásának történetéhez. Századok 130. (1996) 1192.

[37] Uo.

megváltoztatása lett. Reviczky kancellár október 7-én tizenhat vármegye fő-, illetve alispánját és Scitovszky János rozsnyói püspököt szólította fel, hogy érjék el az utasítások megváltoztatását. A kormányzat politikája meghozta a kívánt eredményt. December 10-én kilenc megye követe, akik tíz héttel korábban még a tervezetek mellett szavaztak, immár ellene foglaltak állást. Az úrbéri ügyek tehát 1834 decemberére elbuktak.[38]

Felmerül a kérdés, hogyan alakult Sopron vármegye helyzete? Tudjuk, hogy a megkeresettek többségét Wirkner ajánlotta a kancellár figyelmébe. Az a Wirkner Lajos, aki jó viszonyt, sőt barátságot ápolt Nagy Pállal, és aki bizonyos kérdésekben igyekezett megnyerni őt az udvar számára.[39] A tanácsos természetesen ez ügyben is tárgyalt a Sopron vármegyei követtel. És hogyan cselekedett Nagy Pál, aki 1832-ben a kancellár közbenjárására megkapta a zárgondnoki címet, és aki 1831-es birtokkérelmében azt ígérte a királynak, hogy támogatni fogja az udvar álláspontját? Erről Wirkner Lajos tudósít bennünket:

> „Nagy Pállal beszéltem, de ez a vita hevessége által elragadtatta magát s odautalt, hogy »nem a kegyes, nemesszívű király, de a hatalmas oligarchák által szorongatva, a kormány tagadta meg a törvény helyben hagyását.« Nagy Pálnak ezen szavait hallván, megrémültem, félve a kompromisszióktól, mert Bécsben jól ismerték benső viszonyomat Nagy Pállal. Élénk szemrehányásokat tettem neki. Nagy arra azt felelte, hogy az országgyűlés kezdetén alkalma volt Ő Felségével személyesen beszélni, tehát nem követett el indiskreciót, mert a király azon alkalommal hangsúlyozta, hogy szándéka a parasztok sorsát javítani és biztosítani, miáltal nyilatkozatára jogosítva érezte magát. Ezen

[38] Bővebben l. *Pajkossy Gábor*: Deák az első reformországgyűlésen (1833–36). In: Zala követe, Pest képviselője: Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége, 1833–1873. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg 2004.

[39] A Nagy Pállal szemben felmerült vádakat Wirkner Lajossal való kapcsolata tovább erősítette.

alkalommal beszédjét magyar és német nyelven írva nekem átadta, alkalmasint azért, hogy azt Bécsbe küldjem."[40]

Nagy Pál Wirknernek az 1834. november 10-én országos ülésen tartott beszédét adta át. Ekkor már csak huszonöten szólaltak fel az örökváltság mellett, tizenheten pedig ellene. A Sopron vármegyei követ beszédében kivételes szónoki tehetséggel próbálta meg a rendeket az ügy mellé állítani,[41] majd december 10–én egy újabb beszédet tartott az örökváltság mellett, de – mint említettem – a dolog ekkorra már eldőlt.

A Sopron vármegyei követ tehát mindvégig kitartott az úrbéri törvénytervezetek mellett, sem őt, sem megyéjét nem tudták rávenni álláspontjának megváltoztatására, de még azt sem tudták elérni, hogy csendben maradjon, pedig ebben a kérdésben ténylegesen megmutathatta volna, hogy hálás a zárgondnoki címért.

Azonban azt is látnunk kell, hogy Nagy Pál bizonyos kérdésekben elvi ellentétbe ütközött a Deák és Kölcsey vezette liberális ellenzékkel. A megváltást ugyanis csak úgy akarta, hogy ha a jobbágy birtokát „tudja viselni, nem játszhatják ki tőle utána."[42] Felsőbüki Nagy ennek értelmében egyrészt ellenezte, hogy a jobbágy tulajdon formájában mástól is birtokot szerezhessen, másrészt a telekhasználati jog eladása ellen tiltakozott, mivel veszélyeket látott annak következményeiben. Félt attól, hogy a lehetőséggel élő személyek a nincstelenek tömegét fogják szaporítani, és „számtalan ember azt fogja kiáltani, adj dolgot, vagy kenyeret, vagy rablok, születik

[40] *Wirkner Lajos*: Élményeim: néhány lap 1825-től 1852-ig terjedő nyilvános pályám naplójegyzeteiből. Pozsony 1879. 71–72.

[41] *Kossuth L.:* Tudósítások i. m. III. 693–693.; Kossuth Lajos erre a beszédre élénken emlékezett, a *Pesti Hírlap*ban is megemlítette (1841. febr. 13. szombat, 13. sz.), sőt 1878. július 26-án Helfy Ignácnak írt levelében is ebből idézett.

[42] *Kossuth L.:* Tudósítások i. m. I. 344.

egy mostaninál veszedelmesebb aristocratia, és egy veszedelmes vándorló demokratia."[43]

A különbségek nem tűnnek nagynak, de ha jobban belegondolunk, mégiscsak óriásiak. Nagy Pál nézeteiben ugyanis a jobbágy megválthatja terheit földesurától, cserébe megkaphatja a jobbágytelkét szabad használatra, de azt nem adhatja el, sőt nem is szerezhet mellé más forrásból egyéb birtokokat. Ez pedig homlokegyenest ellenkezik a liberalizmus fontos értékével: a szabad tulajdon elvével. Hiszen a jobbágy nem lesz teljes jogú tulajdonosa telkének, ezért nem is lehet teljes mértékben szabadnak nevezni. A jobbágy továbbra is jobbágy marad, és ezáltal sérül a jogegyenlőség eszméje is.

3. Közteherviselés

Nagy Pál országgyűlésen már nem, de a *Pesti Hírlap* tudósítása szerint 1847-ben a Sopron vármegyei közgyűlésen személyesen is felszólalt az ügyben.[44] Beszédének elején rögtön leszögezte: „virágzó országokban, hol az adó rendszeresítve, különbség nélkül hozatott be, minden más állapotú és sorsú embereket lehet találni, csak kisebb birtokú nemességet nem; mert ez, az adó elfogadásával, mindenhol elenyészett, és csak nagyobb uradalmak és birtokosait lehet még feltalálni." – majd később folytatta – „Figyelembe kell azt is venni, hogy a magyar nemesség adómentessége constitutiónkkal igen szoros kapcsolatban áll; mert a hazának a nemzeti fegyverrekelés által védelmét föltételezi." Nagy Pál tehát nem fogadta el a közös teherviselés gondolatát. A nemesség ugyanis a régi időkben, annak fejében, hogy hazáját védelmezi, adómentessé vált. Ha pedig az ősök látnák, hogy a mostani nemesek, „ahelyett, hogy hazájokat védelmezni akarnák, magokat a védelem

[43] *Kossuth L.:* Tudósítások i. m. I. 141.

[44] A következőkben idézett szövegrészleteket a *Pesti Hírlap* (1847. szept. 28.) közli a *Törvényhatósági dolgok* címszó alatt. (A továbbiakban: PH)

kötelességeitől gyáván pénzen akarják megváltani, a szégyen égő fájdalmában újra sírba szállanának."

Összességében tehát megállapítható, hogy Felsőbüki Nagy Pál nézetei szerint a magyar nemzetbe társadalmi állásától függetlenül mindenki beletartozik, továbbá szükséges a csoportok közötti erős válaszfalak lebontása is, de ebben a nemzetben mindenkinek megvan a maga külön feladata: a nemesség védelmezze a hazát, „mások pedig míveljék a földet, űzzenek manufacturákat, és minthogy destinatiojuk nem katonáskodás – tehát fizessenek adót."[45]

Hogyan, milyen eszközökkel oldhatóak meg a problémák?

Felsőbüki Nagy Pál 1807-es erőteljes fellépése és az azt követő királyi dorgálás után[46] a kormányzattal szemben a mérsékelt politikát tekintette a helyes magatartásnak. Véleménye szerint meg kell győzni az udvart, hogy közösek vele az érdekeink, majd pedig ezután lehet együttműködve, lépcsőnként orvosolni a problémákat. Ha azonban a kormányzat törvénysértéseket követ el, akkor a lehetőségekhez mérten minden eszközzel szükséges tiltakozni ellene.[47]

Nagy Pál elképzeléseibe azonban többször is beleszóltak a külső körülmények. Leglátványosabban ezt az 1830-as országgyűlésen láthatjuk, amikor a külpolitika szabta meg Felsőbüki Nagy magatartását. A külső kényszerítő erők azonban nem

[45] *Vaszary Kolos*: Adatok az 1825-ki országgyűlés történetéhez. Győr 1883. 91.; Felsőbüki Nagy Pál véleményéhez azonban azt mindenképpen hozzá kell tenni, hogy ekkor már nem elsősorban a nemesség, hanem a jobbágyság látta el a katonáskodás, tehát a védelem feladatát is.

[46] Felsőbüki Nagy Pált a diéta után „ad audiendium verbum regium" királyi dorgálásra rendelték Bécsbe az udvar és Franciaország viszonyának kérdésében elmondott beszéde miatt.

[47] Sopron vármegye az 1812 utáni törvénytelen kormányzás időszakában Nagy Pál közbenjárásának is köszönhetően a végsőkig kitartott a törvénytelen kívánalmak teljesítésének bojkottálásában.

mindig csak politikai természetűek voltak, közéleti szerepvállalásának alakításában magánügyeire[48] is figyelemmel kellett lennie.

A Sopron vármegyei követ az országon belüli problémák orvoslásánál is a fokról fokra való haladásnak volt a híve. A magyar nyelv terjesztése kapcsán például a „morális" intézkedéseket ajánlotta a rendek figyelmébe: „Miért ne lehetne azt tehát arra kényszeríteni (nem ütéssel, veréssel, hanem morális eszközökkel), hogy bé vegye annak a nemzetnek a nyelvét, amely alá esett." Felsőbüki Nagy elsősorban nem a teljes asszimilációra gondolt, hanem arra, hogy a különböző „idegen elemek" tanuljanak meg magyarul. Morális eszközök alatt pedig elsősorban a parasztság irányába tett, a nemzetiségeket is érintő kedvezményekre utalt, továbbá valószínűleg arra, hogy a magyaroknak egy magasabb színvonalú kultúrát kell felmutatniuk, amely aztán vonzóvá teszi a magyar nyelv elsajátítását az ország más nyelvű etnikumainak számára is.

A legfontosabb dologban – a nemesség és jobbágyság viszonylatában – így fogalmazott 1847–ben:

> „A magyar alkotmány egy nyolc százados épülethez hasonlítható, melynek igen jó, erős főfalai vannak, de belső elosztása mostani birtokosának alkalmatlan, s azon változtatni óhajtván, ha valaki azt tanácsolná, hogy az egészet ex fundamento le kell rontani, nem a legjobb reformáló tanácsot adná, s bizonnyal jobbat az, ki az épületet – melynek erős falai, jó teteje van, melyek századok viszontagságait állották ki – csak belülről javaslaná célszerűbben felosztani, s főfalait sértetlenül hagyni, ez, sokkal elfogadhatóbb."[49]

[48] Pl. birtokainak valószínűleg kényszerű eladása, birtokkérelem, zárgondnoki cím stb.

[49] PH

A helyzetet tehát úgy kell javítani, hogy az alapok szilárdak maradjanak. Nagy Pál szerint a nemesség képes katonáskodási kötelességének megfelelni, azonban a nemesi inszurrekciónak is szüksége van reformokra, ezért szerepel Sopron vármegye követutasításában már 1807 óta a katonai reform. A nemesi felkelés intézménye ugyanis az idők folyamán egyre veszített értékéből. Ezt Poór János a következőképpen foglalja össze: „A nemesség eme »adója«, szemben a nem nemesek terheivel , soha nem volt állandó, időben előre haladva pedig mindinkább csökkent, s mindinkább a nemesség érdekei szerint értelmeződött át."[50] Szükséges tehát egyrészt pontosan meghatározni, hogy milyen kötelezettségek terhelik a nemességet, másrészt pedig a mai kor kívánalmainak megfelelően modernizálni az inszurrekciót. A gyakorlatlan katonával ugyanis gyakorlott haderejű ellenséget legyőzni nem lehet.[51]

Ami pedig a jobbágyság dolgát illeti: helyzetét javítani kell, hogy boldogabb legyen, és nem utolsósorban, hogy ő is meg tudjon felelni kötelezettségének. Ezért azokat a költségeket, amelyek csak a nemesség érdekeit szolgálják, (országgyűlési követek, nemesi testőrseregek, nemesi perek) fizessék maguk a nemesek. Akik pedig jobbágyföldet szereznek, adózzanak is utána.

Az országos és megyei munkálatok kapcsán Nagy Pál az 1839–40-es országgyűlésen azt vetette fel, hogy itt is „egy meghatározott Köz Urbárium hozassék be."[52] Elképzelését az 1840. március 23-ai kerületi ülésben fejtette ki bővebben. Indítványt tett egy úgynevezett „dolgozó (operationalis) országos pénztár" felállítására, melynek alapjául bizonyos meghatározott „status jövedelmek" szolgálnának. Például a felemelt só árából, illetve a megürült püspöki és kanonoki

[50] *Poór János*: Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12. Bp. 2003. 194.

[51] PH

[52] *Stuller Ferenc*: Országgyűlési tudósítások (1839–40) (OSZK Kt. Quart. Hung. 2961. 1–824.) 59. sz., 572.

hivatalok jövedelmeiből. „Mindössze egy millió jövedelem legalább ezen pénztárnak, mely az országban nagyobb munkálatokra fordíttatnék."[53]

Nagy Pál elhelyezése a politikai palettán

Miután röviden végigtekintettük Felsőbüki Nagy Pál politikai elképzeléseit, a következőkben megkísérlem elhelyezni őt a politikai palettán. Elgondolásom szerint nem lehet Nagy Pál közel negyvenéves közéleti pályafutásáról összességében véleményt formálni. Felsőbüki Nagy életpályájában két ok miatt is az 1832–36-os országgyűlés kezdetén kell meghúzni a választóvonalat. Ez az időszak egyrészt magánéleti szempontból,[54] másrészt pedig, mert ez az országgyűlés eszmetörténeti szempontból is korszakhatár, hiszen ez volt az első alkalom, amikor a liberális reformellenzék immár szervezett módon lépett színre, és amikor elgondolásának megtárgyalására, bővebb kifejtésére is lehetősége nyílt.

Az első szakasz kapcsán már a tanulmány elején bemutattam, mi jellemezte a magyar politikai életet, mi volt az általános nemesi attitűd. Nagy Pál viselkedése azonban egyáltalán nem illik bele ebbe a képbe, személyiségét semmiképpen sem nevezhetjük átlagosnak. 1807-ben ugyan a rendi sérelmi ellenzék oldalán indult harcba a kormánnyal szemben, de korán kiütközött, hogy nézetei sokban eltérnek a többségétől. Felsőbüki Nagy társaitól eltérően más következtetéseket vont le a század eleji külpolitikai megrázkódtatásokból. Megfigyelései, valamint a felvilágosodásból táplálkozó eszméi kiemelték őt a gravaminális nemesség sokaságából. Ebből a szemszögből már érthetővé válik számunkra, hogy miért állt ki Felsőbüki Nagy Pál az 1825–27-es diétán azon véleménye mellett, hogy a jobbágytelki nemesek adózás

[53] *Stuller F.*: Tudósítások i. m. 80. sz. 732.

[54] Vö. az 5. jegyzetben leírtakkal!

alá kerüljenek. Elsősorban azért, mert célkitűzéseibe beleillett, másrészt mert érettebb volt a követtársainál. Nagy Pál erről úgy emlékezik meg, hogy szerette volna a főnemességet és a főpapságot egy lépcsőfokkal lejjebb taszítani: „de mivel tudtam, hogy ezek ellen még nem lehet boldogulni, kitűzött tervem előre haladása végett, igazságosan ugyan, de nem igazságos rendben, a jobbágyoskodó szegény nemességet támadtam meg, és azt az 1825-iki indítványom által adó alá vonván, egy lépcsővel alá taszítottam."[55]

Felsőbüki Nagy Pál és a hagyományos gravaminális rendi ellenzék között az idő előrehaladtával egyre mélyebb szakadék alakult ki. Akkor különcnek számító eszméi pedig egy kezdetben maroknyi csoport korai reprezentánsainak soraiba emelték őt. Ez a csoport pedig Kosáry Domokos szavaival élve a felvilágosult rendiség, míg Gergely András szavaival élve a nemesi modernizáció képviselőinek kicsiny tábora, az a tábor, ahová a történészek a nagy képességű – Széchenyi Istvánnal a *Hitel* megjelenése után vitára kelő – Dessewffy Józsefet is sorolják.[56]

A felvilágosult rendiség vagy nemesi modernizáció hívei rájöttek arra, hogy az új körülmények között a nemesség a maga előjogait, kiváltságait csak akkor tarthatja fenn, csak akkor igazolhatja létjogosultságát önmaga és a születő nemzet előtt, ha az egész társadalom képviseletében lép fel, s ha e réteg egészében a vezetésre hivatottakhoz méltóan él és politizál.[57] Így már érthető Felsőbüki Nagy kijelentése: „alkotmánynak körülsáncolása igen nevetséges mindaddig, míg a sáncokon belül néhány százezer nemes ember – azokon kívül pedig minden percben rohamra kész, mintegy tíz-milliónyi polgár és földműves fog állani."[58] Gergely András megjegyzi,

[55] *Tóth L.*: Felsőbüki Nagy Pál i. m. 51.

[56] Véleményem szerint a két terminológiai elnevezés között az adott témát illetően nincs lényegi különbség,

[57] *Gergely András*: Egy nemzetet az emberiségnek: Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról. Bp. 1987. 12.

[58] Különös magyar karrierek: Felsőbüki Nagy Pál. *Nemzeti Újság* (Bp. 1925. aug. 9.) (SL XIII. 11. 15.)

hogy ez még nem az érdekegyesítés programja, de önmagában is a rendi gondolatvilág bomlástüneteként kell értékelnünk, hogy a fennálló nemesi, feudális rendszer lényegi elemeinek bírálatával párosul. Ugyan belül maradnak még a rendi gondolatvilágon, de egyre csökkenő távolság választja el őket attól, hogy felismerjék, az össztársadalom érdeke immár a rendiség fokozatos felszámolása, a feudalizmus megszüntetése.[59]

Könnyen belátható tehát, ahogy nőtt a távolság Felsőbüki Nagy és a hagyományos gravaminális nemesség tábora között, úgy csökkent a távolság Nagy Pál eszméi és a liberális eszmék között. Összefoglalva elmondhatjuk, hogy ha Kossuth Lajos 1832-es kijelentése, miszerint: Nagy Pál „szerencsétlensége, hogy a jelen kor századokkal van utána hátra,"[60] akkor már nem is volt teljesen helytálló, azt az 1807-től 1832-ig terjedő időszakban mindenféleképpen igazolva látjuk.

Az 1830-as évek elején azonban nagy változások történtek. Az európai külpolitikai események, az 1831-es koleralázadás, a nemesség azon felismerése, hogy gazdasági gondjaikat az állagőrzés nem oldhatja meg, valamint a *Hitel* megjelenése, életre hívott egy új politikai erőt, a liberális reformellenzéket. A mozgalom a gazdasági, a politikai és a társadalmi körülmények váratlan egymást erősítő hatására hirtelen és nagy erővel vált meghatározó tényezővé,[61] az 1832-es országgyűlésen pedig már szervezett csoportként kívánta átvenni az alsótábla irányítását.

Ezt a második időszakot tekintve véleményem szerint Nagy Pál mindkét kitűnő ismerőjének igazat kell adni: Barta Istvánnak is, mert Felsőbüki Nagy valóban nem tudott átlépni a liberális szabadságfogalom határmezsgyéjén, és Varga Jánosnak is, hiszen Nagy Pál az örökváltság felkarolásával mégiscsak túllépett korábbi önmagán. Ennek ellenére, miközben továbbra is ő volt az, aki a követek közül a

[59] *Gergely A.*: Egy nemzetet i. m. 12–13.

[60] *Kossuth L.:* Tudósítások i. m. I. 96.

[61] *Gergely A.*: Egy nemzetet i. m. 20.

legtüzesebb beszédeket mondta el az alsó néposztályok érdekében, nem tekinthetjük őt liberálisnak. Viszont ugyanolyan hiba lenne a liberális kihívásra alakulóban lévő és szervezetten csak 1839-től fellépő újkonzervatív tábor tagjai közé sorolni őt. Már csak azért sem lenne ez szerencsés, mert hiszen az ebben a táborban vezető szerepet betöltők többsége a Felsőbüki Nagy által sokszor meglehetősen nagy hévvel bírált főnemesség közül került ki.

Igaza volt hát Bezerédj Istvánnak: Nagy Pál felett az 1830-as években már elhaladt az idő. Változott a világítás körülötte, és az a szemüveg is más lett, amelyen keresztül a közvélemény és az utókor szemlélte őt.[62] Nem akart a polgári világ felé haladni. Nem beszélt soha népjogokról, népképviseletről, de Felsőbüki Nagy élete végéig tartó vágya maradt egy egységes, magyarul beszélő, uralkodójával harmóniában élő, önmagát megvédeni képes, erős Magyarország, ahol a néposztályokat nem választják el több száz éves konvenciók.

Felsőbüki Nagy Pál jelentősége

Végezetül vissza kell utaljak a folytonosság–megszakítottság vitára. A felvilágosodásból a liberalizmusba való politikai átmenetre a legtöbben a „búvópatak" metaforáját használták. Ez a hasonlat Miskolczy Ambrus szerint „a felvilágosodásból táplálkozó tiltott szabadgondolkodás áramait érzékelteti, amelyek keresték az utat a nyilvánosság terei felé. A felismeréseket röpiratokban, cikkekben juttatták kifejezésre, amennyire a cenzúra és az öncenzúra engedte."[63] Elemzéseim

[62] *Csengery Antal*: Jellemrajzok. Bp. 1898. 22. – Bezerédj István – Nagy Pál unokaöccse, 1830-tól Tolna vármegye követe – készített Nagy Pálról egy összefoglaló művet, mely Csengery Antal *Magyar szónokok és statusférfiak* című gyűjteményében jelent meg név nélkül 1851-ben, és már csak a szerkesztő halála után került a *Jellemrajzok* közé.

[63] *Miskolczy A.*: Felvilágosodás és a liberalizmus i. m. 82.

során arra a következtetésre jutottam, hogy Felsőbüki Nagy Pál azért lehet érdekes a vita kapcsán, mert abban az időben vállalt politikai vezető szerepet, amikor a legkevésbé volt érezhető az újítás vágya a politikában. Szerintem ezen a téren ragadhatjuk meg leginkább Felsőbüki Nagy jelentőségét is, hiszen a felvilágosodás eszméinek maradványaiból és a saját, külső eseményekből levont következtetéseiből összeállított eszmerendszerrel jelent meg a század legelején. Megpróbálta az 1812-ig érvényes dualizmust felbomlasztani, majd pedig igyekezett ellenállni a reakciónak. Az a bizonyos „búvópatak" Felsőbüki Nagy Pál segítségével a politikai élet területén, a törvényhozás színterén, az országgyűlésen és a megyegyűlések vitái során, ha kezdetben még alig látható módon is, de felszínre bukkant.

Felsőbüki Nagy Pál jelentősége tehát abban áll, hogy ő volt az, aki a fiatal politikusok első gondolatait megtermékenyítette, és aki elindította őket a liberalizmus felé vezető úton. Korai fellépésének köszönhető, hogy újra a közgondolkozás tárgyává vált a jobbágyság sorsa, a nyelvi mozgalom nemesi elemei pedig háttérbe szorultak. Legnagyobb érdeme pedig, hogy országos intézményben valószínűleg elsőként, ráadásul a „politikai csönd" időszakában mondta ki: a nemzet, a nemzetiség fontosabb a nemesi alkotmánynál. Nagy Pál kezdte meg tehát azt a társadalmi munkát, amely a különböző néposztályok összeolvasztását célozta, és amelyet a következő nemzedék aztán 1848-ban diadalra vitt. Csak ilyen szempontból érthető meg az, hogy miért nevezték – a vádak ellenére is – történelmünk legnagyobbjai Felsőbüki Nagy Pált mesterüknek, és miért vállalták vele szemben a tanítványi titulust. A tanítványok persze túlnőttek mesterükön, de ez így is van rendjén.

Felsőbüki Nagy Pál jelentőségét véleményem szerint az azóta szállóigévé vált, általa kedvenc költőjének nevezett Horatiustól[64] idézett sor fejezi ki a legjobban és a legtömörebben:

„Aki megkezdte – felét elvégezte a munkának."

[64] Nagy Pál több írása is tanúskodik arról, hogy Horatius volt a kedvenc költője. (SL XIII. 11. 12.,13.,14.,15.); Latinul: „Dimidium facti qui bene coepit habet"; Horatius episztoláiban a Lolliushoz írtban említi; Több fordítás is ismert: „Aki jól hozzáfogott a munkához, már félig el is végezte.", „Elszánás: fél tett!"

Tamás Melkovics

PÁL FELSŐBÜKI NAGY

In this study I try to find the answer, how can it be, that the greatest figures in the era of reforms in Hungary – for example István Széchenyi, Lajos Kossuth, Ferenc Kölcsey – regarded a person, who almost disappeared from the memory of the wide public opinions, as their political mentor? This person was Pál Felsőbüki Nagy (1777–1857), who represented the Sopron County as an envoy in five national assembly (1807, 1825–1827, 1830, 1832–1836, 1839–1840). To answer this question first I have to examine the political atmosphere in which Felsőbüki Nagy started to play a role in public life and than I have to try to summarize his way of political thinking. Considering that every politician must have ideas, what and how he intends to do, I think the famous envoy of Sopron County also had to answer fundamental questions. So I took a set of questions from the book of István Schlett („The history of the political thinking in Hungary"). After answering these questions (What is the problem, what is the threat? What is the cause of problems and threats? What is the solution of these problems, i.e. what is the destination? How can the politicians solve the problems?) it will be possible to draw a balance and determine the real importance of Pál Felsőbüki Nagy.

Bene Orsolya

BÉKEPÁRTI ÁLLÁSFOGLALÁSOK A BÉKEKÖTÉS ÉS A FÜGGETLENSÉG KÉRDÉSÉT ILLETŐEN AZ ORSZÁGGYŰLÉS 1849-ES DEBRECENI ÜLÉSSZAKÁN

(1. rész)

Az 1849 óta eltelt időben sokan, sokféleképpen ítélték meg a Békepártot. Különböző szándékkal írtak róla, nem ritkán klisék alapján ítélve meg működését, gyakran manipulálták, meghamisították, kitagadták vagy éppen kisajátították, legtöbbször az aktuálpolitika állásfoglalásához igazodva. A dualizmus évtizedeiben és a Horthy-korszakban használatos sztereotípia szerint a Békepárthoz tartozók valódi reálpolitikusok voltak, akik józanul felmérték a győzelem esélytelenségét, és előre látták a „bukást" is. A marxista történetírás képviselői szerint ellenforradalmárok, reakcionáriusok, hazaárulók voltak. A marxista dogmatikus történetszemlélet a mérsékelteket azonosította a jobboldallal, amelynek céljaként az uralkodóházzal való kibékülést, akár a teljes és feltétel nélküli megadást tekintette. Valójában egyik megközelítés sem ad pontos képet a Békepártról, mivel elfelejtik megemlíteni azt, hogy ők is emberek voltak, akik hol bátran, hol visszafogottan, de alapvetően a mérsékelt liberalizmust képviselve sodródtak az eseményekkel.

Rövid elemzésemben azt a kérdést járom körül, amely a Békepárt kapcsán a legtöbbször vetődött fel az elmúlt 160 év folyamán: mikor és milyen feltételekkel akartak békét kötni, hogyan viszonyultak Kossuthhoz, a radikálisokhoz, a függetlenséghez és egy esetleges köztársasági államformához. Próbálok választ keresni arra, hogy e témákhoz való viszonyuk változatlan volt-e, vagy folyamatosan formálódott?

A Békepárt megítélésében, az események kapcsán felmerülő vitákban, döntésekben, kritikus kérdésekben felvállalt egykori szerepek, megnyilvánulások és állásfoglalások vizsgálatában segítséget nyújtanak mindenekelőtt a békepárti *Esti Lapok*. A Békepárt orgánuma, az *Esti Lapok* a debreceni városi nyomda sajtótermékeként 1849. február 22-től május 31-ig jelent meg, vasárnap kivételével minden este. 1849. április 30. és május 8., valamint június 4. és július 7. között Pesten is kiadták, *Pesti Lapok* címmel. Ennek szerkesztője Ludasi Mór, kiadója Jókai Mór volt.

A debreceni lap a megszűnt *Pesti Hírlap* irányát folytatta, bár megváltozott feltételek között és megváltozott modorban. A centralisták egykori újságának értekező hangnemét és elvi következetességét Jókai humora és nem egyszer elmosódott, gyakran változó politikai vélemények váltották fel, amelyek többsége általában a Békepárt nézetét képviselte.

Kovács Lajos és Kazinczy Gábor szerint viszont a lap nem volt pártorgánum, pártprogramot sem adott, csupán „a mérséklő elemek vívótere lőn". A hírlap alapítói semmiben nem kötötték meg Jókai kezét, egyetlen feltételük volt csupán: megtámadtatásuk esetén bármikor írhassanak az újságba. A szerkesztő politikai hitvallását annyira nem tükrözte az *Esti Lapok*, mint Kossuthét az 1840-es évek *Pesti Hírlap*ja. Jókai főleg a népszerű hangnemről, a megfogalmazásról és a *Charivari* (macskazene) című „humoristicai rovat" vezetéséről gondoskodott. A napilap politikai irányvonalára elsősorban Kazinczy Gábor, Kovács Lajos, Nyáry Pál, részben

Hunfalvy Pál gyakorolt befolyást, valamint Kemény Zsigmond, aki ugyan nem publikált a lapba, de a Békepárt szellemi vezetői közé tartozott. Az újság munkatársai között találjuk még többek között Pálffy Jánost, Szunyogh Rudolfot és Kolmár Józsefet, aki előzőleg a *Kossuth Hírlapjá*ba, sőt radikális lapoknak is dolgozott. A zsurnaliszták neveit mégsem onnan tudjuk, hogy megjelenő cikkeiket nyíltan vállalták volna, hanem utóbb Jókai sorolt fel közülük néhányat. Az *Esti Lapok*ban nagyon kevesen álltak ki véleményük mellett, többnyire álnevek, esetleg monogramok mögé bújtak, vagy egyszerűen csak egy betűvel szignálták írásaikat. Sok publikáció végén semmilyen jelzést sem találunk, így a hírrovatoknál, a *Charivari*nál, sőt egyes hosszabb írások, esetleg vezércikkek esetében is névtelen szerzőkkel találkozunk.

A tájékozódást segítik további sajtótermékek, a *Közlöny* országgyűlési tudósításai, az országgyűlési jegyzőkönyvek és a kortárs visszaemlékezések.

A Békepárt nem volt sem a mai, sem a korabeli értelemben vett politikai párt. Nem rendelkezett tagsággal, elnökséggel, de még pontosan lefektetett programmal sem. Valójában sokban hasonlóképpen gondolkodó parlamenti képviselők gyülekezeteként működött. A politikai csoportosulások kialakulását az eltérő vélemények, eszmék, és gondolatok parlamenti képviseletének erőssége, hatékonysága határozta meg. Az irányzatok elkülönülése kezdetektől végigkísérte az 1848–1849-es magyar parlament tanácskozásait. Az 1849 januárjától ülésező debreceni országgyűlésen részt vevők három nagyobb csoportosuláshoz tartoztak. Szándékosan kerülöm a párt kifejezés használatát, mert ezek a politikai tömörülések nem feleltek meg a pártszervezet mai értelemben vett követelményeinek. A debreceni *Esti Lapok* március elejétől egészen utolsó számáig foglalkozik a pártszerveződés kérdésével. A cikkek jelentős része szerint a debreceni parlamentben valójában nem is alakultak pártok, mert azoknak „semmi atributumait, semmi jelenségeit nem látjuk, látunk legföllebb itt-ott eltérő nézeteket s többséget e vagy

ama nézetre minden éles pártszövetség nélkül". A cikkíró úgy vélte, hogy „míg rendezett pártok nem fejlődnek ki, a parlamentnek normális, jótékony valódilag vezető szerepe nem lehet a nemzet életében", de a pártalakulást „nem kell erőtetni, mert pajtássággá válik, minek haszna nincs".[1]

A politikai csoportok hiányát taglalta május 22-én az „X" szignójú cikk is. Írója szerint az országgyűlésen eddig azért nem működtek ilyen szerveződések, mert ebben a nehéz időben az csak a haza védelmét nehezítette volna, és mert „a kormányzó vezette az ügyeket a parlamenten kívül, s vezette a parlamentet magát. Illy időben a vezetés dicsősége nagy, de nem kicsi a vezettetés érdeme is. Okos ember és hazafi hallgatott. E vala szerepe. Ez érdeme. Illy időben a ballépés is kisebb baj mint a tusa a jobbért".[2]

Ami bizonyos: a képviselők egyik csoportja a kb. 30 főt kitevő, Irányi Dániel és Madarász László vezette radikális-republikánusok, a detronizációs köztársaság hívei voltak. A második számottevő gyülekezetnek a Békepártot tekinthetjük. Tagjainak pontos számát nem tudjuk, sőt annak meghatározása is problematikus, mikor született meg: már Pesten is létezett valamiféle összetartó erő vagy csak Debrecenben sodorták az események a képviselők egy részét közös táborba? Kovács Lajos például a '48-as pesti parlament mérsékelt képviselőit szinte automatikusan a Békepárt tagjaiként tartja számon, azt a '48-as „miniszteriális párt" folytatásának tekinti, és ennek megfelelően célját az áprilisi törvények alapján a béke mielőbbi megkötésében jelöli meg. A harmadik erőtényező a „pártonkívüliek, függetlenek" népes tábora volt, akik elkötelezetlenül sodródtak az eseményekkel. Ők voltak a legtöbben.

[1] „*Z*": Pártok a parlamentben. Esti Lapok 68. május 12., 265.

[2] „*X*": Óvakodjunk felkölteni a rosz szenvedélyeket. Esti Lapok 76. május 22., 297–298.

A békekötés esélyeiről: 1848 mint a minimum, avagy a maximum mércéje

Az országgyűlés debreceni időszaka alatt többször szó esett a békekötés lehetőségéről, továbbá a kormány felelősségvállalásáról. Elsőként a még december végén kiküldött békeküldöttség jelentése nyomán fellángolt vitát mutatjuk be.

Január 9-én, a debreceni parlament első vitanapján az elsőként hozzászóló Kubinyi Ferenc azt kérte, hogy a tanácskozás ne minősüljön valódi ülésnek, hanem mintegy komitéként működjön a képviselők testülete mindaddig, amíg Windisch-Grätz válaszát meg nem ismerik.[3] A javaslat valójában a népszuverenitást megtestesítő testület kompetenciáját kérdőjelezte meg, ezért Kossuth azon nyomban szembefordult vele, és leszögezte: „nincs fontosabb […] mely nagyobb súllyal nehezkedhessék a nemzet sorsának mérlegébe, mint az, hogy az országgyűlés mihamarabb mondja ki a szót, vagyunk ma, mint tegnap voltunk, és tanácskozunk!"[4] Szavai a csüggedés eloszlatását, az önbizalom erősítését szolgálták, jelezve, hogy bár a főváros elvesztése és az országgyűlés, a kormányzat átköltözése súlyos megrázkódtatást jelentett, a parlament és a neki felelős kormányzás továbbra is minden megszorítás nélkül teljesíti kötelességét.

A békepárti Bezerédj István az áprilisi törvények védelmére szólított fel, és javaslata elfogadásával a Ház a jogos önvédelem és a megbékélés lehetőségét egyaránt magában foglaló álláspontra helyezkedett.[5] Az ülésről készült

[3] *Hunfalvy Pál*: Napló 1848–1849. S.a.r. Urbán Aladár. Bp. 1986. 146.

[4] *Szabad György*: A népképviseleti országgyűlés első ülése Debrecenben. Debreceni Szemle 7. (1999: 1. sz.) 13–15.

[5] *Erdődy Gábor*: Kényszerpályán. A magyar külpolitikai gondolkodás 1849-ben. Bp. 1998. 8.; vö. *Pap Dénes*: A parlament Debrecenben. I–II. Lipcse. 1870.; *Varga Zoltán*: A trónfosztás. In: A szabadságharc fővárosa Debrecen. Szerk. Szabó István. Debrecen. 1948.; *Kovács Lajos*: A Békepárt a magyar forradalomban. Válaszul Irányi Dániel röpiratára. Bp. 1883; *Andics Erzsébet*: 1848–49. Bp. 1968.; *Hunfalvy P*.: Napló i. m.; *Kemény Zsigmond*: Forradalom után. In: *Uő*: Változatok a történelemre. Szerk. Tóth Gyula. Bp. 1982. 181–373.

jegyzőkönyvben rögzített határozat a parlamentáris kormányzati rendszerhez való ragaszkodás kidomborítását célozta: „a magyar nemzetnek az 1848-diki törvények épen tartásán, védelmén és biztosításán kívül – semmi, de semmi egyéb célja nincs."[6]

Windisch-Grätz a magyar békeküldöttségnek adott válaszát az országgyűlés január 13-án tartott második ülésén Irányi Dániel olvasta fel.[7] Mint ismeretes, 1848. december 31-én az országgyűlés elhatározta egy küldöttség menesztését Ferenc Józsefhez, de előtte Windisch-Grätznél kellett kísérletet tenniük a fegyverszünet kieszközlésére.[8] A delegáció nem jutott az uralkodó színe elé, mert az osztrák hadvezér elutasító válaszával (unbedingte Unterwerfung, azaz feltétlen alávetés) egyértelművé tette: az udvar nem hajlik az alkura. A képviselők a jelentés ismeretében egyhangúan – a békepártiak is – a harc folytatásának álláspontjára helyezkedtek. A békepártiak közül Bezerédj, Nyáry Pál és Hunfalvy Pál szólt hozzá a vitához.[9] Bezerédj hangsúlyozta: az önvédelem terén állva nincs „más mód, mint harczunkat folytatni, ez legfőbb kötelességünk".[10] A követség mandátumának fenntartását viszont szükségesnek tartotta, mert szerinte léteznie kell egy olyan deputációnak, amely később az egyezkedést megkezdheti.

Indítványában Nyáry azt kérte,[11] hogy bár erőszakkal lettünk a védelem terére szorítva, a Ház mégis mondja ki: az 1848. áprilisi törvények alapján mindenkor kész a békére.[12] Szerinte erre azért van szükség, mert Pest elvesztése zsibbasztólag hatott

---

[6] Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. Szerk. Beér János. Bp. 1954. 351.; vö. *Szabad Gy.*: Népképviseleti i. m. 14–15.

[7] Vö. Hunfalvy január 13-án feleségéhez írott levelét: *Hunfalvy P.*: Napló i. m. 375.

[8] A képviselőház 1848. december 31-i ülésének jegyzőkönyvét közli Kossuth Lajos összes munkáinak XIII. kötete. Kossuth Lajos összes munkái. Szerk. Barta István, Pajkossy Gábor, Sinkovics István. I–VII., XI–XV. (Magyarország újabbkori történetének forrásai.) Bp. 1948–1989. (A továbbiakban: KLÖM) XIII. 940–952.

[9] Vö. *Hunfalvy P.*: Napló i. m. 153–154.

[10] Közlöny 3. január 17., 11.; vö. *Hunfalvy P.*: Napló i. m. 153.

[11] Közlöny 4. január 18., 14–15.

[12] Vö. *Kazinczy Gábor*: Szerepem a forradalomban. Hazánk (1884) 95.; vö. *Hunfalvy P.*: Napló i. m. 154.

az országra, és sokan azt hiszik, hogy Debrecenbe csak azok a képviselők mentek el, akik a háborút mindenképpen folytatni akarták. A feltételezés egyébként igaznak is bizonyult, mert Windisch-Grätz válasza után nem volt más lehetőség, és aki a képviselők közül ezt nem így látta, az nyugodtan hazamehetett, senki nem marasztalta őket sem szép szóval, sem erőszakkal.

Nyárynak Kossuth válaszolt.[13] Furcsa volna azt mondani az ellenségnek: ha mi győzünk, nem akarunk többet '48-nál, ha viszont te győzöl, tehetsz velünk, amit akarsz. Szerinte annyit kell csak kimondani, „hogy Magyarország sem megtámadni, sem új jogokat szerezni nem akart, hanem kényszerítve van a törvényesség ösvényén a hazának oltalmára".[14] Az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) elnöke tiszteletben tartotta a politikai különvéleményt, amennyiben az a polgári értelemben vett alkotmányos küzdelem szabályait nem sértette. Vitába szállt vele, ha szükségesnek tartotta, ám azt nem hagyta, hogy üldöztetés érje a bírálót. Kossuth érvelését követően Nyáry felszólalásának magyarázatára kényszerült: amit mondott, azt ő úgy értette, hogy sem a magyar lakosság, sem a külföld nem tudja, milyen téren is állunk, s ezért Európa rokonszenvére sem számíthatunk. Viszont ha azt mondjuk, amit Kossuth javasolt, nevezetesen, hogy '48 a minimum, úgy végérvényesen a fegyveres harc terére szorítkozunk, és akkor sem köthetünk békét, ha már nincs esély a győzelemre. Amennyiben viszont Magyarország győz, természetesen többet fog kívánni '48-nál.

Azt gondolta esetleg Nyáry, ha 48-at maximumként jelöli meg, az osztrák fél győzelme esetén méltányolni fogja ezt, és elismeri az egyszer már megadott jogokat? Politikusnál ez túlzott naivitás lenne részéről – már ha komolyan gondolta, és nem más volt vele a célja. Nyáryék felszólalásaiból ugyanis egyértelműen kitűnt attól való félelmük, hogy a radikálisok nyomására az OHB a háborút a teljes szakításig fogja

[13] Kossuth beszédét közli KLÖM XIV. 109–120.

[14] Közlöny 4. január 18., 16.

vinni. Békevágyuk visszatérő hangoztatásával igyekeztek ezt megakadályozni. Az egyértelműen az önvédelemre kényszerítés téziséből kiinduló Nyáry ki is jelentette: „itt többen különös háborút akarnak folytatni".[15] Ugyanakkor arra is figyelmeztetett, hogy Magyarország magára hagyottan harcol, és nem számíthat a Nyugat segítségére, de békevágya demonstrálásával elnyerheti a külföld rokonszenvét. Mindezeken túl a gesztussal a Habsburgokat is engedékenységre ösztönözte, és a képviselők hangulatát, békevágyát is kifürkészte.

A Nyáry indítványát ellenzők főleg arra hivatkoztak, hogy egyelőre nem tudni, mit hoz a jövő. Most harcolni és győzni kell. Majd a győzelem után megmondhatjuk, mi alapján vagyunk hajlandók egyezkedni, de addig kár erre fecsérelni az országgyűlés idejét, és főleg viták gerjesztésével sorainkat gyengíteni. A *Debreczeni Lapok* ennél tovább ment, és éppen csak hogy nem nevezte hazaárulónak azt, aki a legjobb esetben is csak az 1848-as törvényekért küzd.[16] Nyáryt a békepártiak közül Bezerédj és Hunfalvy védte meg a nyilvánosság előtt. Utóbbi szerint lehetetlenség el nem fogadni az indítványt, mert akkor „nemcsak Magyarország, hanem egész Európa színe előtt azt mondjuk ki, hogy mi örökös háborút akarunk folytatni, mikor háborúban van Magyarország, azt mondani ki, hogy az 1848-ki törvény alapján a status quo alapján akarunk békét kötni, ezt elmellőzni annyi, mint a békét örökös időre eltávoztatni".[17]

A Békepárt nézeteit az *Esti Lapok* is híven tolmácsolta. Már a lap első számából kitűnik, hogy az újság a dinasztiával való szakítás és a végsőkig folytatott harc helyett a törvényes önvédelem, és ezen az alapon, ha lehet, a megegyezés politikáját képviselte, összességében Nyáry Pál idézett, alulmaradt javaslatának szellemében.[18]

---

[15] *Erdődy G.*: Kényszerpályán i. m. 10.; vö. *Urbán Aladár*: Agitáció a magyar köztársaságért 1848/49-ben. Századok 133. (1999) 241.

[16] Debreczeni Lapok 1. február 27., 3.

[17] Közlöny 4. január 18., 16.; vö. *Hunfalvy P.*: Napló i. m. 154. és 156.

[18] Vö. Debreczeni Lapok 2. március 1., 6–7.

A bevezető cikk az önvédelmi háborút jogosnak tartja ugyan, de ha folytatása a haza jövőjét kockáztatná, inkább a békét választaná helyette. Erre utalt Bartal György is, amikor kijelentette, hogy ő a desperatio harcát vívni nem akarja.[19] Az *Esti Lapok* megmagyarázza a képviselő felszólalását, igaz csak május 12-én.[20] A cikkíró „N" szerint Bartal mondatát „használta oly czélzás ellen, mely a desperatio igazságos harczát folytatná azután is ha sereg s országgyűlés felbomlott, s hegyekbe vonulva egyes csapatokban vívná a végetlen harczot, melly állapot mint mondá czéltalan volna de népünket itt a Tiszánál is az ellenség dulongásai által végnyomorra juttatná s a jelennel a jövendő feltámadás reményeit is elölné".[21] Ezeket a sorokat a cikkíró májusban vetette papírra, amikor az eseményekben jelentős, magyar szempontból is kiemelten fontos változás következett be a tavaszi hadjáratnak köszönhetően. A szerző logikája szerint szó sincs feltétel nélküli megadásról, csupán a reménytelen, elhúzódó, felesleges anyagi és véráldozatokat követelő gerillaháborút utasítja el. Bartal felszólalásának hónapokkal későbbi magyarázata egyértelműen a közvélemény befolyásolására irányult.

Függetlenül attól, hogy hirdették-e a mielőbbi békekötés fontosságát vagy sem, az *Esti Lapok*ban csak olyan írások jelentek meg, amelyek a szabadságharcot igazságos háborúnak tartották, és nem tettek egyenlőségjelet a forradalom és az önvédelem közé. Ez utóbbit „A" igyekszik is mindjárt a második számban világossá tenni. Szerinte a szabadságharc azért nem forradalom, mert „a forradalmi harcz természete: egyes pártoknak fellázadása, vagy az egész nemzetnek mindig jogszerű fölkelése a fennálló uralkodásforma ellen; czélja: hódítás; az az: addig nem bírt jogokat, és javadalmakat nyerni".[22] A magyar országgyűlés viszont minderre nem törekedett, mindig ragaszkodott ahhoz az elvhez, hogy Magyarország történelmi

[19] Vö. *Hunfalvy P*.: Napló i. m. 160.

[20] Erre reagál: Márczius Tizenötödike 78. május 14., 303.

[21] „*N*": A desperatio harcza. Esti Lapok 68. május 12., 266.

[22] „*A*": Debreczen. Esti Lapok 2. február 22., 5.

alkotmányát megvédjék, uralkodónak pedig csak azt ismerjék el, aki felesküszik az alkotmányra.

A nemzet nem a fennálló rendszer ellen lázadt, hanem csak a már megadott, szentesített törvényekhez kívánt ragaszkodni. Ezzel a kormány hitet tett a '48-as törvények betartása mellett.[23] Az pedig, hogy az áprilisi törvények forradalomnak köszönhetik-e létüket, nem befolyásolja a szabadságharc megítélését. Ennek ellenére az ellenfelek és a radikálisok azt akarták elhitetni Európával és a magyarsággal, hogy a forradalom valójában szabadságharc. Az ellenség azért, mert a nemzetet pártütőként akarta beállítani és Magyarországgal mint lázadó tartománnyal kívánt elbánni. A radikálisok pedig azért, hogy a harcot forradalommá változtathassák át. Egy részük elvi meggyőződésből, más részük viszont hatalomvágyból.

Ugyanezt a nézetet képviselte március 20-án megjelent írásában „Z" is. Szerinte csupán magáért a forradalomért nem kelt volna fel a magyar nép, mert annál józanabb a természete. Azért kelt fel, mert „látta hazáját, szabadságát, nemzetiségét megtámadva konokul s hitszegéssel, látta pusztíttatni faját, látta az ellenséget dulni hazájában".[24] Márpedig ha a tiszteletben tartják a magyarok szentesített törvényeit, önállóságát, határait, nincs senki, még Kossuth sem, aki vele forradalmat tudna kirobbantani. Mert a nemzet mindig hű volt nemcsak a dinasztiához, hanem a hazájához is. Ám ez a kettő jelen esetben nem esik egybe – az érvelés szerint.

Az *Esti Lapok*ban február végén, március közepén, majd május közepén láttak napvilágot a harc jogosságát hangsúlyozó cikkek. Az első ilyen jellegű írások megjelenése hozzátartozott az *Esti Lapok* politikai irányvonalának meghatározásához, a későbbiek egyrészről a nehéz időkben a kitartást voltak hivatva erősíteni,

[23] Vö. Debreczeni Lapok 7. március 13., 26.

[24] „Z": Politicusaink vesszőparipái. Esti Lapok 22. március 20., 85.

másrészről pedig az orosz intervenciót ítélték el, hangsúlyozták annak jogtalanságát, valamint megpróbálták alátámasztani a Függetlenségi Nyilatkozat jogszerűségét.[25]

Visszatérve a január 13-i ülésre, ott Nyáry indítványát a többség ellenezte. A Békepárt január közepén indítványával tesztelte az országgyűlést, de miután az elutasította Nyáry javaslatát, hátrébb vonultak, és a béke kérdéskörét jó ideig nem feszegették. A mérsékelt politikusok határozottan ragaszkodtak az áprilisi törvények alapján kötendő békéhez, nem véve figyelembe, hogy a Habsburgok csak a feltétel nélküli meghódolást tartották elfogadható tárgyalási alapnak.

A Békepárt célja: békekötés az áprilisi törvények betartásával, esetleg teljes függetlenség?

A *Esti Lapok* áttanulmányozása egyértelműen cáfolja azt a kategorikus hipofrázist, hogy a Békepárt a feltétel nélküli megadás híve lett volna, hiszen a lap már első számában leszögezte: célunk „úgy intézni jelenünk minden mozzanatát: hogy az által a jövő semmi lehetőségeinek útját be ne vágjuk".[26] Ez a gondolat tartalmilag összecseng Kossuth február 12-én elmondott beszédével, amely szerint nem szabad

[25] A magyar országgyűlés debreceni ülésszakának kezdetén egyértelműen kinyilvánította álláspontját a magyar szabadságharc jogosságát illetően, de az Esti Lapok még márciusban is foglakozott a témával. A lap hangoztatta, annak ellenére, hogy a magyar forradalom törvényes volt, a dinasztia törvénytelenségek sorozatát követte el, kezdve a parlament feloszlatásától egészen az ország fegyveres megtámadásáig. Még egy hadvezéri proklamáció is törvényesebb volt az udvarnál, mint a király által szentesített áprilisi törvények. Az a helyzet állt elő, hogy „ők kiáltják: Hódoljunk a királynak – de ha mi mondjuk, hódoljon a király a törvénynek, árulóknak nyilvánítnak […] Ők szegik meg a törvényt – s mi, kik szentnek kiáltjuk azt, vagyunk törvényenkivüliek s földönfutók". (L. „*X*": [Cím nélkül.] Esti Lapok 10. március 5., 38.) Harcunk azért jogos, mert „mi megtámadott alkotmányos jogainkat védni fogtunk fegyvert, s mihelyt azok nem leendnek megtámadva többé, megszününk áldozni e nép vérével". (L. *Jókai Mór*: Pro memoria. Esti Lapok 13. március 8., 51.)

[26] „*Z*": Politikai schiboleth. Esti Lapok 1. február 22., 1.; vö. „*B*": Meglepő beszédek a Márcziusban, pesti Esti Lapok 8. június 12., 30.: „fogalmaink szerint kik az unbedingte Unterwerfung emberei lettek volna bárhol, azok ép ugy nemzetgyilkolók, mint bármely más honáruló. Ez nem politica pártvélemény, ez honárulás, ha physicai kényszerítés nélkül szabad akarattal előmozdíttatik."

Magyarország sorsát „az európai politika vontató hajójára" kötni. A mindenáron való béketeremtés vádját utasította vissza március 14-én az Esti Lapok 18. számának „A.B.C." szignójú vezércikke is.

Az országgyűlés közvetlenül Debrecenbe költözését követően lefektette a Habsburgokkal folytatandó tárgyalások feltételéül szabott elveit. Az *Esti Lapok* csak március-április folyamán fejtette ki ezzel kapcsolatos véleményét. Mi lehetett e késedelem oka? Az egyik legkézenfekvőbb magyarázatnak tűnik, hogy a békepárti orgánum február végén indult útjára. Ennél nagyobb súllyal eshetett latba a katonai helyzet alakulása. A visszavonulás, majd a tavaszi hadjárat kezdetben kétséges kimenetele arra ösztönözhette a lap szerzőit, hogy visszafogottan kezeljék a kérdést.

A Békepárt céljait taglaló cikkeket három csoportba lehet sorolni. Az elsőbe tartoznak a mielőbbi békekötést óhajtók, a másodikba a '48-as törvények védelmét hangsúlyozók, a harmadikba pedig a Magyarország teljes függetlenségét sürgetők.

A mielőbbi békekötést szorgalmazó cikkek többnyire „X", „N" és „Z" nevéhez fűződnek. E nézetet legkorábban „X" fejtette ki. Szerinte Magyarország önállóságát (nem függetlenségét!), egységét és különállását meg kell védeni, ebből nem lehet engedni, ezért az igazságos harcot folytatni kell. A nagyméretű pusztítás és pusztulás láttán azonban „már most nyugalmat ohajtanánk e hazának lelkünkből. Nem azért, hogy letegye fegyverét s átadja magát előbbi rendezgetéseinek," hanem hogy időt nyerjen és fel tudjon készülni az elkövetkező csatákra. „X" úgy vélte ugyanis, hogy a nemzet küzdelme nem dőlhet el végérvényesen egyetlen háborúban. A magyarság már évszázadok óta vívja függetlenségi harcát hosszabb-rövidebb ideig tartó békékkel, amelyek valójában csak fegyverszünetek, de szerinte még mindig nem jött el az összecsapás végének az ideje. Most is meg kell kötni egy fegyverszünetet, mondja, bár hozzáteszi, az osztrákoknak soha többé nem szabad hinni, mert múltbeli

hitszegéseiket semmilyen ígérettel nem tudják feledtetni. „Ki a multak emlékével nem tekintene mindig a jövendőbe, az hazaáruló volna" – hangsúlyozza „X".[27]

Egy későbbi írásában ugyanez a szerző a harc végcélját a következőkben jelöli meg: „ha mindent nem nyerünk, az elérhetőket ne compromittáljuk az elérhetetlenekért".[28] E kinyilatkoztatás az adott időben meghátrálásnak, gyávaságnak, vagy óvatos politikának volt tekinthető. Még nem kezdődött el a tavaszi hadjárat, az osztrák seregek viszont ellenőrzésük alatt tartották Magyarország nagy részét.

A Függetlenségi Nyilatkozat előtt nem sokkal „N" még mindig úgy vélte, hogy a háborút csak addig kell folytatni, amíg azt megszüntetni, vagyis békét kötni nem lehet. Nézetét részletesen a *Mi és ti* című cikkében fejtette ki,[29] amelyben párhuzamot vont az *Esti Lapok* és a *Márczius Tizenötödike* céljai, elvei között. Az idézett írás nem pontosítja, hogy milyen feltételekkel kell(ene) lezárni a háborút. El kell(ene)-e fogadni a feltétlen alávetést vagy ragaszkodni kell(ene) az áprilisi törvényekhez, esetleg a győzelem utáni teljes függetlenség a cél? Nagy valószínűséggel a cikkíró tisztességes békefeltételekre gondolt, amelynek alapját a '48-as törvények betartása képezte volna, de az erőviszonyoktól függően nagyobb szabadság, több engedmény kivívásának a lehetőségét sem zárta ki. Azt azonban nem vette figyelembe, hogy Ausztria a teljes fegyveres győzelemre törekszik, és a feltétel nélküli meghódoláson kívül semmilyen békét nem kíván elfogadni.

A békekísérletek hiábavalóságát „Z" joggal vonatkoztatta a Batthyány-kormány idejére is. Szerinte a miniszterelnök maga sem hitt a kiegyenlítés lehetőségében, de időnyerés céljából többször is megpróbálkozott vele. Az

[27] „*X*": Legyünk tisztában. Esti Lapok 18. március 14., 70.

[28] *[Névtelen szerző]*: Legyünk tisztában. Esti Lapok 23. március 21., 89.

[29] „*N*": Mi és ti. Esti Lapok 41. április 11., 158.

országgyűlésnek is szüksége volt az udvar hitszegésének újabb bizonyítékára és az ez által nyert morális támaszra.[30]

Az áprilisi törvények következetes védelmében írt cikkek március elején jelentek meg az *Esti Lapok*ban, sajnos mindegyik név nélkül A 7. szám egyik munkatársa a *Debreczeni Lapok*kal polémiát folytatva hangoztatta, hogy a mérsékeltek egyrészt az önvédelem, másrészt a '48-as törvények terén állnak. Az önvédelem esetében a cikkíró a „most még" gondolatát hangsúlyozta, amit Kossuth és az országgyűlés is képviselt január 13-a óta: a '48-as törvényeket illetően nem jelentik ki, hogy semmi esetre sem kívánnak többet. Annyit akarnak, „mennyit kivívni birunk". Ez tehát akár több is lehet '48-nál, de kevesebb is. A törvények védelmében folytatott harc a március 7-i szám szintén név nélkül megjelenő cikkében ismét előtérbe került. A szerző meghatározta a küzdelem célját: „harczolunk törvényeink épségben tartásáért. Harczolunk nemzetiségünkért. Harczolunk határainkért. Harczolunk azon helyért, melly hazánkat az europai hatalmasságok között méltán megilleti. Ez a czél, ez a lényeg."[31]

A '48-as törvények védelme mellett felbukkan a teljesen független Magyarország víziója is. A gondolatot, mint a Békepárt lehetséges célját, március végén két cikkben találjuk meg. A korábbi március 26-án jelent meg, szerzője „U", míg a későbbi Pálffy János tollából származik, és március 31-én látott napvilágot. A két írás tartalma azonos: mindkettő szerint a szabadságharc célja nem lehet más, mint „Magyarország függetlensége, s ennek a külhatalmak általi elismertetése".[32] Pálffy még azt is kétségbe vonta, hogy akár egyetlen képviselő is létezne, „ki lelke mélyéből ne utálná a hitszegő, s e nemzetre annyi nyomort és inséget árasztott

[30] „*Z*": Tájékozások. Esti Lapok 69. május 14., 269–270.

[31] *Jókai Mór:* Miért küzdünk? Esti Lapok 12. március 7., 46.

[32] „*U*": Debreczen, mart. 24. Esti Lapok 27. március 26., 105.

dynasztiát, ki vele egyezkedni akarna, s ki Magyarország függetlenségét ne tartaná azon egyetlen czélnak, mellynek minden más érdek alárendelve áll".[33]

Mint az a fentiekből is kitűnt, a Békepárt létéről és céljairól legalább olyan változatos képet fest az *Esti Lapok*, mint azt majd később a kortársak teszik visszaemlékezéseikben. A mielőbbi békekötés sürgetésétől Magyarország függetlenségének hangoztatásáig meglehetősen széles skálán mozognak az e témakörben írt cikkek. Mindebből két következtetés is levonható: a Békepárt vagy nem rendelkezett összehangolt egységes politikával, és szélkakas módjára forgott az események viharában, vagy az *Esti Lapok* nemcsak békepárti képviselők véleményének adott hangot, hanem nyitott volt az eltérő politikai nézetek előtt is. Véleményem szerint az előbbi megközelítés az elfogadható. Azzal pedig, hogy esetenként az ország teljes függetlenségét is elképzelhetőnek tartották, a radikális elszakadási törekvések mellett tartalmilag nem kevésbé merész, bár eszközeiben korántsem annyira forradalmi alternatívát kínáltak.

A békekötés esélyeit bemutató békepárti állásfoglalás alátámasztja koncepciónk egyik alapelemét: a magyar forradalom két alternatívájának, a forradalmi radikális, illetve a mérsékelt liberális (békepárti) eszméknek a küzdelmét.[34]

A Függetlenségi Nyilatkozat békepárti fogadtatása

Jelentős történészek által képviselt állásfoglalás szerint Kossuth a Függetlenségi Nyilatkozattal az erősödő Békepártot akarta lehetetlen helyzetbe hozni. Láthattuk azonban, hogy a csoportosulás valójában nem jelentett komoly veszélyt sem

[33] *Pálffy János*: Debreczen, mart. 31. Esti Lapok 32. március 31., 125.

[34] Vö. Polgárosodás és szabadság. Magyarország a XIX. században. Szerk. Veliky János. Bp. 1999.; *Erdődy Gábor:* Kísérlet a polgári forradalmi átalakulás demokratikus kiteljesítésére 1848-ban. Magyar Szemle 9. (2000: 9–10. sz.) 84–107., ill. *Erdődy Gábor:* Kossuth Lajos. Bp. 2002.

Kossuthra, sem pedig a harc továbbfolytatására. Nem tett, nem is tehetett ugyanis egyezkedési kísérletet, hiszen a Habsburg-udvarnál még létezéséről sem tudtak.[35] A béke híveinek tábora belpolitikailag sem volt olyan erős, s főleg Kossuthtal szemben nem tudott olyan ellenjelöltet felléptetni, aki megfordíthatta volna az országgyűlés és az ország politikai hangulatát. Emellett az sem lényegtelen körülmény, hogy a mérsékeltek sem kívánták egy elvtelen kiegyezés megkötését, sőt egyes képviselőik dinasztiaellenes kirohanása helyenként lényegesen meghaladta Kossuth és a baloldal radikalizmusát.

Az *Esti Lapok* már március 14-én, tehát Kossuth nyilvános megnyilatkozásai előtt a további békés próbálkozások legcsekélyebb lehetőségét is elutasította. „A koczka vetve van! Mi nem hisszük a lehetőségét a fegyverszünetnek, a kibéküléssnek soha."[36] Március 26-án pedig kinyilatkoztatta: „a czél minálunk: Magyarország függetlensége, s ennek a külhatalmak általi elismertetése".[37] Ahogy korábban visszautasították a feltétlen behódolást, most úgy utasították el az olmützi alkotmányt. Ezért is meglepő, mennyire mértéktartóan nyilatkozott a lap a trónfosztás deklarálásakor.

Jókai Mór április elején továbblépett a függetlenség egyszerű hangoztatásánál és *Politicai horoscop* című cikksorozatában a detronizációra szólított fel. A *Márczius Tizenötödike* szerint ugyanakkor már 1848-ban, az osztrák-magyar háború megindulásakor ki kellett volna mondani, hogy „a pártütő király pedig nem király, Magyarország monarchia lenni megszűnt."[38]

---

[35] Vö. *Kosáry Domokos*: A Görgey-kérdés története. I–II. Bp. 1994. I. 55.; *Kosáry Domokos*: Európa és Magyarország 1848-ban. Történelmi Szemle 40. (1998) 180.; *Kosáry Domokos*: Magyarország és a nemzetközi politika 1848–49-ben. Bp. 1999. 69.

[36] „*X*": Legyünk tisztában. Esti Lapok 18., március 14., 70.

[37] „*U*": Debreczen, mart. 24. Esti Lapok 27. március 26., 105.; valamint *Pálffy János*: Debreczen, mart. 31. Esti Lapok 32. március 31., 125.

[38] Márczius Tizenötödike 6. február 20., 23.

A *Közlöny*, a *Debreczeni Lapok* és a *Márczius Tizenötödike* tájékozottságát mutatja, hogy március utolsó napjaiban már biztosra vette, miszerint az oktrojált alkotmányra valamiféle hivatalos választ fog adni a magyar fél.[39] Kossuth április 1-jén levélben számolt be tervéről Csány Lászlónak.[40] Állásfoglalásának „kiszivárgása" is szerepet játszhatott esetleg abban, hogy az *Esti Lapok* a köztársaság mellett nyilatkozott.[41] Jókai is úgy vélte, hogy az olmützi manifesztumra „nem lehet más felelet, mint ugyanaz megfordítva: Magyarországra nézve nem létezik többé habsburgi király".[42] Az udvar az olmützi nyilatkozattal „aláírta uralkodásának halálos ítéletét", és „békéről csak akkor lehet szó, ha vagy mi győzünk, vagy mi győzetünk le. Első esetben mi kötjük azt, de nem az austriai házzal, másodikban az austriai ház, de nem mi velünk. Az austriai ház vétett a mostani Magyarország ellen annyit, mennyi elég rá, hogy vele minden békepropositum paradoxonná legyen. Ha győzünk, nem fogjuk Austriától kérdezni: hanem Európától és a magunk népétől,

[39] Közlöny 67. március 31., 241.; Márczius Tizenötödike 34. március 24., 131.; Márczius Tizenötödike 39. március 30., 153.; Márczius Tizenötödike 40. március 31., 155–156.; „Kr" Debreczeni Lapok. 8. március 30., 31.

[40] „Itt van az idő, hogy a nemzet nyilatkozzék, s ezzel minden intrigának útja vágassék. S az orosz interventionak felkérése, s a martius 6-kai manifestum által Magyarországnak eltörlése után ezen nyilatkozat más nem lehet, mint az, hogy 1-ő Magyarország minden hozzá tartozókkal, úgy territorialis, mint álladalmi integritásában, sérthetetlen, osztatlan, önálló és független. 2-or az Austriai ház mint hitszegő és honáruló, Magyarország feletti uralkodásból örökre kizáratik. 3-or ideiglenes kormány alakíttatik. 4-er az országgyűlés bevégezvén missióját, új választást rendel s Constituantot hív össze, melly a nemzet jövendő organismusát megállapítsa. Egy nagy győzelem, s ez azonnal így lesz initiálva." (KLÖM XIV. 783–784.)

[41] A hírlapokban a republikanizmus első megnyilvánulása 1848 márciusának utolsó napjaira, Petőfi nagy vihart okozott verses röpiratának (A királyokhoz) megjelenésére tehető. Március 30-án Pálffy már leírja a Márcziusban: „Éljen a respublica!" A jelszó hangoztatásával még várniuk kellett a márciusi ifjaknak, de Nyiri Józsa már július 8-án a „roskadt" királyi trónok „teljes összeomlását" jósolta a Márczius Tizenötödikében.

[42] *J[ókai] M[ór]:* Politicai horoscop. I. Esti Lapok 33. április 2., 129.

hogy minő sorsot határozott el Magyarország számára? Ha legyőzetünk, nem tőlünk fogja Austria kérdeni a föltételeket, milyen békét vásároljon".[43]

Április 12-én a *Márczius Tizenötödike* is hasonló következtetésre jutott: „A dynastiávali kibékülésnek el van minden útja vágva. A dinastia határozottan kimondá politicáját Magyarország irányában, s ezen politicájának kivitelére a fegyvert választotta, tehát hozzá kötötte állását. És így tisztán áll az alternatíva t.i. ha győz nincs többé különálló magyar királyság, hanem egy öszves osztrák császárság: ha veszt, elveszti Magyarországot".[44]

Jókai és lapja az olmützi alkotmány hatására tehát nyíltan „feladta" békepárti programját. A magyar politikai erők az Olmützre adandó egyetlen lehetséges választ egységesen a Habsburgok elleni, kompromisszumot nem ismerő háborúban jelölték meg.[45] Kosáry Domokos szerint azonban Jókai nem annyira a lelkes közhangulat hatása alatt változtatta meg álláspontját, hanem inkább az új békepárti taktika miatt. Mivel Kossuthot a függetlenség kikiáltásától nem tudták eltántorítani, jobbnak látták, ha az OHB elnöke egy köztársaság, és nem egy nemzeti királyság államfőjelöltje lesz.[46] Többek között talán ezért is titulálta a *Márczius Tizenötödike* április 5-i számában köpönyegforgatónak a békepárti politikusokat: „Januarban nem akarni folytatni a desperatious harczot, s aprilisben már ledobni a habsburgokat, s kikialtani a respublicat!"[47] „Eljött az idő" – írta április 13-án a *Márczius Tizenötödike* – a „háromszázad óta szívszakadva várt percz", amelyben tartózkodás nélkül kinyilatkoztathatja, hogy „Magyarország független ország, s a habsburgok dynastiája e hazában mindörökre megszűnt uralkodó lenni".[48] Amit Kovács Lajos

[43] *J[ókai] M[ór]:* Politicai horoscop. II. Esti Lapok 34. április 3., 133.

[44] „*X.Y.Z.*": [Cím nélkül.] Márczius Tizenötödike 51. április 12., 194.

[45] *Erdődy G.:* Kényszerpályán i. m. 48.

[46] A magyar sajtó története. I–II. Szerk. Kosáry Domokos – Németh G. Béla. Bp. 1985. II/1. 254–255.

[47] Márczius Tizenötödike 44. április 5., 175.

[48] Márczius Tizenötödike 52. április 13., 197.

emlékiratában olvashatunk, miszerint „mi békét akartunk és megférést Ausztriával a megnyert 48-ki alapon, ez alapon békültünk volna bármikor",[49] csupán utólagos önigazoló védekezésnek tűnik, és nem tükrözi az egykorú közvélemény, legkevésbé pedig a békepártiak egyidejű állásfoglalását.

A jelzett összefüggésre utalva más megvilágítást nyer az *Esti Lapok* néhány általánosító megjegyzése – mint például az, hogy a harcot „addig kell folytatni, míg megszüntetni nem lehet jövőnk veszélyeztetése nélkül", vagy „ha mindent nem nyerünk, az elérhetőket ne compromittáljuk az elérhetetlenekért"[50] – amelyekkel a lap nem másra utal, mint az Ausztria teljes megsemmisítésével kacérkodók mérséklésének óhajára. A politikai gondolkodás középpontjába ugyanis március–április folyamán a széteső Habsburg Birodalom helyén a magyarközpontú birodalom megteremtése, Hajnal István „nagymagyar"-nak nevezett koncepciójának felújítása lépett.[51]

Ismeretes, hogy azt az elképzelést, amely szerint az átszervezendő birodalom új központját Budára kellene helyezni, kormányzati szinten először Batthyány Lajos miniszterelnök fejtette ki Joseph Andrew Blackwell előtt 1848. április 21-én.[52] A

---

[49] *Kovács L.*: Békepárt i. m. 10.

[50] *Jókai Mór:* Legyünk tisztában. Esti Lapok 23. március 21., 89.; *N*: Mi és ti. Esti Lapok 41. április 11., 158–159.; A Márczius Tizenötödike is utal erre, amikor a Békepárt céljait boncolgatja: „eleinte a békés kiegyenlítésről beszéltek és nagy zajt ütöttek, s végre kisült, hogy ők is azt mondják, mint mi, tudni illik, hogy harczoljunk és igyekezzünk harczainkkal annyi eredményt elérni, mennyit lehet, de azért ha mindent nem is nyerhetünk, ne legyünk olly oktalanok, hogy elérhetetlenekért compromittáljuk az elérhetőket." (Márczius Tizenötödike. 30. március 20., 115.)

[51] Vö. *Hajnal István*: A Batthyány-kormány külpolitikája. Bp. 1957. 16.; *Urbán Aladár*: Európa a forradalom forgószelében. Bp. 1970. 207.; *Erdődy Gábor*: Batthyány és az európai változások 1848-ban. Századok 8. (1982) 1255–1257.; *Kosáry Domokos*: Európa politikai rendszere 1815 után. In: *Uő*: A történelem veszedelmei. Írások Európáról és Magyarországról. Bp. 1987. 166–171.; *Gergely András*: Az „európai népcsalád" és Magyarország. A magyar külpolitika 1848–49-ben. Magyar Szemle 7. (1998: 3–4. sz.) 98–101.; *Erdődy G.*: Kényszerpályán i. m. 49.

[52] Vö. *Kovács Lajos*: Történelmi tanúlmányok. 4. közlemény. A szeptemberi napok 1848-ban. Budapesti Szemle 11. (1883: 79. sz.) 74., 81.; *Uő*: Történelmi tanúlmányok. 5. közlemény. A szeptemberi napok 1848-ban. Budapesti Szemle 11. (1883: 80. sz.) 269.; *Kovács Lajos*: Gróf Széchenyi István közéletének

gondolat 1848 késő tavaszának–nyarának átmeneti időszakában fogalmazódott meg, amikor a magyar politikusok megalapozottan remélhették azt, hogy létrejön az egységes Németország, amelyhez Ausztria is csatlakozik, felbomlasztva ezzel a Habsburg Birodalmat, s ennek helyén Magyarország egy új, életerős középhatalmat alkotva Németországgal szövetségben átveheti a térségben az egyensúlyozó szerepet.[53] Erre predesztinálta volna Magyarországot történelmi múltja, amennyiben képes lett volna összefogni szomszédaival, s ennek előfeltételeként megbékélni nemzetiségeivel. A nagymagyar koncepciót ekkor Batthyány Lajos, Kossuth és még sokan mások képviselték. Ősszel azonban a Habsburgok itáliai hadszíntéren kivívott győzelmei, valamint a Közép-Európában bekövetkező ellenforradalmi fordulat alapvetően megváltoztatták az erőviszonyokat.

1849 tavaszán – nem utolsó sorban a tavaszi hadjáratnak köszönhetően – egyre többen gondoltak újra a magyar központú birodalom koncepciójának felélesztésére, alapvetően visszatérve 1848 nyarának elképzeléséhez, azonban más feltételek és konkrétumok mellett. Az *Esti Lapok* is összeegyeztethetőnek tartotta ezt a törekvést az európai nagypolitikával: ha Ausztria szétesik, „kevesebb lesz ugyan egy nagyhatalommal, mely mellett a muszka kényelmesen gyarapodhat, de a súlyegyen csak nyerni fog, mert különvált részei egyenkint is hathatósabban fognak megfelelni a politicai feladatnak".[54] Jókai április 2-án összekapcsolta a változást az államforma kérdésével: „azon érdek, minélfogva Ausztria eddigelé constituált hatalomnak tartatott, átszálland Magyarországra, s a magyar politikusok nem fognak olly

három utolsó éve 1846–1849. I–II. Bp. 1889. II. 204–205.; *Hajnal I.*: A Batthyány-kormány i. m. 31–32.; *Waldapfel Eszter*: A független magyar külpolitika. 1848–1849. Bp. 1962. 90–91.; *Erdődy Gábor*: A magyar kormányzat európai látóköre. Bp. 1988. 58–59. és 62.; Kossuth Lajos: Írások és beszédek 1848–1849-ből. Szerk. Katona Tamás. Bp. 1994. 73.; *Gergely A.*: Az „európai népcsalád" i. m. 98–100.; *Kosáry D.*: Magyarország i. m. 18–21.

[53] Vö. *Urbán Aladár*: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Bp. 1986. 317.; *Gergely A.*: Az „európai népcsalád" i. m. 99–100.

[54] Respublika és tájékozás. IV. Esti Lapok 38. április 7., 148.

nevetségesek lenni, hogy olly erőtlen érdekhez kössék magukat, melynek magának is subsidiumra van szüksége".[55]

Egy magyar központú birodalom tervének megvalósíthatósága azonban az európai nagypolitika alakulásának függvénye volt, s a nemzetközi változások végül nem ebbe az irányba mutattak.

Mivel az *Esti Lapok* vasárnap kivételével minden nap este jelent meg, így már a délelőtti eseményekről is be tudtak számolni. A függetlenség kimondását Jókai Mór ezért már az április 14-i szám első oldalán, féloldalas cikkben tudatta olvasóival: „jegyezze föl a história e napot, mert a magyar nép jövő élete e naptól fogja számítani új esztendejét. A habsburg dynastia száműzetett. Száműzetett e nemzet földéről, száműzetett e nemzet által".[56] Nem zengett dicshimnuszt a Nagytemplomban történtekről, de üdvözölte a függetlenséget, ugyanakkor egyben felvetette annak időszerűtlenségét is: „szerettük volna, ha a feleletet Pesten adhattuk volna az ellenségnek. Korábban történt és megnyugszunk benne".[57] A békepártiak közül Hunfalvy Pál hasonlóan fogalmazott naplójában.

Talán nem megalapozatlan azt állítani, hogy az *Esti Lapok* az aznapi eseményről tudósító cikke alapján jutott a történetírás arra az eredményre, hogy a békepártiak csak a detronizáció idejével, nem pedig annak lényegével nem értettek egyet. A Nagytemplomban azonban senki nem szólalt fel az indítvány ellen. A hivatalos Közlöny Kossuth beszédének közzétételét többször megszakítja a képviselők reakciójának leírásával. Eszerint „leírhatatlan lelkesedés, éljenzés és tapsolás", „közhelyeslés", „általános tetszés, közlelkesedés" kísérte a kormányfő

[55] *J[ókai] M[ór]:* Politicai horoscop. I. Esti Lapok 33. április 2., 129.

[56] *J[ókai] M[ór]:* April 14-ke. Esti Lapok 44. április 14., 169.

[57] *J[ókai] M[ór]:* April 14-ke. Esti Lapok 44. április 14., 169.

beszédét, és amikor szavazásra került a sor, a Ház tagjai lelkes éljenzéssel, örömmel fogadták el a Függetlenségi Nyilatkozat pontjait.[58]

Jókai vezércikkén kívül az *Esti Lapok* április 14-i száma teljes egészében a Zichy-gyémántok ügyével[59] foglalkozott: nyilvánosságra hozta a számoltató választmány beszámolóját, majd közölte a pénzügyminisztérium és Fuchs pénzügyi tanácsos jelentéseit. Úgy tűnik, a békepárti napilapot jobban érdekelte a Madarász László elleni hadjárat sikere, mint a Függetlenségi Nyilatkozat. Nem érezte át a nyilatkozat jelentőségét, vagy jobbnak látta frissiben nem foglakozni vele, esetleg nem tudta, hogyan reagáljon rá, és álláspontja kialakításához időre volt szüksége. A legvalószínűbb mégis az, hogy Kossuth Lajos térnyerésének ellensúlyozásaképpen akarta felszínen tartani a Zichy-ügyet.

Másnap, április 15-én Kazinczy Gábor szájából hangzott el az a sokat idézett mondat, miszerint: „a nemzet, képviselői határozatából tegnap átlépte az

[58] Közlöny 81. április 17., 296–297.

[59] A Békepárt tagjai alig várták annak lehetőségét, hogy Madarász Lászlót egyszer s mindenkorra eltávolítsák nemcsak Kossuth mellől, hanem az országgyűlésből is. Ezt az alkalmat pedig egy kezdetben mellékesnek látszó ügy nyújtotta, amire Duschek Ferenc hívta fel Kovács Lajos figyelmét. 1849. március elején az OHB úgy döntött, hogy a kivégzett Zichy Ödön lefoglalt kincsei közül a különösebb értékkel nem bíró arany és ezüst tárgyakat beolvasztatja a kibocsátott bankók fedezetének kiegészítésére. A ládákat Madarász őrizte, de felnyitásukkor kiderült, hogy a rajta lévő pecsétek hiányosak. Gyanús volt az is, hogy a beolvasztás elrendelése után a rendőrfőnök a tárgyak egy részére árverést hirdetett. Sokan, köztük a Békepárt tagjai is, arra a következtetésre jutottak, hogy a ládák őrzője a beolvasztás és az árverés révén akarja eltüntetni a feltételezett hiányokat. A parlament bizottmányt nevezett ki a Zichy-kincsek ismételt beleltározására, s az eljárás során újabb gyanús körülményekre lettek figyelmesek. Kossuth a kormányfelelősség elvének és törvényes követelményeinek megfelelően szabad folyást engedett a vizsgálatnak. Kossuth mindvégig távol tartotta magát az ügytől, viszont Kazinczy Gábor és Kovács Lajos az Esti Lapok segítségével mindent megtettek Madarász megbuktatásáért. A lap nyíltan bevallott céljának tekintette a rendőrfőnök eltávolítását, mert – érvelése szerint – távozásával akarta elősegíteni a kormány népszerűségének növekedését. Az országgyűlés március 21-én [el]számoltató bizottságot küldött ki, amely jelentését április 20-án terjesztette elő. Feltételesen ugyan, de elmarasztalta a rendőrfőnököt. Összességében valószínűsítette a sikkasztást, de ezt bebizonyítani csak a Pesten lévő régi leltár kézhezvétele után volt lehetséges. A Madarász elleni országgyűlési és sajtóagitáció valójában egy politikai hadjárat része volt, bizonytalan ténybeli alapokkal. 1849 telén a rendőrség vezetője valószínűleg hitbizományként kezelte a saját felügyelete alá vont vagyontárgyakat. Amikor látta, hogy politikai pályafutása forog kockán, jóvá akarta tenni sikkasztását, de ekkor már késő volt.

alkotmányos élet egyik Rubiconát, a honnan visszatérés többé nincs, s a hol uj szabad életet fog kivivni, s hiszem, hogy fog is okvetlen".[60] Kortársi emlékiratok (Irányi Dániel, Madarász László) és a későbbi korok történetírói (például Márki Sándor) előszeretettel idézték Kazinczy mondatát annak bizonyítékául, hogy a Békepárt akkor, amikor lehetett volna, nem tiltakozott a Függetlenségi Nyilatkozat ellen, sőt üdvözölte azt, és fenntartásait csak a későbbi önigazolásokban hangoztatta.

A *Közlöny* április 15-i száma nem csak a kedvező európai fogadtatásban hitt rendületlenül, hanem azt sugallta, mintha a döntést kifejezetten a kontinens fejleményei inspirálták, követelték volna. A lap az angol rokonszenv kinyilatkoztatásának jelentőségét túldimenzionálva vonta le végkövetkeztetését: „Ha függetlenségünket ki nem mondjuk, a szabad népek nem fognak testvérükül elfogadni, s elsodortatunk Ausztriával együtt a földszínéről."[61] Érvelése szerint Magyarország szinte európai elvárásra cselekedett, és a magyar politikai vezetés lépése nem csupán jogos és kívánatos, hanem egyenesen nemzetközi szükségszerűség volt.

A *Közlöny* felhőtlen derűlátása mellett voltak olyanok, is, akik nem osztoztak az örömben. Bár egyetlen békepárti memoár sem szól a történtekről, Bethlen Miklós visszaemlékezésében azt állítja, hogy április 16-án tizennyolc békepárti képviselő (Bethlen János, Kovács Lajos, Kemény Zsigmond és Domonkos, valamint tizennégy társuk) elhatárolta magát az országgyűlés döntésétől, és az uralkodóház száműzése ellen tiltakozva biztosította királyát őszinte dinasztikus érzelmeiről.[62] Arra vonatkozó

[60] Közlöny 82. április 18., 301.

[61] Közlöny 80. április 15., 292.

[62] *Bethlen Miklós*: Múlt és jelen. Régi levelek és divatos erkölcsök. Bp. É.n. 20.; vö. *Andics E.:* 1848–49 i. m. 196.; Debrecen 1848–1849. Szerk. Bényei Miklós. Debrecen. 1974. 33.; *Spira György*: Polgári forradalom (1848–1849). In: Magyarország története 1848–1890. I–II. Főszerk. Kovács Endre. (Magyarország története tíz kötetben. 6/I–II.) Bp. 1979. I. 376.

adatokkal, forrásokkal azonban nem rendelkezünk, hogy a Békepárt a nyilvánosság elé lépve kárhoztatta volna a detronizációt!

A különböző hangsúlyok és megközelítés arra engednek következtetni, hogy a magyar politikai közvélemény továbbra sem volt egységes álláspontón. Ebbe a függöny mögötti hangulatba enged bepillantást mindenekelőtt Hunfalvy Pál április 16-i naplóbejegyzése, amely őszintének tűnően utasítja el Kossuth politikáját, mert a status quo-hoz ragaszkodó nagyhatalmak szerinte nem fogják a magyar törekvéseket támogatni.[63] Az általa felvázolt alternatíva alapvető tévedése az, hogy arra az olmützi alkotmány kihirdetése óta különösen utópiának minősülő feltételezésre épít, miszerint a Habsburg-dinasztiával '48-as alapon ki lehet egyezni, és elfogadható kompromisszumot lehet vele kötni. Bírálatával azonban Hunfalvy sem lépett a nyilvánosság elé.

Április 17-én az *Esti Lapok*ban újabb vezércikk foglalkozott a függetlenség kimondásával,[64] de erre sem a fesztelen lelkesedés – igaz, nem is az elutasítás – volt a jellemző, inkább a teendők megfontolt, nyugodt számbavétele. A szerző szerint azzal, hogy kimondták a detronizációt, még csak az első lépést tették meg. Az, ami az út végén vár az országra, attól függ, merre és mekkora lépésekkel halad Európa legújabb független állama. „X" egy dologban mégis biztos volt: a Békepárt ingadozás és aggály nélkül fog az általa képviselt elvek felé törni. Ez pedig nem más, mint harc Magyarország alkotmányának és törvényeinek védelmében. De most már nem a Habsburgoktól, hanem a csatatereken kivívott győzelmektől várja azok biztosítását.

A sikeres tavaszi hadjárat után többen abban reménykedtek, hogy hamarosan tárgyalóasztalhoz lehet kényszeríteni a Habsburgokat, de ez tévedésnek bizonyult. A dinasztia nemcsak presztízsszempontból ragaszkodott a „feltétel nélküli megadáshoz". A valódi tét az egységes Németország volt, amelyet Felix

[63] *Hunfalvy P.*: Napló i. m. 244.

[64] *„X":* Tájékozás. Esti Lapok 46. április 17., 177.

Schwarzenberg oly módon akart megvalósítani, hogy a birodalom teljes területével részt venne benne, és így Bécs lenne az új államalakulat központja. A magyarok sorsa ezért nem lehetett más, mint a feltétlen alávetés, és majd egyszer a germanizálás – hangsúlyozza Gergely András.[65] Ahhoz viszont, hogy Bécs ezt a jövőben meg tudja valósítani, először le kellett vernie a „magyar lázadást", amihez megalázkodva kellett segítséget kérni az orosz cártól. Ennek bekövetkezéséről azonban április közepén még nem tudtak Debrecenben. Mint ahogy azt sem lehetett előre látni, mi lesz a háború végkimenetele. Ezért is sürgette az *Esti Lapok* vezércikkében „X" az államforma mielőbbi pontos meghatározását, bár a Függetlenségi Nyilatkozatban egy szó sem esett annak esetleges megváltoztatásáról.

Noha az országgyűlés csak április 19-én fogadta el a detronizációs okirat szövegét, az *Esti Lapok* április 18-i száma már közölte a Függetlenségi Nyilatkozat első, valamint 14–20. pontjait. Ebben felsorolták a Habsburg-ház azon „bűneit", amelyek a trónfosztáshoz vezettek. A Békepárt napilapja április 19-én a *Figyelmező* április 3-i és 5-i számaira hivatkozva úgy vélte, hogy Kossuth a dinasztiát a detronizációs nyilatkozattal választás elé állította: vagy hagyja elveszni Magyarországot a birodalom számára, vagy orosz segítséghez folyamodik.[66] Ez azonban a függetlenség deklarálása előtt is így volt. 1815. november 20-án a Négyhatalmi Szerződésben Oroszország, Poroszország, Anglia és Ausztria kötelezték magukat, hogy kölcsönösen segítik egymást, ha rendszerüket veszély fenyegeti, vagyis fegyveres erő igénybevétele árán is megoltalmazzák a kialakult status quo-t.[67] Ezt erősítették meg Anglia kivételével 1833-ban Münchengrätzben. A jelzett veszély pedig nem lehetett más, mint a születőben lévő nemzeti mozgalmak, forradalmak és szabadságharcok. Az orosz intervenciónak tehát valójában semmi

[65] *Gergely A.*: Az „európai népcsalád" i. m. 104.

[66] [*Jókai Mór]*: Hírek. Esti Lapok 48. április 19., 187.

[67] Vö. *Diószegi István*: A hatalmi politika másfél évszázada. Bp. 1997. 65–66.

köze nem volt a trónfosztáshoz, a két uralkodó között már korábban megindultak a tárgyalások, amelyek kiteljesedéseként május 1-én Ferenc József levélben kért segítséget I. Miklóstól, majd május 21-én (Buda bevételének napján!) személyesen is találkozott Varsóban a két császár.[68] A kortársak közül azonban sokan – így Görgey – sem ismer(het)ték az intervencióról született döntés valódi hátterét.

Két, a Függetlenségi Nyilatkozatot üdvözlő vers kapott még helyet a békepárti lap hasábjain,[69] valamint a későbbi számokban egy-egy félmondat erejéig ugyancsak utaltak a trónfosztásra (mint például az 58. számban: „Magyarország állami ujászületése nagyobb tény, mint minden a mi a vesztfáliai békekötés óta a franczia császárságon kívül alakult."[70]), de behatóan már nem foglalkoztak se kimondásának körülményeivel, se tartalmával. A lap figyelme elsősorban a hatalmi ágak megosztásának kérdésére összpontosult.

Az *Esti Lapok* alig egy hónappal a Habsburg – Lotharingiai-ház trónfosztása után – ellentétben a békepárti visszaemlékezésekkel – fennen hirdette, hogy az országgyűlés nem a fegyverek árnyékában, hanem nyugodt környezetben, félelem és aggály nélkül mondta ki függetlenségét.[71] Amennyire szűkszavúan és visszafogottan tudósított Jókai lapja a detronizáció kimondásáról, olyan részletesen és bőven taglalta a későbbiekben a leendő államforma és a hatalmi ágak megoszlásának problémáját.

Folytatás a következő számban.

[68] Az orosz beavatkozás előzményeit l. Az 1849-es cári intervenció Magyarországon. Szerk. Vadász Sándor. Bp. 2001. 11–22.

[69] *Finta Károly*: April 14-én. Esti Lapok 46. április 17., 177. és *Lévai József*: April 14-kén Esti Lapok 51. április 23., 198.

[70] „*P*" *[Hunfalvy Pál]:* Országolás és kormányzás. I. Esti Lapok 58. május 1., 226.

[71] *X*: 1849-ki új alkotmány. Esti Lapok 66. május 10., 257.

Bognár Szabina

(LOKÁL)PATRIOTIZMUS ÉS TUDOMÁNYOS HELYTÖRTÉNETÍRÁS

Tagányi Károly helytörténetírói munkássága

A nyitrai születésű Tagányi Károly (1858–1924) történész, levéltárnok egy német eredetű polgárcsalád hetedik gyermekeként jött világra. Édesapja, az oszlányi származású Tagányi Imre (1808–1881), ötvenhárom évig volt Nyitra vármegye levéltárnoka,[1] édesanyja Stepánek Anna.[2] Tagányi Károly a középiskolát még Nyitrán, a Római Katolikus Főgimnáziumban végezte, innen került aztán a budapesti egyetemre. Az egyetem elvégzését követően, 1879-ben a Magyar Királyi Országos Levéltárba kapott kinevezést, ahonnan negyven évvel később, 1919-ben nyugdíjba vonult. Levéltárnoki pályája mellett történetíróként is szakmai sikereket ért el, 1897-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1918-ban rendes tagjává választotta. Tagányi Károly már első, a *Századok*ban közölt történeti cikkeiben is Nyitra megye múltjának egyes részleteit dolgozta fel, ezt követően még évtizedekig gyűjtötte anyagait kedves témájához. Módszertani érdeklődése és igényessége azonban nemcsak újabb és újabb források feltárására ösztökélte, de szinte szükségszerűen egy saját helytörténeti, helynévkutatási program

[1] Gyászhír a *Századok*ban: „Tagányi Károly, tehetséges fiatal történetbúvár atyja, ki társulatunkat 1875. nyitrai kirándulása alkalmával oly derekasan kalauzolta, ápr. hó 27-én elhunyt. Tagányi Imre 53 évig volt Nyitra-vármegye levéltárnoka. Pontos, szakavatott tisztviselő vala, kinek megyéje sokat köszönhet." Századok 15. (1881) 463.

[2] Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban OSZK Kt.) Quart. Hung. 2288. 87, 89, 90.

megfogalmazásához is vezetett. Tagányi jelleméből, stílusából fakadóan mindez hangos vitákkal övezve történt, amelyekben nemcsak módszertani elvei, de hazafiassága is megkérdőjeleződött.

Megyemonográfia a historikus szemmértékével

Tagányi már egyetemi tanulmányai megkezdésekor kiterjedt anyaggyűjtést folytatott szülőföldje történetéről; mindössze huszonkét éves volt, amikor 1880-ban a *Századok*ban megjelentek első történeti cikkei. Ezekben a közleményekben Nyitra megye múltjának egyes részleteit dolgozta fel. Első írásában – *Nyitramegye német telepeinek eredete* – oklevelek alapján mutatta be a privigyei járás német ajkú lakosainak – „ennek a derék népnek, melynek munkás kezére és hazafiságára megyéje méltán büszke lehet" – eredetét.[3] 1882-ben, mikor a *Századok*ban közreadta Lehoczky Tivadar *Beregvármegye monographiajá*ról írt éles hangú bírálatát, már a megyemonográfia-írás, konkrétan saját megyéjének monográfiája foglalkoztatta.

Lehoczky, „Bereg derék történetbúvára" számos előtanulmány után, 1881-ben adta ki megyetörténeti monográfiáját. Kötetét a szerző a Magyar Történelmi Társulat „hivatalos", Pesty Frigyes által megfogalmazott, 1872-es útmutatója alapján szerkesztette.[4] Lehoczky a társulat által ajánlott elveknek megfelelően megírt

[3] *Tagányi Károly*: Nyitra megye német telepeinek eredete. Századok 14. (1880) 64.

[4] Az 1867 júniusában megalakult Magyar Történelmi Társulat a kezdetektől támogatta a megyei és városi monográfiaírást, az első befejezett monográfiák (Zala megye és Szabolcs megye monográfiája) értékelése kapcsán merült fel az a gondolat, hogy „egyöntetű módszert" állapítsanak meg, amely szerint aztán a monográfiák írói műveik „egybeállítását, szerkezetét, belső felosztását, előadási rendjét és formáját illetőleg eljárhatnának". *Lukinich Imre*: A Magyar Történelmi Társulat története 1867–1917. Bp. 1918. 23., 29. Mivel az általános módszer és keret megállapítására a társulat magát tartotta leghivatottabbnak, az 1871. június 1-jén tartott igazgatósági választmányi ülésen Thaly Kálmán indítványára külön bizottságot hívtak életre, amelynek elnöke Wenczel Gusztáv, tagjai Csaplár Benedek, Fraknói Vilmos, Nyáry Albert, Orbán Balázs, Pesty Frigyes és Rómer Flóris igazgatósági

monográfiájával elsősorban „a történetíróknak" kívánt „hasznos segédmunkául" szolgálni. Tagányi így Lehoczky munkája kapcsán tulajdonképpen a Társulat programját bírálta, az volt a véleménye, hogy megyei monográfiát kizárólag helyi szempontok szerint kellene megfogalmazni. Megkérdőjelezte, hogy vajon tényleg csupán háborúkból, országgyűlésekből, királylátogatásokból, „históriánk nagy alakjainak egy-egy ottani vendégszerepléséből" – a „monographiai tervezet" megfogalmazásában „köztörténeti eseményekből" – állna össze a megyetörténet. Tagányi szerint ezek olyan „általán események", amelyek okai a megyén kívül vannak, s csak kis részét képezik a megye életének.

A hibás tematika mellett Tagányi a vizsgálatba vont források elégtelen voltát és a források helytelen kezelését rótta fel a szerzőnek. Helyeselte, hogy Lehoczky vizsgálta a helynevek eredetét, azonban szükségesnek látta volna, hogy a megye összes helynevének eredetét próbálja megmagyarázni, „mert egymást mind nyelvileg, mind fogalmilag támogatván s kiegészítvén, ethnographiai s más vizsgálódásainkra biztos alapul így szolgálnak".[5]

Tagányi hiányolta az adóról szóló fejezet részletességét is. Felhívta a szerző figyelmét, hogy Bereg megyére vonatkozóan az 1530-tól 1697-ig terjedő időszak dikális jegyzékei fellelhetők az Országos Levéltárban, és jelezte, nem érti, hogy az „ottani levéltárban öt nagy fascicidusban 1540–1690-ig terjedő tizedlajstromokat"

választmányi tagok voltak. A bizottság Fraknói Vilmost és Pesty Frigyest bízta meg a monográfiatervezet elkészítésével, amely 1872-ben meg is jelent a társaság folyóiratában, a *Századok*ban. (Századok 6. (1872) 412–416.) A megyei monográfiák ügyében a Társulat hamarosan megkerülhetetlen véleményformálóvá vált. Az egyes törvényhatóságok, mint Bereg megye (1877), Ung megye (1884–1886), Heves megye (1889–1890), Miskolc városa (1880–1882) már elkészült monográfiáik „megbírálását" kérték, mások, mint Pécs városa (1880–1881), Torna megye (1881), Nyitra megye (1881), Szolnok-Doboka megye (1884–1885) pedig a tervbe vett monográfiák ügyében a társulat véleményét kívánták meghallgatni. (*Lukinich I.*: A Magyar Történelmi Társulat i. m. 59.)

[5] *Tagányi Károly*: Lehoczky Tivadar: Beregvármegye monographiaja. I–II. kötet Ismertetés. Századok 16. (1882) 159.

miért ignorálta.[6] Tagányi szerint a szerző nem kellő arányérzékkel és nem egységében szemlélve vázolta a vármegye történetét: „megyéje helyrajzát a geographus, természetvilágát a természettudós, népe szokásait az ethnographus minutiozitásával, de sohasem a historikus szemmértékével adja elő". Az aránytévesztésért Tagányi nem a szerzőt, sokkal inkább a „téves felfogású rendszert" – „mely nagyobb tehetségek erejét is megbénítaná" – okolta.[7]

A millenniumra készülődve egy újabb monográfiaírási láz indult az országban, a törvényhatóságok többsége a haza ezeréves fennállását saját történetének megírásával kívánta megünnepelni. A Társulathoz sorra érkeztek be a különböző megkeresések, volt, aki az egybegyűjtött anyag (pl. Baranya megye), volt, aki a kész kézirat értékelését várta (pl. Heves, Hont, Moson megye és Putnok városa), de érkeztek kérések általános útbaigazításra, véleményadásra és monográfia megírására is.[8] A monográfiaírás fellendülésével egyidejűleg felszínre kerültek az 1872-es monográfiatervezet hibái is. Ezekre hivatkozott Borovszky Samu az 1893. március 2-i igazgatósági választmányi ülésen tett felszólalásában,[9] illetőleg egy évvel később Tagányi Zólyom megye átiratára adott javaslatában, amelyben tulajdonképpen egy új tervezetet fogalmazott meg.

Előterjesztésében Tagányi elsőként a régi tervezet hibáit vette számba, azt mindenekelőtt megvalósíthatatlannak tartotta, mivel „elviselhetetlen terheket ró a monographusra, amelyek ma, a munkafelosztás korában, még inkább tűrhetetlenek".[10] A tervezet legnagyobb logikai tévedésének azt tartotta, hogy az mindenekelőtt „kültörténeti eseményekre" vár reflexiót a monográfustól. Szerinte a megyei monográfia mint műfaj csak úgy valósítható meg, a tudománynak is csak

[6] *Tagányi K.*: Lehoczky i. m. 160.

[7] *Tagányi K.*: Lehoczky i. m. 161.

[8] *Lukinich I.*: A Magyar Történelmi Társulat i. m. 90.

[9] Századok 27. (1893.) 286.

[10] *Tagányi Károly*: Vélemény a megyei monographiák tervrajza ügyében. Századok 28. (1894) 365.

úgy válhat igazi hasznára, ha saját céllal bír. A megye monográfiája nem lehet más, mint az adott területnek a története, e két szónak a legszorosabb értelmében. A monográfusnak minden történelmi adat mérlegelésénél egyedül a terület szempontjából kell kiindulnia. Tagányi meggyőződése volt, hogy ehhez a szemponthoz ragaszkodva a „legszerényebb tehetség" is meg fogja találni a maga helyes útját. Ebből következően – érvelt – nincs szükség új, részletes szabályzatra, „A monographia sorsa úgyis a monographus egyéni képességeitől függ, nem szabályzatoktól."[11]

Az előadás második részében bemutatott *Új monographiai tervezet*, „a megye területének legszorosabb értelemben vett története", két részből állt: a megye általános történetéből, illetőleg a megye részletes történetéből, mely tulajdonképpen a megye egyes községeinek történetét jelentette. Ez utóbbi Tagányi szerint a monográfia súlypontja, így részleteiben is ennek a szempontjait dolgozta ki. Tagányi tervezetét a választmányi ülés elfogadta,[12] és azt a Századokban egész terjedelmében közzé is tetette.[13]

Tagányi helynévkutatási programja

A módszertani elvek és elvárások formába öntése és a kiterjedt anyaggyűjtés mellett azonban Tagányi nem haladt a monográfia megírásával. Kutatásai valóban mind szélesebb és szélesebb kört öleltek fel, tökéletességre törekvése – mint annyi más esetben – azonban megakadályozta, hogy záros határidőn belül megírja saját megyéje monográfiáját. *Nyitra vármegye monográfiája* végül 1898-ban jelent meg a *Magyarország*

[11] *Tagányi K.*: Vélemény a megyei i. m. 369.

[12] Századok 28 (1894) 286–287.

[13] Századok 28 (1894) 364–371.; *Lukinich I.*: A Magyar Történelmi Társulat i. m. 90.

vármegyéi és városai című sorozatban. A vármegye történetét feldolgozó részt Dedek Crescens Lajos írta meg, Tagányi több évtizedes gyűjtőmunkájának átengedésével segítette a vállalkozást.[14] A Tagányi által gyűjtött adatok nagyrészt az Országos Levéltárból valók, de feldolgozott forrásokat különböző családi levéltárakból, valamint az esztergomi prímási, a garamszentbenedeki és a pannonhalmi bencés levéltárakból is.[15]

Anyaggyűjtésének egy kis részét – amely a szélesebb közönség érdeklődésére is számot tarthatott – Tagányi maga publikálta egy Nyitrán kiadott hetilapban, a *Nyitramegyei Közlöny*ben. Az 1881-ben indult[16] újság kezdetben „társadalmi, közigazgatási és közművelődési hetilapként" szombatonként jutott el olvasóihoz. Szerkesztője Banga Sándor József (1841–1934) jogász volt, aki köszöntőjében a megyei, vegyes tartalmú politikai hírlap fő feladataként a „magyarság terjesztését" és a „megye összes érdekeinek előmozdítását" jelölte meg. Tagányi a *Közlöny*be többségében Nyitra megye történetéről szóló tárcákat írt. Történelmi tárgyú cikkeiben *Apróságok megyénk múltjából*, illetve *XVI. és XVII. századi adatok megyénk múltjához*[17] cím alatt, egy-egy érdekes forrást, eseményt mutatott be olvasóinak. Az igényes, ugyanakkor olvasmányos ismeretterjesztő írások mellett Tagányi külön cikksorozatot indított *Nyitramegye helyneveinek magyarázata* címmel.[18]

---

[14] *Dedek Crescens Lajos*: Nyitravármegye története. In: Nyitravármegye. Magyarország vármegyéi és városai 4. Szerk. Borovszky Samu és Sziklay János. Bp. 1898. 466–680.

[15] Tagányi Nyitra megyei, külcsínyre is rendkívül reprezentatív, hat bőrdossziéba rendezett anyaggyűjtése az OSZK Kézirattárában található: OSZK Kt. Quart. Hung. 2344./1–6. Nyitramegyei történeti adatok. Egyéb, Nyitra megyére vonatkozó adatgyűjtések a Tagányi-hagyatékban: OSZK Kt. Fol. Hung. 1549. Tagányi Károly „Nyitra vármegye." Helytörténeti feljegyzések. 1–81. „Nyitra vármegye."; 82–104. „Nyitra vármegye pusztáinak, telepeinek, és egyéb lakott helyeinek jegyzéke."; 105–172. „Nyitra vármegye azon községeinek jegyzéke, amelyek képviselőtestülete, illetve a vármegye törvényhatósági bizottsága a törzskönyvbizottság határozatában nem járultak hozzá." OSZK Kt. Quart. Hung. 2269. „Nyitramegye helyneveinek magyarázata."

[16] A folyóirat 24 éven át jelent meg: 1881. november 28-tól 1904. május 29-ig (24. évfolyam 22. számig).

[17] Ugyanez a cikksorozat *Adatok megyénk múltjához a XVI és XVII századból* cím alatt is megjelent.

[18] A cikkek korrektúrája: OSZK Kt. Quart. Hung. 2269. 1–550.

Az *Apróságok megyénk múltjából* című sorozatban – amely összesen tizenkét közleményt számlál –, olvashatunk oklevélhamisításokról, merényletekről, különböző perekről. A cikksorozat időbeli folytatása *XVI. és XVII. századi adatok megyénk múltjához* címmel (tizenegy közlemény) szintén érdekes adatok közlése, inkább a „beléletből", mint a „politika köréből", továbbá újra és újra visszatérő témája ezeknek a közléseknek a török hódítás hatásainak, valamint a megye vallási viszonyainak feltérképezése.

A *Nyitramegye helyneveinek magyarázatá*ban Tagányi tíz év kutatómunka eredményeként összesen 478 Nyitra megyei helynév magyarázatát tette közzé 31 közleményben. E számban benne foglaltatik a megye minden városa, községe és „minden nagysága vagy múltja miatt érdemes" pusztája. A megye helynevei ábécérendben követik egymást. A „fejtegetés" minden egyes helynévnél három részre oszlik: mikor s milyen alakban említették először, később neve milyen változásokat mutat (1.); mit jelent a helynév (2); mikor, mely században keletkezhetett az illető helynév (3). Állításait Tagányi idézetekkel és forrásmegjelölésekkel támasztotta alá.

A helyneveket a szerző valósággal tisztelte, élő történelmi emléknek tekintette, „mely igen sokszor becsesebb minden oklevélnél, mert abból az időből származik, mikor oklevél vagy krónika mentül kevesebb használatban részesült".[19] „Kihalt népek, vagy a maiak őseinek feledésbe merült nyelve, intézményei, gondolatvilága beszél hozzánk a helynevekből. És megértésük éppen oly nehéz, mint elfogulatlannak maradni és szigorú kritikával résen lenni a mindenféle lehető magyarázatok, nyelvészeti és történelmi analógiák, véletlen találkozásokkal szemben."[20] Tagányi szerint a helynevek magyarázata „delikát dolog", amelyre csak

[19] *Tagányi Károly*: Apróságok megyénk múltjából. Olaszok az Árpádok alatt Nyitrán. Egy tréfa emléke a XIV. századból. Tárca. Nyitramegyei Közlöny 5. (1885: 39. sz.) szeptember 27. 2.

[20] *Tagányi Károly*: Nyitramegye helyneveinek magyarázata. Csarnok. Nyitramegyei Közlöny 7. (1887: 42. sz.) október 16. 3.

abban az esetben szabad vállalkozni, ha kellőképpen ismerjük a vidék történetét és nemcsak egy-egy helynevet önmagában, de egy egész nagy vidék helyneveit összességükben szemlélve próbáljuk megfejteni. „Ama közvetlen érdeken kívül, amelyet megyénk múltja iránt érzek, e munkálat megírásánál főleg ama tudat lelkesített, hogy hazánkban ez az első kísérlet egy egész megye helyneveit magyarázni, biztató példaadás tudósainknak, hogy e föladat megoldása nem lesz lehetetlen."[21]

A közzétett helynévmagyarázatokhoz többen hozzászóltak. Elsőként Szkiczói[22] álnéven méltatta egy szerző a cikksorozat tudományos értékét, érdekes voltát, de több, Tagányi által szláv eredetűként meghatározott helynév kapcsán más álláspontra helyezkedett, s a magyar eredet mellett érvelve kérdőjelezte meg például a Holics helynév magyarázatát. A vitába bekapcsolódó Nándorfi Károly[23] üdvözölte Szkiczói hozzászólását, de mivel az csupán a „gyakran igen is erőltetett és kihatóan szláv illatú etymológiai fejtegetések vizsgálatára szorítkozott", felhívta az olvasók figyelmét arra, hogy Tagányi történeti adatai között is vannak tévesek, mindenekelőtt Érsekújvár magyarázatában. Szintén az Érsekújvár történetéről adott Tagányi-magyarázatot cáfolva kapcsolódott be először a vitába Surányi álnéven Matunák Mihály (1866–1932) történész, aki kezdetben szintén az Érsekújvárról mondottakat kérdőjelezte meg.[24] Egy másik cikkében[25] elismerte, hogy Tagányi „tagadhatatlan bő készültséggel, széles ismerettel és szorgalommal dolgozott", de

[21] Uo.

[22] *Szkiczói*: Néhány észrevétel a Nyitramegye helyneveinek magyarázata című cikksorozatára. Nyitramegyei Közlöny 8. (1888: 7. sz.) február 12. 2.; *uő*: Néhány észrevétel a Nyitramegye helyneveinek magyarázata című cikksorozatára. (Folytatás.) (Jeskófalu-Bölgyén). Nyitramegyei Közlöny 8. (1888: 11. sz.) március 11. 2–3.

[23] *Nándorfi Károly* (Néver): Még egy kis észrevétel „Nyitramegye helyneveinek magyarázata" című cikksorozatra. Nyitramegyei Közlöny 8. (1888: 25. sz.) június 17. 2.

[24] *Matunák Mihály* (Surányi): Észrevételek Tagányi Károly „Nyitramegye helyneveinek magyarázata" című cikksorozatra. Nyitramegyei Közlöny 8. (1888: 18. sz.) április 29. 2.

[25] *Matunák Mihály* (Surányi): Szláv eredetű-e a „Surány"? Nyitramegyei Közlöny 8. (1888: 50. sz.) 1888. dec. 2.1–2.

hibájaként rótta fel, hogy nem volt tekintettel a „a magyar nemzet s testvérnépeinek ősi múltját fejtegető munkákra", és, hogy a helyneveket „Miklosichból és Bernolákból" magyarázta. Tolmács nevével kapcsolatos észrevételeiben Surányi örömmel üdvözölte, hogy Tagányi „másban is keres, nem csak a szlávban".[26]

A vitákban edződött Tagányi keményen válaszolt a felvetésekre:[27] „E közlönynek legutóbbi számában Surányi az idézetek és argumentumok egész seregével, s olyan vehemenciával ront nekem, hogy csak a nemes manchai lovag hősi kirohanásában akadok párjára, mert Surányinak összes nehéz fegyverzete komikum dolgában vetekedik e nemes lovagéval. Miként ő, úgy Surányi is ritka buzgalommal előszed minden ócska, rozsdaette vasat, azokkal hadonász jobbra, balra, Érdy, Jerney, Horváth István, Kállay Ferenc elavult, primició műveit citálja fejemre, mintha én azokat nem ismerném. Ellenkezőleg, nagyon is ismerem, s mert tudom, hogy mit érnek – szóba se állok velük, ha komoly munkáról van szó. Surányi azonban ezek alapján vonja le a következtetést, hogy a Surány név = kún - besenyő - Sarmata - assyr - ó egyiptusi - héber - kald szóból ered!! Tisztelem!".

Tagányi szerint Surányi elkésett ezzel a cikkel, Jerney, Horváth István vagy Kállay Ferenc kortársaként nagy szenzációt kelthetett volna elméletével, de 1888-ban, „az összehasonlító nyelvészet s phonetika korában" már csak szánalmat vált ki, meggyőződése, hogy szakítani kell a nevezett történészek elveivel és módszereivel. Tagányi szerint a helynevek kutatása nem „álomhüvelyező tudomány", nem szabad, hogy művelése „meddő elmefuttatásokban" kimerüljön. A helynévmagyarázatoknak, mint általában a tudományos kutatásnak előre rögzített elvek és módszerek mentén kell haladnia. Provokatív vitacikkében Tagányi a helynévmagyarázatai hátteréül szolgáló elveket is feltárta: „A nyelvek szerves

[26] *Matunák Mihály* (Surányi): Észrevételek Tagányi Károly „Nyitramegye helyneveinek magyarázata" című cikksorozatra. Nyitramegyei Közlöny 8. (1888: 51. sz.) december 9. 2–3.
[27] *Tagányi Károly*: Surányi Surány nevéről. Nyitramegyei Közlöny 8. (1888: 52. sz.) december 16. 1–2.

egészek, melyben nemcsak minden szónak, hanem minden betűnek és hangnak megvan a maga törvénye. A szavak, betűk és hangok nem Csáky szalmája, hogy azt minden dilettáns kénye kedve szerint szórja. A helynevek magyarázatánál is ezen törvényekhez kell alkalmazkodnunk, nem üres hasonlóságokhoz. Minden helynévnél a legfontosabb a helynévképző végzet, mert elsősorban ez dönti el a helynévképző nemzetiségét. Az ány mint helynévképző határozottan nem magyar […] az ány végzet tiszta szláv."

Tagányi hozzáfűzi, hogy természetesen nem elegendő és nem is lehetséges egyszerűen kimásolni Miklosich és Bernolák szótáraiból (Lexicon palaeoslovenikum, Etymologisches Wörterbuch) a vonatkozó részeket, a helynevek magyarázatához az egész összehasonlító szláv nyelv ismeretére van szükség. A helynevek magyarázatánál is elengedhetetlennek tartja a pontos hivatkozást, amit meg is valósít, helynévmagyarázatai tulajdonképpen forrásjegyzékek, amelyek az első előfordulástól kezdődően tárják fel az adott helynév előforduló alakjait, majd ezekből kiindulva fogalmazza meg Tagányi következtetéseit. „Amint az okleveleket idézem egytől egyig, úgy azt a szavat is kell citálnom, melyre magyarázatom építem, s ezt teszem nemcsak a szláv szavaknál, hanem a magyaroknál is, ezt tenni kötelessége minden történetírónak és nyelvésznek, ha komolyan veszi feladatát. Ám tegyen úgy, ahogy akar Surányi […] kalandozza be adatokért az ókort, Ázsiát, Afrikát és Bergengóciát – én mindig az okleveleknél és a szótárnál maradok, lévén az a helynév elsősorban történelmi adat, másodsorban szó is, amit eo ipso csak szótárban lelhetek."

Természetesen Surányi sem hagyta válasz nélkül a megjelenteket.[28] Szerinte elsősorban hazai forrásokhoz kell nyúlni, „minek keresni azt az ó-szlávban, ami

[28] *Matunák Mihály* (Surányi): Észrevételek Tagányi Károly „Nyitramegye helyneveinek magyarázata" című munkájára (Üzbégh – Szeptenczájfalu). Nyitramegyei Közlöny 8. (1888: 53. sz.) december 23. 2–3.; *uő*: Pár észrevétel Tagányi Károly „Surányi, Surány nevéről" című cikkére (vége következik).

megvan a magyarban is". Hosszasan érvelt amellett, hogy létezett egy Súr nevezetű besenyő tartomány, továbbá Súr nevű magyar hadvezér, és lehetett több Sur nevű személy is: „e névtől vette Surány a maga nevét, án keleti helynévképző által: Sur-an ad normam Tur-án. Punktum!". S anyaggyűjtésre szólította olvasóit: „Aki csak teheti, minél többen hordjunk legalább porszemenkint anyagot amaz épület építéséhez, melynek »Nyitravármegye Monográfiája« lesz a neve; ha ezt meg is tiltja, de a művet szives lesz fölállítani Tagányi Károly." Maga részéről mindent meg is tett, s a felhíváshoz Szkiczói is csatlakozott, több cikkben adták közre eredményeiket.[29]

Tagányi nem kevés cinizmussal úgy látta, hogy tudományos haszonnal járó polémia csakis ott lehetséges, ahol kellő képzettség mellett, a gondolkozásban is van némi hasonlóság, ez azonban megítélése szerint ebben az esetben hiányzik: „a negyvenes évek módszereivel állok szemben, mely mindent eo ipso ősréginek és ősmagyarnak tart – bizony Isten semmi kedvem sincs e hazajáró lelkekkel perben állni."[30] Úgy vélte, nemcsak személye, de a hazai nyelvészet és história is meghaladta ezeket a nézeteket: „Folyóirat is, dicsőségére legyen mondva a magyar tudománynak egy sincs, mely a negyvenes évek methodusát megtűrné. Csakis a nemzetiségeknek

---

Nyitramegyei Közlöny 8. (1888: 54. sz.) december 30. 2., *uő*: Pár észrevétel Tagányi Károly „Surányi, Surány nevéről" című cikkére (vége). Nyitramegyei Közlöny 9. (1889: 1. sz.) január 6. 2.

[29] *Matunák Mihály* (Surányi): Észrevételek Tagányi Károly „Nyitramegye helyneveinek magyarázata" című cikksorozatra. Nyitramegyei Közlöny 9. (1889: 3. sz.) január 13. 1–2., *uő*: Észrevételek Tagányi Károly „Nyitramegye helyneveinek magyarázata" című cikksorozatra. Nyitramegyei Közlöny 9. (1889: 5. sz.) február 3. 2., *uő*: Észrevételek Tagányi Károly „Nyitramegye helyneveinek magyarázata" című cikksorozatra. Nyitramegyei Közlöny 9. (1889: 8. sz.) február 24. 2–3.; *Szkiczói*: Néhány észrevétel a „Nyitramegye helyneveinek magyarázata" című cikksorozatra. Nyitramegyei Közlöny 9. (1889: 10. sz.) március 10. 2., *uő*: Néhány észrevétel a „Nyitramegye helyneveinek magyarázata" című cikksorozatra. Nyitramegyei Közlöny 9. (1889: 11. sz.) március 17. 1–2., *uő*: Néhány észrevétel a „Nyitramegye helyneveinek magyarázata" című cikksorozatra. Nyitramegyei Közlöny 9. (1889: 12. sz.) március 20. 2., *Matunák Mihály* (Surányi): Észrevételek Tagányi Károly „Nyitramegye helyneveinek magyarázata" című cikksorozatra. Nyitramegyei Közlöny 9. (1889: 13. sz.) március 31.: 2–3., *uő*: Észrevételek Tagányi Károly „Nyitramegye helyneveinek magyarázata" című cikksorozatra. Nyitramegyei Közlöny 9. (1889: 14. sz.) április 7. 2–3.; *uő*: Észrevételek Tagányi Károly „Nyitramegye helyneveinek magyarázata" című cikksorozatra. Nyitramegyei Közlöny 9. (1889: 15. sz.) április 14. 2–3.

[30] *Tagányi Károly*: Surányi válaszára és észrevételeire. Nyitramegyei Közlöny 9. (1889: 2. sz.) január 13. 2.

vannak még itt a chauvinismust ápoló folyóiratai, amikben a tót mindent tótnak, az oláh mindent oláhnak lát, éppúgy, mint Horváth Istvánék valamikor."

(Helynév)magyarosítás és intelligencia

A helynevek magyarázata körül kialakult vitánál még élesebben jelent meg Tagányi elképzelése, ideája a magyar–szlovák együttélésről a *Nyitramegyei Közlöny* 1885. évfolyamában megjelent *Magyarosítás és intelligencia* című cikkében, amely tulajdonképpen Tagányi egyetlen politikai tárgyú írása. Tagányiról elmondható, hogy alapjában véve apolitikus volt, – Glatz Ferenc szavait idézve „politikai nézeteit tekintve nem különösebben tájékozott történész"[31] –, inkább csak a tudományos témákban nyilvánult meg, és kritikai állásfoglalásai sem terjedtek túl a tudományos közéleten. Levéltári szolgálati minősítési lapjainak „politikai magatartása" rubrikájában is kizárólag a „kifogástalan", „észrevételre nem adott alkalmat" megjegyzések szerepelnek. De nem csupán az életmű egészéhez viszonyított kuriozitása okán érdemel figyelmet ez az írás. Tagányi itt a közhangulattal szembehelyezkedve fogalmazta meg álláspontját, egy, a „magyar védvár" szerepét felvállaló lapban érvelt a hatóságok által támogatott „mesterséges magyarosítás" ellen.

A korszakban Grünwald Béla, Zólyom megye főjegyzője majd alispánja volt a kulcsfigurája azoknak a politikai törekvéseknek, amelyek a „pánszláv propaganda" ellenszerét a központilag irányított és ellenőrzött állami közigazgatásban látták.[32] Grünwald neve, az 1870-es évek elején a magyarosítást célzó drasztikus intézkedései nyomán országosan ismertté vált, a „grünwaldizmus" szinonimája lett a

[31] *Glatz Ferenc*: Történetíró és politika. Bp. 1980. 114.

[32] *Pók Attila*: Utószó. In: *Grünwald Béla*: A régi Magyarország 1711–1825. Bp. 2001. 415.

„pánszlávizmus" ellen a magyarosítást minden lehetséges eszközzel megvalósító politikai irányzatnak, amelynek célja a „harmincmilliós, erős, kifelé és befelé egyaránt szilárd magyar nemzetállam" létrehozása.[33]

Tagányi *Magyarosítás és intelligencia* című írásában ezzel a korhangulattal szembehelyezkedve mindenekelőtt önmérsékletre intett: „Itt az ország szívében, ahová minden nemzeti törekvéseink szálai egy közös gócpontba futnak össze, visszafojtott lélegzettel, kíváncsian egész szeretetünkkel kísérjük minden lépését a magyarosítás munkájának. De távolságunk a munka helyszínétől gyakran képessé tesz bennünket, hogy olyat is látunk, amit magok e nagy eszme munkásai a különféle helyi vagy személyes érdekek megbénító hatása alatt alig vesznek észre. Innen sok helyt a langy melegség s még inkább a túlzás, mert gyakran személyes szimpátiák vagy antipátiák az irányadók. Azt hisszük, hogy a magyarosítás politikájából egyaránt száműzni kellene mind a kettőt."

Tagányi véleménye, hogy a magyarosító társulatok, mint a Magyar Iskola-egylet, a Fölvidéki és Erdélyi Mívelődési Egyletek tévesen tekintik közvetlen célnak, hogy nyelvileg mindenkit magyarrá tegyenek, s ezzel sokat ártanak az ország nemzetközi hírnevének: „Ne feledjük el, hogy sok az ellenségünk, s hogy az, ami Nyitrán történik, másutt szikrája lehet a nagyobb veszedelemnek, s hogy főleg mi magyarok a külföld előtt – dacára a szászok ellenaknáinak – még mindig olyanokul állunk, kik a nemzetiségek jogait tiszteletben tartják. Tudjuk, hogy olykor egész erőnkre van szükségünk, hogy türtőztessük ellenszenvünk haragját egyesek ellen; de egyesek hitványságának megtorlásával ne tegyünk kockára egy nagyobb célt." A „nagyobb cél" természetesen Tagányinál is az volt, hogy „Magyarország magyarabbá legyen", de ehhez nézete szerint nincs szükség mesterséges asszimilációra, az, „elmagyarosodás" „asszimiláció törvénye" szerint magától meg fog oldódni.

[33] *Pók Attila*: Utószó i. m. 417.

Tagányi azzal érvelt, hogy a „históriai tapasztalatok" alapján a magyar fajnak van asszimilációs képessége: „Az a mese, hogy nincsen asszimiláló erőnk, onnan ered, mert tényleg sok magyar hely eltótosodott, elolához sodott stb. Csakhogy ez nem erőtlenségünk hibája, de általános mondhatni természeti törvény. Mindenütt ugyanis, ahol intelligensebb faj kevésbé intelligenssel jön össze, a kevésbé intelligens asszimilálja a másikat, s nem megfordítva; s tegyük hozzá, ez az asszimilálás annál erőteljesebb, mentül nagyobb a különbség a két nép értelmisége közt." Példaként Tagányi Angliát hozta, ahol a normannok „angollá lettek", illetőleg Brassót említette, ami „magyarrá lesz rövid időn ellenállhatatlanul, csakis a székely cselédség révén".

A meglehetősen kusza – és tudományosan biztosan vitatható – elméletből levont következtetése kristálytiszta: „ha az asszimilálás e törvénye áll, akkor megint kétségtelen, hogy a magyarságra nézve nagyobb veszedelem az, hogyha nemzetiségei műveletlenek, mintha nem magyarok." Ennek szellemében tárcája végén felszólította a magyarosító társulatokat, ne akarják az idegen ajkúakat mindjárt megmagyarosítani, hassanak inkább a művelődésükre: „Hagyják abba a külsőségeket: magyar föliratok követelését, idegen helynevek agyonmagyarosítását; hiszen azokból a magyar helynevekből, amit ma akarnak adni nekik, 100 év múlva megint tót lesz, vagy lefordítják tótra, vagy eltótosítják. Egyáltalán kerüljenek minden túlzást, szenvedélyes tónusokat és lármát, hiszen kulturmissziót kell teljesíteniök. Így aztán valójában meg lesz őrizve jó hírünk a külföld előtt, amely azt tartja – és méltán – rólunk, hogy távol minden porosz, orosz vagy osztrák erőszakoskodásoktól, nemzetiségek és felekezetek iránt a világon a legtürelmesebb nemzet vagyunk." A cikk lezárásaként Tagányi üdvözölte a felvidéki magyar–tót egyesületet, mely „a kulturmisszió intenciójához híven a tótokat a saját nyelvükön akarja művelni magyar szellemben", s hozzáfűzte, „kívánnók, hogy az erdélyi magyarosító egylet is az oláhokat oláh nyelven magyarosítsa".

A cikkre hamarosan válasz is érkezett. Horenczy S. Gyula vezércikkben bírálta Tagányi „elméletét". Véleménye, hogy „csak nyelvvel terjed a nemzetiség", valamint nem a kevésbé intelligens asszimilál: „a cseléd nagyobb tömeg és nem az úr, tehát a tömeg hódít, nem a műveletlenség." Egyenesen veszélyesnek tartotta Tagányi gondolatát, hogy „a magyarnak saját pénzén oláh vagy tót kultúrát […], intelligenciát kellene teremteni maga mellé versenytársnak", s határozottan kiállt a mesterséges asszimilálás szükségessége mellett.[34] Tagányi sajátos véleménye az asszimilációról nem az egyedüli kérdéskör volt, amelyben eltért a többségi álláspontól.

Az 1880-as évek közepére mozgalommá duzzadt a helységnevek magyarosítása, „a régi történelmi emlékű helynevek visszaállítása". A helynevek magyarosítása kapcsán is gyakran kérték a törvényhatóságok a Magyar Történelmi Társulat közreműködését.[35] A Társulat 1884-ben – Zólyom megye kérése nyomán – a „régi történelmi községnevek megállapítására" külön bizottságot küldött ki (Odescalchi Arthur, Pesty Frigyes, Majláth Béla).[36] Hasonló kéréssel fordult a Társulat elnökségéhez 1885-ben Nyitra megye is, amelynek történelmi helyneveit a Tagányi Károllyal és Thaly Kálmánnal kiegészített fenti bizottság állapította meg.[37]

Tagányi a *Nyitramegyei Közlöny*ben közzétett tárcájában a helységnevek magyarosítása kapcsán óvatosságra intett, úgy vélte, azok, akik a helynevek magyarítását követelik, „olcsó hazafiságból" becses emlékeket tesznek semmivé. A Magyar Történelmi Társulatot pedig felszólította, hogy „elhamarkodott véleményadásaival" ne tegye tönkre e védelmére bízott történelmi emléket.[38] Három

[34] *Horenczy S. Gyula*: Észrevételek Tagányi Károly úrnak „Magyarosítás és intelligencia" című cikkére. Vezércikk. Nyitramegyei Közlöny 5. (1885: 28. sz.) július 12. 1–2.

[35] *Lukinich I.*: A Magyar Történelmi Társulat i. m.59.

[36] Századok 18. (1884) 715.

[37] Századok 19. (1885) 370–371.

[38] *Tagányi Károly*: Apróságok megyénk múltjából. Olaszok az Árpádok alatt Nyitrán. Egy tréfa emléke a XIV. századból. Tárca. Nyitramegyei Közlöny 5. (1885: 39. sz.) szeptember 27. 1.

évvel később a *Századok*ban megjelent, *Jelentés a nyitramegyei helynévmagyarosítás ügyében* című írása szintén ezt a szemléletet tükrözte. Tagányi ebben hangsúlyozta, hogy új helynevek helyes alkotása, sokoldalú történeti és nyelvészeti jártasságot igényel, az csak „tudományos föladatként" képzelhető el. Jelentésében sokallta a „visszamagyarosításra tervbe vétetett" községek számát (68), mert többségük olyan helynév volt, amely a lakosságával együtt mindig idegen nyelvű volt.[39]

Tagányi helynévkutatásban szerzett tapasztalatait később az 1896-ban életre hívott Országos Községi Törzskönyvbizottságban (OKTB) is kamatoztatta. Hazánkban a 19. században meglehetősen nagy zűrzavar uralkodott a községnevek, és általában a helynevek terén. Több település szerepelt azonos néven, szabályozatlan volt, hogy ki végzi a névmegállapítást. *A község- és egyéb helynevekről szóló* 1898. évi IV. törvénycikk a modern adminisztráció igényeinek megfelelően kimondta, hogy minden községnek csak egy hivatalos neve lehet. Szabályozta a többféle, illetve az azonos elnevezéssel bíró községek hivatalos vagy új nevének megállapításánál követendő eljárást, az új községek elnevezésének és a községnevek megváltoztatásának módozatait. A névadás jogával a belügyminisztert ruházta fel.[40]

A törvény fontos feladatokat rótt az Országos Községi Törzskönyvbizottságra is, amelynek munkájában a Központi Statisztikai Hivatal, az MTA Történelmi Bizottsága, a Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Földrajzi Társaság és az Országos Levéltár munkatársai vettek részt. Tagányi Károly Pauler Gyula utasítására a kezdetektől bekapcsolódott a bizottság munkájába, és – a századfordulón betegsége miatti néhány évnyi kihagyás kivételével – az 1910-es évek elejéig részt vett a munkálatokban. A levéltár munkatársaként Tagányi feladata az volt, hogy a helyi hatóságok által rendelkezésre bocsátott anyagokat a község hivatalos nevéről, egyéb

[39] *Tagányi Károly*: Jelentés a nyitramegyei helynévmagyarosítás ügyében. Századok 32. (1898) 950.

[40] *Thirring Lajos*: Község- és helynevek megállapítása és megváltoztatása. Magyar Statisztikai Szemle 25. (1947) 196.

jelenlegi vagy régi elnevezéseiről, további lakott helyeinek neveiről a levéltár okiratainak bőséges adattömegével összevesse, majd szakvéleményben jelölje meg a legalkalmasabbnak látszó, nemritkán rég feledésbe ment nevet. Tagányinak az OKTB égisze alatt végzett kutatásairól számos jegyzetanyag, illetve a bizottsági munkájával kapcsolatos levelezés egy jó része is fennmaradt az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött hagyatékban.[41]

Az „általános institucionális" megyetörténet

Tagányi megyetörténeti kutatásai az elmaradt monográfia ellenére több irányban teljesedtek ki. A megyei szintű közigazgatás- és intézménytörténet kutatása életprogramjává vált: a megyei önkormányzat keletkezéséről írta akadémiai székfoglalóját,[42] amelynek eredményeit beépítette a Szolnok-Doboka vármegye kialakulásának történetét feldolgozó tanulmányába (1901). Máig mértékadó a *Történelmi Szemlé*ben megjelent, a vármegyék eredetéről 1913-ban írt összegzése, s ehhez a témához kapcsolódik a töredékesen ránk maradt – *A nemesség helyzete Szent István alkotmányában* című akadémiai rendes tagsági székfoglalója is (1924), amelyben *Megye* alcím alatt a megye szóból levonható következtetéseket fejtette ki.[43]

Tagányi tudományos teljesítményét elismerve 1894. december 21-én a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának segédtagjává választották, az akadémiai levelező tagságot három évvel később, 1897. május 6-án nyerte el. Tagányi

[41] OSZK Kt. Quart. Hung. 2288. Tagányi Gyűjtemény 210–217. A bizottság munkájáról további adalékok: A történeti Magyarország városainak és községeinek névváltozatai az Országos Községi Törzskönyvbizottság iratanyaga alapján (1898–1913). Bp. 1997.

[42] *Tagányi Károly*: Megyei önkormányzatunk keletkezése. Székfoglaló értekezés. In: Értekezések a történelmi tudományok köréből. 18. kötet. 6. Bp. 1899. 397–413.

[43] *Varga István*: Tagányi Károly akadémiai rendes tagsági székfoglalójának kézirattöredéke. In: Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára. Szerk. Glatz Ferenc. Bp. 1993. 19–26.

az MTA második osztályában 1899. április 10-én tartotta meg székfoglaló előadását *Megyei önkormányzatunk keletkezése* címmel. Bemutatta, miként, milyen okok következtében alakultak át a Szent István által alapított királyi vármegyék nemesi megyékké. Kiindulópontja az volt, hogy a nemesek, a honfoglaló nemzet tagjai teljesen kívül álltak a királyi vármegyén. Nemzetségek szerint zárt tömegekbe sorakozva éltek, mindegyik nemzetség a maga közös földjén, s az ily területeken nem Szent István törvénye, hanem az ősi magyar szokásjog uralkodott. A 12. század folyamán azonban a nemzetségek előkelői kiváltak a közösségből, s egy új arisztokrata réteg alakult ki, s ezzel együtt mind a királyi vármegyék, mind a nemzetségek addigi élete bomlásnak indult.

A királyi adományozások a vármegyéket alapjaikban rengették meg, így az ott élők sorsa is bizonytalanná vált. Másrészt az előkelők kiválásával a honfoglaló nemzetségek életében is jelentős változások következtek be: felbomlott a közös élet, az ősi szokásjog ereje, s ezzel együtt a nemzetségi bírák tekintélye is csökkent, helyüket a nemesi és királyi vármegyék közötti választalak ledőlésével, a nemesség és a régi királyi megyék várjobbágysága közeledésével a szolgabírói intézmény váltotta fel. Őket már a köznemesek választották, az ő megjelenésük jelezte az önkormányzat kezdetét a magyar vármegyékben.[44] Az átalakulás, s benne az ősi szokásjog felbomlásának minél alaposabb feltárása Tagányinál a korszak társadalmának megismerése szempontjából bírt elsődleges jelentőséggel.

Ezt az általánosságban megfogalmazott intézményi változást, a királyi vármegyék nemesi vármegyékké alakulását egy konkrét, ugyanakkor speciális esetben, az erdélyi Szolnok-Doboka vármegye példáján Tagányi részleteiben is bemutatta. A megye monográfiájának hatodik fejezeteként közreadott *Szolnok-Doboka vármegye területének története a honfoglalástól az önkormányzat behozataláig, a IX. századtól*

[44] *Tagányi Károly*: Megyei önkormányzatunk i. m. 397–413.

a XIV. századig kedvező szakmai visszhangot kapott.[45] Horváth Emil az *Erdélyi Múzeum*ban értékelte, hogy Tagányi, „a vármegyei institutió e kiváló kutatója" épp Szolnok-Doboka vármegye monográfiájában nyújtja át az „évtizedes fáradhatatlan munka eredményének első gyümölcsét […], e tudós búvár vármegyei nagy tanulmányainak első közzétételét". „Ez általános institucionalis történettel, ha veszít is a monographia speciális vármegyei tekintetekből, sokkal többet és értékesebbet nyer általánosabb magyar nemzeti szempontok szolgálatával."[46]

Valóban, Tagányi itt fejtette ki részletesebben, hogy Erdélyben miként alakult ki az önkormányzatiság. Elfogadta Karácsonyi János elméletét, amely szerint az erdélyi területeket – ahogy Szlavóniát is – nem a honfoglaló nemzetségek szállták meg, hanem az a központi hatalom, a királyság által meghódított terület volt.[47] Az itt élő köznemesség nem volt elég erős és független, hogy önkormányzati szabadságát kivívja. Így mindkét helyen – a vajdák és a bánok vezetése alatt – tartományi önkormányzat jött létre, amelynek jellegzetessége, hogy a szolgabírókat nem az egyes megyék nemesei, hanem a tartományi gyűlés választotta.[48]

Tagányi Erdély „meghódításának" idejét egyéb adatok hiányában intézmények összehasonlításával próbálta megfejteni, s viszonyítási pontnak a magyarországi intézményeket tekintette, „ahogy azokat a XII–XIII. századból

---

[45] *Lukinich Imre*: Szolnok-Doboka vármegye monographiája. I. A vármegye általános leírása, múltja és megalakulásának ismertetése. Írták Tagányi Károly, Réthy László és Pokoly József. II–VI. kötet: A vármegye községeinek részletes története. Írta Kádár József. Kiadja Szolnok-Doboka vármegye közönsége. Deés, 1901–1903. Ismertetés. Századok 39 (1905) 866.

[46] *Horváth Emil*: Szolnok-Doboka vármegye monográfiája. Erdélyi Múzeum 18. (1901) 593.

[47] Vö. *Dr. Karácsonyi János*: A honfoglalás és Erdély. Katholikus Szemle 10. (1896) 456–483.

[48] Tagányi barátjának, Thallóczy Lajosnak, így számolt be munkájáról: „Augusztusban megírtam Szolnok-Doboka monográfiájából a rám eső részt, tegnap küldtem el Tormának. De oly szépen sikerült, hogy igazán sajnálom, hogy a monográfiába marad eltemetve. Azt írtam meg, hogy alakult át a várispánság autonóm mai megyévé, nálunk és Erdélyben s Szlavóniában. Párhuzamot vontam Erdély s Szlavónia közt, s fényesen sikerült. Merőben új dolog, téged is fog érdekelni." OSZK Levelestár Fond XI/973. Tagányi Károly – Thallóczy Lajoshoz. 40. Évszám nélkül.

ismerjük".[49] Következtetése, hogy Erdélyt Szent István korában hódította meg a „dynastia", s állításának bizonyítékát látta a szászok betelepítésében is, „mely csak olyan területen történhetett, mellyel a király mint a magáéval szabadon rendelkezett." „Elméletébe" az autonóm, királyi hatalomtól független székelyek azonban nehezen illeszthetők bele, ezért kutatásokba kezdett, hogy eredetüket tisztázza. Vizsgálatai kiterjedtek a székely népnév eredetének tisztázására: véleménye, hogy megülepedett, megszálló, megtelepedett népet jelent, s nevüket annak a körülménynek köszönhették, hogy Erdélyben ők voltak egyedül megszállók, honfoglalók, s megpróbálta feltárni, kik valójában a székelyek, honnan érkezhettek ide.

Tagányit magával ragadta a székelyek függetlensége, mindenekelőtt az „erőteljes s kétségbevonhatatlan székely jog".[50] Kutatásai eredményeit felhasználta a földközösségről írott monográfiájában (1894), és később, jogszokásgyűjtő programjába is beemelte a székely falutörvények kutatását (1919).[51] Nem csak a megye „járt jól", Tagányit barátja, Réthy László hosszas unszolással vette rá a fejezet megírására, így közvetve neki is köszönhető, hogy Tagányi konkrétan egy megyére vonatkozóan, annak forrásbázisát felhasználva igazolhatta a vármegyei önkormányzatiságról vallott nézeteit, másrészt tulajdonképpen ez az egyetlen megyei monográfiában megjelent írása.[52]

---

[49] *Tagányi Károly*: A honfoglalás és Erdély. Megvilágításul a székely kérdéshez. Ethnographia 1. (1890) 214.

[50] *Tagányi K.*: A honfoglalás és Erdély i. m. 217.

[51] Munkáját elismerve a Székelyek Történetének Pályadíjalap Bizottsága 1907. november 19-én tartott közgyűlésén tagjává választotta Tagányit. OSZK Kt. Quart. Hung 2288. 324. Tagányi Gyűjtemény Hivatalos kinevezéseim 1879-től.

[52] Szolnok-Doboka vármegye monographiája kimondottan kalandos körülmények között született. A megye törvényhatósági közgyűlése már 1880-ban határozott a monográfia megíratásáról, hosszas huzavona után végül csak 1888-ban kérte fel a közgyűlés Réthy Lászlót, a Történelmi Társulat tagját a monográfia megírására, azzal a kikötéssel, hogy az a millenniumra megjelenhessen. A meglehetősen bohém Réthy egy parádés tervezet fejében előleget vett fel, majd európai körútra indult. Egy évvel a millennium előtt a vármegye főispánja megpróbált minden követ megmozgatni, hogy a monográfia időben elkészüljön: Réthy először hitegetett, majd szakmai, később személyes kibúvókat keresett. A

Mályusz Elemér *A helytörténeti kutatás feladatai* című munkájában a megyei monográfiákat vizsgálva mérleget vont Tagányi 1894-es programjáról is: „Ma, három évtized múltán is, egyedüli kifogás gyanánt csak azt említhetjük meg, hogy a monográfust túlságosan széttagolt részletek, minden egyes község történetének megírására utalja, kevés alkalmat nyújt a részleteknek lehető egy képbe való összefoglalására és nem akarván a tehetség szabadságát korlátozni, elmellőzi minden olyan szempont kiemelését, amely a monográfus figyelmét, érdeklődését felkeltheti és őt munkájában útbaigazíthatja."[53]

Mályusz rögzítette azt is, hogy csupán két monográfiánál mutatható ki a Tagányi-tervezet hatása, s úgy vélte a monográfiaírók számára inkább megfelelt a „Pesty–féle rendszerezés". Ő maga ennek ellenére a Tagányi-féle programot tartotta alkalmasnak – mindenekelőtt középkori kutatás terén –, s inkább csak az újkori fejezetekre vonatkozóan fogalmazott meg további javaslatokat. Mályusz tanulmányának kiindulópontja, a helytörténeti kutatás fontossága volt;[54] elemzésében alapvetően az autodidakták és szakképzett történetírók tollából származó munkák közt vont éles határvonalat, javaslatainak elsődleges célja volt: a helytörténetírás színvonalának emelése, egyúttal a „tudományos történetirodalom igazi olvasóközönségének" megteremtése.

---

főispántól kapott leveleket, néhány sornyi utalással, barátjának, Tagányinak továbbította. A kötet végül csak jóval később, a századforduló után jelent meg. A monográfiaírás kusza körülményeit dokumentáló levelezés a Tagányi hagyatékban található. OSZK Kt. Tagányi Gyűjtemény Quart. Hung 2288. 259–263., 266., 270.

[53] *Mályusz Elemér*: A helytörténeti kutatás feladatai. In: *Uő*: Klió szolgálatában. Válogatott történelmi tanulmányok. Szerk. Soós István. Bp. 2003. 493.

[54] „Politikai történetírásunk fundamentumait is tehát a helytörténeti kutatás segítségével kell leraknunk, különben történetírásunk épülete összeomlással fenyeget." *Mályusz E.*: A helytörténeti kutatás i. m. 506.

Záró gondolatok

Tagányi Károly maga is rendkívül nagyra becsülte a helytörténetírást, pontosabban a tudományos helytörténetírást, amelyet, mint láttuk, a hivatalos álláspontho z, a Magyar Történelmi Társulat által megfogalmazottakhoz képest másként képzelt el. Mályusz kifogásolta, hogy Tagányi a monográfust túlságosan széttagolt részletek megírására utalta, ez a kritika feltétlen megállja a helyét, s akár a Tagányi-életmű egészére is vonatkoztatható. De nem ez volt az egyetlen bírálat: nyitrai helynévmagyarázatai kapcsán vitapartnerei Tagányit veszélyesen szlavofilnek állították be. Való igaz, hogy nagy érdeklődést mutatott a szláv nyelv, kultúra és tudomány, – természetesen mindenekelőtt – a történettudomány iránt. Megtanult oroszul és horvátul, ezen kívül olvasott cseh, lengyel és szlovák szakirodalmat. Nemcsak monográfiáiban dolgozta fel előszeretettel ezeket, de külön „tájékoztató" cikkeket is közreadott például az orosz történetírásról.[55]

Ezzel szemben Rottler Ferenc 1977-ben egyetemistáknak szánt történelmi olvasókönyvében közzétett, két Tagányi-íráshoz fűzött bevezetőjében azt tartotta fontosnak hangsúlyozni, hogy Tagányi Erdélyi Lászlóval folytatott vitájában sem tudta meghaladni nacionalizmusát és szlávellenességét.[56]

Véleményem szerint, ha elindul valamiféle tudományos diskurzus Tagányi Károly munkásságáról, korabeli történetírásban elfoglalt helyéről, annak egyik kérdésköre lehet – Rottler felvetése nyomán –, hogy Tagányi nacionalista volt-e. Pók Attila írja *A régi Magyarországhoz* írt utószavában, hogy Grünwald Bélát, Acsády Ignácot, valamint Márki Sándort és néha Tagányit szokás olyan történészként emlegetni, mint akiknek témaválasztása és felfogása elüt a korabeli magyar

[55] *Tagányi Károly*: Orosz történetírás 1891-ben. I–II. Századok 26. (1892) 145–153., 237–243.

[56] A magyar polgári történetírás története. Historiográfiai szöveggyűjtemény I–II. Szerk., bev. Rottler Ferenc. Kézirat. Bp. 1977. 3.

történetírók többségétől. Közülük, így a szerző, Acsády és Grünwald „nacionalizmusukkal is kitűnnek még a nacionalizmustól egyáltalán nem mentes korabeli történetírók közül is".[57] Meggyőződésem, hogy Tagányi, aki a két említett szerzővel szemben nem tekintette szükségszerűnek a nemzetiségek asszimilációját, nem ebbe a körbe tartozik. Reményeim szerint ennek megítélésében immár hangsúlyosan megjelenhetnek Tagányi *Nyitramegyei Közlöny*ben megjelent cikkei, amelyek tulajdonképpen teljesen kívül estek/esnek a tudomány érdeklődési körén, csupán néhány lelkes helytörténész lapozta fel a lapot, hogy megtalálja a kutatott helység nevének magyarázatát.

[57] *Pók A.*: Utószó i. m. 436.

Szabina Bognár

LOCAL PATRIOTISM AND SCIENTIFIC LOCAL HISTORY WRITING KÁROLY TAGÁNYI'S WORK AS A LOCAL HISTORIAN

The historian Károly Tagányi (1858–1924) already at the beginning of his university studies extensively collected material about the history of his birthplace, Nyitra County. During the search for sources he always found further tasks to be solved. In this case, too, his intention to be exhaustive induced comprehensive researches on the history of public administration, later on the history of settlements, legal and social history. He sharply criticized the monograph programme of the Hungarian Historical Society, and also, he composed a new draft on the methodology of writing the history of counties (*Vélemény a megyei monographiák tervrajza ügyében.* [Opinion in re the Design of County Monographs] *Századok*, 1894 (vol. 28) no. 4, 365.). In the end it was not Tagányi who wrote the history of Nyitra County, and although lacking a monograph, his researches on the history of counties were completed in several directions. The research of the history of public administration and institutions at the county level became his lifelong programme: he wrote his inaugural dissertation for the Academy about the origin of county autonomy. His summary written in 1913 about the origin of the counties has remained definitive up to present days, and his inaugural lecture delivered as the ordinary member of the Academy, entitled *A nemesség helyzete Szent István alkotmányában [The status of the nobility in Saint Stephen's Constitution],* and of which only fragments survived, was connected with this theme. Through his research Károly Tagányi basically created a distinct framework for doing research on local history and local etimology; due to his personality and style, his work was subject to heated arguments, in which his methodology and patriotism were also questioned.

Klestenitz Tibor

A KATOLIKUS SAJTÓMOZGALOM A BETHLENI KONSZOLIDÁCIÓ ÉVEIBEN

A modernitás kihívásaira és a laicizálódás terjedésére az európai vallásos közösségek már a 19. század folyamán önmaguk újjászervezésével, a hívők lojalitásának megerősítésével igyekeztek válaszolni. Ezek a folyamatok Magyarországon is éreztették hatásukat: a hazai felekezetek belső életében fokozatosan előtérbe került a pasztorációs módszerek megújítása, a megváltozott életérzésekhez való alkalmazkodás.[1] Az 1890-es évektől a magyar katolikus egyházban lassan kibontakozott a megújulási mozgalom, a „katolikus reneszánsz".[2]

A felekezeti törekvések szempontjából látszólag csak kedvező következményekkel járt, hogy 1919 után a magyar belpolitikában a keresztény-nemzetinek nevezett irányzat vált meghatározóvá. Az állam, amely a nyilvánosságban a keresztény értékek képviselőjeként jelent meg, tág teret nyújtott az egyházak szerepvállalásának, valamint jelentős erkölcsi és anyagi támogatást biztosított a számukra. A politika igényei elsősorban a felekezetek közötti egység és egyetértés demonstrálására irányultak. Az egyházak közötti különbségek elmosására

[1] *Kósa László*: Vallások, egyházak, vallásosság. In: Mérlegen a XX. századi magyar történelem – értelmezések és értékelések. (Jelenkortörténeti Műhely III). Szerk. Püski Levente, Valuch Tibor. Debrecen 2002. 73.

[2] *Balogh Margit*: Egyházak a dualizmus korában. In: Magyarország a XX. században. Főszerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd 1997. II. 299.

törekvő „általános kereszténység" pedig esetenként nehéz helyzetbe hozta a felekezeti identitás erősítésére törekvő erőket.

Jelen tanulmány a katolikus megújulás híveinek a sajtószervezés terén végzett működését vizsgálja a bethleni konszolidáció éveiben. A nyilvánosság előtti önreprezentáció a felekezeti identitás fontos elemének számított, hiszen a hazai felekezetek korán tudatára ébredtek, hogy a társadalom és az egyház viszonya nagyrészt kommunikációs kérdéssé vált, és az új médiumok hatékony felhasználására törekedtek.[3] A kérdés fontosságát jól mutatja, hogy a katolikus társadalom képviselői már a dualizmus korszakában egyesületeket hoztak létre az egyházi sajtó felvirágoztatására. 1896-ban alakították meg – az elsősorban szakmai és világnézeti érdekképviseletként működő – Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesületét. 1908-ban hívták életre a Katolikus Sajtóegyesületet, amely adományok gyűjtésével és propaganda szervezésével igyekezett segíteni a katolikus sajtó fejlődését. Hasonló célokkal jött létre 1911-ben a Mária kongregációk intézményrendszerére támaszkodó Katolikus Sajtóhölgybizottság.[4]

A sajtómozgalom legnagyobb vállalkozása a Központi Sajtóvállalat (KSV) létrehozása volt 1918-ban. Ez a Horthy-kor első éveiben Bangha Béla jezsuita páter vezetésével jelentős befolyással rendelkezett a közvélemény irányítására. Bangha kezdetben erőteljesen támogatta a katolikusok és protestánsok összefogásának programját, mert ezt feltétlenül szükségesnek tekintette a „destrukció" politikájával – vagyis a liberális, polgári radikális, szociáldemokrata irányzatokkal – szemben. 1921 októberében azonban a páter szembefordult korábbi nézeteivel. A Sajtóvállalat

[3] *Kósa L.*: Vallások, egyházak i. m. 73.

[4] Ezekről az egyesületekről részletesebben *Klestenitz Tibor*: A katolikus újságírók önszerveződése: az Országos Pázmány Egyesület a dualizmus korában. In: Ahogy mi látjuk. Tanulmányok. Főszerk. Gergely Jenő. Bp. 2007. 115–134.; Uő: A „sajtóapostolok". A Katolikus Sajtóegyesület és a katolikus egyházi elit oszloposodási törekvései a századelőn. Századvég 36. (2005: 2. sz.) 129–160.; Uő: A Mária kongregációk és a sajtókérdés a dualizmus korában. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 17. (2005: 3–4. sz.) 83–100.

napilapjai, a *Nemzeti Újság*, az *Új Lap* és az *Új Nemzedék* szakítottak a korábbi irányvonallal, és egyértelműen katolikus lapként határozták meg önmagukat. Ezt a változást a katolikusok és protestánsok közötti éles felekezeti polémiák követték, amelyek az 1922-es parlamenti választások következményeként még tovább fokozódtak.[5]

A tanulmány arra szeretne kísérletet tenni, hogy nyomon kövesse a katolikus sajtómozgalom alkalmazkodását a bethleni konszolidációhoz, amelyben a felekezeti béke követelménye elsődlegesnek számított. Megvizsgálja a Központi Sajtóvállalat helyzetét, a lapok szerkesztését és az orgánumok önmeghatározását befolyásoló tényezőket, bemutatja a katolikus véleményformálók és a püspöki kar elvárásait a sajtóval szemben, majd feltárja a sajtómozgalom válságának okait, és számba veszi az 1926 után a KSV érdekében tett egyházi intézkedéseket.

A Központi Sajtóvállalat a konszolidáció éveiben

A Sajtóvállalat sorsának alakulásában döntő szerepet játszott, hogy 1922 márciusában az állandósuló anyagi válság megoldása érdekében a részvénytársaság közgyűlése felemelte az alaptőkét, amelyhez a forrásokat a legitimista arisztokraták egy csoportja biztosította.[6] A KSV politikai arculatát ezután nagyrészt a csoport vezetője, gróf Zichy János[7] határozta meg. A gróf konzervatív felfogású, ellenzéki, de a kormány

[5] *Klestenitz Tibor:* Sajtó, felekezet, politika. A Központi Sajtóvállalat első évei (1919–1922). Múltunk 54. (2009: 3. sz.) 177–178., 189–196.

[6] Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban BFL) VII. 2. e. Társas cégjegyzék. 78. kötet. 364.

[7] Zichy János (1868–1944): politikus, több katolikus pártalakulat elnöke, társadalmi egyesületek (köztük az Országos Katolikus Szövetség és a Nemzeti Összetartás Társaskör) vezetője, 1910 és 1913 között, illetve 1918-ban vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1919 után a hazai legitimisták egyik meghatározó alakja.

iránt alapvetően lojális, mérsékelt keresztény párt megalakítására készült.[8] A lapok alapelvévé az 1922-es választási csatazaj elülte után ezért az „arany középút" keresése vált. Zichy olyan irányvonalat látott szükségesnek, amelyik nem a tömegek igényeit követi, hanem visszatér a konzervatív arisztokrácia világháború előtti, paternalista felfogásához, politikailag pedig „szigorú, de igazságos" kritikát gyakorol a kormány felett.[9]

Zichy konzervatívként gyakran szót emelt a „radikális liberális" politika ellen. Az antiliberalizmus szellemét követve fontos szempontnak tartotta a keresztény felekezetek összefogását a „forradalmi irányzatokkal" szemben. Másrészt viszont kiemelte, hogy a katolikusok, bár józan önmérsékletet tanúsítanak, követelik a közéletben az őket megillető szerepet, és a nagyrészt protestánsokból álló kormánytól és az államfőtől ennek elfogadását várta.[10]

A vállalat lapjaiban 1922–1923 folyamán elsősorban Bangha Béla képviselte az intranzigens katolikus álláspontot, amely erőteljesen bírálta a korábbi – egykor a páter által is támogatott – egységfrontot, és a felekezeti határok elmosódásának veszélyeit hangoztatta. Bangha az ekkoriban kialakuló „csak keresztény" kurzusból a szilárd vallásos értékeket hiányolta, és a keresztény elvek elárulásával vádolta a csak „önmagukról gondoskodó vezéreket".[11] A Szent István-i Magyarország visszaállításának érdekében a közélet katolizálását látta kívánatosnak. Szerinte a nemzetiségi szempontból toleráns Habsburgok államában a nemzetiségek jól érezték magukat, „azonban hetyke tiszamenti szólamokkal, a faji önimádat s pogány önkultusz mámorával sohasem vonzhatjuk vissza őket többé"[12] – figyelmeztetett.

[8] *Gergely Jenő*: A keresztényszocializmus Magyarországon 1924–1944. Gödöllő 1993. 15.
[9] Az arany középút. Új Nemzedék 1922. június 17. 1.
[10] A nagygyűlés első napja. Nemzeti Újság 1922. október 10. 3.
[11] *Bangha Béla SJ*: Húsvét hajnala. Új Nemzedék 1923. április 1. 1.
[12] Az Országos Pázmány Egyesület jubiláris közgyűlése. Nemzeti Újság 1923. május 18. 8.

Ezek a harcias állásfoglalások nyilvánvalóan nehezen illeszkedtek a rendszer hivatalos, felekezeti békét kívánó irányvonalához.

Zichy János és az elvi legitimizmushoz ragaszkodó arisztokraták hamarosan feladták politikai különállásukat, és önként beilleszkedtek Bethlen rendszerébe. A királypárti politikusok a húszas években már csak a legitimista elvek passzív őrzésére vállalkoztak, többnyire megelégedve a közhelyes jelszavak hangoztatásával.[13] 1923. december 18-án Zichy társaival megalakította a Keresztény Nemzeti Gazdasági Pártot, amely hivatalosan a konzervatív szellemű kereszténydemokráciát kívánta képviselni, ám az agráriusok és a legitimisták érdekeire is tekintettel volt. Az egyház által is támogatott párt a rendszer politikai tartalékának szerepét játszotta el.[14]

A legitimista politikusoknak a hatalomhoz való igazodásával, illetve Bangha 1923-as Rómába való távozásával párhuzamosan a KSV lapjaiból kezdtek eltűnni a konfrontatív felekezeti megnyilvánulások. Ehelyett a „getrennt marschieren – zusammen schlagen" elvének hangoztatása vált általánossá, amely szerint a keresztény felekezeteknek külön kell szervezkedniük, de össze kell fogniuk a „destruktív" erőkkel szemben.[15] Az ellenfél szerepébe az akatolikus felekezetek egységes tömbje helyett a protestánsok „türelmetlen kisebbsége" került. Az *Új Nemzedék* például azt hangoztatta, hogy a reformátusok Baltazár Dezső tiszántúli püspök vezette agresszív kisebbségével szemben a katolikusok meg fogják védeni magukat.[16] A KSV lapjai a felekezeti kérdésben visszatértek az összefogás hirdetéséhez, ami teljesen megfelelt a kormány politikájának, illetve Csernoch János

[13] *Kardos József*: Legitimizmus. Legitimista politikusok Magyarországon a két világháború között. Bp. 1998. 125.

[14] *Gergely J.* : A keresztényszocializmus i. m. 19–20.

[15] Katolikus nagygyűlés Sárvárott. Nemzeti Újság 1923. augusztus 22. 6.

[16] Harcos aktivitás. Új Nemzedék 1924. november 13. 2.

hercegprímás konfliktuskerülő magatartásának.[17] Ezt jelezte, hogy a *Nemzeti Újság* „keresztény napilap" felirattal jelent meg. Az *Új Nemzedék* 1924-ben egyetértően idézte Klebelsberg Kunó minisztert, aki szerint a keresztény szellemnek „nem szabad erejét más felekezetek ellen harcban […] kimerítenie, hanem pozitív munkában kell testet öltenie a keresztény önérzet felébresztésében".[18] Zichy János a katolikus nagygyűléseken szintén a felekezetek közötti békés egyetértés szükségességét hangsúlyozta.[19]

Ahogyan a katolikus politikában, úgy a KSV hasábjain is felülkerekedett a nagybirtokos konzervativizmus az alsóbb rétegek újkonzervativizmusával szemben. A kiegyenlítést célzó törekvések sorsa az elutasítás lett. 1924 januárjában az Országos Keresztényszocialista Párt memorandummal fordult a prímáshoz, amelyben kifogásolták a KSV velük szemben elutasító irányvonalát, és kérték, hogy a lapok támogassák pártjukat. A kérést azonban Esztergomban, tekintettel a keresztényszocialisták csekély politikai súlyára, irreálisnak minősítették.[20]

A vállalat vezetői köre jól tükrözte az erőviszonyokat. Bangha távozásával a KSV felett megszűnt az integralista[21] katolikus körök közvetlen befolyása. A KSV legfontosabb embere a gyakorlatban a legitimista grófok képviselője, Marsovszky Ivor lett, aki a szerkesztés folyamatába is rendszeresen beleavatkozott.[22] Marsovszky Baranyay Lajos vezérigazgató szerint „hallatlanul okos, gyors észjárású, nagy munkabírású, ideges ember" volt, akit jó ítélőképesség és ügyes tárgyalási taktika

[17] *Dévényi Istvánné*: Csernoch János tevékenysége az ellenforradalmi rendszer első éveiben. Századok 111. (1977: 1. sz.) 68.

[18] Klebelsberg beszéde a magyar katolicizmus erejének gyökereiről. Új Nemzedék 1924. július 15. 3.

[19] Zichy János gróf a keresztény szolidarizmusról. Nemzeti Újság 1925. október 13. 18.

[20] *Gergely J.* : A kereszténységszocializmus i. m. 15., 24.

[21] A katolikus tanítás teljességéhez ragaszkodó, az egyház előírásait a mindennapok gyakorlatában is érvényesítő személyek.

[22] *Nyisztor Zoltán:* Vallomás magamról és kortársaimról. Róma 1969. 160.

jellemzett.[23] Az *Új Nemzedék* vezetője Cavallier József, a *Nemzeti Újság* főszerkesztője pedig Tóth László lett, akivel szemben az intranzigens katolikusok némileg bizalmatlanok voltak, mert protestáns hitről katolizált.[24] Egy újságíró például azzal indokolta a KSV-től való távozását, hogy Tóth „nem radikális katolikus irányban" vezette a lapot.[25]

Nyisztor Zoltán, Bangha páter tanítványa, a konzervatív egyházi körök felfogásának alapján írta le a vállalat viszonyait. Tóth Lászlót tehetséges, de lusta embernek tartotta. Véleménye szerint a lap főmunkatársa, Turi Béla „nem látott mást, mint alkotmányjogi és pártpolitikai témákat. Elemében volt, ha közjogi vitákba szólhatott bele, de a nagy szociális, kulturális, nemzetiségi és katolikus restaurációs kísérletek figyelmén kívül maradtak." A legkedvezőtlenebb benyomása Baranyay Lajosról alakult ki: „a vezérigazgató egy elvilágiasodott pap, semmihez sem értett, tehát szellemet, lelkesedést nem diktálhatott, megelégedett alattvalói hódolatával s a legfelkapottabb éttermek légkörével." Nyisztor összességében úgy látta, hogy a vállalat jó újságírói gárdával rendelkezett, amely azonban megfelelő vezetés hiányában nem alkotott kimagaslót. Bár a lapok szerinte „sablonosan jók" voltak, de nem támasztottak nagyobb érdeklődést[26] – vagyis a katolikus sajtó ideális hivatását továbbra sem tudták betölteni.

A vállalat irányítói maguk is érzékelték a lapokkal szembeni fenntartásokat. Marsovszky például úgy vélte, hogy a munkatársak egy része jól dolgozott. Hangsúlyozta viszont, hogy néhányukat, akiket püspökök vagy rendek protezsáltak be, gyengébb teljesítményük ellenére is meg kellett tűrni a vállalatnál.[27] Egy

[23] BFL XVII. 877. 465/b. sz. Igazoló Bizottság Iratai. KSV iratok. 21. jegyzőkönyv. 1945. november 21.

[24] Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (a továbbiakban SzfvPL) 7122-638/1929. Széchényi György gróf memoranduma, szerzője ismeretlen. 1929. február 5.

[25] Országos Széchényi Könyvtár Levelestár. Pogány Kázmér Mihályfi Ákosnak. 1928. március 5.

[26] *Nyisztor Z. :* Vallomás i. m. 159–163.

[27] BFL XVII. 877. 465/b. sz. Igazoló Bizottság Iratai. KSV iratok. 23. jegyzőkönyv 1945. november 28.

emlékirat pedig, amelyet Zichy János és Baranyay Lajos írt alá, tényként rögzítette: „Sokan beszélik, hogy a Nemzeti Újság unalmas lap, ultraklerikális lelkek számára készült orgánum".[28]

A magyar sajtópiacot a trianoni békét követő években a beszűkülés jellemezte.[29] A lapkiadók anyagi helyzete általában nem volt kielégítő, amiben elsősorban az éles konkurenciaharc és a közönség csekély vásárlóereje játszott szerepet.[30] Ráadásul, míg korábban a világháborús események, majd az 1919 utáni mozgalmas belpolitika növelte az emberek hírigényét és jelentős keresletet gerjesztett a napisajtó iránt, addig a húszas évekre ez a hatás elmúlt. Ez pedig a példányszámok csökkenését eredményezte.[31]

A KSV vezetői abban is gondot láttak, hogy a „nagy nekilendülés" elmúltával a városi értelmiségiek a „keresztény" lapoktól elfordulva egyre nagyobb arányban fogadták vissza bizalmukba megszokott, liberális szellemiségű lapjaikat.[32] Tóth László emellett fontos problémának ítélte, hogy a vállalat lapjait szerinte lényegesen többen olvasták, mint ahányan megvásárolták, amit a „keresztény társadalom" anyagi gyengeségével vélt magyarázhatónak.[33]

A KSV az élesedő verseny szorításában ezért arra törekedett, hogy fejlessze terjesztői hálózatát. A papságot személyesen is érdekeltté próbálta tenni a lapok terjesztésében, ajándék előfizetést, kedvezményeket, nyereményjátékokban való részvétel lehetőségét ajánlotta fel számukra.[34] A lapok tartalmukban szintén

[28] SzfvPL 7122 A KSV Shvoy Lajosnak. 1936. február 14.

[29] *Lakatos Éva*: Lapkiadás mint üzlet II. Magyar Könyvszemle 109. (1993: 2. sz.) 183.

[30] *Walter Raichle*: Das ungarische Zeitungswesen. (Ungarische Bibliothek für das Ungarische Institut an der Universität Berlin 22) Berlin 1939. 96.

[31] *Sipos Balázs:* A politikai újságírás mint hivatás. Bp. 2004. 105.

[32] Túri Béla a sajtóról. Nemzeti Újság 1922. október 10. 6.

[33] A keresztény és nemzeti Nagymagyarországért egységesen küzd a keresztény sajtó. Szózat 1922. december 15. 6.

[34] Esztergomi Prímási Levéltár (a továbbiakban EPL) Cat. 49/4181-1923. Baranyay Lajos Csernochnak. 1923. december 12.

alkalmazkodtak a versenyhelyzethez. Különösen az *Új Nemzedék* esetében figyelhető meg az egyre bulvárosabb hangvétel. 1925-től a lapban már megjelenhettek bűnügyi tudósítások a címlapon, ami sok konzervatív katolikus erkölcsi érzékét bánthatta. A KSV helyzetét a püspöki kar megbízásából feltáró Lepold Antal véleménye szerint: „Sajnos éppen az úgynevezett intranzigens katolikus körök igen érzékenyek. Kíméletlenül és igazságtalanul kritizálják lapjainkat a legkisebb incidensek miatt."[35]

Az *Új Nemzedék* márciustól az olvasók megnyerésére új rovatok tömegét indította: irodalomról, lóversenyről, sportról, bélyeggyűjtésről és sakkról. Állandósultak a karikatúrák, a keresztrejtvények, valamint a nyereménypályázatok a hűséges olvasók számára.[36] 1925 tavaszán például tíz előfizetőt sorsoltak ki, akik ajándékként római zarándoklaton vehettek részt.[37]

A vállalat ennek ellenére nem tudta elkerülni a példányszámok esését. A húszas évek végén a *Nemzeti Újság* átlagosan 24–25, illetve vasárnap 31 ezer példányban, az *Új Nemzedék* 18–19 ezer példányban jelent meg. Az *Új Lap* példányszáma „nagyon csekély" volt.[38] Az egykor sikeres katolikus bulvárlap deficitje különösen sok gondot okozott: 1922-ben havi hiánya már megközelítette az egymillió koronát.[39]

A legitimista grófok tőkeemelései csak ideiglenesen tudták biztosítani a működőképességet, és 1925-re a vállalat ismét végzetes anyagi gondokkal küszködött. A helyzetet az állam rendkívül előzékeny segítsége oldotta meg. Bud

[35] EPL Cat. 56/2619-1931. Lepold Antal Serédinek. 1928. március 9.

[36] Új rovatokkal kibővülve, nagyobb terjedelemben jelenik meg az Új Nemzedék. Új Nemzedék 1925. március 5. 3.

[37] Új Nemzedék 1925. március 18. 6.

[38] SzfvPL 7122. Szigorúan bizalmas a Ft. kerületi esperes urak használatára. Dátum nélkül. A nyomtatvány 1927-ben keletkezhetett, mivel a Rothermere-akció megindulásáról mint a közelmúlt egyik eseményéről ír.

[39] A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. Összeáll. Beke Margit. München–Bp. 1992. I. 106–107.

János pénzügyminiszter 1925. július 3-án arról számolt be a kormánynak, hogy az állam által a KSV számára korábban engedélyezett segélyek elégtelennek bizonyultak, és a vállalat érdekében azonnali intézkedésre volt szükség. A miniszter ezért saját felelősségére május 29-én engedélyezte a Pénzintézeti Központnak, hogy 1000 millió korona kölcsönt folyósítson.[40] Októberre a vállalatnak adott állami kölcsön összege összesen már 2500 millió koronára rúgott, de a minisztertanács 200 millió korona újabb hitelt engedélyezett. Erre a fedezetet a KSV tulajdonában lévő 54 ezer darab Pallas-részvény jelentette.[41] A vállalat számára közvetett segítséget jelentett az is, hogy nyomdája megbízást kapott honvédségi nyomtatványok előállítására.[42]

A Sajtóvállalat tehát anyagi nehézségei miatt egyre inkább függő helyzetbe került az államtól, ami nyilvánvalóan megkötötte a szerkesztők kezét is. A püspöki kar informátora szerint „a Központi Sajtóvállalat lapjai kormánytámogató irányuk és sokirányú kötöttségük miatt kénytelenek sokszor a legcsábítóbb alkalmakat kihasználatlanul hagyni, amelyek a nagyobb publicitást biztosítanák." Úgy látta, hogy ezen a helyzeten a katolikus lapok versenyképességének növelésével és – idővel – politikai függetlenségének a megteremtésével lehet segíteni.[43]

Az integralista katolikusok és a „keresztény" sajtó kritikája

Az egyház és az állam közötti szövetség megújítását, a főpapság által Bethlen rendszerének nyújtott támogatást a katolikus szellemi elit sok tagja erős fenntartásokkal fogadta. Attól tartottak, hogy az egyház túlzottan elköteleződik a

[40] Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) K 27 Kormányülések 1925. július 3.
[41] MOL K 27 Kormányülések 1925. október 23.
[42] *Kútfalvi Oszkár*: Újságpaloták. (Irodalomtörténeti Füzetek 122.) Bp. 1991. 78.
[43] EPL Cat. 56/2619-1931. Lepold Antal Serédinek. 1928. március 9.

rendszer mellett, és a hatékony szociális reformok elmaradása miatti elégedetlenség a hitéletre és az egyházra nézve is hátrányos következményekkel járhat.[44]

Az ekkor lapszerkesztőként tevékenykedő fiatal klerikus, Czapik Gyula 1923-ban azzal érvelt, hogy a kialakult struktúra csak politikai, nem pedig társadalmi téren erősítette meg a katolicizmus helyzetét. Szerinte „a ma uralkodó és a tömegekbe bevitt »keresztény« felfogás a magyarországi Egyházra félő, hogy katasztrofális lesz még. A politikusok és közéleti szócsövek kereszténysége nem ismeri a dogmatikus krisztusi igazságokat, hanem szubjektív irányzat". Czapik hangsúlyozta, hogy a vezető politikusok heterogén tábort alkotnak, ezért a jövőben olyanok is hatalomra kerülhetnek, akik kultúrharcot kezdenek – amivel Gömbös Gyula fajvédő csoportjára célzott. Úgy látta, hogy a potenciális veszéllyel szemben az egyház továbbra sem tett szert a világi tömegek támogatására, sőt még azt a minimális elvárást sem sikerült biztosítania, hogy a katolikus újságírók elvhű magatartást tanúsítsanak.[45]

Az integralista katolikusok szerint a következetes és zárt egészet alkotó katolikus program helyébe a sokféleképpen értelmezhető, elmosódott „kereszténység" került, amely általános erkölcsi züllést eredményezett. Ezért a társadalmi rend vallási alapokra való helyezését sürgették: „ha csak politikai vagy szociális szervezetekbe tömörítjük a híveket, ha csak napilapokat akarunk köztük elterjeszteni, vagy mandátumokat hódítani, akkor befestjük őket valami kis vékony »keresztény« mázzal, de belsőleg át nem alakítjuk, pedig ez kell".[46]

A keresztény kurzus tapasztalatai hatottak az integralisták sajtóról vallott nézeteire is. Míg a dualizmus korában sokszor kizárólag a liberális sajtót okolták a

[44] *Czékus Géza*: Három veszélyes sebünk. Egyházi Lapok Papok Közlönye 47. (1924: 11. sz.) 73.

[45] *Czapik Gyula*: Megokolt aggodalmak. Egyházi Lapok Papok Közlönye 46. (1923: 12. sz.) 125.

[46] *Szathmári József:* A „politikai" katolicizmus. Egyházi Lapok Papok Közlönye 46. (1923: 7. sz.) 69.

felekezeti öntudat hanyatlásáért, addig a húszas években megszilárdult az az újfajta sajtókritika, amely már a KSV megjelenésekor jelentkezett köreikben.

Ez egyrészt a „csak keresztény" orgánumok elítélésén alapult. *A Szív* című jezsuita hitbuzgalmi lap publicistái például nagyon veszélyesnek tartották a „keresztény felbuzdulás" óta megjelent új sajtótermékeket, amelyek keresztény frázisokat közöltek a vezércikkben, amit azonban „cinikus erkölcstelenségek" követtek. Ezért e lapok bojkottját látták szükségesnek.[47] Arra panaszkodtak, hogy a „kurzus" a sajtó segítségével olyan közmegegyezéses valláserkölcsi világnézetet hozott létre, amely néhány, minden felekezet számára elfogadható hittételen alapul, minden mást viszont felekezetieskedésnek minősít és elítél.[48] A székesfehérvári papság ezért közvetve a KSV szellemiségét tette felelőssé, azt várva az egyházi sajtótól, hogy „igazi meggyőződéses katolikus szellem és nem kurzus-kereszténység, nem konjunktúrás hit legyen a főszempont; de ok nélkül ne hivalkodjék a vallással."[49]

Czapik Gyula 1922-ben a katolikus öntudat hanyatlásáért az *„általános kereszténység"* kialakulását tartotta felelősnek. Ezért – az 1890-es évek retorikáját idézve – azt hangoztatta, hogy katolikus öntudatot kell teremteni, katolikus párt, sajtóorgánumok és társadalmi szervezetek segítségével.[50] Egy másik kritikus szerint pedig az „általános kereszténység" eretnek vonásait nem lehet kizárólag a politika rovására írni, mert „a kooperáció gondolata elsősorban a politikán kívülálló vezércsillagaink lelkiismeretét terheli."[51] Az integralista körök tehát már a húszas években úgy látták, hogy a KSV az általános kereszténység elveinek terjesztésével

[47] Kényszerítsük tisztességre az erkölcsromboló újságokat. A Szív 11. (1926: 49. sz.) 1.

[48] A katolicizmus nem számít? A Szív 8. (1922: 42. sz.) 1.

[49] SzfvPL 7122/1898-1923. A székesfehérvári alsó kerület papsága Prohászka Ottokár püspöknek a katolikus napisajtó ügyében. 1923. szeptember 27.

[50] *Czapik Gyula*: Lelkipásztorkodásunk egyik bénítója. Egyházi Lapok Papok Közlönye 45. (1922: 13. sz.) 1.

[51] *Rogács Ferenc*: A politikai katolicizmus. Egyházi Lapok Papok Közlönye 46. (1923: 10. sz.) 101.

éppen szervezőinek egyik eredeti célját, a katolikus társadalmi önszerveződést nehezítette meg.

A sajtómozgalom válsága az 1920-as években

Az integralista katolikusok gyakran hangoztatott panaszai a keresztény sajtóval szemben hozzájárultak a sajtómozgalom gyengüléséhez. A kifogások ugyanis kényelmes kibúvót jelentettek azon klerikusok számára, akik szívesen kihúzták magukat a gyakorlati sajtópártolás feladatai alól. Ezért az integralisták táborában már az 1920-as évek elején egyfajta ellenáramlat jött létre, amely azt hangsúlyozta, hogy a papok a jogos kifogások ellenére is kötelesek támogatni a katolikus lapokat.

Ezt a véleményt képviselte Pehm – a későbbi Mindszenty – József zalaegerszegi apátplébános, aki olyan fontosnak tartotta a sajtó ügyét, hogy 1918 végétől saját lap kiadására is vállalkozott.[52] 1922-ben a megyei statisztikákra hivatkozva megállapította, hogy „az intelligencia a kommün óta inkább közeledik a keresztény lapokhoz, mint a falu népe. A falu úszik a forradalmi sajtó-kloáka közvéleménnyel. A városokban is emelkedett a keresztény lapok előfizetőinek, utcai vásárlóinak száma, de persze nem lehetünk elégedettek az eredménnyel." A hívők közönyét a klérus mulasztásaival magyarázta, szerinte a papság csak félszívvel teljesítette kötelességeit.[53]

A teljes képhez azonban az is hozzátartozik, hogy a sokat kárhoztatott falusi plébánosok nehéz helyzetben voltak, hiszen – elsősorban a kisebb településeken – a modern újságolvasási szokások lassan hódítottak tért. A korszakra vonatkozó emlékiratok és helytörténeti munkák arra utalnak, hogy a falvakban általában igen

[52] *Balogh Margit:* Mindszenty József (1892–1975). Bp. 2002. 23.

[53] *Pehm József:* Egy sajtóstatisztika. Egyházi Lapok Papok Közlönye 46. (1923: 12. sz.) 128–129.

alacsony volt az állandó előfizetők száma.[54] A székesfehérvári egyházmegyei sajtójelentések szintén kiemelték, hogy a kisebb falusi plébániák területén újságot csak a helyi értelmiség olvas rendszeresen, a nép pedig többnyire a kalendáriumokból tájékozódik.[55] A szigetmonostori plébános például úgy vélekedett, hogy a falusiak „sajnálják a pénzt a nyomtatott betűért. Ennek megvan a maga jó hatása is, mert nem olvasnak rossz újságot sem". Kislángi kollégája szintén azt hangsúlyozta, hogy „szellemi értékre a népünk nem akar pénzt adni."[56]

A helyzetet tovább rontotta, hogy a húszas évek elején általában is csökkent a sajtó iránti kereslet. A nagytétényi jelentés szerint például a katolikus sajtó helyzete néhány év alatt jelentősen romlott. A világháború alatt 60–70 példány is elfogyott a napilapokból, azonban később a kereslet teljesen megszűnt, ezért a plébános inkább a hetilapok terjesztésével próbálkozott. Kislángon szintén úgy tapasztalták, hogy a Tanácsköztársaság bukása után némi fellendülés következett, 1925-ben viszont már a Központi Sajtóvállalat részvényesei sem igen fizettek elő a napilapokra, pedig kedvezményt kaphattak volna, és a hitbuzgalmi lapok példányszáma is csökkent.[57]

A sajtópártolást szívükön viselő klerikusok és a lapkiadók azonban hajlamosak voltak kizárólag annak tulajdonítani a visszaesést, hogy elvesztették a papság általános támogatását, amelyet a KSV részvényjegyzési kampányában és a *„kurzus"* első éveiben még megfelelőnek éreztek. Erről tanúskodik az aktív lapkiadó, Lingauer Albin véleménye. Szerinte az egész szombathelyi egyházmegyében csak három klerikus volt hajlandó hírek beküldésével közreműködni a munkában, ezért

[54] *Hámori Péter*: Kísérlet egy „propagandaminisztérium" létrehozására Magyarországon. Századok 131. (1997: 2. sz.) 353., 369.

[55] SzfvPL 4694 Nagyhantos, 1927. január 14.

[56] SzfvPL 4694 1/1927. Szigetmonostor, 1926. december 31.; Kisláng, 1925. január 29.

[57] SzfvPL 4694 16/1925 Nagytétény, 1925, január 31.; Kisláng, 1925. január 29.

„éppen maga a klérus az oka annak, hogy Magyarországon nem tud erőteljes katolikus sajtó kialakulni."[58]

Ezért a sajtópártolás szószólói – hasonlóan a dualizmus korához – minden alkalmat megragadtak, hogy a papság figyelmét felhívják a kérdésre. Törekvéseikhez nagy segítséget jelentett, hogy az 1918-ban érvénybe lépett egyházi törvénykönyv számos pontja foglalkozott a sajtóüggyel. Ezekre az előírásokra a konzervatív katolikus lapok szerzői igyekeztek minden adandó alkalommal figyelmeztetni a plébánosokat. Így például hivatkozhattak az 1399. kánonra, amely megtiltotta az igazi vallást és a jó erkölcsöket támadó nyomtatványok olvasását.[59] A 470. kánon új nyilvántartó könyv vezetését tette kötelezővé a plébánia híveiről, amelyben azt is fel kellett jegyezni, hogy ki milyen lapokat olvas.[60] Az 1386. kánon általánosságban megtiltotta a destruktív lapokba cikkek írását vagy hirdetések feladását.[61]

A lényeges változást a dualizmus korához képest a katolikus sajtó helyzetének megítélése adta: a KSV lapjait ugyanis általában versenyképesnek ismerték el. Ernszt Sándor például kijelentette, hogy lapjaik jók, ügyesen, becsületesen szerkesztettek.[62] Glattfelder Gyula csanádi püspök szintén hangsúlyozta, hogy a katolikus lapok minden tekintetben felveszik a versenyt a liberális sajtóval.[63] Csernoch János szerint: „most már nem lehet az [a katolikus sajtó] ellen az a kifogás, hogy nincs gyors hírszolgálata, nem élénk. Az a része a közönségnek, amely a perverz és destruktív

[58] *Szendy László*: A papság sajtótevékenységének margójára. Egyházi Lapok Papok Közlönye 50. (1927: 2. sz.) 22.

[59] *Müller Lajos:* A tiltott újságok és könyvek. Magyar Kultúra 13. (1926: 3. sz.) 131.

[60] *Kühár Flóris:* Liber de statu animarium. Egyházi Lapok Papok Közlönye 16. (1923: 11. sz.) 116.

[61] *Czapik Gyula:* Pap írhat-e destruktív lapba? Egyházi Lapok Papok Közlönye 49. (1926: 4. sz.) 66.

[62] Balassagyarmaton ismét nagy erővel szólalt meg a katolikus öntudat. Új Nemzedék 1924. június 17. 4.

[63] Nemzeti Újság 1927. március 8. 5.

irányú lapokat olvassa, vagy arról tesz tanúságot, hogy rossz az ízlése, vagy arról, hogy nem tud helyesen ítélkezni".[64]

A klérus elvárásai a sajtópártolás terén

A püspöki kar a bethleni konszolidáció első éveiben kedvezőnek értékelhette helyzetét: miután a hierarchia hivatalosan az elvi legitimizmus alapját foglalta el, fennmaradt az állam vezetőivel ápolt jó viszony. A főpapok úgy érezhették, hogy a bethleni rendszerben elég erős érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek. A sajtó ügyében szintén kedvezőnek tűnhettek a fejlemények: a KSV a legitimista grófok, illetve a kormány segítségével országos orgánumokat tartott fenn, amelyek nem igényelték az egyház rendszeres anyagi támogatását. A Zichy János vezette katolikus legitimista tábor és a KSV integrálódott a hatalmi rendszerbe.[65] A püspöki kar nem látta szükségesnek a KSV-ben való befolyásának növelését, illetve a vállalat megerősítését. A sajtó szerepe számukra összességében ismét másodlagos fontosságúvá vált.

Ezt a helyzetet jól tükrözik az egyetemes egyházi törvénykönyv által előírt egyházmegyei zsinatokon hozott rendelkezések. Az első hazai zsinatot Vácott hívták össze. Itt megelégedtek a kötelező évi sajtóvasárnapok gyakorlatának törvénybe iktatásával, illetve annak az előírásával, hogy a példamutatás és a katolikus lapok terjesztésének megszervezése lelkipásztori kötelesség.[66] A veszprémi zsinati

[64] Virágesőben zárta be a hercegprímás a katolikus nagygyűlést. Új Nemzedék 1924. október 16. 2.

[65] *Fazekas Csaba:* Collaborating with Horthy. Political Catholicism and Christian Political Organisations in Hungary. In: Political Catholicism in Europe. Ed. Wolfram Kaiser–Helmut Wohlnut. London–New York 2004. I. 205.

[66] Decreta synodalia. Az 1921. évben tartott váci egyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények. Bp. 1921. 62.

határozatokból még ez is elmaradt, és csak a sajtóért tartott éves gyűjtést rendelték el.[67]

Alaposabb sajtóstratégiát először a sajtópártolás iránt egész életében elkötelezett Prohászka Ottokár egyházmegyéjének zsinata fogadott el. A székesfehérvári zsinati törvények 91. §-a öt pontban tárgyalta a kérdést. Az első két pont a sajtóvasárnapok szervezését, illetve a lapterjesztés kötelezettségét írta elő. A harmadik a papság feladatává tette, hogy az erkölcstelen sajtótermékek terjesztését a közigazgatás értesítésével akadályozza meg. A negyedik előírta, hogy a plébániák területén forgalmazott sajtótermékekről évente jelentést kell tenni a püspöknek. Az utolsó pont leszögezte: „a legjobbnak tartott sajtónál is megeshetik, hogy annak szerkesztésére káros, többnyire politikai befolyások nehezednek s a lap irányát, ha részletekben is, a tökéletes keresztény ideáltól eltérítik". Ezért a papság kötelességévé tette, hogy tárja fel az illetékesek előtt az elhajlásokat.[68]

A székesfehérvári rendelkezések átgondolt rendszert alkottak, amit pontosan jelez, hogy a későbbi egyházi törvénykezés számára is példaként szolgáltak. A következő években tartott egyházmegyei zsinatok minimális változtatásokkal vették át ezeket az előírásokat.[69] A székesfehérvári szabályok többé-kevésbé mechanikus átvétele ugyanakkor azt is jelzi, hogy a főpapok nem tartották elég fontosnak a sajtó ügyét ahhoz, hogy a mintául szolgáló rendelkezéseket a helyi viszonyokhoz igazítsák.

A kivételt Zichy Gyula jelentette, aki kalocsai érsekként igen részletes, ám nehezen megvalósítható elvárásokat fogalmazott meg. Papjaitól – a többi

[67] Egyházmegyei határozatok és törvények. Veszprém 1923. 100.

[68] Decreta Synodalia. Az 1924. június 24-től 26-ig Székesfehérvárott tartott székesfehérvári egyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények. Székesfehérvár 1924.

[69] A szombathelyi egyházmegye zsinati törvénykönyve. Szombathely 1927. 152.; Decreta Sinodalia. Az 1930. évben tartott II. váci egyházmegyei zsinaton hozott egyházmegyei törvények. Rákospalota 1930. 112.; Az 1931. évi egri egyházmegyei zsinat határozatai és törvényei. Eger 1931. 52.; Statuta synodalia. Pécsegyházmegyei zsinati határozatok. Pécs 1936. 163.

egyházmegyében is megjelenő előírásokon túl – nyomdák alapítását és fenntartását, helyi lapok, illetve értesítők kiadását, szépirodalmi tevékenység folytatását várta. Kérte, hogy a papság terjessze a katolikus lapokat, létesítsen templomi könyvestáblákat, hívja fel a híveket a sajtóért való adakozásra (még a végrendelkezés során is). Javasolta, hogy a lapok propagandájához az egyházközségeket, illetve az iskolásokat is vegyék igénybe. A katolikus egyesületektől azt várta, hogy minél több lapra fizessenek elő.[70]

A székesfehérvári egyházmegye 1924 és 1926 közötti időszakból fennmaradt sajtójelentései arra mutatnak, hogy a klérus soraiban változni kezdett a sajtó megítélése. A papság többsége – akár a püspök elvárásaihoz való alkalmazkodás szándékával, akár egyéni meggyőződésből – igyekezett eredményeket felmutatni a sajtópártolás területén.

A klerikusok általában tettek a sajtópártolás érdekében valamilyen erőfeszítést, ezek mértéke azonban széles skálán mozgott. A legáltalánosabbnak az egyéni próbálkozások számítottak, míg néhány helyen már a szervezett sajtóterjesztéssel is megpróbálkoztak. A szabadbattyáni plébános például csak arról tett említést, hogy saját kiolvasott lapjait rendszeresen leadta a katolikus kör helyiségébe. A csóri pap a családlátogatások során próbálta meg a „jó lapokra" rábeszélni híveit. A vajtai plébános a hit mélyítése érdekében több családot rávett a hitbuzgalmi lapok olvasására. Ercsiből azt jelentették, hogy 1916 óta árultatják az *Új Lapot*, 1919 óta pedig az összes keresztény lapot.[71]

A martonvásári plébános a naponta Budapestre ingázó munkások miatt közvetlenebbnek érzékelte falujában a „rossz sajtó" veszélyeit, ezért vasárnaponként a prédikáció után beszámolt „a keresztény világnézetre örvendetes" eseményekről,

[70] Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények (1928: 24. sz.) 105.

[71] SzfvPL 4694 33/1925. Szabadbattyán, 1925. június 21.; 68/1927. Csór, 1927. március 10.; Vajta, 1925. február 3.; 19/1926. Ercsi, 1926. január 1.

és igyekezett híveibe „beleszuggerálni a napilapok igazmondása iránti bizalmatlanságot".[72] A buzgó sárpentelei pap, aki a küzdelemben még illegális eszközöket is alkalmazhatónak tartott, a faluba küldött „rossz" lapokat a postán magához vette és megsemmisítette.[73]

Ha azonban az adott településen az erőfeszítések ellenére magas maradt a „destruktív" lapok aránya, akkor a beszámolók általában a nehezen meggyőzhető másvallású lakosságot hibáztatták. Pátkáról például azt jelentették, hogy a liberális *Pesti Hírlapot* jó kereskedelmi és tárcarovata miatt tizenöt példányban járatták a faluban, de csak nemkatolikusok. Adonyban úgy látták, hogy a katolikus értelmiség pártolta a „jó" sajtót, a protestánsok viszont inkább liberális lapokat olvastak.[74]

Néhány településen a klérus megkísérelt valamilyen szervezett formát adni a sajtópártolásnak. Pázmándon a pap katolikus olvasókört hozott létre, amely lapokra is előfizetett. A plébános ugyanakkor arról panaszkodott, hogy az olvasókörből a nagygazdák cinikusan távol maradtak, és a káplánon kívül nem volt sok támogatója. Néhol a már működő hitbuzgalmi egyesületek kezdtek el a sajtóval foglalkozni. Így például Adonyban az anyák és lányok kongregációja külön sajtóterjesztő szakosztályt alapított. Budafokon az Oltáregyesület csoportvezetői havonta meglátogatták a tagokat, a plébános pedig tőlük azonnal értesülhetett arról, ha valaki *„rossz"* lapokat olvasott. Az egyesület a beszámoló szerint elérte, hogy a *Népszava* mellett – és annak ellensúlyozására – sok család *A Szívet* is megrendelte. Rácalmáson a kereszténységszociális missziótársulat, a katolikus kör és a kongregáció propagandaosztálya igyekezett a faluba járó „rossz" lapokról lebeszélni a hívőket, és a helyiek ezt eredményesnek is ítélték.[75]

---

[72] SzfvPL 4694 11/1925 Martonvásár, 1925. január 14.

[73] SzfvPL 4694 14/1926 Sárpentele, 1926. február 4.

[74] SzfvPL 4694 1/1926. Pátka, 1926. január 1.; 6/1927. Adony, 1927. január 3.

[75] SzfvPL 4694 Pázmánd, 1925. március 5.; 6/1927. Adony, 1927. január 3.; Budafok, 1926. február 6.; 33/1927. Rácalmás, 1927. január 30.

Más településeken viszont kedvezőtlen tapasztalatokat gyűjtöttek a társadalmi mozgalmakkal kapcsolatban. Bia plébánosa például arra kérte a hitközségi képviselőtestületet, hogy a hívek adatait rögzítő lélekkataszter összeállításakor minden családról jegyezzék fel, hogy milyen lapot olvasnak. Erre a testület tagjai „borzasztó lármában" törtek ki, és kijelentették, hogy erről senkit sem fognak faggatni, ezért a plébános kénytelen volt elhalasztani az ügy rendezését.[76]

A fenti eset arra mutat, hogy bár a sajtó támogatásának gondolata a papság körében egyre elfogadottabbá vált, ez azonban még nem feltétlenül jelentette azt, hogy a kérdést akár az egyházhoz szilárdabban kötődő hívek, az egyházközségek vezetői is hasonlóan fontosnak tartották volna. Az új lelkipásztori módszerek, amelyek a hívek magánéletének megismerését és az ellenőrzés szándékát is magukban foglalták, gyakran váltottak ki ellenkezést. Ezt a Zalaegerszegen hasonló módszerekkel, utcabiztosok megbízásával próbálkozó Mindszenty József is megtapasztalta.[77]

A papság hozzáállásának lassú változása, amely a sajtót mindig is szívügyének tekintő Prohászka Ottokár egyházmegyéjében jól érzékelhető, nem feltétlenül volt jellemző más területeken. Hanauer Árpád István váci püspök például 1923-ban keserűen állapította meg, hogy a hatalmas területű egyházmegyében a *Nemzeti Újságnak* mindössze 1387, az *Új Nemzedéknek* pedig 1243 példányára fizettek elő[78] – két évvel a sajtó terjesztésében való közreműködést a papság kötelességévé tévő zsinati döntés után. A helyzet később sem változott sokat: a püspök 1927-ben is a katolikus közélet leggyengébb elemének tartotta a sajtó ügyét.[79]

A főpapság tehát elvileg – a zsinati határozatok szintjén – támogatta ugyan a sajtópártoló törekvéseket, azonban többségük megmaradt a világháború előtti

[76] SzfvPL 4694 1/1926. Bia, 1925. december 31.
[77] *Balogh M. :* Mindszenty i. m. 31.
[78] *Hanauer Á. István:* Főpásztori körlevelek és intelmek 1919–1929. Rákospalota 1929. 167.
[79] *Hanauer Á.:* Főpásztori i. m. 298.

gyakorlatnál. Az országos sajtó egységes támogatásának megszervezésére a püspökök továbbra sem vállalkoztak, ehelyett a papság és a hívek időnkénti korholásától vártak eredményt. Mikes János például a régi elveket ismételgetve, a „szalmaláng lelkesedést" ostorozva a klérus és a laikusok felelősségét vetette fel a „rossz" lapok terjedéséért.[80] A püspöki kar számára ez az állapot, amely nem igényelt sok erőfeszítést, a húszas évek második feléig tartott. Ekkor a KSV anyagi válsága ismételten szükségessé tette, hogy ismét intenzívebben foglalkozzon a sajtó ügyével.

A KSV anyagi válsága és a kultúradó bevezetése

A Központi Sajtóvállalat vezetősége már 1926 elején segélykérő beadványokat intézett a püspöki karhoz. Beszámolójuk szerint korábban a KSV a hirdetési és közgazdasági bevételekből havi 700–800 millió koronához jutott, ami idővel 300 millióra csökkent, és kintlévősége állandóan 1 milliárd felett alakult. A gazdasági feltételek romlását a piaci verseny erősödésével magyarázták. A vezetőség szerint a nagy lapvállalkozások még háborús vagyonuk felélésének árán is arra törekedtek, hogy a konkurenciát tönkretéve megszerezzék az egész piacot. A püspökök meggyőzése érdekében hangsúlyozták, hogy a KSV – bár kénytelen volt beszállni az olvasók kegyeiért folyó versenybe – takarékosan gazdálkodott, és a legkisebb volt a hiánya a jelentős kiadók között. A memorandum szerint a KSV két napilapja nagyjából havi 500 millióból működött. A vállalat elsősorban a propaganda céljaira kért támogatást, hogy olvasók szerzésével növelhesse bevételeit. [81]

1926 márciusában már sokkal sürgetőbb kéréssel fordultak a hierarchiához. A vállalat három éven át évi 3 milliárd korona támogatásért folyamodott, amit a

[80] A szombathelyi püspök pásztorlevele a keresztény sajtóról. Új Nemzedék 1923. február 18. 7.

[81] EPL Cat. 63/927-1926. A KSV memoranduma dátum nélkül.

vezetőség elegendőnek tartott a krízis átvészeléséhez. Az egyházmegyéktől népességük arányában kérték a támogatást, amit a plébániákról hajtottak volna be, hívenként évi 600 koronás fejadó formájában.[82] Az *Új Lap* vezetői külön emlékiratban jelentették be igényüket a tervezett közadóból való részesedésre, hogy el tudják kerülni a lap megszüntetését.[83]

A püspöki kar a „destruktív" sajtó erősödésével kapcsolatos vélekedések, illetve a frankügy tanulságai alapján indokoltnak tartotta a támogatás megszervezését. 1925 utolsó napjaiban robbant ki a frankhamisítási botrány. A Windischgrätz Lajos herceg által vezetett összeesküvők hamisított bankjegyek forgalomba hozatalával akarták megrengetni a francia gazdaságot, ám már az első próbálkozáskor lelepleződtek.[84] A botrányba az összeesküvők által a kezébe letett eskü miatt Zadravecz István tábori püspök is belekeveredett. Az események nem csak a hazai baloldali lapok, hanem az európai sajtó támadását is kiváltották, ami a katolikusok szerint Zadravecz személyében magát a püspöki intézményt is célkeresztbe vette.[85]

A francia kormány kezdetben még a botrány csillapítására törekedett, január végén azonban politikája megváltozott, és a nyilvánosság fórumain élesen támadta Magyarországot.[86] Ennek részeként a francia sajtó részéről heves támadások indultak a tábori püspök ellen is, mivel különösen aggasztotta őket az a lehetőség, hogy Zadravecz egyházi rangja miatt megúszhatja a felelősségre vonást.[87] Január végén a Briand-kormány már a püspök letartóztatását sürgette, amit a tekintélyes francia

[82] EPL Cat. 63/927-1926. A KSV memoranduma 1926. március

[83] EPL Cat. 63/927-1926. Az Új Lap Csernochnak. 1926. március 10.

[84] *Ablonczy Balázs:* A frankhamisítás. Hálók, személyek, döntések. Múltunk 53. (2008: 1. sz.) 42.

[85] EPL Cat. 63/927-1926. Ferdinand Rüegg a prímásnak. Freiburg, 1926. február 2.

[86] *Ablonczy B.:* A frankhamisítás i. m. 42., 45.

[87] *Dévényi I.:* Csernoch i. m. 1977. 71.

orgánumok is támogattak.[88] A párizsi külügyminisztériumhoz közel álló *Le Temps* című lap egyenesen „a magyar nép becsülete érdekében" követelte Zadravecz letartóztatását.[89]

A fejlemények ismét emlékeztették a magyar főpapokat a sajtó jelentőségére. Csernoch János kapkodva igyekezett megfelelő összeköttetéseket találni az európai közvélemény befolyásolása érdekében. A más ügyek miatt Luzernben tartózkodó Zichy Rafaelnét arra kérte, próbálja meg felvenni a kapcsolatot a nemzetközi sajtószervezetekkel.[90] Emellett érintkezésbe lépett a Nemzetközi Katolikus Sajtóügynökség (Katholische Internationale Presse Agentur, KIPA) központjával, és a Vallásalapból pénzt szerzett az ügynökség magyarországi hírszolgálatának helyreállítására. A szervezet vezetője indokoltnak látta a sietséget, megjegyezve, hogy „alig van valami rosszabb a közvélemény befolyásolását illetően, mint amikor a katolikus lapok tehetetlenül állnak a világsajtó tendenciózus egyházellenes jelentései előtt, és nem tudnak választ adni." Az újságíró úgy látta, hogy minél gyorsabban helyreáll a KIPA hírszolgálata, annál gyorsabban javul majd a helyzet, és kiegyensúlyozott tájékoztatással lehetővé válik ellensúlyozni a katolikus Magyarországgal szembeni bizalmatlanságot.[91]

A püspöki kar 1926 tavaszán a katolikus sajtó erősítésének érdekében a korábbi módszerek felülvizsgálatát is szükségesnek ítélte. A főpapok nyilvánvalóan elégedetlenek voltak a néhány egyházmegyében továbbra is megrendezett sajtóvasárnapok eredményével, ezért új rendszert kívántak megvalósítani. A kar határozata szerint „megfelelő anyagi eszközöket csak az összes egyházközségek arányos adakozásából lehetne meríteni. A gyűjtések kielégítő eredményt nem tudnak fölmutatni. Mivel pedig az országos kat. szervek fönntartása az egyház fontos érdeke

[88] A franciák táviratának ma még nem volt folytatása. Nemzeti Újság 1926. január 27. 5.

[89] Az ügyészség vádirata a külföldi sajtóban. Nemzeti Újság 1926. február 4. 4.

[90] EPL Cat. 46/397-1926. Csernoch Zichy Rafaelnének.1926. február 5.

[91] EPL Cat. 63/927-1926. Ferdinand Rüegg Csernochnak. Freiburg, 1926. február 2.

s a hívek kötelessége: az országos katolikus célokra bizonyos mértékű egyházi adószázalék kivethető. Azért minden püspök a saját egyházmegyéjében az egyes egyházközségek nagysága és teherbírása szerint vessen ki bizonyos összeget az országos katolikus célokra. [...] Ahol szervezett egyházközség nincs, ott a plébánosokat kell felelőssé tenni, hogy a kivetett összeget a hívektől megszerezzék."[92]

A határozat ugyanakkor a befolyó összegeket nem kívánta automatikusan a KSV-nek juttatni, a rendelkezés jogát a kar magának tartotta fenn. Csernoch maga is hangsúlyozta, hogy a püspöki kar döntése nem jelenti egyben a vállalat tervezetének teljes elfogadását, és csak az első évben látta megkísérelhetőnek 500 papírkorona fejadó kivetését.[93]

A prímás óvatossága, aki korábban már sok sajtópártoló akció esetében megtapasztalhatta a püspöki kar egységes fellépésének hiányát, indokoltnak bizonyult. Az őszi püspökkari konferencián azt állapította meg, hogy az adó ügyében sok főpap még nem intézkedett. Ezért a testület sürgette a döntés végrehajtását, és előírta, hogy a püspökök kötelezzék az egyházközségeket költségvetésük 5%-ának országos katolikus célokra való felajánlására.[94]

Az egyházi támogatás a sürgetések ellenére is sokkal lassabban érkezett meg, mint ahogyan arra a KSV-nek szüksége lett volna. 1927 elején ezért a vállalat a Pallasnál fennálló félmillió pengős adósságai és régi kamatterhei miatt a csőd szélére került, ami a prímást azonnali cselekvésre ösztönözte.

Csernoch a miniszterelnökhöz fordult a KSV megmentéséért, hogy elkerülhessék a bukás esetén „a katolikus egyház és a magyar nemzeti ügy" számára várható súlyos megpróbáltatást. A támogatást a vállalat érdemeire hivatkozva kérte, amelyeket az „nehéz időkben, a szélsőségeket kerülő, a nemzeti megértést szolgáló, a

[92] A magyar katolikus i. m. 176.

[93] EPL Cat. 46/926-1926. Csernoch a KSV-nek. 1926. március 23.

[94] A magyar katolikus i. m. 186.

magyar nemzeti kormányt támogató irányával szerzett. Oroszlánrésze van a Sajtóvállalatnak annak az országos hangulatnak előkészítésében, amely Excellenciád bölcs politikáját a választások alkalmával fényes diadalhoz segítette. Az ország nagy többségét alkotó katolikusok politikai nevelése a Központi Sajtóvállalat lapjai útján igen sok nehézség dacára teljesen megnyugtató eredménnyel történt". A prímás azt kérte, hogy az állam hárítsa el a katasztrófát, mert erre az egyház 1927 februárjáig nem képes. Bethlen válaszában teljes támogatásáról biztosította, és a részletek megvitatására értekezletet hívott össze Zichy János és a prímást képviselő Lepold Antal részvételével.[95]

A KSV a prímás intervenciójának köszönhetően megmenekült a csődtől, ez azonban csak lélegzetvételnyi szünetet eredményezett. A püspöki kar 1927 júniusában ismét „halaszthatatlanul" szükségesnek ítélte a vállalat feltőkésítését, ezért minden egyházmegye kötelezettséget vállalt hívenként 4 fillér összegű kultúradó beszedésére.[96]

Az októberi püspökkari konferencia már arról értesült, hogy a KSV ismét felélte tartalékait, és november 1-jétől a Zichy János irányította befektetői csoport csak akkor támogatja tovább, ha egyházi részről is finanszírozzák. Ez a püspökök részéről havi 10 ezer pengő támogatást tett szükségessé. A kar ezért ismét szorgalmazta a kultúradó behajtását, amelyből létrehozták az úgynevezett Országos Katolikus Kultúralapot. A kar felhatalmazta az alapot kezelő Nemzeti Hitelintézet vezetőjét, Sztamoray Jánost, hogy havonta utalja át az esedékes összeget a vállalatnak. Emellett az *Új Lap* támogatását a KSV feladatává tették, és azt várták, hogy az orgánumot alakítsák népies katolikus napilappá.[97]

[95] EPL Cat. B/249-1927. Csernoch Bethlennek. 1927. január 25.; válasz: 1927. február 5.

[96] A magyar katolikus i. m. 195.

[97] A magyar katolikus i. m. 206–207.

A főpapok egyben megbízták Lepold Antalt, hogy vizsgálja meg a vállalat működését. Az 1928 márciusában elkészült jelentés szerint a vállalat anyagi helyzete rövidtávon biztosítottá vált. A püspöki kar havi támogatásának bevezetése után a miniszterelnök sajtóalapját kezelő báró Prónay György rendezte a KSV-nek a Pénzintézeti Központnál és a Pallasnál fennálló adósságát. A KSV ekkor havi 32 ezer pengő deficittel dolgozott. A *Nemzeti Újság* hétközben átlagosan 24, hétvégén 30,5 ezer, az *Új Nemzedék* pedig 18–19 ezer példányban jelent meg.[98] Az *Új Lapról*, miután a Pallas elengedte ötvenezres adósságát, Lepold úgy vélte, hogy havi kétezres deficittel képes tartani színvonalát, de versenyképes átszervezése igen drága lenne. Jó döntésnek tartotta, hogy a vállalat a költségcsökkentés érdekében felmondott nyolc munkatársnak, így a *Nemzeti Újság* 20, az *Új Nemzedék* 15 főt alkalmazott. A miniszterelnökség sajtóalapja novemberre és decemberre havi 12 ezer, januártól havi 16 ezer pengő támogatást adott, és a végkielégítéseket is magára vállalta.[99]

Lepold a legnagyobb problémának a kormánytól való függést és az intranzigens katolikusok tartózkodó álláspontját látta. „A katolikus papságnak majdnem a fele nem előfizetője a lapok egyikének sem" – állapította meg. Úgy vélte, hogy ha a papok és tanítók főpapi felhívást kapnának, akkor a lapok 2–3 ezer új előfizetőt nyerhetnének. Javasolta, a sajtónapokon figyelmeztessék a híveket, hogy a katolikus lapok öntudatos támogatásával hozzájárulnak azok versenyképességéhez és – idővel – politikai függetlenségéhez is.[100]

A jelentést a püspöki kar 1928. március 20-án tárgyalta. A főpapoknak érzékelhetően nehéz volt elfogadnia a súlyos anyagi kötelezettségvállalást azért a vállalatért, amelyet nem éreztek teljesen a magukénak. Glattfelder Gyula közölte bizalmas értesülését, amely szerint a KSV lapok havi hiánya időközben 35 ezer

[98] EPL Cat. 56/2619-1931. Lepold Antal Serédinek. 1928. március 9.

[99] Uo.

[100] Uo.

pengőre nőtt, így a kormány csökkenteni akarja a támogatást. Ezért javasolta, hogy Serédi Jusztinián hercegprímás követelje az állami hozzájárulás növelését, mert a lapok elsősorban a kormány érdekeit szolgálják.[101] A püspöki kar tartózkodó magatartását fejezte ki az a határozat is, amely kimondta: a főpapok nem hajlandóak egyénenként felszólítani a papokat és a katolikus tanítókat az előfizetésre.[102]

A kultúradó kivetése komoly kihívások elé állította a papságot, amelynek kötelességévé tették a pénz összegyűjtését. A feladat a katolikus öntudat újabb próbájává vált. Az integralista katolikus körök már korábban is arra számítottak, hogy az egyházi intézmények fenntartására idővel a hívek támogatását is igénybe kell venni, és azzal is tisztában voltak, hogy ehhez szükséges a hívők mentalitásának átalakítása. „Azt tehát, amit a múlt belenevelt a zsidókba és a protestánsokba, a jelenben öntudatra és kötelességtudatra ébresztéssel bele kell vinni a katolikusok gondolkodásába is"[103] – írta *A Szív* szerzője már 1924-ben.

A papi szakfolyóiratok gyakran tárgyalták a kultúradó bevezetését követően nyilvánvalóvá váló gyakorlati problémákat. Ezek nagyrészt a kötelező egyházi adózás újszerűségéből fakadtak, hiszen a budapesti egyházközségekben csak 1925. január 1-jétől írta elő jogerős szabály egyházi fejadó fizetését. A vidéki szabályzat életbe léptetése pedig jóval később, csak 1938-ban történt meg.[104] A kultúradó tehát a főváros kivételével az egész országban az első kísérletet jelentette a kötelező egyházi adózásra. Az általános benyomások szerint sok pap maga sem végezte szívesen a kötelező gyűjtéseket, egyesek nem is teljesítették kötelességüket. A híveket nehezen lehetett rávenni a fejadó befizetésére. Az adóztatás alapelvét különösen a szegény

[101] Serédi fellépése eredménnyel járt: kérésére a Vallásalap vezetősége augusztus 11-én úgy döntött, hogy a KSV-nek 1928–1929-re 72 ezer pengő rendkívüli segélyt ad. EPL Cat. 56/2619-1931. Klebelsberg Kunó Serédinek.1928. szeptember 20.

[102] A magyar katolikus i. m. 217–218.

[103] Mindannyiunk kötelessége. A Szív 9. (1924: 22. sz.) 1.

[104] *Gergely Jenő:* A katolikus egyház története Magyarországon (1919–1945). Bp. 1997. 103.

nagycsaládosok és az uradalmi cselédek találták igazságtalannak. Ők addig általában semmilyen rendszeres egyházfenntartói terhet sem fizettek.[105]

Sok klerikus szerette volna elérni, hogy mentesítsék az adó beszedésének terhei alól.[106] Az *Egyházi Lapok* szerzőjének egyértelmű megfogalmazása szerint a kultúradó sem a hívőknek, sem a papoknak nem volt rokonszenves. Arra figyelmeztetett, hogy az állandó „koldulást" a hívek megunják, főleg, ha az áldozatvállalásnak nem lesz látható eredménye, ezért a papoknak igyekezniük kellett a gyűjtések által keltett „rossz hatást letompítani, nehogy abból a lelkiéletre kár származzék".[107]

A felekezeti polémiák erősödésének hatásai

A Központi Sajtóvállalatnak az anyagi nehézségek miatt minden addiginál nagyobb szüksége lett volna a katolikus társadalom egységes támogatására. A KSV lapjai azonban továbbra sem tudták az integralista katolikusokat megnyerni maguknak. Ennek hátterében elsősorban a felekezeti vitákban való állásfoglalás és a kormánytámogatás kérdése húzódott meg. A KSV nagyban függött az állam anyagi segítségétől, ezért a kormány felfogásának megfelelően kellett a felekezeti béke igényét képviselnie. A vállalat helyzetét tovább nehezítette, hogy 1926-tól egyre gyakoribbá váltak a nyílt felekezeti ellenségeskedések, amelyeket a megelőző években valamelyest sikerült féken tartani.[108] A katolikusok részéről felmerülő

[105] *Schoderbeck Lajos*: Az egyházmegyei kötelező gyűjtésekről. Egyházi Lapok Papok Közlönye 50. (1927: 10–11. sz.) 170–171.

[106] *Kiss István:* Az egyházi adó kérdéséhez. Egyházi Lapok Papok Közlönye 51. (1928: 1–2. sz.) 17.

[107] *Biczi Gyula:* Az egyházmegyei kötelező gyűjtésekről. Egyházi Lapok Papok Közlönye 51. (1928: 1–2. sz.) 16–17.

[108] *Spannenberger, N. :* Die katholische i. m. 75.

államegyházi igények hangsúlyozása következtében egyre nőtt a protestánsok fenyegetettség-érzése, ami sérelmeik napirendre tűzését eredményezte. Erre katolikus részről saját panaszaik hangsúlyozásával feleltek.[109]

A polémiák intenzitása a kormányt is közbelépésre ösztönözte. Klebelsberg Kunó 1926. november 8-án levelet intézett a katolikus és protestáns vallásos lapokhoz. A miniszter az egész nemzet szempontjából látta aggasztónak „azokat a szorosan vett hittani térről mindinkább letérő felekezeti vitákat és támadásokat, amelyek gyűléseken és lapokban nyilvánosságra kerülnek". Ezért kérte, hogy „főleg a felekezeti lapok ne térjenek le a személyi és politikai polémiák terére". A levelet közlő *A Szív* szerkesztősége ígéretet tett a békés együttműködésre. Ugyanakkor arra is utalt, hogy ezután sem fogja szó nélkül hagyni a protestáns támadásokat.[110]

Noha a püspöki kar általában a kedélyek megnyugtatására törekedett, a feszültségek ezúttal a legmagasabb szinteken is megjelentek. A prímás – aki általában is mély bizalmatlansággal viseltetetett a protestánsok iránt[111] – 1929 októberében arról számolt be a püspököknek, hogy a miniszterelnököt Baltazár Dezső „megállítására" kérte. Emellett tiltakozott az ellen, hogy aránytalanul kevés katolikus jut pozícióhoz az állami intézményekben. Bethlen az Egységes Párt alapelvének nyilvánította a felekezeti békét, de hangsúlyozta, hogy nem fogja a hivatali állásokat felekezeti szempontok szerint betölteni, mert az „középkori felfogás" lenne.[112]

Az ellentétek egyik fontos terepe a sajtó volt, miután – a katolikus mintát követve – a protestáns egyházakban is megerősödött az igény a hívek olvasási szokásainak befolyásolására. Ezt jól mutatja, hogy megjelent a szándék egy

[109] *Rébay Magdolna:* A felekezeti kérdés az 1920-as, 1930-as évek fordulóján a Református Figyelő és a Magyar Kultúra írásaiban. Kút 2. (2003: 3–4. sz.) 166., 171.

[110] A vallási béke érdekében. A Szív 12. (1926: 12. sz.) 1.

[111] *Csíky Balázs:* Serédi Jusztinián hercegprímási tevékenysége. Doktori disszertáció. Bp. 2010. 122.

[112] A magyar katolikus i. m. 269–270.

református napilap indítására. A kezdeményezők szerint csak így lett volna lehetséges megvédeni felekezetük gazdasági és pénzügyi érdekeit a – véleményük szerint – a katolikusokkal kivételező állammal szemben.[113] 1929 áprilisában ezért megalakították az Országos Protestáns Sajtószövetséget, amely azonban a rossz előkészítés miatt kevés érdemi munkát végzett.[114]

A katolikusok érzékenyen reagáltak a fejleményekre. Szóvá tették például egy protestáns püspök rendelkezését, aki az általa nem ajánlott újságok mellőzését kérte a gyülekezeti tagoktól, hogy útját állhassák a jezsuiták „lélekmérgező" munkájának. Az Egyházi Lapok szerzője szerint ez újabb okot jelentett az „egyébként is terrorizált" katolikusoknak az egyházi küzdelmektől való visszavonulásra.[115]

A feszültségek éleződéséhez Rómából való hazatérése után Bangha Béla is hozzájárult, aki arra emlékeztette vitapartnereit, hogy 1919-ben a katolikusok nagylelkűen az addig a liberálisokat támogató protestánsokkal való együttműködés mellett döntöttek: „lemondtunk róla, hogy amit 20–30 éve egyedül építettünk, a keresztény-nemzeti közélet alapjait, egyedül is birtokoljuk. Bíztunk bennetek" – írta. A protestánsok azonban értelmezése szerint felmondták az egyezséget, és az egész államot saját szolgálatukba állították.[116] Bangha a „csak keresztény" lapok ellen is fellépett. A régi ellenlábasa, Milotay István által szerkesztett *Magyarságra* célozva kifejtette, hogy a magát „csak keresztény"-nek valló sajtóorgánum szükségképpen kizárólag csak protestáns lehet, az „aki nincs velem, az ellenem van" elvének megfelelően, mert az országban „lappangó vallásháború" zajlik.[117]

---

[113] A napilap ügye. Református Figyelő 2. (1929: 13. sz.) 152.; *Szabó Aladár:* Miért van szükségünk napilapra? Református Figyelő 2. (1929: 18. sz.) 218.

[114] Protestáns Sajtószövetség? Református Figyelő 2. (1929: 17. sz.) 206.; Sajtóértekezlet. Református Figyelő 2. (1929: 44. sz.) 529.

[115] Egyesületek, újságok, vállalatok protestáns egyházhatósági feketelistája. Egyházi Lapok Papok Közlönye 50. (127: 4. sz.) 69–70.

[116] Baltazár és a magyar protestánsok. Magyar Kultúra 13. (1926: 11. sz.) 567–568.

[117] *Bangha Béla SJ:* A Magyarság és a katolikusok. Magyar Kultúra 15. (1928: 19. sz.) 279–280.

A sajtó kérdése presztízsszempontok miatt is terítékre került az interkonfesszionális vitákban. A katolikus lapok 1928-ban különösen sérelmesnek tartották, hogy október 31-ét, a reformáció emléknapját, amely katolikus értelmezés szerint a pápa elleni támadás évfordulója volt, az állam a hivatalos ünnepekhez hasonló státusba emelte azzal, hogy nem engedélyezte a napilapok megjelenését.[118] A kérdés érdekessége, hogy néhány évvel később hivatalos egyházpolitikai témává emelkedett, miután Serédi Jusztinián szóvá tette a kormányzó előtt. Horthy a prímás beszámolója szerint meglepődött az előtte is ismeretlen rendelkezésen.[119]

A felekezeti féltékenység mértékét jól jellemzi az új médium, a rádió megjelenése által kiváltott polémia. A műsorszórás megindulása azonnal felekezeti vitákra adott alkalmat, mivel a rádió vezetőinek magatartásában a katolikus integralisták a mellőzés szándékát vélték felfedezni. 1926 januárjában például néhány önkéntes vállalta volna, hogy saját költségén lehetővé teszik Bangha Béla prédikációjának közvetítését, amit azonban a rádió vezetősége elutasított. A kezdeményezők úgy sejtették, hogy az illetékesek a protestánsok ellenkezésétől féltek.[120]

A rádió körüli feszültségekhez nagyban hozzájárult, hogy az integralisták elvi okokból eleve tartózkodóan fogadták a vallásos rádióközvetítések gondolatát. Érveik szerint a mise közvetítése helytelen, mert az alkalom személyes jelenlétet követel, és mert tovább csökkenti a templombajárási kedvet. Úgy találták, hogy a közvetítés ártana a felekezeti békének, mert szerintük a protestáns prédikációk kizárólag a katolikusok kritikájával foglalkoznak. Hangsúlyozták, hogy katolikus nem hallgathat protestáns prédikációt, mert a legtöbb ember nem elég képzett a teológiai

[118] A reformáció emlékünnepe. Egyházi Lapok Papok Közlönye 51. (1928: 18. sz.) 292.

[119] A magyar katolikus i. m. 404.

[120] A rádió-ügy. Magyar Kultúra 13. (1926: 1. sz.) 55–56.

tévelygések felismeréséhez.[121] A rádiós misehallgatást csak a betegek és a tanyákon élők esetében vélték megengedhetőnek.[122]

A kifogások a püspöki kart is állásfoglalásra ösztönözték: a testület eltúlzottnak ítélte az aggodalmakat. Csak azt írta elő, hogy a rádiós szónok figyelmeztesse a hallgatókat: a közvetítés hallgatásával még nem tettek eleget vallásos kötelezettségüknek.[123]

A felekezetek rádiós reprezentációjának a kérdése új frontvonalat nyitott a konfesszionális küzdelmek terén. Ezt felismerve az „általános kereszténység" szószólóinak körében megfogalmazódott annak igénye, hogy a felekezeti viszályok megelőzésére egyszerűen tiltsanak be minden vallásos közvetítést.[124] A helyzetet azonban végül a katolikus igények elfogadásával oldották meg, és a katolikus prédikációk közvetítése a rádió szokásos műsorrendjének részévé vált.[125]

A katolikus integralisták azonban továbbra is gyanakodva figyelték a rádió térhódítását. 1926-ban Diósd plébánosa már arra panaszkodott püspökének, hogy hívei „bolondulnak" a rádióért, ezért azt látta volna szükségesnek, hogy az adásokat katolikus szellemben szerkesszék.[126] Az integralisták egyre inkább felismerték az új médium jelentőségét: „ma talán már nem is a sajtó a legnagyobb népnevelő, mint még 4–5 évvel ezelőtt, hanem a rádió" – állapították meg némi túlzással 1927-ben. Úgy látták, hogy a rádió komoly veszélyforrássá vált, mert a „bűnös" Budapest erkölcseit terjeszti a még „romlatlan" vidéken, és az igazi kereszténység helyett a „fajvédő kereszténységet" propagálja.[127]

---

[121] A rádió-istentiszteletekről. A Szív 11. (1926: 19. sz.) 2.

[122] Misehallgatás és a rádió. A Szív 12. (1927: 18. sz.) 2.

[123] A magyar katolikus i. m. 170.

[124] Meg lehet-e szüntetni a rádió-panaszokat? Nemzeti Újság 1926. február 21. 7–8.

[125] *Glatz Ferenc:* Kultúrpolitika, hivatalos ideológia és Rádió. (1927–1937). Tanulmányok a Magyar Rádió történetéből (1925–1945) Szerk. Frank Tibor. Bp. 1975. 72.

[126] SzvfPL 4694 60/1926. Diósd, 1926. január 1.

[127] *C. G.:* Rádiókultúra. Magyar Kultúra 14. (1927: 2. sz.) 71–72.

A veszélyesnek érzett médiummal szemben ismét feléledtek a bojkottálásra vonatkozó reflexek. *A Szív* szerkesztősége arra kérte olvasóit, hogy tiltakozzanak, ha a rádióban erkölcs- vagy vallásellenes megnyilvánulásokat hallanak, végső esetben pedig mondják le előfizetésüket.[128] A lap publicistái ismételten óvtak a protestáns prédikáció hallgatásától, és kérték, hogy fokozottan ügyeljenek a gyermekek rádiózására.[129] Az integralisták a rádiót leginkább felekezeti szempontból látták veszélyesnek: „a mai állapot egyszerűen annyi, mint túlzó protestáns propaganda az állami rádió révén"[130] – állapították meg 1928-ban.

A sokat kárhoztatott hazai állapotokkal szemben a holland példát tartották volna követendőnek, ahol a katolikusok és a protestánsok 1927 októberében közös fenntartású rádióállomást indítottak, ám naponta felváltva csak katolikus, illetve csak protestáns műsorokat adtak, elkerülve ezzel a vallási keveredés lehetőségét.[131]

Serédi Jusztinián hercegprímás a jelek szerint részben maga is osztotta az aggodalmakat, ezért 1929-ben Mészáros István budapesti helynök vezetésével Katolikus Istentiszteleti Rádióbizottságot hozott létre. Ennek az volt a feladata, hogy figyelemmel kísérje az istentiszteleti közvetítéseket, és őrizze a „katolikus elvek érvényesülését."[132]

A felekezeti polémiák erősödése negatív hatással járt a felekezeti békét hirdető Keresztény Gazdasági és Szociális Párt tekintélyére is.[133] A katolikus publicisztikában a párttal való elégedetlenség jeleként ismét megjelent az önálló társadalmi szervezkedés igénye, amit a kormány liberális irányba való tolódásával, illetve a

[128] Ne rontson a rádió! A Szív 12. (1926: 2. sz.) 1.

[129] Védekezés a nemkatolikus rádió veszélyeivel szemben. A Szív 15. (1930: 43. sz.) 2.

[130] Panasz a rádióra. Magyar Kultúra 15. (1928: 23. sz.) 482.

[131] *Tóth Tihamér:* A holland katolikusok és a rádió. Egyházi Lapok Papok Közlönye 51. (1928: 10. sz.) 142.

[132] A magyar katolikus i. m. 274.

[133] A Zichy János által vezetett pártalakulat 1926-ban jött létre, miután az Országos Keresztényszocialista Párt beleolvadt a Keresztény Nemzeti Gazdasági Pártba.

protestánsok előnyben részesítésével indokoltak.[134] 1927-ben a katolikus nagygyűlésen a pártelnök Zichy János – a kormány politikájának megfelelően – a megértés kereséséről, a felekezeti türelem fontosságáról beszélt, amit hallgatósága az integralista lapok szerint hangos elégedetlenséggel fogadott.[135]

A párttal szembeni kifogások természetesen a párthoz kötődő lapok megítélését is tovább rontották. *A Szív* szerzője például, miután a katolikus mozgalmakat óva intette az „érdekkatolikus" vezetőktől, kifejtette, hogy csak az az újság jó, amelyik minden cikkében a katolikus elveket követi. Ha egy lap nem ilyen, tette hozzá, akkor követelni kell a helyes útra térítését.[136] *A Szív* munkatársai az öntudatos katolikusok képviselőjeként igyekeztek fellépni, és bizalmatlanságot sugallva a KSV lapjaival szemben, kifejtették, hogy amíg a „tiszta katolikus" napisajtóra megérnek a lelkek, addig elsősorban az ezt előkészítő folyóiratokat kell támogatni.[137]

A KSV vezetősége természetesen érzékelte a kifogásokat, és igyekezett eloszlatni azokat. Ezt szolgálhatta egy 1927 körül kiadott nyomtatvány, amelyet a kerületi esperesek tájékoztatására szántak. Az irat részletesen bemutatta a fővárosi lapok tulajdonosi hátterét és politikai irányvonalát. Eszerint a *Nemzeti Újság* „kimondottan a keresztény és nemzeti politikának a lapja, katolikus irányítás alatt". Az újságírók nem elég szilárd katolikus meggyőződésével kapcsolatos kifogások kivédésére azt hangsúlyozta, hogy egy kivételével minden publicistája katolikus. A lap „politikailag a kormánnyal szemben a jóindulatú támogatás álláspontján van, tekintettel arra, hogy a K. S. V. elnöke, Zichy János gróf egyben elnöke a kormányt támogató keresztény pártnak is". Ugyanakkor a Bethlen politikáját ellenzők és a

[134] Miért kell feltámasztani a katolikus Népszövetséget? Magyar Kultúra 14. (1927: 17. sz.) 764–766.

[135] *Czékus Géza:* Katolikus Nagygyűlés. Magyar Kultúra 14. (1927: 20. sz.) 910.; *Czapik Gyula:* A Katolikus Nagygyűlés után. Egyházi Lapok Papok Közlönye 50. (1927: 10–11. sz.) 162.

[136] A katolicizmus nem politikai eszköz! A Szív 12. (1927: 21. sz.) 1.

[137] Katolikus újságok, könyvek, iratok fokozottabb terjesztése. A Szív 12. (1927: 30. sz.) 2.

szélsőlegitimisták meggyőzése érdekében azt is hozzátette, hogy a kormány támogatására csak „a katolicizmus és a legitimizmus érdekeinek szemmel tartásával" vállalkoznak.[138]

A nyilvánosság előtt Czékus Géza vette védelmébe a KSV-t. Azzal érvelt, hogy a szigorúan katolikus irányvonalról való lemondás a nagyobb tömegek megszólításának feltétele volt: „katolicitás szempontjából – elismerjük – lehet nagyobb kívánalmakat állítani a mai katolikus lapok ellen; az is tény, hogy szintén katolicitás szempontjából az Alkotmány fölötte állott a maiaknak, de el kell ismernünk, hogy ezek sem rosszak". Úgy vélekedett, hogy hasznosabb, ha az „általános keresztény" lapokat olvassa 30 ezer ember, mint a szigorúan katolikusokat 1400 olvasó.[139]

Összegzés

A katolikus sajtómozgalom legfontosabb vállalkozásának, a Központi Sajtóvállalatnak a sorsát a korszakban döntő módon határozta meg az 1922 tavaszán történt tőkeemelés. A vezetés ezzel a legitimista Zichy János kezébe került, a vállalat lapjai az 1923-ban megalakult Keresztény Nemzeti Gazdasági Párt szolgálatába álltak. A KSV a katolicizmus helyett elsősorban ennek a politikai erőnek a szócsövévé vált. Az integralista katolikusok körében ezért fokozatosan megjelent az elképzelés, hogy a katolikusok szélesebb rétegeinek megszólítására a párthoz kötődő KSV helyett politikailag független lapokra lenne szükség.

[138] SzfvPL 7122. Szigorúan bizalmas a Ft. kerületi esperes urak használatára. Dátum nélkül.

[139] *Czékus Géza:* Támasszuk új életre a Katolikus Népszövetséget! Egyházi Lapok Papok Közlönye 50. (1927: 5. sz.) 81.

A főpapi kar – ahogyan már a korábbi korszakokban is – ellentmondásosan viszonyult a fejleményekhez. A sajtó támogatására akkor tettek komolyabb próbálkozásokat, amikor az egyházi érdekérvényesítés lehetőségei csökkenni látszottak, vagy az állammal való kapcsolatok megromlással fenyegettek. A Tanácsköztársaság tapasztalatainak fényében 1919-től némileg felértékelődött a sajtó szerepe a püspöki kar szemében, a legitimista arisztokraták tőkeemelését követően azonban mégsem tett lépéseket saját befolyásának megőrzésére a KSV-ben.

A bethleni konszolidáció megindulása után a főpapok a sajtót általában már nem tekintették döntő fontosságúnak. A korszakban hozott zsinati határozatok arra mutatnak, hogy a sajtópártolást csak Prohászka Ottokár és Zichy Gyula kalocsai érsek tartotta valóban jelentős kérdésnek. 1926-tól viszont rákényszerültek a vállalat rendszeres anyagi támogatására. Ebben a katolicizmus presztízsének védelme mellett a legdöntőbb szempontot a keresztény párt és a Bethlen-kormány elvárásai jelentették. Bár az 1926-os határozat végrehajtása számos nehézséggel járt, ám az ekkor bevezetett sajtótámogatási rendszer, módosításokkal ugyan, de hosszabb távon is fennmaradt, ami jelzi, hogy a főpapok ekkorra levonták a sajtó közéleti jelentőségéből fakadó gyakorlati következtetéseket.

A sajtómozgalom – és benne a KSV – annak ellenére is fontos szerepet játszott a katolikus felekezeti identitás formálódásában, hogy az „általános keresztény" felfogás veszélyeztette az integralista katolikusok céljait. 1918-ban a KSV részvényjegyző kampányának szervezői, politikai motivációikat követve, nem a katolikus, hanem a „keresztény" érdekek védelméhez kértek támogatást, összefogást hirdetve a protestáns felekezetekkel. A sajtómozgalom Bangha-féle csoportja 1921-ig az általános kereszténységet hirdette, ám ekkor szembefordult ezzel az irányzattal. A katolikus integralisták egy része viszont már ekkor kételyeit hangoztatta „a vallási közömbösséget terjesztő" felfogással szemben. A húszas években a katolikus klerikusok és értelmiségiek gyakran adtak hangot aggodalmaiknak az „általános

kereszténység" veszélyeiről. A kormány anyagi támogatásától ekkor már erőteljesen függő KSV viszont többnyire tartotta magát a felekezeti béke igényének hangoztatásához.

A katolikus sajtópropaganda legnagyobb eredményét a KSV 1918-as részvényjegyzése során érte el. A kiugróan sikeres gyűjtést viszont visszaesés követte, és a klérus többsége a húszas évektől többnyire nem tulajdonított kiemelt jelentőséget a sajtó kérdésének. Annak ellenére sem, hogy a többek között Prohászka Ottokár által képviselt új lelkipásztori eszmény, amely a hívekkel fenntartott közvetlen személyes kapcsolaton alapult, a hívők olvasási szokásainak a befolyásolását is fontosnak tartotta volna. A Központi Sajtóvállalat propagandája arra igyekezett rábírni a katolikusokat, hogy kizárólag az általuk megbízhatónak tartott lapokból tájékozódjanak. A mozgalom vezetői megpróbáltak a vidéki plébánosok bevonásával a lapok számára terjesztő- illetve tudósítóhálózatot létrehozni, olvasóköröket, népkönyvtárakat szervezni. Tevékenységük hátterében a kimondott célokon túl az a megfontolás húzódott meg, hogy a közönyös katolikusok számára ösztönző példával szolgáljanak, a már öntudatos egyéneket pedig megerősítsék elkötelezettségükben.

Tibor Klestenitz

THE CATHOLIC PRESS MOVEMENT DURING THE „BETHLEN CONSOLIDATION"

The Catholic Church, in reply to the challenges of modernity, attempted to use the tools of the press in order to defend its own interests. The paper follows the adaptation process to the consolidation under Prime Minister István Bethlen (1921–1931) made by the Hungarian Catholic press movement. It investigates the conditions of the Catholic Central Press Company (CPC), the editing work and the self-definition of the organs, the expectations of the Catholic community and the episcopacy towards the press. It presents the reasons of the crisis of the press movement and takes into consideration the measures made by Church authorities to consolidate the CPS's conditions.

From 1922 onwards, the papers of the CPC served the interest of the Christian National Economic Party. Therefore, integralist Catholics demanded politically independent newspapers that could have been able to address broader strata of Catholic believers. The episcopacy did not regard the question of press a vital one during the first period of the consolidation. Nevertheless, from 1926 onwards, the high clergy was forced to subsidize the CPC on a regular basis.

The press movement and the CPC played an important role in forming the Catholic denominational identity, despite the fact that 'general Christianity' endangered their aims. Catholic clericals and professionals often emphasized the threats of 'general Christianity'. The CPC which was dependent on the governments's financial aid, however, supported the idea of 'denominational peace'.

Divinyi Zsombor

ORSZÁGGYŰLÉSI VÁLASZTÁSOK PEST-PILIS-SOLT-KISKUN MEGYE GÖDÖLLŐI (PEST MEGYE 4. SZÁMÚ) VÁLASZTÓKERÜLETÉBEN 1920 ÉS 1990 KÖZÖTT*

(1. rész)

Jelen tanulmány, mint a legtöbb ehhez hasonló mű, igyekszik a címben megfogalmazott témában az olvasót jobban elmélyíteni, azzal jobban megismertetni és jelentőségét bemutatni. Talán első ránézésre és olvasásra ez az írás nem tűnik hiánypótlónak a hazai szakirodalmak és tanulmányok sorában, mégis – a munka közben – azt éreztem és érzem most is, hogy az információk sok esetben újdonsággal szolgálhatnak és a történettudomány számára.

A dolgozat megírása során komoly nehézséget okozott az, hogy miként lehet a rengeteg számadatból, statisztikából és százalékból olyan írást megalkotni, amely újszerűséget és érdekességet is hordoz magában, ugyanakkor nem veszíti el a dolgozat elsődleges célját: megtalálni és elemezni azokat a kulcspontokat az 1920 és 1990 közötti választások történetéből, amelyek mind a helytörténet, mind pedig a

* Jelen tanulmány a 2012-ben az ELTE ÁJK Politikatudományi Intézetben megvédett politológia szakdolgozatom rövidített változata.

történettudomány szemszögéből is érdekesek, illetve tudományos jelentőségűek lehetnek. Mely sarokpontokra gondolok?

Először is fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy véleményem szerint a választástörténet és annak kutatása sosem merülhet ki a puszta számok elemzésében és leírásában. A pontosabb eredmény eléréséhez elengedhetetlen elemezni a mindenkori választásokat alapvetően befolyásoló választójogi törvényeket és az ehhez kapcsolódó választói szociológiát. Meg kell vizsgálni az adott időszak általános politikai berendezkedését, illetve specifikusan fókuszálni kell az egyes pártok „állapotára". Összegezve: a rokon tudományok segítségül hívásának elmulasztása ebben a kérdésben hiba lenne.

Másodszor fontos hangsúlyozni a lokalitás kérdését. Miután dolgozatom Gödöllő városának (és térségének) törvényhozási (parlamenti) választásaival foglalkozik, így természetesnek gondolom, hogy helyi szintű kérdéseket – amennyire a források engedik – szintén meg kell vizsgálni.

Harmadszor fontos egy alaptézist felállítani, amelyet a későbbiekben igyekszem számokkal és adatokkal alátámasztva bizonyítani. Tézisem a következő: Gödöllő város és térsége választásainak elemzése során azt fogjuk látni, hogy az összesített pártpreferenciák nem térnek el egymástól szignifikáns módon. Magyarán, hogy az egyes tömbökre leadott szavazatok összességében a vizsgált közel 70 éves periódus alatt nem különböztek egymástól radikálisan az idők változása során. (Érthető módon így csak a többpárti választásokat érdemes majd vizsgálni, hiszen az egypárti választások eredményeitől hiába várnánk bármilyen elemzést, azok egyoldalúsága ezt nem teszi lehetővé.)

Érdemes egy pillanatra felvetni a kiválasztott időhatár kérdését is. 1920, mint kiindulópont azért volt megfelelő, hogy egészen a választások korai szakaszától kezdve bemutathassam a térség választásainak eredményeit, ezáltal adva nagyobb perspektívát az egyes választásokon tapasztalható pártpreferencia-változásoknak.

1990, mint végpont, pedig a modernkori választások bevezetésének idejét jelöli. A teljes kutatás kitért az 1990 utáni választásokra is, ám azt – közeli időpontja miatt – nem tartottam megfelelőnek egy történeti elemzésben részletesen elemezni.

Szükséges megemlíteni és rögtön meg is jegyezni, hogy ez az írás nem készülhetett volna el Hubai László munkássága nélkül, aki kétségtelenül a hazai választástörténeti kutatások legnagyobb alakja. *Magyarország XX. századi választási atlasza* című három kötetes műve[1] önmagában véve is hatalmas teljesítmény, de Hubai emellett a téma tucatnyi tanulmányának, cikkének és könyvrészletének (társ)szerzője. Hubai fentebb említett könyve dolgozatomhoz alapvető információkkal szolgált, amelyek nélkül az írás sokkal nehezebben készülhetett volna el. Meg kell említeni emellett Szerencsés Károly, Romsics Ignác és Földes György történészeket, akik műveikben feldolgozták a modernkori Magyarország történetét, amelynek szerves részét képezte az egyes pártok története, így természetesen munkámból nem hiányozhatnak az általuk írt művek sem.

A választási események (hely)történeti elemzése nem hagyhatja figyelmen kívül a helyi nyomtatott sajtót sem. Mint a politikai kommunikáció legfőbb csatornája[2] az egyes releváns újságcikkek vizsgálata, elemzése és az abban leírt események feltárása adhatja ennek a dolgozatnak az egyik legnagyobb értékét, „nóvumát". Ebben segítségemre voltak a Gödöllői Városi Információs Központ és Könyvtár munkatársai, közülük is leginkább Bana Éva főmunkatárs.

A tanulmány fő témájának megtárgyalása előtt fel kívánom sorolni azt a néhány kulcsfogalmat, amelyek nélkül e téma nem dolgozható fel megfelelően. A felsorolt fogalmak evidenciának tűnhetnek, ám pontos tisztázásuk véleményem szerint mindenképpen előfeltétele a téma tudományos szempontból helyes megközelítésének, így e felsorolást a magam számára is hasznosnak tartom.

[1] *Hubai László*: Magyarország XX. századi választási atlasza, 1920–2000. I–III. Bp. 2010.

[2] Ez természetesen az 1990. évi választásokig érvényes, hiszen az elektronikus média fokozatosan átvette a legjelentősebb média szerepét a helyi nyomtatott sajtótól.

Bevezetés

A választás és a választási rendszer fogalma[3]

A demokratikus választásokkal szemben alapkövetelmény (legalábbis a demokratikus berendezkedésű, európai államokban), hogy bizonyos alapelvek teljesüljenek a választások során, amelyek az egyenlőség, közvetlenség, titkosság és általánosság fogalmaival írhatóak le a legjobban. Ez a négy alapvető követelmény rögtön felbontható két-két csoportra, hiszen az egyenlőség és az általánosság leginkább a választójoghoz (magáról a választójogról még később szó lesz bővebben is), míg a közvetlenség és a titkosság pedig inkább magához a választáshoz kapcsolható.[4]

Az általánosság követelménye azt jelenti, hogy a társadalom lehető legnagyobb részének legyen lehetősége (azaz választójoga) a döntés meghozatalára. Mint majd azt a későbbiekben látni fogjuk, a választójog radikális kiterjesztésére jelentkező igény mind a társadalom, mind a törvényhozók részéről mindig valamilyen súlyos történelmi esemény, politikai trauma után vagy éppen annak idején jelentkezik. Ilyen volt az 1918. évi XXX. törvény közvetlenül az I. világháborús vereséget követően, illetve az 1945. évi VIII. törvény, amelyet a II. világháború veresége után fogadott el az akkori országgyűlés, az Ideiglenes Nemzetgyűlés. Történelmi tény az is, hogy ezen választójogi szélesítéseket minden esetben egy visszarendeződés követte, amely ismét szűkítette a választásra jogosultak körét.

Az egyenlőség kérdése egészen addig állt fenn, amíg valamilyen cenzus (gazdasági, kulturális, stb.) vagy kvóta alapján különböző értékű szavazókat és

[3] Alapműnek számít a hazai szakirodalomban *Körösényi András – Tóth Csaba – Török Gábor*: A magyar politikai rendszer. Bp. 2005.

[4] A kritériumokról lásd bővebben: *Dezső Márta – Tóth Zoltán*: Választás és választási eljárás. Bp. 2002. 47.

szavazatokat állapított meg a mindenkori hatályos törvény. Ez Magyarország esetében leginkább a dualizmus korára tehető, amikor az 1848:V. tc.-re támaszkodva alkották meg a törvényeket. A „modern kori" egyenlőség kérdése már inkább abban rejlik, hogy két szavazat ugyanolyan súllyal esik-e latba a mandátumszámítás során. Erre a kérdésre később részletesebben is ki fogok térni.

A közvetlen választásra irányuló követelmény azt jelenti, hogy a választópolgár minden esetben magára a képviselőjelöltre szavazhat, és nem egy olyan közbülső személyre (elektor, küldött), aki később majd az adott polgár nevében adja le voksát a tényleges képviselőjelöltre. Jól működő, közvetett választási rendszer működik az USA-ban, de ott is csak kifejezetten az elnökválasztás kapcsán, míg a képviselőházi és szenátusi jelöltek esetében szintén az európai hagyományoknak megfelelő közvetlen választásra kerül sor.

Az utolsó követelmény a titkosság, amely úgy teljesülhet, hogy az állampolgár véleményét egyedül, a szavazófülke magányában nyilvánítja ki, ahol sem hivatalos, sem magánszemély nem ellenőrzi választói akaratát. Magyarországon a két világháború közötti választások során (kivéve az 1920-as és 1939-es választásokat és az összes választás során a törvényhatóságú városokat) nyílt szavazással választották meg a képviselőket.[5] Ez természetesen nem felel meg a titkosság követelményének, így e választások esetében nem beszélhetünk demokratikus választásokról, hiába teljesült esetleg a többi követelmény. A követelmények teljesülésének vagy éppen nem teljesülésének vizsgálata legkönnyebben az éppen hatályos választási törvényből olvasható ki, így ezt az egyes választások bemutatásánál fogom megtenni.

Mindezen követelmények teljesülése természetesen nem jelenti azt, hogy maga a politikai rendszer is demokratikusan működik. A procedurális demokrácia-

[5] V.ö.: *Fábián György*: Választási rendszerek és a magyar megoldás. Társadalmi Szemle 49. (1994. 4. sz.) 29–38., ill. *Mészáros József – Szakadát István*: Választási eljárások, választási rendszerek. Bp. 1993.

felfogás szerint, a demokratikus rendszer alapja a demokratikus úton megválasztott törvényhozói hatalom. Ennek megléte azonban nem garantálja a demokratikus működést, ehhez sok más tényezőnek is megfelelően kell működnie;[6] ilyen többek között a végrehajtó és törvényhozói hatalom szétválasztásának kérdése, az államfő és az alkotmánybírósági hatalom egymáshoz való viszonyrendszere stb. Ha pusztán a választási jog és választások oldaláról közelítjük meg egy állam működésének vizsgálatát, akkor az is előfordulhat, hogy a Mussolini vezette Olaszországot – hibásan – demokratikusnak fogjuk értékelni. Ezért fontos hangsúlyozni, hogy bár egy ország politikai életében rendkívül fontosak az általános, törvényhozási választások, azok szerepének túlértékelése és ilyen módon általános következtetések levonása veszélyes és téves lehet.

Ebből kifolyólag minden választás elemzésekor megpróbálom röviden jellemezni az aktuális belpolitikai helyzetet, ezen belül az egyes pártok helyzetét és országos eredményeiket is. Az aktuális választójog, a belpolitikai helyzet és a pártok országos eredményeinek ismertetése után fogom bemutatni a gödöllői választókörzetben induló jelölteket, a helyi sajtóban megjelent politikai jellegű írásokat, illetve a helyi választás végeredményét.

Gödöllő város rövid története

Gödöllő Pest megyében, a Rákos-patak partján, Budapesttől 30 kilométerre északkeletre, a Gödöllői-dombság völgyében fekszik. A szűkebb értelemben vett Gödöllő egy medenceszerű, teknő alakú mélyedés a Rákos völgyében, négy völgy találkozópontján.[7]

---

[6] Lásd még: És mi lesz, ha nem lesz? Tanulmányok azt államról a 20. század végén. Szerk. Gombár Csaba. Bp. 1997.

[7] *Jávorka Péter*: Gödöllő és környéke. H. n. 1959.

Gödöllő erdős, jó levegőjű, szép kilátást nyújtó vidéken fekszik. Vonzerejét természeti adottságainak és jó földrajzi fekvésének köszönheti a fővárost övező településgyűrűben. Az egy főre jutó közterületi zöldfelület 44,6 négyzetméter. A város közigazgatási területe 62 négyzetkilométer, ebből 16 négyzetkilométer belterület. Az Erzsébet-park (1898) és az Arborétum (1902) természetvédelmi terület, számos ritka fafajtát és bokrot gondoznak bennük.

Gödöllő lakóinak száma 1900-ban 5893 fő, 1920-ban 10 262 fő, 1930-ban 11 506 fő, 1941-ben 11 825 fő, 1960-ban 17 693 fő volt. A 2001-es népszámlálás idején a város állandó népessége 29 445 főre emelkedett, 2006. január 1-jén 31 261 fő volt. A lakónépesség az elmúlt évtizedekben jórészt az iparosítás okozta környékbeli betelepülések miatt nőtt.

A város első okleveles említése 1349-ből ismeretes, amely szerint Nagy Lajos király gyermekkori nevelőjének, Pohárnok Péter udvari vitéznek adományozta Gödöllőt és a hozzá tartozó földeket, erdőket. A település neve Gudulleu, Gudullur, Gödöle, Gedellő alakban fordul elő a korai oklevelekben, 1868-ban nyerte el hivatalosan és véglegesen a Gödöllő elnevezést.[8] A többször gazdát cserélő falu a török idők alatt szinte teljesen elpusztult, egy 1692-es összeírás mindössze 26 családot lelt itt. A Vámossy, Hamvay földbirtokos családoknak, majd Bossányi Krisztinának köszönhetően Gödöllő nem került idegen birtokosok kezére. Kürty Vámossy István tette kuriális faluvá a XVII. század második felében, s Hamvay Ferenc volt az első földesúr, aki Gödöllőn is lakott a központban fölépített kúriájában (1662).[9]

Döntő fordulatot jelentett a település életében, amikor Grassalkovich Antal (1694–1771) lett a vidék tulajdonosa.[10] A barokk főúr Gödöllőt választotta kiterjedt birtokai középpontjának, nagy ívű fejlődés lehetőségét nyitva meg ezzel a település

[8] Gödöllő bemutatkozik; http://www.godollo.hu/turizmus/bemutatkozik (2012.08.12.)

[9] Lásd még: *Horváth Lajos*: Gödöllő történetének írott forrásai 1325–1711. Gödöllő 1987.

[10] *Varga Kálmán*: Gödöllő, királyi kastély. [Bp.] 2000. 77–80.

előtt. Itt építette föl pompás barokk kastélyát (1744–1751), amely építészeti és történeti szempontból egyaránt jelentős, 1751-ben Mária Terézia is meglátogatta. Grassalkovich Antal jó ízlésű és bőkezű mecénás volt, a mai Gödöllő műemlékeinek jó része az ő korából származik. Ezek közül a legjelentősebb – a kastélyon kívül – a máriabesnyői kegytemplom, amely neves búcsújáróhely. Gróf Grassalkovich Antal halála után az immár hercegi rangra jutott fia és unokája, II. és III. Grassalkovich Antal a műpártolásban igen, de az ésszerű gazdálkodásban nem bizonyultak méltó utódnak.[11] II. Grassalkovich Antal nevéhez fűződik a Barokk Kastélyszínház felépítése, amely 2003 augusztusában nyitott meg újra, 150 éves szünet után. III. Grassalkovich Antal pedig azt a telket adományozta a fővárosnak, amelyen a Nemzeti Múzeum és az első Pesti Nemzeti Színház épült.

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején országos történelmi események helyszínévé vált Gödöllő. A kastély előbb Windischgrätz hercegnek, az osztrák seregek fővezérének volt a szálláshelye, majd a győztes isaszegi csata (1849. április 6.) után Kossuth Lajos és tábornokai főhadiszállása lett. Az 1867-es kiegyezés után a magyar állam visszavásárolta a gödöllői kastélyt és uradalmat egy belga banktól, és koronázási ajándékul adta I. Ferenc Józsefnek és Erzsébet királynénak. Ybl Miklós irányításával az épületet átalakították a megváltozott igények szerint, s ettől kezdve a királyi család általában tavasszal és ősszel időzött itt. A királyi nyaralóhely és a koronauradalom lendületes fejlődést biztosított a településnek. Az északi vasút vonalát a király kedvéért vezették Gödöllőn át, 1911-től pedig HÉV-vonal is összeköti a fővárossal. Más téren is fejlesztették az infrastruktúrát: 1907-től kövezett főutakkal, 1908-tól villanyvilágítással rendelkezett az időközben – a közigazgatás átszervezése miatt 1884-ben – nagyközséggé lett Gödöllő.[12] 1990-ig a város járási székhely volt.

[11] Uo.

[12] Gödöllő bemutatkozik; http://www.godollo.hu/turizmus/bemutatkozik (2012.08.12.)

A 20. század elején Gödöllő divatos nyaraló- és kirándulóhely lett. Az egészséges levegő, szép táj, kellemes környezet, nagy parkok, jó közlekedés, Budapest közelsége és a királyi család jelenléte vonzotta a fővárosi polgárságot. Számos színész, író, újságíró épített vagy bérelt Gödöllőn villát. Két szálloda, fürdők, kisvendéglők álltak a látogatók rendelkezésére. Körösfői Kriesch Aladár festőművész kezdeményezésére alakult meg a Gödöllői Művésztelep (1901–1920), amely a magyar szecesszió egyetlen szervezett társulása volt.[13] A föllendülő idegenforgalom fejlesztette a kiskereskedelmet és a kisipart, különösen a szolgáltatóipart. Mindez természetesen a népesség strukturális átrendeződését vonta maga után: csökkent a mezőgazdasági lakosság számaránya, míg 1900-ban az összlakosság 49,4%-a, addig 1930-ban már csupán 21,9%-a foglalkozott földműveléssel.

Az első világháború végén ismét fontos politikai események helyszínévé vált Gödöllő. 1918 őszén IV. Károly király itt értesült a Monarchia összeomlásáról, a gödöllői kastélyban tárgyalt többek között Károlyi Mihállyal, sikertelenül. Az 1919. február 20-án Gödöllőn tartott földművelésügyi tanácskozáson merült föl először, hogy az itteni koronauradalom területét mezőgazdasági központtá kellene tenni a gazdasági akadémia idetelepítésével. A két világháború között Horthy Miklós kormányzó rezidenciájaként kiegyensúlyozottan fejlődött a község. Reprezentatív, nemzetközi hírű rendezvények zajlottak Gödöllőn ebben az időszakban: például az 1933-as Jamboree-n 54 nemzet 26 000 cserkésze vett részt. Az akkori főcserkész, gróf Teleki Pál a máriabesnyői temetőben nyugszik.

A II. világháború után eltérő irányt vett a község fejlődése. A Grassalkovich-kastély egy része szovjet laktanya lett, másik részébe a Fővárosi Tanács Szociális Otthonát költöztették. Új településfejlesztési elvek alakították a település arculatát. Háttérbe szorítva nyaralóhely jellegét, a szocialista felfogásnak megfelelően nagyipart kezdtek ide telepíteni, a Ganz Árammérőgyárat (1950) később több kisebb-

[13] Lásd még: *Gellér Katalin – Keserű Katalin*: A Gödöllői Művésztelep. Bp. 1994.

nagyobb üzem, vállalat követte. Ez természetesen a lakosság összetételét és jellegét is megváltoztatta. Az addig jellemzően falusias lakossággal és városi jelleggel rendelkező Gödöllő egy, a kor felfogásában modern város- és társadalomszerkezetű településsé vált.

A másik meghatározó jelentőségű döntés a település életében az Agrártudományi Egyetem Gödöllőre helyezése volt (1950). Ezzel beteljesedett a század elején formálódó, akkor még csak vágyálomként megjelenő terv: a település agrárcentrummá való fejlesztése. Az egyetem áthelyezése több tudományos kutatóintézet és mezőgazdasági intézmény létrejöttét vonta maga után. Az iparosítás és az új munkahelyek létrejötte következtében szinte megháromszorozódott a lakosság. A belterületeken lakótelepeket emeltek. 1965-ben Gödöllőhöz csatolták a korábban önálló Máriabesnyőt, bár a két település összeépülése már a két világháború közötti időszakban megtörtént. 1966. január 1-jén pedig várossá nyilvánították Gödöllőt.

A helyi sajtó

A közgondolkodás tartalmát és irányát nagyban befolyásolja, motiválja, sőt generálja a helyi sajtó, amelyet Gödöllő esetében a Horthy-korban a *Gödöllői Hírlap* és a *Gödöllő és Vidéke* jelentett. A *Gödöllő és Vidéke* című lap 1898. január 1-jén indult el – mint a monarchia végóráit finoman bemutató újság. Nem volt harsány, nem engedett az akkor divatos liberális eszmerendszer ostorozásának, inkább a monarchia előnyeit igyekezett bemutatni. Rengeteg tudósítást olvashatunk benne bálokról, úri sportnak számító játékokról (például tenisz).

Az 1928. december 1-jén indult *Gödöllői Hírlap* ugyancsak elsődleges forrás, nélkülözhetetlen a helytörténeti kutatásban. Okkal állítható, hogy Hovhannesian

Eghia[14] (aki a *Pest Megyei Adatárat* szerkesztette, Gödöllőről kettő, az örménységről három könyvet írt) legmaradandóbb hatású vállalkozása ez a hírlap volt. Az újság semmilyen értelemben nem volt folytatása az 1898-ban ugyanilyen elnevezéssel indított lapnak. Az újság főszerkesztője néhány rövid évtől eltekintve Hovhannesian volt 1943-ig, gyakran kritizálta, bírálta Gödöllőt. Legtöbbször a település küllemét, útjait, ivóvízellátását, általános infrastruktúráját marasztalta el. Gödöllő fejlődési irányát tárgyalták például *Fejlődik-e Gödöllő? Tények és gondolatok* és *A kérdések, amelyekkel foglalkozni kell* című írásai, amelyek általában az első oldalon jelentek meg. A *Gödöllői Hírlap* önmeghatározása szerint „szépirodalmi, társadalmi és közgazdasági hetilap" volt, egyben a Gödöllői Járási Közművelődési Egyesület, a Nemzeti Egység Szervezete, a TESZ és a MOVE (1938), 1943-tól Gödöllő és a gödöllői járás hivatalos közlönye.

Az induló számban a beköszöntőt, valójában a programot, Hovhannesian írta. Kiállt a „trianoni abroncsok" széttöréséért, a keresztény nemzeti Magyarországért a

[14] Hovhannesian Eghia (Isztambul, Törökország, 1885. ápr. 2. – Budapest [Gyűjtőfogház], 1948. aug. 15.): ügyvéd. – Örmény patrícius családban született, édesapja egyházközségi titkár, II. Adbul Hamid idején a törökországi örmények üldözései elől menekültek el. Iskoláit Kartalban (Törökország), majd Sumlában (Bulgária) és Németországban végezte. 1901-ben Budapestre került, az örmény, török és francia nyelv után itt tanult meg magyarul. Egyetemi tanulmányait Heidelbergben és Lausanne-ban fejezte be. 1914-ben feleségül vette az erdélyi Ritter Juliannát, egyik fia íróként Bottyán János, majd Bor Ambrus álnéven publikált. Gödöllőn volt ügyvéd, sokat utazott, levelezett, kutatott. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye tiszteletbeli ügyésze, a *Gödöllői Hírlap* felelős szerkesztője lett. Sokat tett a helytörténet kutatása és a helyi polgárosodás érdekében. Feldolgozta a 20. század első felének kiemelkedő magyar–örmény személyiségeinek életét, átfogóan tárgyalta az örmény kérdést, és magyarul addig ismeretlen adatokat közölt az örmény irodalomról. 1945 után törvénysértő módon került börtönbe, ott is halt meg. Művei: Az örmények szerepe Londontól Kalkuttáig. Bp. 1921.; Gödöllő a múltban és most. Gödöllő 1933.; Arménia népe. Gödöllő 1934.; Szeressük jobban Gödöllőt. Gödöllő 1937.; Tervek és gondolatok Gödöllő fejlesztéséhez. Gödöllő 1938.; Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Kecskemét th. jogú város adattára. Szerk. Csatár István, Hovhannesian Eghia és Oláh György. Bp. 1939.; Hazai örmények a nemzet szolgálatában. Gödöllő 1940.; Szemelvények az örmény. irodalomból. I. rész (Lírikusok). Gödöllő 1942. – Magyar Katolikus Lexikon 1000–1990. Főszerk. Kenyeres Ágnes. http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html (2012.08.15.)

„vörös áradattal" szemben, megnyerendő ehhez az „érintetlen ifjúságot".[15] Hovhannesian lapindító írását az emóciókat megcélzó, nyelvi választékosságra nem különösen kényes, ugyanakkor a közérthetőséget elsőrendű követelménynek tekintő stílus jellemzi. A *Miklós napján* című elmélkedés a hatalom bizalmának elnyeréséért készült. „Hódolatteljes tisztelettel" köszöntötte a „magyarság keménykezű vezetőjét, Horthy Miklós kormányzó urat" és a megindított újság „szeplőtelen zászlaját mélyen meghajtotta a magyar nemzet dicső kormányosa, a nagy államférfi, szegény magyarok reménysége előtt, s névünnepén hódolattal, szeretettel kérte rá a magyarok Istene bőséges áldását."[16]

Az elveket és szándékokat deklaráló opuszok mellett az újság a legelső számban ötletesen elhelyezett hirdetéseket is közölt, amelyek forrásértékűek, többek között a helyi gazdaság – nehezen vagy alig számba vehető – szereplőinek megismerése szempontjából. A lap olvasóinak a leghalványabb kétsége sem lehetett arról, hogy a *Gödöllői Hírlap* szerint hol is van az „igazi" magyarok helye, hiszen az újság minden aggály nélkül, lelkesen ünnepelte a tengelyhatalmak támogatásával elért revíziós célok részsikereit.[17] Emellett folyamatosan tudósított a zsidókérdésről és az azt felszámolni kívánó zsidótörvényekről.

A népbíróság 1946-ban Hovhannesian perében 24 („zsidóellenes") írását tette vád tárgyává, ami után a gyűjtőfogházban hunyt el máig tisztázatlan körülmények között.

Gödöllőn a II. világháborút követően nagyon sokáig nem jelent meg helyi nyomtatott sajtó. Az államszocialista apparátus centralizációs törekvéseit követve a sajtó is központosított és kézi vezéreltté vált a 20. század második felében. A *Pest Megyei Hírlap*, amely 1958-tól kezdve a megye hivatalos MSZMP-s lapja volt, minden

[15] *Dr. Réti (Lantos) László*: Ipar, kereskedelem és pénzügy Gödöllőn a két világháború között (Részlet) http://ujsag.szie.hu/node/89 (2012.08.12.)

[16] Uo., illetve Gödöllői Hírlap 10. évf. 48. szám, (1937. december 5.) 2.

[17] Lásd Gödöllői Hírlap 10. évfolyam (1937) 44–49. számai.

esetben külön oldalon számolt be a gödöllői helyi eseményekről és legfőbb hírekről. A lap hangneme természetesen abszolút lojális volt a vezető párthoz, kritikát csak ritkán és legkevésbé sem fontos kérdésekben engedett meg magának. Ez a hangnem kitartott a rendszerváltás időszakában is, és ebben csak az illegálisan, saját költségből kiadott szamizdat kiadványok elterjedése hozott némi változást.

Ezek közé tartozott a *Kereplő* című újság, amely mindössze néhány számot élt meg 1989 és 1990 között, mégis az átmenet egyik legfontosabb szamizdat újságjává vált helyi szinten. 1500 példányszáma már elég volt ahhoz, hogy sok állampolgárhoz eljusson a településen. Minden lapszámában igyekezett erős, ugyanakkor jogos kritikát megfogalmazni a kormányzat politikájával szemben. Az újság szerkesztői között találjuk a jelentős helyi ellenzék több tagját is, ebből következően érthető, hogy a lap miért támogatja és áll ki markánsan az előrehozott választás mellett 1989-ben.

I. A Horthy-korszak választásai

Az 1920. évi nemzetgyűlési választások

Az 1920. évi választás sok tekintetben rendhagyó volt. A választójog megváltoztatása addig sosem látott mértékben szélesítette ki a választásra jogosultak körét. A harmadik Friedrich-kormány 1919 novemberében kiadta 5984. számú kormányrendeletét, amelyben megállapította egyrészt a választókerületeket, illetve a megválasztandó nemzetgyűlés mandátumát két évben határozta meg. Ugyanezen a napon – november 17-én – jelent meg az 1919/5985. számú rendelet a nemzetgyűlési

választójogról,[18] amely néhány ponttól eltekintve a Károlyi-féle 1918 I. néptörvénynek felelt meg. Ez a választójog kimondta, hogy minden férfinak választójoga van, aki 6 éve magyar állampolgár, fél éve ugyanabban a községben lakik, vagy ott lakása van, és betöltötte 24. életévét. Amennyiben az adott személy 1918. november 1-je előtt legalább 12 héten át harcolt a frontvonalon, úgy az életkorra vonatkozó korlátozás rá nem volt érvényes. A nőkre ugyanez a szabályozás vonatkozott azzal a kiegészítéssel, hogy bármely hazai élő nyelven tudjon írni-olvasni.

A választójog először írta elő a titkos választást, amely az addigi gyakorlattól teljesen eltért. A választás érdekessége volt továbbá, hogy a lebonyolítást tisztán egyéni kerületi rendszer alapján tartották meg, azaz az eredeti Károlyi-javaslatban megtalálható listás (lajstromos) rendszer nem került bele a törvénybe, hanem az 1914. évi XV. tv.[19] alapján kialakított egyéni kerületekben tartották meg a szavazást. A törvénycikkely 435 választókerületet állapított meg, amelyek nagy része azonban már nem tartozott ekkoriban az ország fennhatósága alá, vagy a kijelölt demarkációs vonal miatt részben vagy egészben kérdéses volt hovatartozása. Így az 1920. január 25–26-án megtartott választásokat még további két forduló követte. (Az első a tiszántúli területeken megtartott választás volt 1920. június–júliusban, a második a bács–bodrog–baranyai területeken megtartott választás, amely 1921(!) október–novemberében zajlott.) A gödöllői választás tekintetében irrelevánsak a később megtartott pótválasztások – bár összességében nagyban befolyásolták a végeredményt. Jelen dolgozatban csak az 1920. januári eseményekkel foglalkozom.

Az 1920-as választást megelőzően legutóbb 1910-ben tartottak általános törvényhozási választásokat a Magyar Királyság (Magyarország) területén, hiszen 1914-ben a háború, később pedig a Károlyi-féle vezetés lassúsága miatt nem került

[18] *Gazdag István*: Debrecen országgyűlési képviselői II. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXII.; http://hbml.archivportal.hu/data/files/145056596.pdf (2012.08.12.)

[19] 1914:XV. tc.; http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=7271 (2012.08.12.)

erre sor. Ezek után logikusan azt gondolhatnánk, hogy ez az esemény rendkívüli érdeklődés mellett és felfokozott hangulatban zajlott. Nos, nem így történt, sőt semmilyen különleges esemény nem történt sem országosan, sem helyi szinten.[20] A választás végeredménye a következő volt:[21]

Párt neve	Megszerzett mandátumok	A téli választáson megszerezhető mandátumok százalékos megoszlása
Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja	68 mandátum	41,7%
Keresztényszocialista Párt	5 mandátum	3,0%
Keresztény Szociális Gazdasági Párt	4 mandátum	2,4%
Országos Kisgazda- és Földmíves Párt	71 mandátum	43,6%
Egyesült Nemzeti Kisgazda és Földmíves Párt	3 mandátum	1,9%
Keresztény Kisgazda és Földmíves Párt	4 mandátum	2,1%
Nemzeti Demokrata Polgári Párt	6 mandátum	3,4%
Párton kívüli	3 mandátum	1,9%

1. táblázat

A választás végeredményét, azaz a győztest nehéz megállapítani, mivel az egyes kerületekben gyakran egyesültek egymással a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP), a Kereszténységszocialista Párt (KSZP) és a Keresztény Szociális Gazdasági Párt (KSZGP) képviselői, így nem könnyű megítélni, hogy melyik párthoz tartozott az adott elnyert mandátum. Tovább bonyolítja a képet, hogy az Országos Kisgazda- és Földmíves Párt, illetve az Egyesült Nemzeti Kisgazda és Földmíves Párt képviselőjelöltjeit sem mindig lehet teljesen egyértelműen elválasztani egymástól.

[20] *Gergely Jenő*: Titkos választás és ellenforradalom – 1920. In: Parlamenti választások Magyarországon, 1920–1998. Szerk. Földes György – Hubai László. Bp. 1999. 46–82.

[21] U.o. és *Hubai L.*: Magyarország XX. századi választási atlasza i. m. 2010. II. 56.

Továbbá, ha még azt is számításba vesszük, hogy létezett a legkisebb kisgazda párt is (mint a Keresztény Nemzeti Kisgazda Párt), amely azonban értékrendben közelebb állt a keresztény pártokhoz, így az ő eredményüket a kereszténypárti belügyminiszter szintén hozzáadta a KNEP által vezetett „keresztény blokkhoz", végképp nehezen értelmezhetőek a fenti táblázatban szereplő eredmények.

Mindenesetre az egyértelműen látszódott, hogy az addigi liberális-demokrata kurzust egy merőben új, keresztény-kisgazda vezetés váltotta fel, amely a későbbiekben egészen a II. világháborúig meghatározó volt.

A liberális és baloldali pártok katasztrofális veresége nem volt meglepő, hiszen a háborút követő másfél év politikája ellenállást váltott ki a társadalomban. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt a választás bojkottjára kérte fel híveit, olyan módon, hogy áthúzott szavazólapot dobjanak a ládákba. Ezek alapján megállapítható a szociáldemokraták támogatottsága is, hiszen országosan 75 785 szavazat (8,23%), míg Budapesten és a törvényhatósági jogú városokban 79 676 szavazat (20,16%) volt érvénytelen. Fontos természetesen hozzátenni, hogy ez a magas arány az első titkos választás miatt is bekövetkezhetett, hiszen sok választó nem értette meg teljesen az új rendszert, így gyakran hibásan szavaztak. A szociáldemokraták eredménye így nem tekinthető hatalmas meglepetésnek – még ha a mértéke sokak számára váratlan is volt.

Az 1920-as választás Gödöllőn

Gödöllő városa az akkori belügyminiszter, Sándor János 55000/1914. számú BM rendelete alapján[22] választókerületi székhely lett Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye 7. számú választókerületében. Összesen 17 település tartozott a választókerülethez:

[22] 55.000/1914 B. M. számú körrendelet
http://www3.arcanum.hu/onapmuta/a101222.htm?v=onapmuta&a=pdfdata&id=KI-1910_39&pg=282&l=hun 274–419. (2012.08.12.)

Bag, Boldog, Dány, Fót, Galgahévíz, Gödöllő, Hévízgyörk, Isaszeg, Kóka, Mogyoród, Pécel, Szada, Tóalmás, Tura, Vácszentlászló, Valkó, Zsámbok. Ez a választókerület lélekszámát tekintve közepesen nagynak mondható, és a jogalkotók igyekeztek figyelni arra, hogy ne forduljanak elő hatalmas különbségek az egyes választókerületek lélekszáma között. Az 1029/1914. számú közigazgatási bizottsági jelentés megállapítja,[23] hogy a tíz legkisebb választókerület és a tíz legnagyobb választókerület lakosságszámarányának eltérése nem több mint 5, amely európai viszonylatban is egyedülállóan alacsony szám. A törvényhatósági városokban megválasztható képviselők száma, a vidékiekkel szemben – beleértve a gödöllőit is – azért magasabb, mert így tud „a városi lakosság szellemi fölényének megfelelően aránylag több képviselőt"[24] küldeni a Nemzetgyűlésbe.

Gödöllőn ezen a választáson két jelölt indult, ám mind a kettő ugyanazon párt színeiben, így nem volt kérdéses a mandátum sorsa. Az Országos Kisgazda- és Földmíves Párt jelöltjeként induló Kálmán István[25] és Kiss Tibor jelentettek garanciát arra, hogy ebben a választókerületben is érvényesülni fog a kisgazda fölény. Mint a megye választókerületeinek többségében, úgy Gödöllőn is az OKGFP színeiben induló jelölt – Kálmán István – lett a győztes, aki kitöltve mandátumát, 1922-ig képviselője volt a térségnek. Sajnálatos módon erről a választásról pontos választási részvételi adatokkal nem rendelkezünk, így egészen pontos elemzést sem tudunk adni. Indirekt módon azonban mégis lehet következtetni az eseményekre.

---

[23] 1029/1914. A közigazgatási bizottság jelentése.
http://www3.arcanum.hu/onapmuta/a101222.htm?v=onapmuta&a=pdfdata&id=KI-1910_41&pg=189&l=hun 182–184. (2012.08.12.)

[24] Uo.

[25] Kálmán István 1867. október 6-án született Szécsényben. Losoncon végezte középiskolás tanulmányait, később Budapesten kereskedelmet tanult. 16 évesen katonai szolgálatra jelentkezett, majd Turán telepedett le 1892-ben. Politikai karrierjét a Függetlenségi és 48-as Pártban kezdte. Hét község kérésére indult el a gödöllői körzetben képviselőjelöltként, ahol végül mandátumot szerzett. Az új Nemzetgyűlésben a kivándorlási és naplóbíráló bizottság tagja lett. Nemzetgyülési almanach 1920–1922. 72.; http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al920_22/72.htm (2012.08.12.)

Mindenképpen fontos forrásértéke van a *Gödöllő és Vidéke* című hetilapnak, amely ebben az időben az egyetlen állandó lapja volt nemcsak Gödöllőnek, hanem a térségnek is. A település – és így a kampány – fő kérdése ebben az időszakban az volt, hogy a szomszédos Máriabesnyő közigazgatásilag tud-e csatlakozni Gödöllőhöz. Problémát jelentett azonban, hogy a két település között akkor még lakatlan, koronauradalmi terület feküdt, így kényes ügy volt azt valamely település belterületének nyilvánítani. A helyzetet Kiss Tibor mint hivatalos jelölt programbeszédében úgy kívánta megoldani, hogy Gödöllő – az amúgy használhatatlan területért – magas árat ajánlva azt megszerezze, belterületbe vonja és felparcellázza.

A kérdés megoldása és a hivatalos választási programba való beemelése mindkét jelölt számára fontos volt, mivel a parcellázatlan terület és a két település szélein található rendezetlen lakásviszonyok magas bűnözési arányhoz vezettek. Kiss beszédét 4 nappal a választások előtt, 1920. január 21-én mondta el a községháza udvarán. Kampányrendezvénye során felszólalt még Dezsényi Béla, a párt helyi szervezetének elnöke és Loskay István, Mogyoród községi pénztárnoka. A lap tudósítója szerint „szép számú hallgatóság jelent meg és lelkesen tüntetett a jelölt mellett.”[26]

Kálmán István, a másik jelölt elképzeléseiről vagy programjáról sokkal kevesebbet tudunk meg a tudósításból. Mindössze annyi információval rendelkezünk, hogy programbeszédét január 24-én, Máriabesnyőn egy Neszveda nevű vendéglő előtti téren tartotta.[27]

---

[26] Gödöllő és Vidéke 22. (1920. 4. sz.) 1.

[27] A vendéglő a korabeli Máriabesnyő központjának számított, alig néhány száz méterre a templomtól helyezkedett el. Neszveda Antalnak a Hétház utca 1. szám alatt volt egy vendéglője, melyet egy díszes oromzatú parasztházban üzemeltetett. Az étterem a „Méhkashoz” nevet viselte. Később a vendéglő üzemeltetését a Kalász család vette át, az ő idejük alatt a parasztházat elbontották és egy új üzlethelyiséget építettek helyette. Ezt követően az éttermet a Víg család bérelte ki. Gödöllő Anno.

Az újság hasábjain – mint közérdekű adat – megjelent a választásra jogosultak száma is. A teljes választókerületben 23 885 fő volt a választásra jogosultak száma. Az 1920-ban végzett népszámlálás alapján a gödöllői választási körzetben, amely 1920-ban közigazgatásilag négy különböző járás (aszódi, gödöllői, nagykátai és váci) településeit tartalmazta, összesen 67 374 fő lakott.[28] Innen könnyen kiszámítható, hogy a körzetben a választásra jogosultak aránya 35,5% volt.

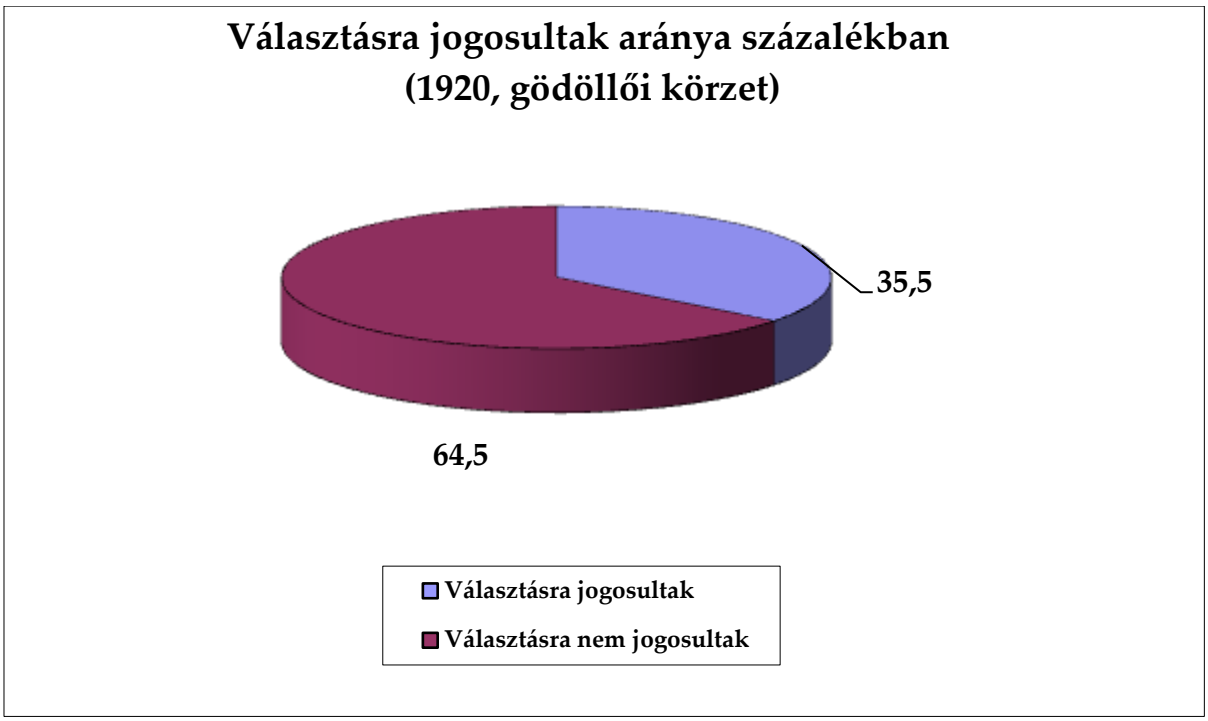

1. diagram

Gödöllői Szolgálat 12. évf. 18. sz. (2008. május 8.) 5.; http://www.szolgalat.com/gszolga080508.pdf (2012.08.12.)

[28] Magyar Statisztikai Közlemények. Az 1920. évi népszámlálás. Bp. 1925. 90–93.

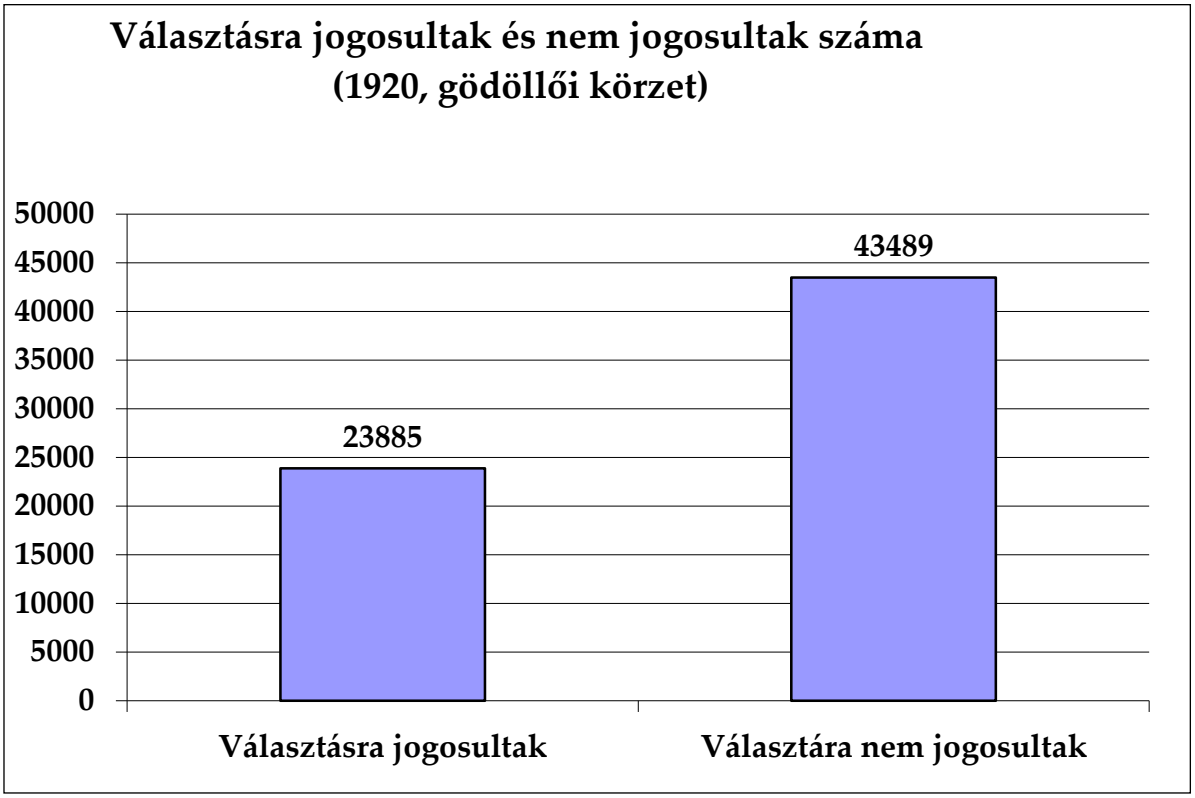

2. diagram

A választókerületi települések közül természetesen Gödöllő rendelkezett a legtöbb választásra jogosult állampolgárral. A város négy körzetében összesen 4037 fő került fel a névjegyzékre, azaz a teljes kerület 16,7%-a volt gödöllői szavazó. Mint korábban említettem, a választás pontos eredményeiről nincsenek adataink (azok minden bizonnyal az idők során elvesztek), csupán a végeredmény ismeretes. Az 1920-as magyar Nemzetgyűlési almanach szerint Kálmán István 3940 szavazattöbbséggel nyerte a választást.[29] Miután nincsen a választási részvételre adatunk, ezért érdemes a környékbeli kerületek részvételi adatait mérvadónak tekinteni. Átlag 87%-os részvétel mellett és 85% érvényes szavazati aránnyal számolva ez a körzetben körülbelül 17 662 szavazót jelent. Innen egyszerű

[29] Nemzetgyülési almanach 1920–1922. 72.
http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al920_22/index.htm (2012.08.12.)

matematikai számolással kaphatunk egy közelítő végeredményt; Kálmán Istvánra 10 801 szavazat (kb. 61%), míg Kiss Tiborra 6861 (kb. 39%) szavazat érkezhetett.

Az 1922. évi nemzetgyűlési választások

Az előző választás alkalmával megválasztott és összehívott Nemzetgyűlés mandátuma mindössze két évig, 1922 februárjáig tartott. Ezen rövid idő alatt azonban meghozták azokat a fontos döntéseket, mint például az államforma eldöntése, amelyek Magyarország további működésének alapjául szolgáltak. A trianoni békekötés, illetve a szerződés becikkelyezése hazánk nemzetközi státuszát is stabilizálta, ám ugyanakkor táptalajt biztosított a revizionista politika elterjedésének. A legsúlyosabb belső probléma egyértelműen a királykérdés volt. A dolgozat témája miatt nem kívánok erre a kérdésre részletesebben kitérni, ám annyit mindenképpen meg kell jegyezni, hogy e probléma miatt nem csak kormányprogramok hiúsultak meg, de komoly átrendeződés is kezdődött a Nemzetgyűlésbe bejutott pártok között. Olyannyira, hogy a két győztes párt alkotta pártszövetség sem bizonyult életképesnek.

A KNEP és a Kisgazda pártból megalakított Egyesült Keresztény Nemzeti Kisgazda és Földmíves Párt nem tekinthető egységes pártszervezetnek, hiszen az egyes pártok tagsága megőrizte saját identitását (a frakcióban is), illetve elnöke is egy pártonkívüli püspök-politikus, Prohászka Ottokár volt. A megoldást furcsa módon éppen egy kormányválság oldotta meg. Teleki Pál 1921. április 13-án mondott le, miután nem volt képes úrrá lenni a politikai felszültségeken, ráadásul IV. Károly ismét megpróbálta elfoglalni a magyar trónt. A Teleki Pált követő miniszterelnök, Bethlen István elsődleges szempontnak tekintette egy erős, egységes és határozott irányvonallal rendelkező jobboldali párt létrehozását. Bethlen tisztában volt azzal, hogy az akkori választójogi szabályozás mellett nem lenne képes olyan választási

eredményt elérni, amely lehetővé tenné egy erős párt megszervezését, ezért új választójogi törvényre volt szüksége. Bethlen parlamenti többsége azonban túlságosan törékeny volt ahhoz, hogy keresztülvigye akaratát, így végül 1922. február 16-án úgy oszlott fel a Nemzetgyűlés (mandátuma ugyanis lejárt), hogy nem alkotta meg ezt a – Bethlen számára – fontos új törvényt. És ekkor következett az igazi fordulat. Sipos Péter történész szavaival élve ez volt a „választójogi puccs",[30] amely során miniszterelnöki rendeletben alkották meg az új szabályozást, megkerülve ezzel a Nemzetgyűlést és a többi párt képviselőjét.

A 2200/1922. számú ME. rendelet a legtöbb helyen visszatért a nyílt szavazás rendszeréhez, amely már teljesen avíttnak számított a korabeli Európa jogrendjében.[31] Nem maradt el a magyarázat arra vonatkozóan, hogy miért is van erre szükség. A törvényjavaslat vitájában elhangzott a kormánypárt képviselői részéről az a teljesen képtelen érvelés, miszerint a nyílt szavazás rendszere jobban illik a magyar néphez, illetve, hogy *„a magyar ember egyenes jellemétől idegen mindenféle titkolózás"*.[32] Ez természetesen teljesen hamis magyarázat, mint ahogyan az is, amit a rendelet szövege tartalmaz, miszerint „a [választási törvényt előkészítő] bizottság többségének nézete szerint a szavazási mód titkossága nem követelménye a demokráciának. Állami intézményeink átalakításánál sajátos viszonyainkra és nem a külföldi mintákra kell elsősorban figyelemmel lennünk. A visszaélések ellen pedig a

[30] *Sipos Péter*: Választójogi puccs. História 24. (2002. 7. sz.) 6–10.

[31] Törvényjavaslat az országgyűlési képviselők választásáról. 750/1922. http://www3.arcanum.hu/onapmuta/a101222.htm?v=onapmuta&a=pdfdata&id=KI-1922_13&pg=286&l=hun 271–444. (2012.08.12.)

[32] *Hubai L.*: Parlamenti választások és a politikai rendszer i. m.; http://www.vokscentrum.hu/tanulm/index.php?jny=hun&mszkod=300012&tankod=2&tanulmid=12 (2012.08.12.)

nyílt szavazás, kapcsolatban a szigorú büntetőjogi és fegyelmi rendelkezésekkel, nyújt legalább akkora védelmet, mint a titkos."[33]

A szabályozás mindkét szigorítása – azaz egyrészt a női szavazati jogok szigorítása, másrészt a nyílt szavazási rendszer bevezetése – egyértelműen mutatta Bethlen szándékát. Ehhez vegyük szemügyre az alábbi táblázatot:[34]

Társadalmi rétegek választójogosultsága – 1922

Társadalmi csoport	Összes 24 év felettiek		24 év feletti választójogosultak		Össz. / vál.jogs	Reprez. index
	N	%	N	%	%	%
Őstermelők	127 348	3,13	94 994	4,07	74,59	130,03
Tisztviselő	268 854	6,60	185 649	7,96	69,05	120,61
Háztulajdonos	140 995	3,46	97 278	4,17	68,99	120,52
Ipari önálló	488 632	11,99	321 493	13,79	65,79	115,01
Mezőg. birtokos és bérlő	813 507	19,97	523 637	22,45	64,37	112,42
Ipari munkás	632 065	15,51	386 622	16,58	61,17	106,90
Közszolgálati szolga	66 199	1,62	37 310	1,60	56,36	98,77
Mezőgazdasági munkás	824 265	20,23	411 060	17,63	49,87	87,15
Napszámosok	93 739	2,30	38 486	1,65	41,06	71,74
Mezőgazdasági cseléd	280 130	6,88	96 294	4,13	34,37	60,03
Házicseléd	71 563	1,76	24 418	1,05	34,12	59,66
Ismeretlen és fogl. Nélküli	267 179	6,56	114 717	4,92	42,94	75,00
Összesen / átlag	**4 074 476**	**100,00**	**2 331 958**	**100,00**	**57,23**	

2. táblázat

A táblázatból egyértelműen látszik, hogy melyek azok a társadalmi rétegek, amelyek a rendelet miatt alulreprezentáltak voltak az 1922-es választáson. Ezzel a lépésével Bethlen igyekezett kiszűrni azokat a rétegeket, amelyek párthovatartozása

[33] A nemzetgyűlés választójogi bizottságának jelentése „az országgyűlési képviselők választásáról" szóló 750. számú törvényjavaslat tárgyában.
http://www3.arcanum.hu/onapmuta/a101222.htm?v=onapmuta&a=pdfdata&id=KI-1922_14&pg=247&l=hun 238–265. (2012.08.12.)

[34] *Hubai L.*: Parlamenti választások és a politikai rendszer i. m.;
http://www.vokscentrum.hu/tanulm/index.php?jny=hun&mszkod=300012&tankod=2&tanulmid=12 (2012.08.12.)

kérdéses volt. A Bethlen-Peyer[35] paktum által pedig – az ipari munkásság szakszervezeti szervezkedési jogainak korlátozásával – Bethlen elérte, amit a leginkább akart – legfőbb baloldali ellenfelének működését úgy legitimálta, hogy közben nem kellett attól tartania, hogy a kormányzó többséget elveszíti. Ugyanis a választójogi törvény módosítása nem csak a baloldali pártokat gyengítette, hanem gyengültek a kisgazdák (vidéki, mezőgazdasági réteg háttérbe szorultak), illetve a keresztény pártok is (a nők nagyobb arányban veszítették el szavazati jogaikat, márpedig a keresztény pártok fő bázisát éppen az értelmiségi nők alkották), így a választás előtt nem lehetett kérdéses, hogy melyik párt nyeri a választásokat.

Az 1922-es választás Gödöllőn

Gödöllőn 1922-ben két jelölt tudott elindulni a választáson: Báró Kaas Albert[36] az Egységes Párt (EP), valamint Báró Kray István[37] az Andrássy–Friedrich Párt (AFP)

[35] Bővebben lásd: *Romsics Ignác*: Bethlen István miniszterelnöksége. Rubicon 7. (1996. 10. sz.) 12–16.

[36] Báró Kaas Albert híres volt Károlyi-ellenességéről, és az antiszemitizmus sem állt tőle messze. Híres könyvében a *Der Bolschewismus in Ungarn*-ban (München, 1930) leírja, hogy „a Károlyi-uralom leghívebb támaszai radikális zsidó zsurnaliszták és írók, az ú.n. intellektuálisuk voltak. A Galilei-kör tagjai szintén túlnyomóan a radikális zsidó főiskolások soraiból kerültek ki. A kevés kivétellel szintén zsidó népbiztosokat csaknem kizárólag zsidók és kikeresztelkedett zsidók vették körül, nemkülönben a politikai megbízottak, agitátorok, bizalmi férfiak és különféle termelőbiztosok egész serege is csaknem kivétel nélkül zsidó volt, úgyhogy a kommunista vezérrétegnek legalább 95%-a származott a zsidóság soraiból" (109.) Ettől eltérő számokat és más megközelítést találunk Romsics Ignác *Magyarország története a XX. században* c. könyvében (Bp., 2005). Romsics azt írja, hogy „a munkásmozgalmi vezetők és a baloldali intellektuellek társadalmi összetételéből adódott, hogy a zsidó származású népbiztosok és a népbiztoshelyettesek aránya elérte a 60, sőt valószínűsíthetően a 70-75%-ot" (124.). Ettől függetlenül 1945-ben a nyilasok üldözték, amelyet Váradi Aranka *Naplóm* című írása (Korunk 2002/12.; http://www.korunk.org/?q=node/8&eav=2002&honap=12&cikk=7080 (2012.08.12.)) is feljegyez.

[37] Kray István 1914-ben Bécsben előbb fogalmazó, majd titkár lett a kabinetirodán. A háborúban a kiváló ősének, báró Kray Pál tábornagynak nevét viselő 67-dik gyalogezred tartalékos hadnagyaként vett részt, és mint IV. Károly titkára az uralkodó kíséretében járta végig az összes frontot. IV.

színeiben. A gödöllői egyéni választókerület, mint arról már korábban közvetve említést tettem, nyílt szavazású választókörzet volt, ráadásul ezen a választáson területe jóval kisebb volt az előző évihez képest. Mindössze hat település (Fót, Isaszeg, Pécel, Mogyoród, Gödöllő és Szada) tartozott már csak a választókerülethez, miután az előző választáshoz képest létrehoztak két – egy turai és egy aszódi székhelyű – önálló választókerületet. Ezt a beosztást a 3100/1922. számú ME. rendelet szabályozta.[38] A választásra jogosultak száma 9776 fő volt, amely a két évvel azelőttihez képest nagyarányú csökkenést jelentett. (1920-ban még több mint 23 ezer fő volt választásra jogosult). Érdemes azonban arányaiban is megvizsgálni a csökkenést. Az új körzeti beosztásban – az 1920-as népszámlálást figyelembe véve[39] – 28 843 lakos élt. Mindez azt jelenti, hogy a körzetben a választásra jogosultak aránya megközelítőleg 33,9% volt, ami arányaiban 1,6%-os csökkenést jelent.

Károlynak egyik legmeghittebb bizalmasa volt, és hűséggel ki is tartott mellette a király száműzetése után is. Az elveszített választást követően, 1923-ban a Népjóléti Minisztériumban osztálytanácsossá nevezték ki. Erről az állásáról lemondott, amikor 1926-ban Zalaegerszegen Farkas Tiborral szemben képviselőnek választották az Egységes Párt képviselőjelöltjeként. Röviddel utóbb újra választási harcban állt Farkas Tiborral, mert a közigazgatási bíróság megsemmisítette mandátumát, de ekkor is ő maradt a győztes. Legitimista meggyőződését pártjában is mindig hangoztatta, s ebből a meggyőződéséből fakadt elhatározása, hogy Gömbös Gyula honvédelmi államtitkárrá való kinevezésekor (1928. szeptember) kilép a pártjából, mert attól tartott, hogy Gömbös szerepe a kormányban a szabad királyválasztó irányzat felújítását jelenti. Mikor azonban aggodalma alaptalanságáról meggyőződött, visszatért ugyan a kormány táborába, de a Keresztény Gazdasági Párthoz csatlakozott, és ennek a programjával választották meg 1931-ben Zalaegerszeg képviselőjévé. Magyar országgyűlési almanach. Ötszáz magyar élet 1931–1936. 182–183.; http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al931_36/182.htm (2012.08.12.)

[38] Parlamenti almanach 1922–1927. évi nemzetgyűlésre. 30.; http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al922_27/30.htm (2012.08.12.)

[39] Lásd 28. számú jegyzet.

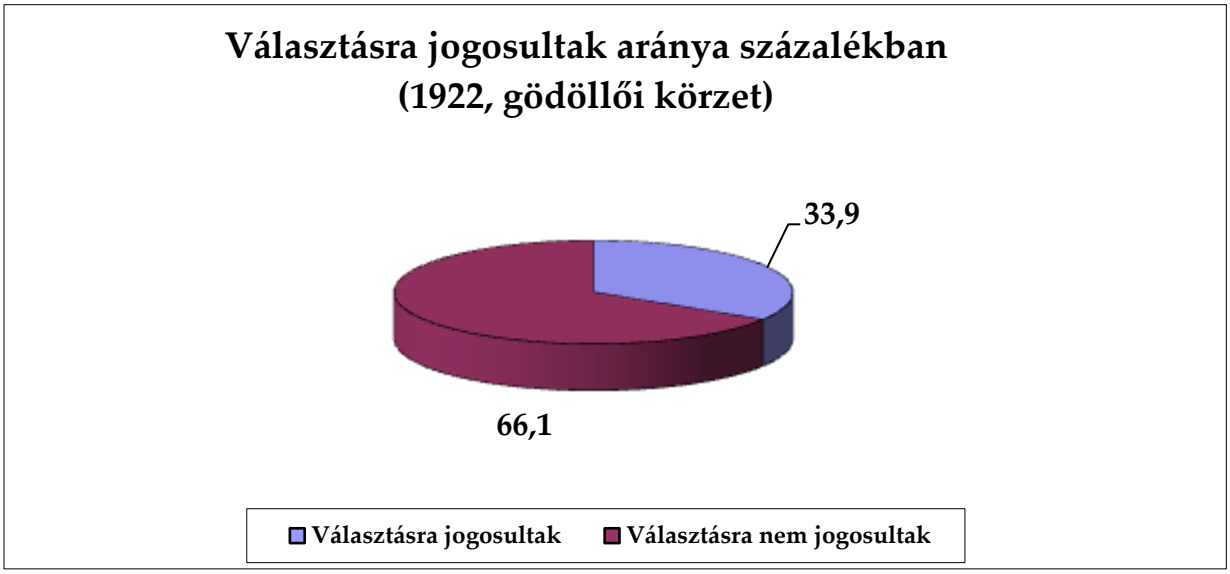

3. diagram

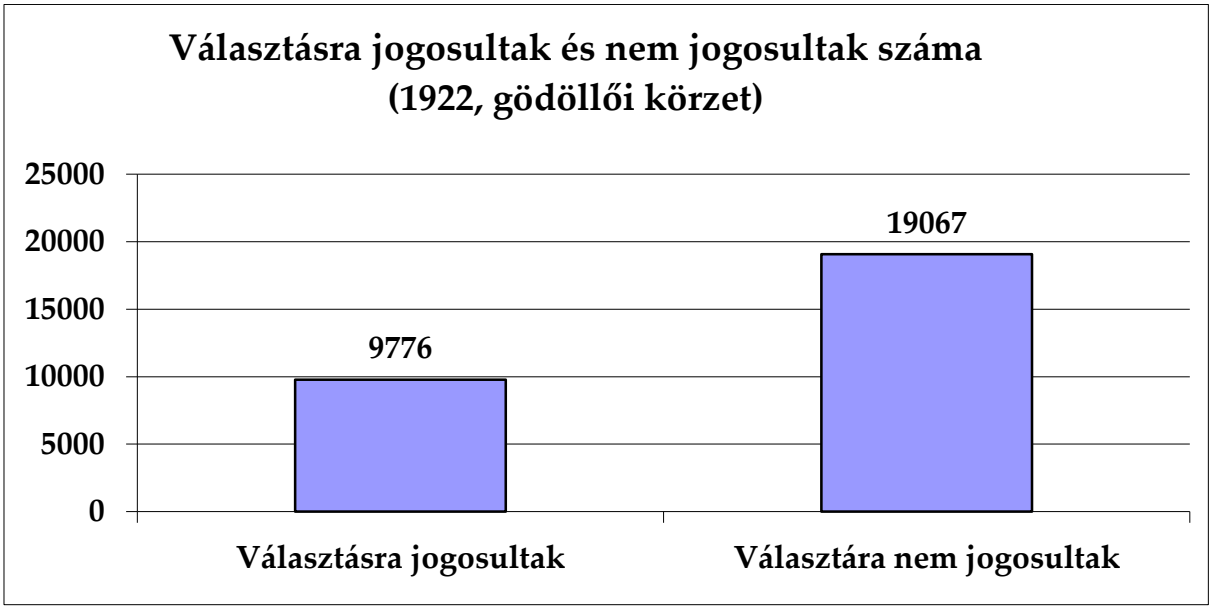

4. diagram

A szavazáson 59,9% (5859 fő) vett részt. A választás hihetetlen szoros végeredményt hozott, hiszen Kaas Albert mindössze 49 szavazattal nyert: Kaas 2954, míg Kray István 2905 szavazatot kapott. A választás érdekessége, hogy Kaas mindössze Fóton és Szadán szerzett több szavazatot, mint ellenfele, de ezeken a településeken olyan mértékben győzte le Kray Istvánt, hogy ez elég volt a végső

sikerhez.[40] Sajnálatos módon erről a választásról nincsen semmilyen sajtóanyag, mivel az 1922-es és 1923-as *Gödöllő és Vidéke* számai az idők során elvesztek.

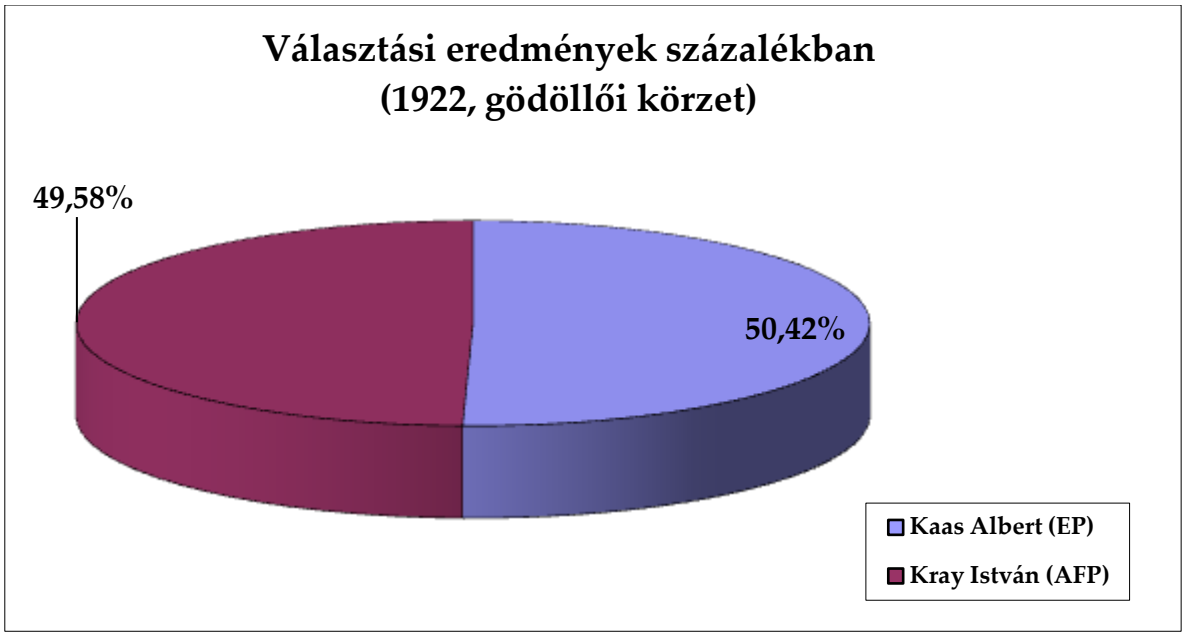

5. diagram

[40] A pontos választási eredmények az egyes településeken:
Fót: Kaas Albert 828 (84,4%), Kray István 153 (15,6%)
Gödöllő: Kray István 778 (46,92%), Kaas Albert 880 (53,08%)
Isaszeg: Kray István 347 (50,29%), Kaas Albert 343 (49,71%)
Mogyoród: Kray István 587 (85,82%), Kaas Albert 97 (14,18%)
Pécel: Kray István 749 (51,94%), Kaas Albert 693 (48,06%)
Szada: Kaas Albert 215 (53,22%) Kray István 189 (46,78%)

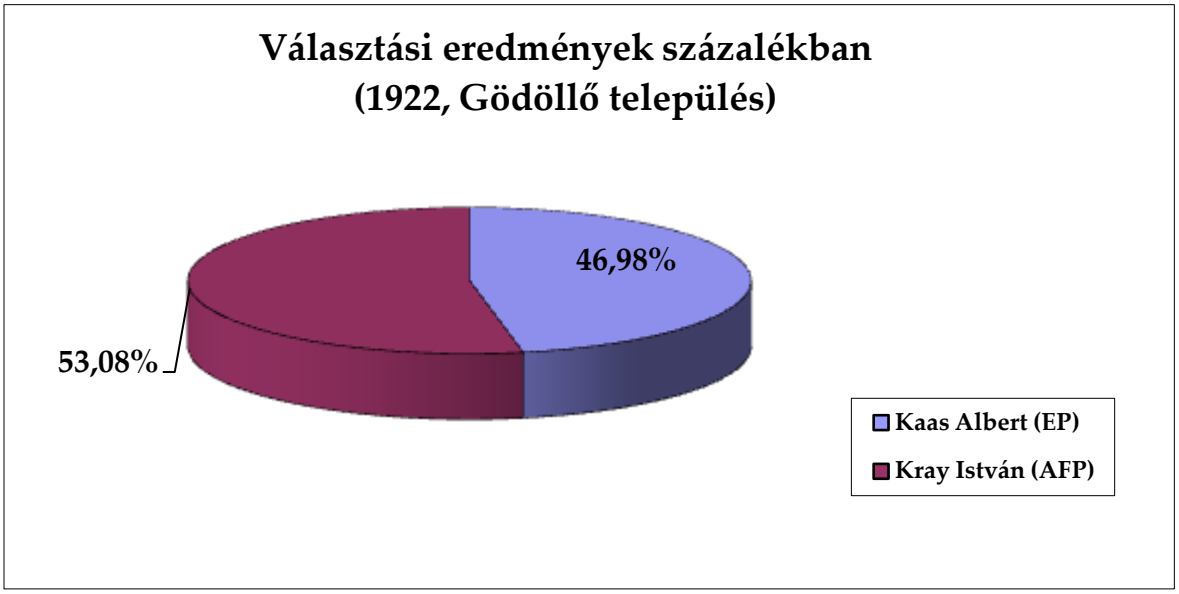

6. diagram

Röviden szóljunk még két fontos kérdésről. Egyrészt érdemes megvizsgálni azt a pártot, amelynek színeiben Kray István képviselőként elindult. Az Andrássy-Friedrich Párt neve hivatalosan Keresztény Nemzeti Földmíves és Polgári Párt volt. A pártot 1922-ben hozta létre ifjabb gróf Andrássy Gyula és tíz képviselőtársa. Ekkor csatlakoztak ugyanis Friedrich István pártjához. Friedrich István még 1920 áprilisában kilépett a KNEP-ből, és újjászervezte a korábban általa vezetett Keresztény Nemzeti Pártot. A párt neve a köztudatban az Andrássy-Friedrich Párt (AFP) volt, hivatalos nevét ritkán használták. A párt hangsúlyozottan ellenzéki legitimista nézőpontot képviselt, amely megalakuláskor közepesen jelentős erő volt, miután 30 parlamenti képviselővel rendelkezett.[41] A párt az 1922-es választáson indult először (és utoljára), és a második legjobb eredményt érte el a nyílt szavazásos, egyéni körzetekben. Összesen tíz mandátumot gyűjtött a párt (Rétság, Szécsény,

[41] Vokscentrum. Párttörténet. Andrássy-Friedrich Párt; http://www.vokscentrum.hu/valaszt/partrov.php?jny=hun&mszkod=113000&fk0=559&parpart=0 (2012.08.12.)

Celldömölk, Körmend, Szombathely, Ráckeve, Gönc, Kőszeg, Szentgotthárd, Tata)[42] ezekben a körzetekben, illetve két mandátumot szerzett a budapesti listás kerületekben. Néhány helyen pedig – Gödöllőn is – az AFP jelöltje minimális különbséggel kapott csak ki.

A választás másik érdekessége, hogy a releváns választási adatok alapján meg tudjuk vizsgálni azt az állításunkat, miszerint az 1920-as választáson tapasztalt nagyszámú érvénytelen szavazat jó része az MSZDP szimpatizánsokhoz volt köthető. Budapesten ez az arány 1920-ban több mint 20% volt. Az 1922-es választás alkalmával a budai titkos, listás választás alkalmával a szociáldemokrata párt 32,6%-os, a dél-pestin 41,37%-os, az észak-pestin 40,3%-os, a Budapest-környékin pedig 56,54%-os eredményt ér el. Ezek kiugróan magas értékek, ami utólag jól bizonyítja azt, hogy a két évvel azelőtti nagyszámú érvénytelen szavazat legnagyobb része a passzivitásba vonult szociáldemokrata szavazóké volt. Még egy utolsó számadat támasztja ezt alá. 1922-ben a budapesti kerületek szavazásain az átlagos érvénytelen szavazatok aránya 2% volt. A szociáldemokrata párt nem kizárólag Budapesten ért el jó eredményt, de egy-egy vidéki helységben is sikerült mandátumot szerezniük, hozzátéve, hogy a legtöbbször ezeket a mandátumokat is titkos választókerületekben sikerült elnyerni. Ami viszont kétségkívül és vitathatatlanul látszik az 1922-es választási eredményekből: a kisgazda pártok gyakorlatilag teljesen elvesztették támogatásukat, mivel választóik vagy átpártoltak az Egységes Párthoz, vagy szavazójogukat elveszítve nem is szavazhattak.

[42] Parlamenti almanach, 1922–1927. évi nemzetgyűlésre. 73. http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al922_27/73.htm (2012.08.12.)

Az 1926-os képviselőházi választás

Az 1922-es választást követően bekövetkezett az, ami már régen történt a magyar politikai életben; az országgyűlési ciklus majdnem végig kitöltötte mandátumát. Ezt egyrészt értékelhetjük a politikai berendezkedés megszilárdulásaként, de természetesen Bethlen érdemei sem elhanyagolhatóak ebben a kérdésben. Az Egységes Párt biztos parlamenti többsége, illetve Bethlen személye garancia volt arra, hogy a nehéz politikai helyzetben is stabil maradjon a kormányzás. Természetesen ez a ciklus sem lehetett felhőtlen a legnagyobb párt számára. 1925-ben ugyanis helyhatósági választásokat tartottak Budapesten. A választás alkalmával az Egységes Párt igen súlyos vereséget szenvedett, hiszen az MSZDP és kisebb liberális pártok alkotta Országos Demokratikus Szövetség abszolút többséget szerzett a választásokon.[43] A vereség – tekintve, hogy a főpolgármester személyére közvetett módon ez a grémium tett ajánlatot az államfőnek – igen érzékenyen érintette az Egységes Párt vezetését. Ettől kezdve Bethlen mindent megtett annak érdekében, hogy az előző választás rendeleti szabályozásait törvénybe foglalva fogadtassa el a nemzetgyűléssel, elkerülendő az újabb kellemetlen „meglepetést".

1925. évi XXVI. tv. a száma annak a törvénynek, amely a Bethlen-féle rendeleti szabályzásokat törvényi keretbe foglalta, és az egész korszak meghatározó választójogi törvényévé vált. A törvény a választójogi szélesség tekintetében gyakorlatilag érintetlenül hagyta a 2200/1922. számú rendeletet, azt csak néhány kisebb ponton változtatta meg.[44] A szabályozás legnagyobb gyengesége a választókerületi rendszer felülvizsgálatának hiánya volt.

---

[43] *Kende J.:* Egy túlnyert választás. In: Parlamenti választások Magyarországon i. m. 1999. 115.

[44] Vö.: Vokscentrum. Választástörténet 1926. http://www.vokscentrum.hu/valaszt/egyeb.php?mszkod=112701&evvalaszt=1926&jny=hun (2012.08.12.); 1925:XXVI. tc. http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=7637 (2012.08.12.)

Az 1926-os választás igazi tétje természetesen az volt, hogy Bethlen és az Egységes Párt meg tudja-e őrizni pozícióját vagy minden igyekezetük ellenére kudarcot vallanak. A legveszedelmesebb ellenfélként számon tartott MSZDP végül mindössze 14 egyéni mandátumot szerzett. Ennek egyik fontos oka volt, hogy a Szociáldemokrata Párt titkos kerületekben összesített eredménye csupán 29,21% lett, azaz több mint 13%-al csökkent a támogatottságuk. A nagyobbik veszteség az volt, hogy azokban a kerületekben, ahol nyílt szavazással választották meg a képviselőket, egyáltalán nem tudtak győzelmet elérni, noha 1922-ben ez még több ilyen kerületben is sikerült (például Békéscsaba, Sopron, Salgótarján).

Az 1926-os választás Gödöllőn

A választás ebben az esetben már előre lefutott és izgalommentes volt, ugyanis a körzetben egyetlen jelölt, Endre Zsigmond indult és nyerte el mandátumát az Egységes Párt színeiben. A megyét tekintve Pest-Pilis-Solt-Kiskunban a 27 körzetből összesen 12-ben volt egyhangú a választás, köztük Gödöllőn. Sőt az ország kerületeinek közel 40%-ában egyáltalán nem volt szükség választásra, és minden esetben a kormánypárt vagy valamely szövetségese nyerte el a mandátumot. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy már a szavazás előtt gyakorlatilag eldőlt a választások végeredménye.

Vizsgáljuk meg azonban közelebbről is Gödöllő esetét. A *Gödöllő és Vidéke* újság hasábjain 1926. november 21-én az alábbi írás jelent meg: „A gödöllői kerület hosszú időn át 48-as követet küldött a parlamentbe s mióta a 48-as párt beleolvadt az egységes pártba, természetesen csak egységes párti követet választhatott, mert ez felelt meg leginkább a választó polgárság politikai pártállásának. Az idei választás könnyűnek ígérkezik. Gróf Bethlen István miniszterelnök elért sikerei még legelkeseredettebb ellenségeit is táborába vonták. Ma is az a helyzet, hogy Gödöllőn

csak egységes párti jelöltnek lehetnek úgyszólván kilátásai. Könnyű tehát Endre Zsigmondnak, az egységes párt különben is népszerű gödöllői hivatalos jelöltjének. Ellenjelöltek gyanánt még Bárdy Lajos [Egységes Párt], Dr. Spett Ferenc [Egységes Párt], Bogdányi Ferenc [pártonkívüli], Rakovszky István [ellenzéki legitimista], Boross László [demokrata], Huliray Ferenc [pártonkívüli], gróf Andrássy Gyula [pártonkívüli] neveit lanszírozták [sic!]. Az Endre párt szervezkedése azonban annyira előre haladt, hogy – tekintve a sok jelöltet – meglepetésre alig van kilátás."[45]

Az újság viszonylag árnyaltan és finoman fogalmaz. Meglepetésre nemhogy alig volt kilátás, hanem gyakorlatilag kizárt dolog volt. Kozma György (a későbbi MTI elnök, Kozma Miklós testvére), aki Vásárosnaményban volt főszolgabíró, így fogalmazott: „Felsőbb instrukcióm az volt, hogy a hivatalos jelölteknek természetesen győzniük kell…"[46] Ennek megfelelően a lap által említett ellenjelölt aspiránsok közül egy sem indult el a választáson. A visszalépésről így tudósított a lap:

> „Az elmúlt héten zajos, mozgalmas élet volt Gödöllőn. A képviselőjelöltek, kortesek jöttek, mentek, jártak-keltek. És soha annyi autó nem járt a gödöllői kerület hat községében. És szombatra, a hét utolsó napjára kisült, hogy a sok hűhó semmiért volt. A sok jelölt mindegyike visszalépett s az egységes párt hivatalos jelöltje, Dr. Endre Zsiga egyedül maradt a küzdőtéren. Mert olvastuk ugyan két fővárosi lapban Éber Antal[47] jelöltségét, azonban ez aligha lesz

[45] Gödöllő és Vidéke. 28. (1926. 48. sz.) 1.

[46] *Kende J.*: Egy túlnyert választás i. m. 127.

[47] Éber Antal a Budapesti Egyetemen szerzett jogtudományi doktorátust, majd ügyvédi vizsgát tett. A Magyar Országos Központi Takarékpénztárnál kezdte pályáját. 1899-ben a Magyar Agrár- és Járadékbank osztályvezetője lett. 1902-től ügyvédi gyakorlatot folytatott. 1904-ben a Magyar Telepítő- és Parcellázóbank vezérigazgatója lett. A két utóbbi bank egyesülésétől, 1917-től a Magyar Agrár- és Járadékbank vezérigazgatója volt. 1906-tól függetlenségi programmal országgyűlési képviselő. 1919. július 12. és augusztus 12. között a szegedi nemzeti kormány pénzügyi biztosa volt. 1920-ban a

> hiteles közlés, mert idáig még a kerület egyik községében sem tudnak róla. Az idei képviselőválasztás Gödöllőn tehát valószínűleg egyhangú lesz. […] Vasárnap Gödöllőn dr. Endre Zsiga óriási közönség előtt mondott programbeszédet, mely minden pártot kielégített hangjával, fajmagyarságával és hazafias tartalmával."[48]

A lap továbbá hosszasan idézi, hogy a választókerület többi községébe mikor megy a jelölt. Érdekességképpen azt is leírja, hogy az előző választás jelöltjei, illetve mandátumhoz jutott képviselői ezen a választáson hol indulnak, például Kálmán István a turai körzetben, míg Kray István Zalaegerszegen indul ezen a választáson (mind a két jelölt meg is nyerte a körzetében a választásokat).

A gödöllői körzetben 1926-ban 9316 választásra jogosult személy volt nyilvántartva, de választásra nem került sor. Dr. Endre Zsigmond (képen balra) 4200 ajánlást adott le, és mivel senki más nem adott le, így dr. Majunke Ernő (gödöllői választási körzet biztosa) december 8-án hivatalosan is a körzet győztesévé hirdette ki az egyetlen indulót. Az 1926-os választás Gödöllőn már csak azért is számít különlegesnek, mert ez volt az első és egyetlen olyan választás a körzet történetében, amelyen egyetlen jelölt indult el a választáson.

Magyar Agrár– és Járadékbank beleolvadt a Magyar-Olasz Bankba, melynek ettől kezdve 1932-ig vezérigazgatója, majd elnöke lett. A *Magyar Közgazdaság* című folyóirat szerkesztője. Cikkeket írt a *Közgazdasági Szemlébe* és napilapokba is. 1931-től 1939-ig ismét országgyűlési képviselő volt (mandátumát Nyíregyháza kerületében szerezte mindkét alkalommal) szinte végig függetlenként, mivel 1931 szeptemberében szabadkereskedelmi gazdaságpolitikai álláspontja miatt kilépett az Egységes Pártból, és más frakcióhoz nem csatlakozott. – Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp. (http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html)

[48] Gödöllő és Vidéke. 28. (1926. 49. sz.) 1.

Az 1931-es képviselőházi választás

Az 1931-es választást megelőző nagy gazdasági világválság hatással volt a magyar pártrendszer alakulására. Noha az Egységes Párt vezető pozícióját senki sem kérdőjelezte meg, a szélsőséges pártok erősödést mutattak. Ez az erősödés látható volt egyrészt a baloldalon (új munkás- és parasztpártok létrehozása), másrészt a szélsőjobbon is megjelentek azok a személyek, akik a válság másfajta orvoslását javasolták az állampolgároknak és Horthy kormányzónak egyaránt. Gömbös Gyula megerősödése, illetve személyes jó viszonya Horthyval arra ösztönözte a kormányzót, hogy az eddigi gyakorlattól eltérően Bethlen véleménye mellett mást is meghallgasson. Ezért amikor Bethlen – látva pozíciójának gyengülését – engedett Gömbösnek, és maga kérte az országgyűlés idő előtti feloszlatását a kormányzótól, ő azt késlekedés nélkül megtette, és 1931. június–júliusára új választást írt ki.

A választást – hasonlóan az 1926. évihez – az 1925. évi XXVI. tv. alapján tartották meg. Ugyanaz volt a választásra jogosultak köre, a választókerületi beosztás, illetve a kiosztható mandátumok száma. Az egyetlen igazi különbség a választásra jogosultak száma volt, hiszen ez a természetes népszaporulat miatt valamennyivel nőtt. (1926-ban a választásra jogosultak száma 2 231 972 fő volt, míg 1931-ben 2 549 178 fő, azaz a választásra jogosultak száma 14,3%-kal nőtt öt év alatt.)

Az országos választások végeredményeként a következőket állapíthatjuk meg. Egyrészt a választások végeredményét figyelembe véve az Egységes Párt vezető szerepéből nem veszített, noha az újjáalakított Független Kisgazda Párt által elnyert 14 mandátum a legtöbb helyen az Egységes Párt pozíciót rontotta. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt ugyanazt az eredményt érte el, mint 1926-ban; 14 mandátumot szereztek, mindegyiket kizárólag titkos egyéni vagy listás körzetekben, azaz nyílt körzetekben továbbra sem tudtak jelöltet állítani, vagy ha el is tudott indulni jelöltjük, az nem szerzett mandátumot (Tatabánya).

Az 1931-es választás Gödöllőn

A választás a kerületben hasonló volt az országoshoz, azaz a kérdés az volt, vajon sikerül-e megőriznie az Egységes Pártnak a mandátumot, vagy az újjáalakult kisgazdák 1920 után esetleg ismét megszerzik a körzetben a képviselői posztot. A *Gödöllő és Vidéke* című lap, amely ekkora már nem csak burkoltan, hanem nyíltan is kiállt az Egységes Párt jelöltje(i) mellett, vastag alsó szalagcímmel közölt írást június 14-én és 21-én: „Éljen dr. Endre Zsigmond a gödöllői választókerület egységpárti képviselőjelöltje!”[49]

Miután mind a kampányra, mind a választási induláshoz szükséges számú ajánlás beszerzésére kevés idő állt rendelkezésre, így nem meglepő, hogy ismét az volt a fő politikai kérdés, vajon lesz-e egynél több jelölt a körzetben. A helyi sajtó tényként kezelte, hogy Endre Zsigmond ismét megméretteti magát a választáson, két lehetséges kihívójaként Paczner Jenőt (FKGP), illetve Vadadi Jenőt (pártonkívüli) mutatták be. A gödöllői körzetben a kampány békésnek volt mondható, hiszen a korteskedés alatt nagyobb esemény nem történt. (Nem úgy, mint például a szomszédos turai választókörzet Hévízgyörk községében, ahol a csendőröknek kellett feloszlatniuk egy választási gyűlést.)[50]

A programbeszédek tartását június 13–14-én kezdte el Endre Zsigmond. Először Pécelen, majd Isaszegen, végül pedig Gödöllőn tartott beszédet, mindenhol a községháza előtti téren. Körútjáról, beszédeiről és a meghívott vendégek támogatásáról a gödöllői lap június 21-én közel másfél oldalas cikkben számolt be. Endre támogatói között megtaláljuk a kerület ipari-gazdasági vezetőit (Persler Kálmán, Stróbel János, Schwartzkopf Alajos), a politikai vezetőket (Szentgály Gergely, Dr. Zachár Kálmán, Gáll Imre), illetve az egyházi elöljárókat is (Balogh

[49] Gödöllő és Vidéke 33. (1931. 24–25. sz.) 1. és 3., ill. 1–2.

[50] Gödöllő és Vidéke 33. (1931. 24. sz.) 1.

Ferenc református lelkész, ami némileg meglepő, mert Endre hithű katolikus volt). Minden felszólaló örömét fejezte ki, hogy Endre munkájának köszönhetően Gödöllő gyógyhellyé vált, Pécel vásártartási jogot kapott, a kerületben fellépett élelmiszerhiányt a képviselő igyekezett saját fizetéséből megoldani, illetve az Isaszeg és Pécel közötti autóútra több ezer pengőnyi állami támogatást szerzett. Fő ellenfele, Paczner Jenő, másnap beszélt Gödöllőn, amelyről mindössze egy rövid hír jelent meg, semmi több.[51]

Egy hét múlva biztossá vált az, ami eddig is nyilvánvaló volt: az eddigi képviselő több mint 6000 ajánlást gyűjtött, így biztosan indulhatott. Paczner Jenő ajánlásainak száma bizonytalan volt, így a *Gödöllő és Vidéke* választást megelőző utolsó lapszámában nem tették egyértelművé indulásának lehetőségét (nyilván ez sem véletlen, hiszen ezzel a módszerrel is igyekeztek gyengíteni az első számú ellenfél esélyeit). Vadadi Jenő indulása – aki közben autóbalesetet szenvedett,[52] így programbeszédeket nem tudott tartani, azokat csak levél formájában olvasták fel – szintén bizonytalan volt. Az újság groteszk módon arra kérte szavazóit, hogy minden befolyástól mentesen, a haza és a kerület érdekében és meggyőződésük szerint szavazzanak. Majd közvetlenül ez alatt, jóval nagyobb betűkkel közölték a már ismert buzdítást; „Éljen dr. Endre Zsigmond!"[53]

A választást a gödöllői körzetben 1931. június 29-én tartották meg. A választáson végül két személy tudott elindulni: Endre Zsigmond (EP) és Paczner Jenő (FKGP). Az előző választást figyelembe véve, Pacznertől már az is komoly teljesítmény volt, hogy kihívóként egyáltalán képes volt megfelelő számú ajánlást szerezni.

A választási körzet beosztásai nem változtak 1922 óta, így most is érdemes megvizsgálnunk a választásra jogosultak számát és arányát.

---

[51] Uo.

[52] Gödöllő és Vidéke 33. (1931. 25. sz.) 1–3.

[53] Uo.

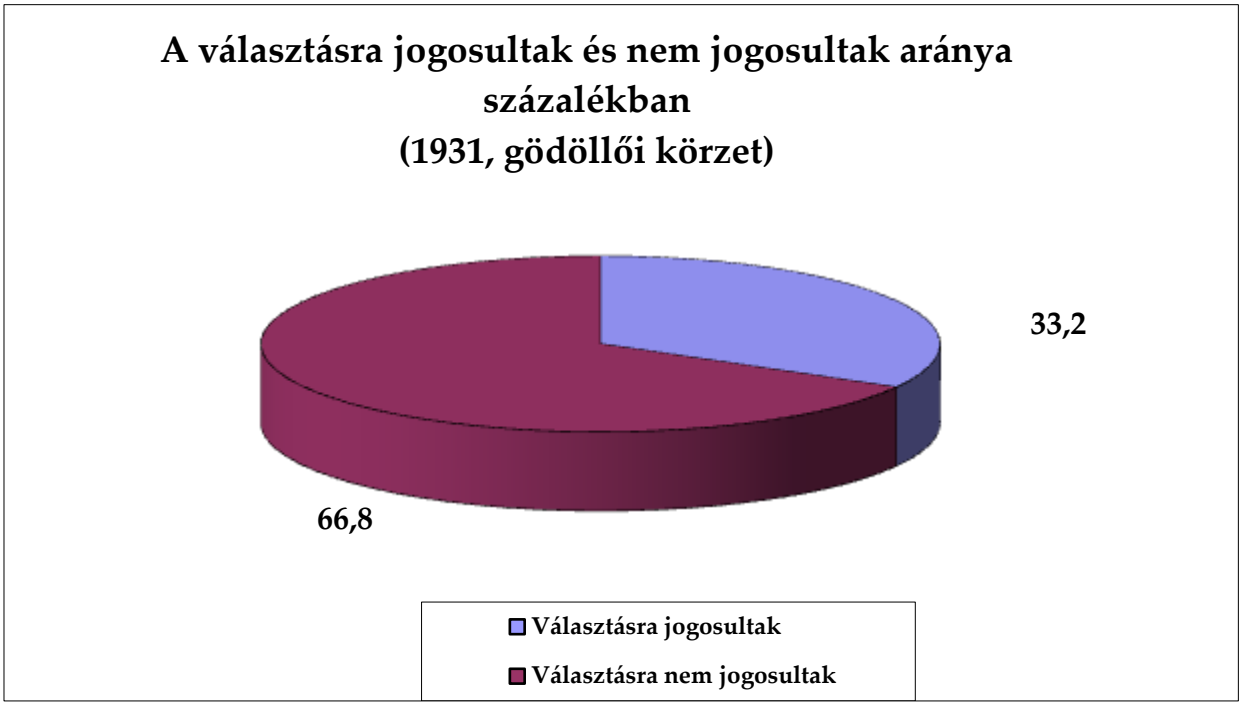

7. diagram

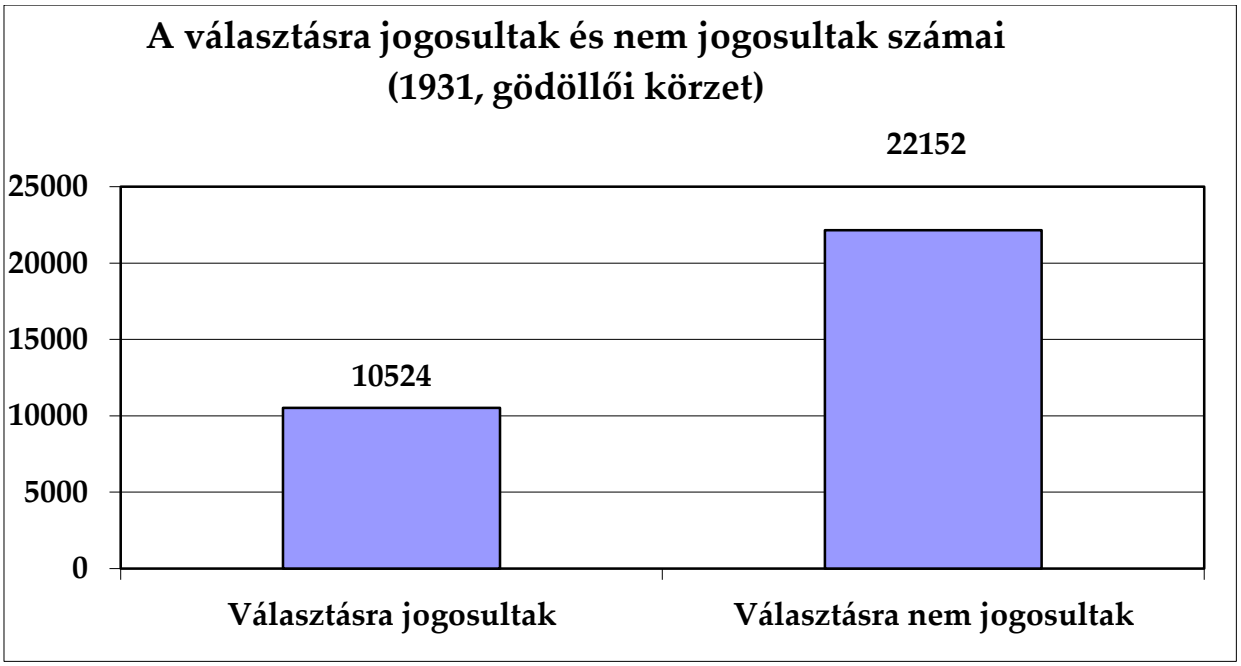

8. diagram

A körzetben az 1930. évi népszámlálás szerint[54] összesen 32 676 fő lakott. Ebből a választásra jogosultak száma 10 524 személy volt, akik közül 7802 fő (74,41%) élt szavazási lehetőségével. Ebből Endre Zsigmond 5886 (75,44%), Paczner Jenő 1916 szavazatot (24,56%) kapott. Feltűnő, hogy Fóton és Gödöllőn az átlagnál is magasabb számú szavazatot kapott Endre, ami érthető, hiszen Fóton a református lelkész lelkes támogatója volt, a gödöllőiek pedig személyesen ismerték Endrét és családját. A leggyengébb eredményt Pécelen érte el Endre, de itt is a szavazatok 69%-át szerezte meg.

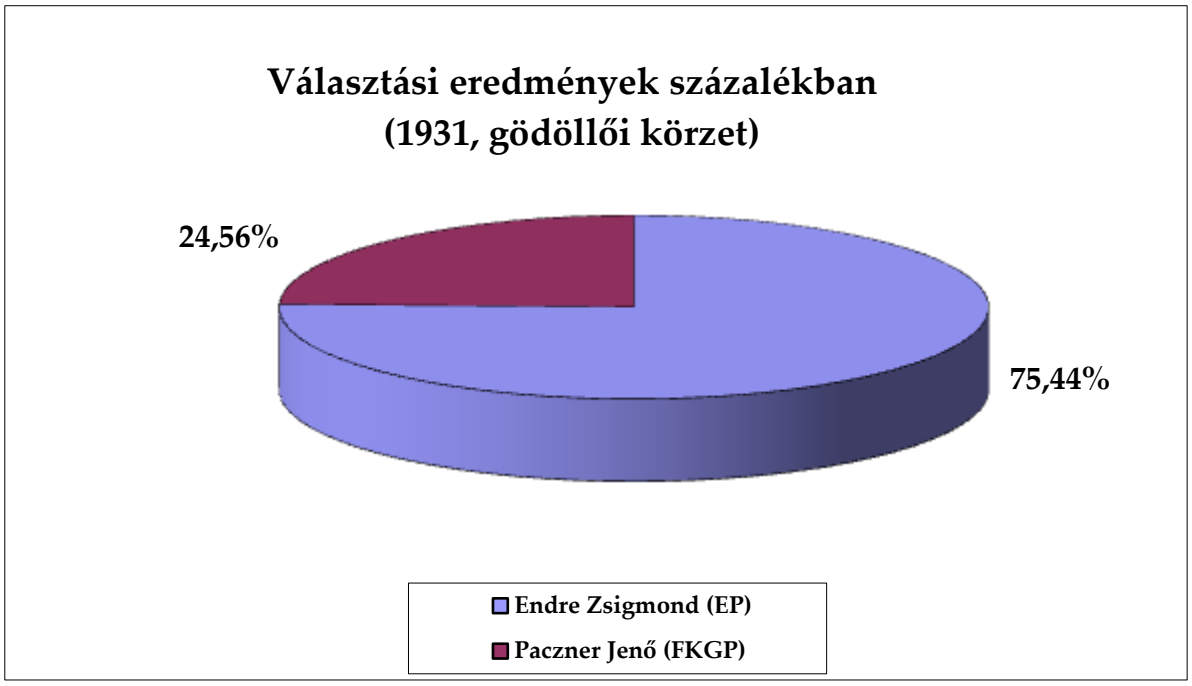

9. diagram

[54] Magyar Statisztikai Közlöny. 1930. évi népszámlálás. Bp. 1932. 101–104.

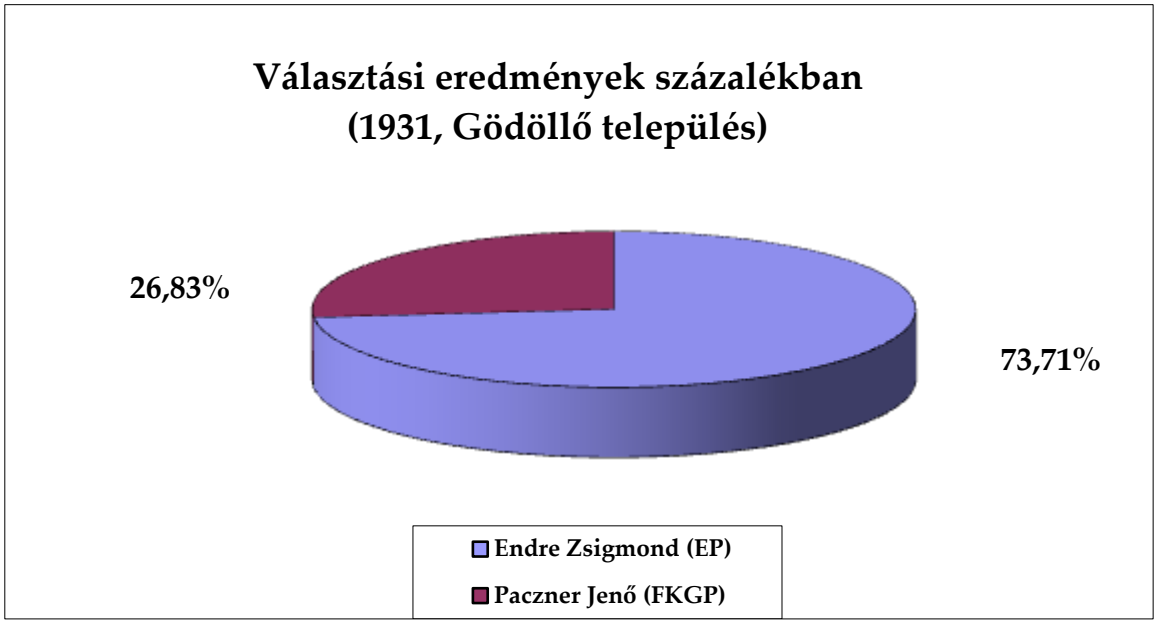

10. diagram

Az 1935-ös képviselőházi választás

A Bethlen-kormány a választásokat követően belső hatalmi harcok miatt megbukott, és Bethlen személyesen is elveszítette hitelét Horthynál. Rövid időre kinevezték ugyan Károlyi Gyulát, ám az ő regnálása csak ideiglenes jellegű volt. Nem lehetett kérdés, hogy az igazi utód a pártban legerősebb embernek számító, illetve Horthyval is jó kapcsolatot ápoló Gömbös Gyula lehet. Ennek megfelelően 1932. október 1-jén Gömbös Gyula vezetésével alakult új kormány. A kormánypárt vezetése azonban más kérdés volt. Hiába volt Gömbös a miniszterelnök, amíg Bethlen és hívei alkották a Nemzeti Egység Pártja frakciójának legnagyobb részét, nem volt reális a valódi vezető szerep megszerzése. Így Gömbös elsőszámú terve volt a képviselőház feloszlatása, amelyhez azonban Horthy hozzájárulása kellett. Hosszas huzavona után – amelynek részletes tárgyalásától most eltekintek – ez 1935 márciusában megtörtént, és új választások következhettek.

A választási törvényt nem módosították, noha az Eckhardt Tibor által vezetett Kisgazdapártnak, amely a tervek szerint a NEP koalíciós társává vált volna, ez alapvető követelése volt. Az egyes választókerületek aránytalanságain sem változtattak, a kerületi beosztások felülvizsgálata nem történt meg. A kormánypárt szempontjából ez nem is volt szükséges, hiszen a változatlanság éppen az ő érdekeiket szolgálta. A választási kampányt országosan felfokozott hangulat és indulatosság jellemezte, illetve technikai újítások is előkerültek: főleg kormánypárti rádióbeszédek hangzottak el a rövid kampány során. A választás végeredménye igazolta Gömbös várakozásait:

1. Az újfajta retorika sok helyen meggyőző volt mind a városi lakosság, mind a vidéki parasztság számára, ezáltal Gömbös és a NEP új szavazóbázist szerzett magának.
2. Bethlent marginalizálni tudták azzal, hogy pártonkívüliként nyílt, egyhangú kerületben jutatták mandátumhoz.
3. A választási rendszer meghagyásával az SZDP mandátumainak száma tovább csökkent, mindössze 11 mandátumot szereztek.
4. A nemzetiszocialista és fasiszta pártok erős és karizmatikus vezető hiányában országos viszonylatban láthatatlanok maradtak, és elenyésző számú szavazatot kaptak. A listás választásokon azonban láthatóvá vált erejük (Debrecenben több mint 3000 szavazattal szereztek többet, mint az SZDP).

Az 1935-ös választás Gödöllőn

A választás a gödöllői választókerületben ebben az évben minden addiginál több jelölttel kezdődött. Erről a választásról már csak a *Gödöllői Hírlap* nevű újságból tájékozódhatunk, mivel ez a lap maradt az egyedüli sajtótermék a körzetben. A lap írásai tökéletesen reprezentálták az ország és a választási küzdelmek helyzetét.

Minden írás csak és kizárólag a Nemzeti Egység Pártjáról, Gömbösről és dr. Endre Zsigmondról szólt. Az összes 1935. február 24. és április 7. közötti lapszámban megjelent írás a NEP hivatalos jelöltjéről, miközben a többi jelöltről semmi. Márpedig ellenjelöltből volt bőven. Újra elindult és megmérettette magát Paczner Jenő az FKGP színeiben, Szabó Zoltán a NEP nem hivatalos jelöltjeként, illetve Szacsvay József a Nemzeti Legitimista Néppárt (NLNP)[55] képviseletében.

A Gödöllői Hírlap azonban egyik ellenzéki jelölt programbeszédéről, utazásáról vagy akár indulási jogának megszerzéséről sem tudósított. Mindössze annyit tudunk meg, hogy „ellenzéki korteshadjárat és rágalom az a szóbeszéd, hogy Endre Zsigmond visszalépett a jelöltségtől",[56] noha erről a rágalomról többet nem tudhatunk meg, hiszen sem a forrást, sem pedig a személyt nem jelölte meg az írás.

A választási végeredmény mindenesetre érdekes képet mutat a kerületről. Endre Zsigmond, a NEP hivatalos jelöltje, illetve a Gömbös-féle irány hű támogatója a szavazatok 52,58%-át kapta (5722 szavazat). Ez az előző választási eredményéhez képest (5886 szavazat) nem szignifikáns különbség. Paczner Jenő a maga 3270 (30,05%) szavazatával azonban jelentősen növelte szavazóinak számát 1931-hez képest. Szabó Zoltán 1694 (15,57%), míg Szacsvay József elhanyagolható, mindössze 196 szavazatot (1,8%) szerzett. Ha megvizsgáljuk az 1931-es eredményeket százalékban (Endre 75,44%, Paczner 24,56%) és a mostaniakat, akkor jókora csökkenést látunk Endre oldalán. Azonban ha számításba vesszük azt, hogy nem hivatalos NEP jelölt is indult 1935-ben, és az ő szavazati arányát hozzáadjuk Endre eredményéhez, akkor 68,15%-ot kapunk. Természetesen még így is látható a

[55] A KGSZP legitimista szárnya 1933 júniusában Grieger Miklós vezetésével megalakította a Nemzeti Legitimista Néppártot. A legitimizmus és a kereszténységszocializmus ötvözéséből alakult ki az ún. „szociális népkirályság" programja. A legitimista néppárt politikusai 13 egyéni választókerületben szereztek indulási jogot. Miskolcon önálló listát állítottak, Észak-Pesten pedig a Keresztény Ellenzékkel közös lajstromot. (*Hubai L.*: Magyarország XX. századi választási atlasza i. m. 2001. CD melléklet)

[56] Gödöllői Hírlap 8. (1935) Rendkívüli kiadás (1935. március 21.) 1.

gyengülés (főleg a kerülethez tartozó Fót településen), amit a sajtó egyoldalú tájékoztatása még így is minden bizonnyal csillapíthatott.

A választási eredményekből egyértelműen látszik, hogy a kerület központja – Gödöllő – még mindig túlnyomó részben Endrét támogatta, míg a kerület kisebb települései közül Fót és Szada Paczner oldalán álltak. Ez a tény nem meglepő, hiszen az Endre család tagjai ekkor már jó néhány éve Gödöllő meghatározó és országos szinten ismert politikusai voltak, míg Pacznerről ez kevésbé volt elmondható. Endre ezzel a győzelmével harmadszor is megszerezte a mandátumot a választókerületben, és ismét beülhetett a képviselőház legnagyobb, kormánypárti frakciójába.

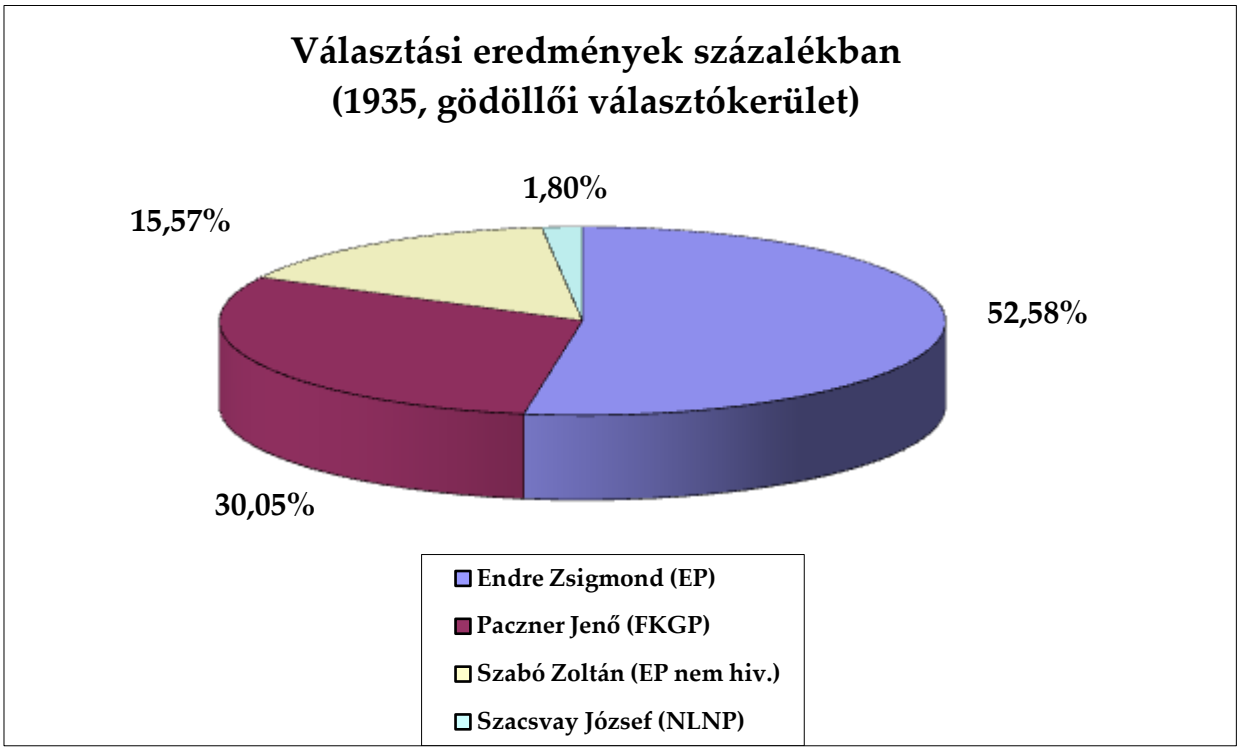

11. diagram

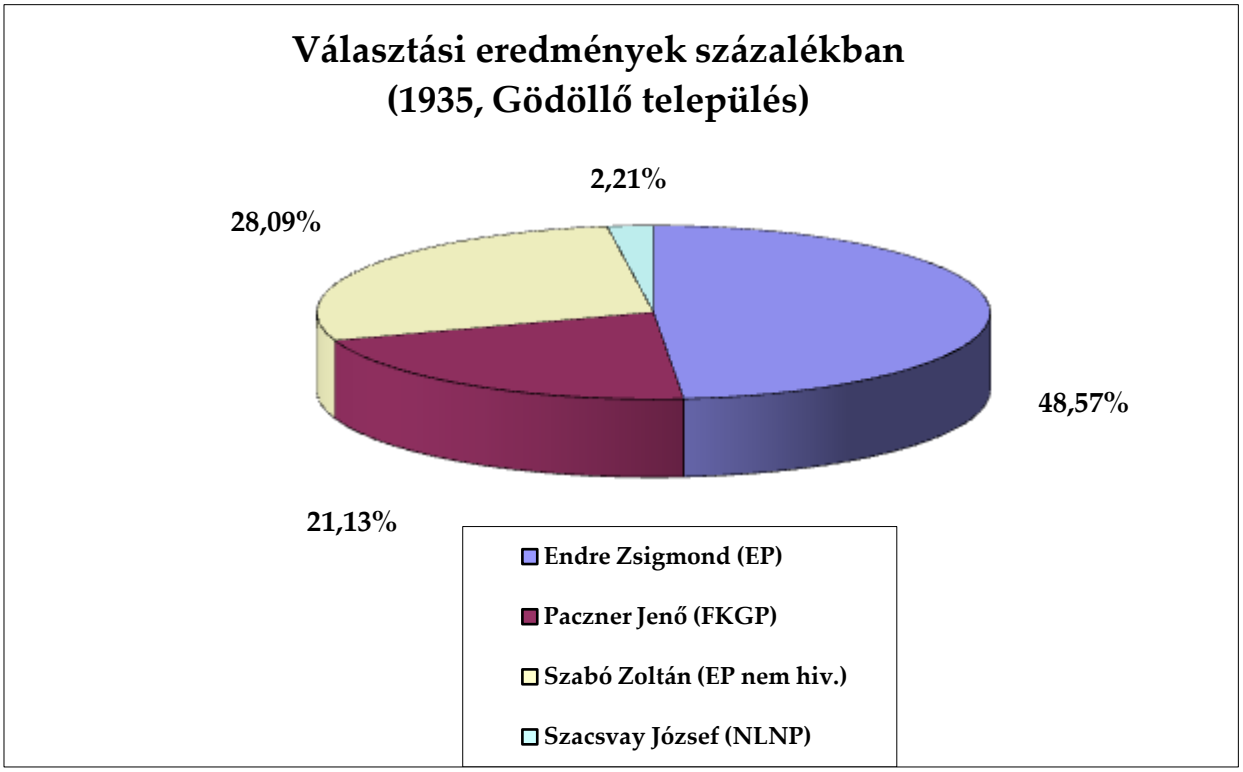

12. diagram

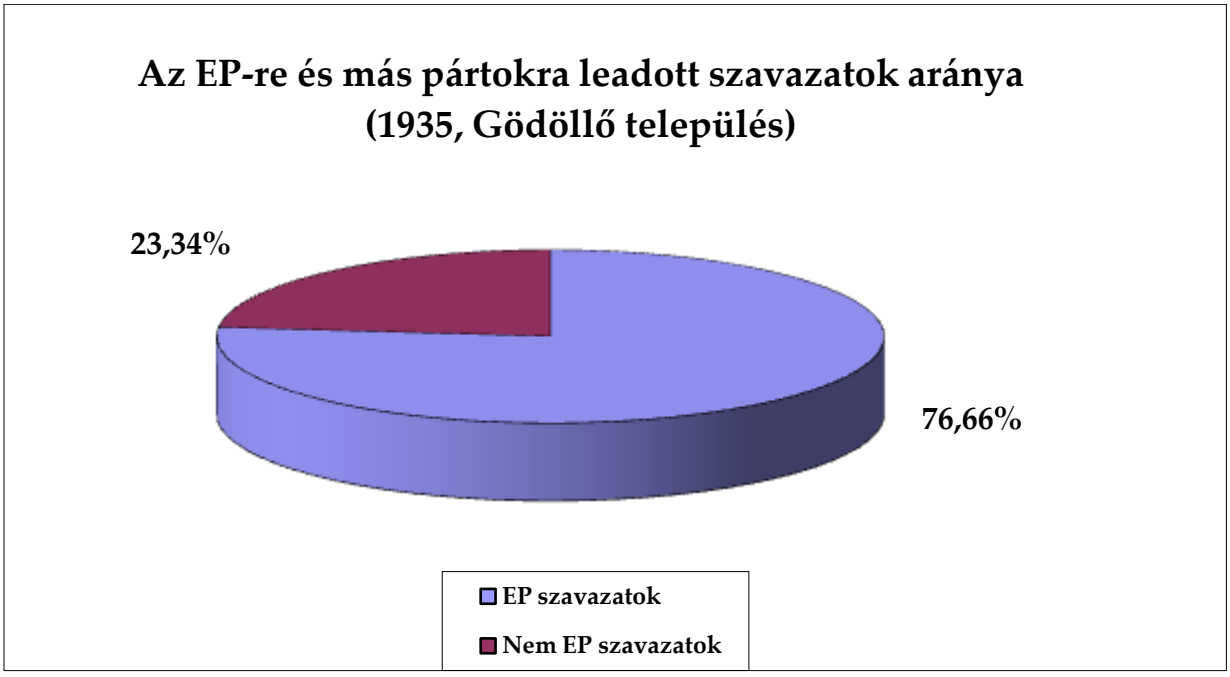

13. diagram

Folytatás a következő számban.

Erdős Kristóf

„EGYÜTT VOLTUNK...”

Magyarok Salzburgban, 1956–1990*

Az ausztriai magyar emigráció történetével a szakirodalom eddig elsősorban 1956 kapcsán foglalkozott, itt külön kiemelendőek Soós Katalin munkái.[1] A téma menekültjogi vizsgálatát Cseresnyés Ferenc végezte el,[2] valamint ő foglalkozott a menekültek Ausztriába való megérkezésével, más országokba való továbbításával, illetve hazatérésével is.[3] Az Osztrák Szövetségi Hadsereg menekültgondozásban betöltött szerepéről Hubert Speckner írt.[4] A forradalom és szabadságharc ötvenedik évfordulójára megjelent kötetek tovább gazdagították az ausztriai ötvenhatos magyar menekültekről szóló szakirodalmat.[5]

---

* A 2008 őszén Salzburgban folytatott kutatásaimat a *Stipendienstiftung der Republik Österreich* támogatta. Köszönettel tartozom továbbá a budapesti kutatás során nyújtott segítségéért Soós Viktor Attilának (Magyar Országos Levéltár), Sárközy Rékának (1956-os Intézet), Sz. Kovács Évának és Vörös Gézának (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára). Salzburgban segítségemre volt: Oskar Dohle és Gabriele Lütt (*Salzburger Landesarchiv*), Karsay Péter (Salzburgi Magyar Kör), Thomas Mitterecker (*Archiv der Erzdiözese Salzburg*), Peter F. Kramml (*Archiv der Stadt Salzburg*), valamint Arno Strohmeyer (*Paris-Lodron–Universität Salzburg*). Köszönöm interjúalanyaimnak, hogy megtiszteltek bizalmukkal és megosztották velem emlékeiket.

[1] Mások mellett *Soós Katalin*: Ausztria és a magyar menekültügy. 1956–57. Századok 132. (1998) 1019–1051., *Soós Katalin*: 1956 és Ausztria. Szeged 1999. és *Soós Katalin*: 1956-os magyar menekültek a statisztikai adatok tükrében. Levéltári Szemle 52. (2002: 3. sz.) 56–60.

[2] *Cseresnyés Ferenc*: A nemzetközi menekültjog alkalmazása Ausztriában az 56-os menekültek befogadásánál. In: Tanulmányok az 1956. évi forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára. Szerk. Ádám Antal–Cseresnyés Ferenc–Kajtár István. Pécs 2006. 103–120.

[3] *Cseresnyés Ferenc*: Ötvenhatosok menekülése Ausztriába és Ausztrián át. Múltunk 43. (1998) 42–70.

[4] *Hubert Speckner*: Das Bundesheer in der Flüchtlingsbetreuung. In: Die Ungarnkrise 1956 und Österreich. Hrsg. Erwin A. Schmidl. Wien–Köln–Weimar 2003. 275–280.

[5] Murber Ibolya, Cseresnyés Ferenc, Edda Engelke, Peter Eppel, Lénárt András és Zipernovszky Kornél tanulmányai: Die ungarische Revolution und Österreich 1956. Hrsg. Murber Ibolya – Fónagy

Tartományonkénti feldolgozás ezidáig három készült el: Murber Ibolya a vorarlbergiekről, Edda Engelke a stájerországiakról, Alexandra Haas pedig a tiroliakról írt.[6] A kor tanúinak visszaemlékezéseit tekintve igen fontos Szépfalusi István evangélikus lelkész kötete.[7] Szépfalusi az Ausztriai Evangélikus Egyház Magyar Lelkigondozó Szolgálatának vezetője, szerkesztő és a Bornemisza Péter Társaság alapító titkára volt. Írásai többek között az *Új Látóhatár*ban, az *Irodalmi Újság*ban, a *Katolikus Szemlé*ben, az *Útitárs*ban, a bécsi *Magyar Híradó*ban és a *Bécsi Napló*ban jelentek meg.[8] A magyar emigráció történetének tárgyalásakor ezenkívül elengedhetetlen Borbándi Gyula munkáinak ismerete.[9]

Szemben az 1956-os menekültekkel, az 1944–1945-ös és az 1947–1948-as hullámok még kevésbé kutatottak. A II. világháború utáni Ausztria menekültproblémáival átfogóan foglalkozott a szövetségi minisztérium egykori tisztviselője, Eduard Stanek. Politikai- és társadalomtörténeti munkájában külön fejezetet szentelt az 1945–1956 közötti „idegennyelvű" (*fremdsprachige*) menekülteknek.[10] Gecsényi Lajos az 1918 és 1956 közötti menekülthullámokat tekintette át röviden, és közölt statisztikát az ausztriai magyar menekültekről az 1956–1978-as időszakból.[11] A korszakból eddig nagyobb összefoglaló csak az 1953–

Zoltán. Wien 2006. Továbbá: Revolution, Flucht, Integration. Ungarn–Österreich 1956. Hrsg. Deák Ernő – Fónagy Zoltán. Wien 2006.

[6] *Murber Ibolya*: Flucht in den Westen, 1956. Ungarnflüchtlinge in Österreich (Vorarlberg) und Liechtenstein. / Magyar menekültek Ausztriában (Vorarlberg) és Liechtensteinben, 1956. Feldkirch–Bp. 2002., *Edda Engelke*: „Einem besseren Leben entgegen?" Ungarische Flüchtlinge 1956 in der Steiermark. Innsbruck–Wien–Bozen 2006., *Alexandra Haas*: Ungarn in Tirol. Flüchtlingsschicksale 1945–1956. Innsbruck–Wien–Bozen 2008.

[7] *Szépfalusi István*: Lássátok, halljátok egymást! Mai magyarok Ausztriában. Bp. 1992.

[8] *Borbándi Gyula*: Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia. Bp. 1992. 345–346. és *Kászoni Zoltán*: A kölcsönös bizalom jegyében. Beszélgetés Szépfalusi Istvánnal az Ausztriai Magyar Evangélikus Gyülekezet, a Magyar Lelkigondozó Szolgálat és a Bornemisza Péter Társaság történetéről. (1994. december). www.bornemisza.at/tort.htm, 2012. május 6.

[9] *Borbándi Gyula*: A magyar emigráció életrajza, 1945–1985. I–II. Bp. 1989.

[10] *Eduard Stanek*: Verfolgt, verjagt, vertrieben. Flüchtlinge in Österreich. Wien–München–Zürich 1985. 46–59.

[11] *Gecsényi Lajos*: Magyarok Ausztriában. Rubicon 18. (2008: 1. sz.) 80–81.

1956 közötti stájerországi magyar menekültekről készült.[12] Jelen tanulmány előzménye a salzburgi magyarok 1945–1953 közötti történetéről szóló írás.[13]

Tanulmányunk forrásbázisát salzburgi és hazai levéltárak (*Archiv der Erzdiözese Salzburg*, *Salzburger Landesarchiv*, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Magyar Országos Levéltár) iratai képezik, valamint magyar és német nyelvű sajtóanyag. Utóbbiakat az Országos Széchényi Könyvtárban és a *Salzburger Landesarchiv*-ban kutattam.

„Új" magyar menekültek Salzburgban[14]

Az osztrák közigazgatás megkülönböztette a „régi" (*Altflüchtlinge*) és az „új" menekülteket (*Neuflüchtlinge*). Az 1956. október 23. előtt érkezetteket régi, az 1956. október 23. után érkezettek pedig új menekülteknek nevezték. 1945-ben Ausztria 6 millió körüli lakosságából 1 millió 650 ezer (27,5%) fő menekült volt, tehát tíz osztrákra közel három külföldi jutott.[15] A szövetséges hatalmak által megszállt országba több hullámban érkeztek a magyar menekültek. Az 1944–1945-ös és az

[12] *Edda Engelke*: Die Steiermark als Aufnahmeland für Flüchtlinge aus Ungarn 1953 bis 1956. Graz 2006.
[13] *Erdős Kristóf*: „Ma érkeztem…" Magyar menekültek Salzburgban 1945–1953. Korall 12. (2011: 46. sz.) 15–41.; A salzburgi magyarok második világháború utáni történetének összefoglalói – a kutatások korábbi állása szerint: *Erdős Kristóf*: A salzburgi magyarok története a második világháború után. In: Chronica Hungarorum Austriacorum .Festschrift zum 30jährigen Bestehen des Zentralverbandes Ungarischer Vereine und Organisationen in Österreich 1980–2010. Ünnepi kiadvány az Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége 30 éves fennállása alkalmából. Hrsg./szerk. Maria Jahn–Brandenstein–Böröndi Lajos. Wien/Bécs 2010. 275–290. és *Erdős Kristóf*: Neue Heimat Salzburg. Die Geschichte der ungarischen Emigration in Salzburg nach dem Zweiten Weltkrieg. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 151. (2011) 363–388.
[14] A kutatás – a tanulmány ezen részére vonatkozó – korábbi állapotáról számol be *Erdős Kristóf*: Világgá mentünk. Magyar Nemzet 2010. december 11. 34. (mno.hu/migr_1834/vilagga_mentunk-208690, 2012. április 16.)
[15] Erről Franz Olah belügyminiszter Bécsben, 1964. május 25-én tájékoztatta a Nemzeti Tanácsot. *Franz Olah*: Zur Flüchtlingssituation 1945–1961. Der Olah-Bericht an den Nationalrat 1964. In: Das zweite Dach. Eine Zwischenbilanz über Barackennot und Siedlerwillen 1945–1965. Hrsg. Adalbert Karl Gauss – Bruno Oberläuter. Salzburg 1979. 11.

1947–1948-as menekülteket az „ötvenhatosok" követték, 1956-ban 180 288 magyar menekültet regisztráltak Ausztriában.[16]

Az ország felé irányuló menekültáradat 1956. november 4-én kezdődött el: ekkor már mintegy hatezer fő érkezett meg. Ők elsősorban politikai okokból emigráltak: féltek a megtorlástól, represszióktól, a diktatúra visszaállításától. Azonban nagyszámban voltak olyanok, akik gazdasági okokból döntöttek az ország elhagyása mellett. „Összetételében egyetlen korábbi emigráns réteg sem volt olyan vegyes, mint az ötvenhatos. Ami a társadalmi hátteret, képzettséget, foglalkozást és politikai tájékozódást illeti, az ötvenhatosok híven tükrözték a korabeli magyar társadalmat […]. 1956-ban viszont nemcsak a forradalmi események résztvevői, hanem mindazok távoztak, akik Rákosi uralma alatt sikertelenül próbálkoztak a meneküléssel, és akik kilátástalannak tartották jövőjüket Magyarországon. 1956-ban jelentkezett először nagyobb számban az a réteg, amelyet gazdasági és egzisztenciális okok indítottak az ország elhagyására." – véli Borbándi Gyula.[17]

A menekültek, miután átlépték a magyar határt, először Burgenlandban tartózkodtak, majd továbbvitték őket a Bécstől 20 km-re délre található traiskircheni átmeneti táborba. Onnan legtöbbjük útja Bécs és Graz irányába vezetett.[18]

Salzburgba az első menekültek – két katonatiszt és 48 határőr – 1956. november 8-án érkeztek meg. Másnap hajnali négy órakor 13 szerelvény futott be a salzburgi főpályaudvarra, mintegy 600 húsz és harminc év közötti férfival. A vonatot a Salzburgtól nyugatra lévő siezenheimi táborba, az ún. *Camp Roeder*-be irányították.

---

[16] *Majtényi György*: „Magyar barátaink szívünk kapuján kopogtatnak". Magyar menekültek Ausztriában. Lymbus 3. (2005) 369.

[17] *Borbándi Gy.*: A magyar emigráció i. m. I. 409.
Az 1956-os menekültek motivációiról ld. *Erdős Kristóf*: Akik Bécsig jutottak. Magyar Nemzet, 2012. február 4. 34.

[18] *Soós K.*: Ausztria i. m. 1026.

Ott egy lakóblokkban 150 menekültet szállásoltak el. Még aznap megvizsgálták őket, a betegeket pedig a külön számukra fenntartott szárnyakba helyezték el.[19]

Négy nappal később, 1956. november 13-án további 300 férfi, nő és gyermek különvonata érkezett Salzburgba. A *Salzburger Nachrichten* tudósítása szerint ezek a magyarok hazájuk különböző részeiről: Budapestről, Miskolcról és Győrből menekültek el.[20] A következő transzport – 1000 férfi, nő és gyermek – november 17-én érkezett a salzburgi főpályaudvarra. A tartományi parlament tagjai Walter Leitner, Hermann Rainer és Sepp Weißkind várták a menekülteket, és a Vöröskereszt gondoskodott róluk. Ezután közülük 500-at a városi közlekedési vállalat a hellbrunni táborba szállított. A másik 500 magyart továbbvitték Tirolba és a Német Szövetségi Köztársaságba.[21]

A siezenheimi táborról néhány oldalas beszámolót közölt Martin A. Bursten újságíró *Escape from Fear* (*Menekülés a rettegésből*) című könyvében.[22] A laktanya először a megszálló amerikai csapatok kezébe került.[23] Bursten szerint 1956. november végén szinte az összes magyar menekültet ebben a táborban szállásolták el. Egy külön bekerített részen tartózkodtak az alakulataikat elhagyó magyar katonák.[24]

---

[19] Ungarns Freiheitshelden im Camp Roeder. Salzburger Nachrichten 1956. november 10. 5.
[20] Endstation Freiheit für KP-Opfer. Salzburger Nachrichten 1956. november 14. 5.
[21] 500 Flüchtlinge eingetroffen. Salzburger Nachrichten 1956. november 19. 7.
[22] A könyvről megjelenése után ismertetés jelent meg az amerikai *The Saturday Review* hetilapban. *Angier Biddle Duke*: Escape from Fear, by Martin A. Bursten. The Saturday Review, 1958. május 10. 16. (www.unz.org/Pub/SaturdayRev-1958may10-00016, 2012. május 6.)
[23] A „*Camp Roeder*" történetét összefoglalja *Thomas Mitterecker*: Vom „Camp Roeder" zur „Schwarzenbergkaserne". Die größte Kaserne in Österreich wurde vor fünfzig Jahren eröffnet. Unser Land, 2002. február. 23. (www.salzburg.gv.at/pressebuero/lpb/unserland/feb_2002/23.htm, 2012. május 6.)
[24] A magyar katonákat és a határon fegyverrel átjött civileket az osztrák biztonsági erők lefegyverezték, és Siezenheimbe szállították. November végén a táborban 949 magyar menekült tartózkodott szoros őrizetben, az osztrák védelmi minisztérium katonapolitikai részlegének felügyelete alatt: 47 tiszt, 9 tiszthelyettes, 619 honvéd, 181 egyetemista, 72 civil férfi, 11 nő és 10 gyerek. *Cseresnyés F.*: Ötvenhatosok i. m. 55–56.

„Amikor a Roederben jártam, november végén, 5.000 férfi,[25] nő és gyermek versenyzett minden igénybe vehető négyzetméterért, abban a néhány megnyitott épületben. A kimerült, éhes és átfázott menekültek többnyire fiatal, 18 és 25 év között férfiak és nők voltak, akik az azt megelőző éjszaka érkeztek meg Roederbe. Kis szobákban, folyosókon és a lépcsőkön összezsúfolva aludtak. Csak kevés ágy volt." – jellemezte az állapotokat.[26]

Az étkeztetésre így emlékezett:

„Továbbmentem a nagy udvaron, ami nyilvánvalóan gyülekezési vagy kiképzési tér lehetett, s megláttam egy hatkerekű, vászonnal leborított teherautót, amely köré egy több mint 300 fiatal emberből álló csoport tömörült. A fiatalok csajkákat tartottak, és nyilvánvalóan ételre vártak. Amint megfigyeltem, a csoport szabályos sorban kanyarodott a teherautó mögé. Aztán a 20 gallonos rozsdamentes acéltartályból elkezdtek kiosztani valamilyen folyékony keveréket, ami leginkább híg becsináltnak látszott. Vártam, hogy adni kezdjék a többi ételt is, de nyilvánvalóan ez volt minden, ami a masszív teherautón volt. Amikor az ételt kiosztották, már ameddig tartott, s talán az éhes, fáradt és hiányosan öltözött felének sem jutott, a nagy teherautóra visszarakták az acéltartályt, és a jármű elment.

Egy órával később ugyanez az óriási teherautó pöfögött be a gyülekezőhelyre egy másik tartállyal, amelyben ugyanez a kotyvalék volt. Azok, akik nem adták fel az undortól, végül is ettek.

Egy felső fürdőszobaablakból végigfotóztuk az etetési folyamatot, beleértve egy teleobjektíves felvételt egy jól ápolt, középkorú férfiről is, aki még a csajka

[25] A tábort 1956 decemberétől a Vöröskereszt Társaságok Ligája tartotta fenn. A *Megállapodás a magyar menekültek segélyezéséről* című dokumentum 4500 főre teszi a siezenheimi tábor lakónak létszámát. 1957. október 1-én valamennyi menekülttábor az osztrák szövetségi belügyminisztérium igazgatása alá került. *Soós K.*: Ausztria i. m. 1030–1032.

[26] *Martin A. Bursten*: Escape from Fear. New York 1958. 114–116.

alját is kitörölte, ő később elmondta nekünk, hogy a világon semmit nem evett a megelőző nap reggele óta.

Elképzelhetetlen volt, hogy egy olyan nagy táborban, mint Roeder, egyetlen főzőüst legyen, amiben levest vagy gulyást főznek. Ugyanilyen elképzelhetetlen volt, hogy ne legyen megfelelő konyhai felszerelés, hiszen be lehetett volna szerezni a sok bezárt nyári hotelből vagy étteremből, itt Salzburg környékén – de legalábbis valamelyik közeli táborból. Munkaerő több is volt, mint kellett volna, hiszen itt volt a nagyszámú magyar, akik képesek lettek volna leves vagy valamely egyszerű étel elkészítésére. Az a lehetőség, hogy nem volna elég élelmiszer, szintén kizárható volt, mert hiszen nem csupán a piacon volt található fölös mennyiségben, de az olyan jótékony szervezetek, mint a Quakers[27], a CARE[28] vagy mások jelentős tételeket halmoztak föl, arra az esetre, ha még többen jönnének.

Nyilvánvalóan rajtakaptuk a tábor vezetőségét, hogy egyszerűen semmibe vették ezt az óriási emberáradatot."[29]

A külföldi államok közül először Ausztrália jelentette be, hogy szívesen fogadják a kivándorolni szándékozó magyarokat – számolt be a *Salzburger Nachrichten* 1956. november 19-i száma. A menekülteknek a Hellbrunner Alle 8. szám alatt kellett regisztrálniuk.

[27] Az 1650-es években, Angliában alapított keresztény vallási mozgalom hivatalos neve: Religious Society of Friends. http://quaker.org/, http://quakerinfo.org/, 2012. május 6.

[28] Egy 1945-ös alapítású amerikai segélyszervezet. http://www.care.org/about/history.asp, 2012. május 6.

[29] Sós Péter János fordítása. (*Bursten*: Escape i. m. 116–117.) In: *Sós Péter János*: Magyar exodus. Magyar menekültek Nyugaton, 1956–1959. Bp. 2005. 44–45.

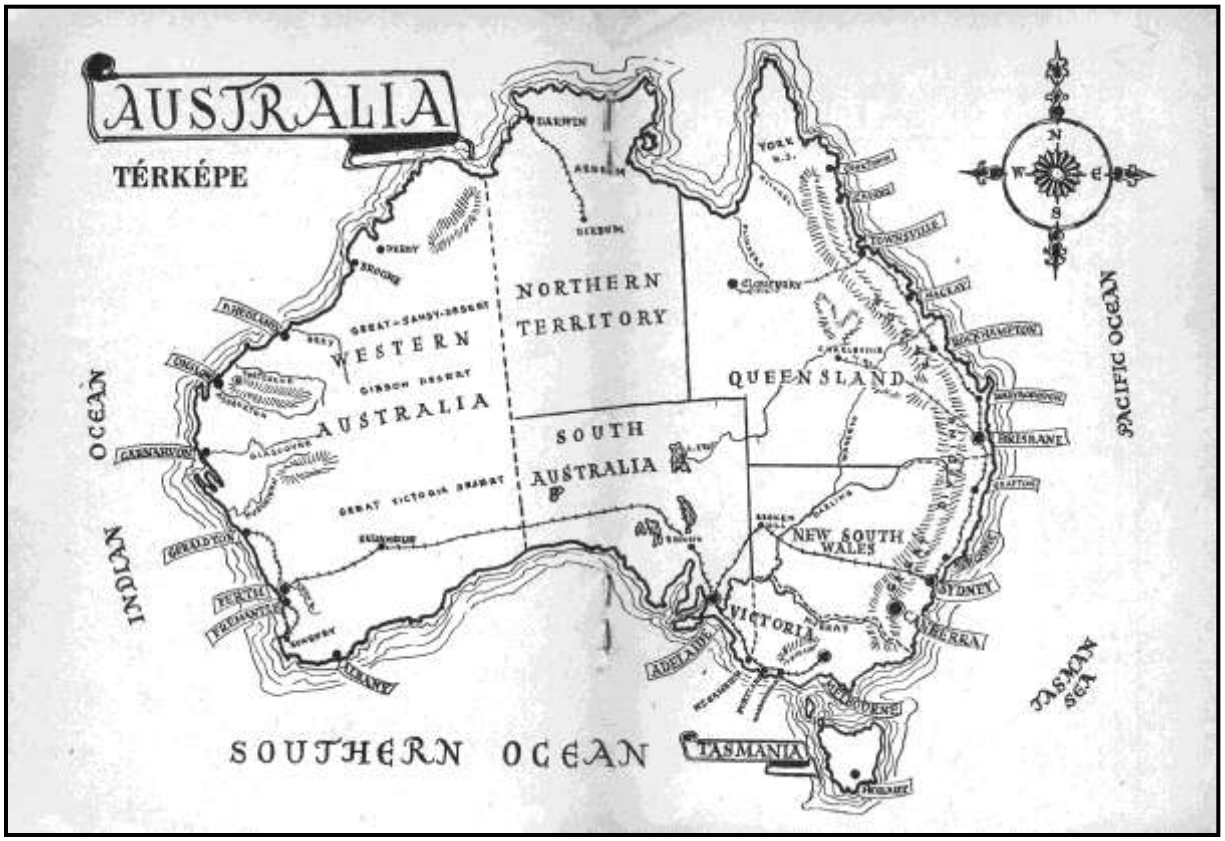

Ausztrália térképe a magyar kivándorlók számára készített kiadványból[30] *(Forrás: Országos Széchényi Könyvtár, OA 21.015)*

Ausztrália az elkövetkező időben 1000 menekültet kívánt befogadni.[31] A civil szervezetek közül a helyi cserkészek kapcsolódtak be a magyarok segítésébe: ruhagyűjtési akciót indítottak, valamint arra hívták fel az osztrák családokat, hogy egyszer vagy akár több alkalommal is hívják meg ebédre a menekülteket.[32]

Ausztrália után az Amerikai Egyesült Államok biztosította a magyarok számára a kivándorlás lehetőségét. 1956. december 1-jén a *Salzburger Nachrichten* jelentette, hogy Arnlioth G. Heltberg konzul tájékoztatása szerint már 1200 vízumot

[30] Some facts about Australia / prepared and issued by World's YMCA/YWCA. World's Young Men's Christian Association/Young Women's Christian Association. Salzburg 1957. 10–11.
[31] Australien sucht Ungarn. Salzburger Nachrichten 1956. november 19. 7.
[32] Pfadfinder arbeiten für Flüchtlinge. Salzburger Nachrichten 1956. november 21. 7.

adtak ki magyaroknak, és további 400 vízum lesz készen a következő napokban.[33] A lap 1956. december 7-i száma pedig már arról adott hírt, hogy a következő kedden – tehát december 11-én – 750 magyar hagyja el Salzburgot Ausztrália irányába. Továbbá beszámoltak arról, hogy Salzburg tartományban hazatérésre az ideig körülbelül 50 magyar jelentkezett, tehát a menekültek mindössze 1%-a. Sok magyar azonban csak akkor akart hazatérni, ha az országban döntő változás következik be, addig azonban a tartományban kívántak maradni.[34]

Két hónappal később, 1957. február 2-án ismét magyarok kivándorlásáról tájékoztatott a *Salzburger Nachrichten*. Aznap ugyanis ismét egy nagy transzport hagyta el a várost. Körülbelül 2000 magyart vittek különvonattal Észak-Németországba, hogy a brémai kikötőből továbbszállítsák őket az Egyesült Államokba. A lap a hírhez hozzáfűzte, hogy az amerikai kivándorlási program csak azon magyar menekültek számára lehetséges, akiknek már hozzátartozóik élnek az Államokban.[35]

[33] 1600 Ungarn nach USA. Salzburger Nachrichten 1956. december 1. 25.
[34] US-Luftbrücke für 1000 Ungarn pro Tag. Salzburger Nachrichten 1956. december 7. 5.
[35] Wieder Ungarn-Transporte. SN 1957. február 2. 5.

Az Alpenstraßén lévő tábor 40. barakkjának melléképülete, 1957 körül (Forrás: Archiv der Stadt Salzburg)

A Salzburgban menedéket talált magyarok társadalmi aktivitásáról számol be a *Salzburger Nachrichten* 1957. február 6-i száma, ugyanis két nappal korábban a Kádár-kormány repatriáló bizottsága látogatta meg a bécsi Hörndlwald menekülttábor lakóit. A bizottság teljes kudarcot vallott, hiszen egyetlen menekült sem volt hajlandó beszélni a küldöttekkel.

A bizottság salzburgi látogatása belátható időn belül szintén várható volt. Ezt megelőzve a salzburgi menekültek Simon Vilmos vezetésével nyílt levelet intéztek az Osztrák Szövetségi Kormányhoz. A magyarok tiltakoztak az ellen, hogy hazájuk kommunista kormányának küldöttei táborukat meglátogassák: „Nem akarjuk többet látni az apáink, anyáink gyilkosait, nem akarjuk többet látni gyermekeink hóhérjait és a börtönőröket. És nem engedjük, hogy a mi dolgainkba beleavatkozzanak vagy hogy azt csak meg is próbálják." Arra kérték az osztrák kormányt, hogy a

bizottságnak ne engedélyezzék a salzburgi táborok felkeresését. A nyílt levelet mintegy 41 lapon 2500 magyar menekült írta alá.[36]

Lakás az Alpenstraßén lévő tábor 40. barakkjának melléképületében, 1957 körül (Forrás: Archiv der Stadt Salzburg)

Az Egyesült Államokba való bevándorlást hamarosan leállították,[37] a bevándorlási stoppot 1957. április 13-án a bécsi amerikai követség is kihirdette. A hír

[36] „Hinaus mit den Henkern unserer Kinder!" Resolution von 2500 ungarischen Freiheitskämpfern an die Regierung gegen Kadar-Kommission. Salzburger Nachrichten 1957. február 6. 5.

sokkolta a salzburgi magyar menekülteket: a *Camp Roeder*ben 1957. május 6-tól négy napon át éhségsztrájkot folytattak. Oskar Helmer osztrák belügyminiszter táviratban próbált közbenjárni a magyarok érdekében, mind a bécsi amerikai nagykövetnél, mind az Egyesült Nemzetek Szervezete Menekültügyi Főbiztosánál, azonban nem járt sikerrel. Helmer hangsúlyozta: „A siezenheimi éhségsztrájk egy világosan figyelmeztető jel. Ha a szabad világ az utolsó órában a saját felelősségére nem emlékezik, akkor fennáll annak a veszélye, hogy nem méltatják az összes áldozatot […] A siezenheimi demonstráció feltartóztatásának vagy egyáltalán az elterjedésének a következménye egy mérhetetlen üldözés lesz a Vasfüggönytől keletre. Az Egyesült Államok rendelkezik azokkal a potenciális hatalmi eszközökkel, amelyekkel a fennmaradó új magyar menekültek problémáját egyszer és mindenkorra megoldhatja."[38] Az Egyesült Államok azonban nem változtatta meg álláspontját.[39]

A magyar menekültek tájékoztatásában fontos szerepet töltött be a bécsi központú Magyar Menekültügyi Szolgálatnak (*Ungarischer Flüchtlingshielfsdienst*) a hellbrunni táborban működő salzburgi irodája.[40] A következő területeken nyújtottak segítséget: jogi tanácsadás, hatóságoknál való eljárás, útbaigazítás, elhelyezés, munkaközvetítés, kisebb segélyek nyújtása, iratok hiteles fordítása, segédkezés a kivándorolni óhajtók ügyeinek elintézésénél, tanárok elhelyezkedése, illetve diákok továbbtanulása.[41]

---

[37] A mindezidáig kivándorlók létszámáról nem találtunk adatot.
[38] *Bayer Anton*: Die ungarischen Flüchtlingslager in Österreich. Integration. Bulletin International. Association for the Study of the World Refugee Problem. 4. Jrg. Nummer 2/1957. Vaduz. 109.
[39] *Soós K.*: Ausztria i. m. 1048. és *Bayer*: Die ungarischen i. m. 109.
[40] Címe: Hellbrunn-i tábor, 31-es barakk. Vö. *Soós K.*: 1956 i. m. 122.
A Segélyszolgálatot a korábban Salzburgban működő Magyar Iroda (vö. *Erdős K.*: „Ma érkeztem…"… i. m. 32.) vezetője, dr. Taubinger László hozta létre Bécsben, 1956 novemberében. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.2.3 Mt 671/7 „Sampson Frank" 25.
[41] *Soós K.*: 1956 i. m. 86., 121.

A Magyar Menekültügyi Szolgálat salzburgi irodája 1958-ban (Forrás: 1956-os Intézet)

Az egyik salzburgi menekülttáborban uralkodó állapotokról tudósított röviden a *Bécsi Magyar Híradó* 1957. március 6-i száma, „Tömeges ételmérgezés a glasenbachi táborban" címmel. „Február 28-án hét kocsival kellett kiszállniok a mentőknek a Salzburg melletti glasenbachi lágerba, s a táborból harminc személyt kellett kórházba szállítaniok. A menekültek ebéd után sorozatosan gyomorfájásról panaszkodtak, majd hányni kezdtek. Amikor már 50 személy jelentkezett a tábororvosnál, a mentőket hívták segítségül, akik a súlyosabb eseteket a salzburgi kórházba szállították. Életveszélyes mérgezés nem fordult elő. A csendőrség azonnal zárolta az élelmiszerraktárban lévő készleteket, s azokat a salzburgi kórházban vegyivizsgálat alá vették. A táborlakók már régebben panaszkodnak az ellátásra. A Vöröskereszt megbízottai vizsgálatot indítottak a konyhaszemélyzet ellen. Ennek befejeztéig a táborban a főzést beszüntették és a menekülteket megfelelő

pénzösszeggel látják el, hogy élelmezésükről maguk gondoskodhassanak."[42] Hogy az eset mennyire volt egyedi, vagy rendszeresen előforduló – megfelelő források hiányában – nem tudjuk megállapítani. Mindenesetre hírértékkel bírt, ezért tudósíthatott róla a bécsi magyarok lapja.

A salzburgi magyar menekültek hétköznapjai

A Salzburgban 1956-ban menedéket talált magyarokról a Salzburgi Érsekség[43] statisztikai adatai tájékoztatnak, miszerint ekkor összesen 5084 magyar tartózkodott az érsekség területén. Számuk 1957 után – a kivándorlások miatt – folyamatosan csökkent. A Salzburgi Érsekség területén 1958-ban 1237 új menekült tartózkodott, ebből 835 a *Camp Roeder*-ben, 19 Salzburgban, a rositteni táborban.[44]

[42] Tömeges ételmérgezés a glasenbachi táborban. Bécsi Magyar Híradó, 1957. március 6. 5.

[43] A Salzburgi Érsekség területe magában foglalja Salzburg várost és az egész tartomány, továbbá Tirol tartomány északkeleti részét.

[44] AES EB Rohracher, 19/15. Bischofskonferenz 1958/1. Bericht über die Seelsorgliche Betreuung der Ungarnflüchtlinge in Österreich.

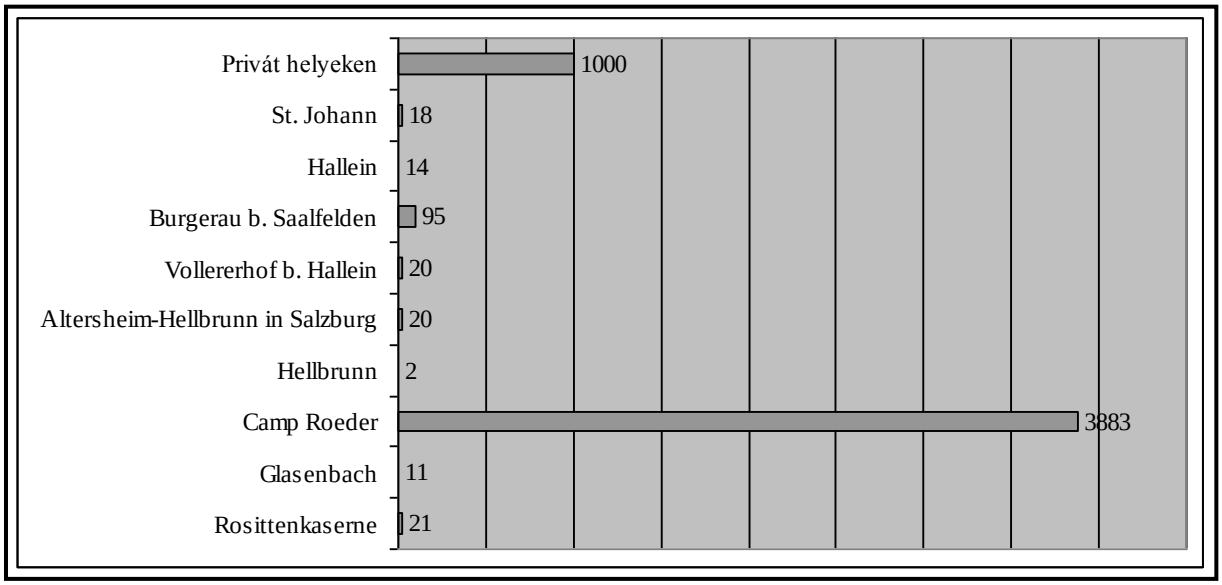

Magyar menekültek (fő) a Salzburgi Érsekség területén (1956) (Forrás: Archiv der Erzdiözese Salzburg (a továbbiakban: AES) EB Rohracher, 19/15: Österreich, Ungarn, Wien (1956))

1956-ban – a fenti diagram alapján – a siezenheimi *Camp Roeder*-ben lakott a legtöbb menekült: 3883 fő, vagyis az összlétszám 76,3%-a. A többi helyen igen csekély volt a magyarok száma. Az 5084 fős létszám 1957-ben lényegesen csökkent a kivándorlások miatt: a Salzburgi Érsekség területén ekkor 1747 új menekültet helyeztek el, közülük 1559-et a *Camp Roeder*-ben.

Magyar menekültek a salzburgi pályaudvaron 1957-ben (Forrás: 1956-os Intézet)

A menekültek lelkigondozását mind római katolikus, mind református részről végezték. Az előbbiekről az alábbi beosztás szerint gondoskodtak: Mihályfi János[45] Hellbrunnban, Glasenbachban és a rositteni táborban; P. Kocsis OSB St. Johannban, Kocsis József[46] és Henye Géza[47] *Camp Roeder*-ben. Halleinben, Burgerau b.

[45] Mihályfi Jánost (Baja, 1905 – Salzburg, 1986) a kalocsai főegyházmegyében szentelték pappá 1928-ban. 1936-tól egy éven át Berlinben folytatott tanulmányokat. Többször indult ellene fegyelmi eljárás a harmincas-negyvenes években. 1945-ben kiutasították Bácskából, innen egy átmeneti foktői periódus után Ausztriába került. Kiemelkedő szerepet töltött be a magyar menekültek életében, 1948-tól 1986-os haláláig a salzburgi magyar közösség lelkésze volt. *Erdős K.*: „Ma érkeztem…"… i. m. 26.

[46] Kocsis Józsefet 1957. február 12-én rendelte Salzburgba László István apostoli vizitátor, hogy bekapcsolódjon a siezenheimi táborban folyó munkába. Kocsist nevezték ki a lelkigondozói szolgálat vezetőjévé, mivel idősebb volt a már ott dolgozó Henye Gézánál. AES EB Rohracher, 19/16. 296/57., Vis. 76/5.

[47] Henye Géza (szül. Kapuvár, 1926. március 19.) többek között Mosonmagyaróvárott és Környén szolgált káplánként (1951–1956). „A forradalomban mind szavakban, mind tettekben igencsak felhívta magára a figyelmet" – áll a megjegyzés rovatban Henye salzburgi személyi adatlapján. Az 1956-os szabadságharc után Ausztriába távozott, majd László István utasítására 1956 decemberétől megkezdte

Saalfeldenben, Vollererhof b. Halleinben a menekültek közötti szolgálatot a helyi plébániák végezték.[48] 1957-ben ahol a római katolikusok lelkigondozása továbbra is Kocsis József és Henye Géza feladata volt a *Camp Roeder*-ben. A Salzburgban privát helyeken lakó régi és új menekültek között Mihályfi János szolgált.[49]

A magyar reformátusok közötti lelki munkát Véghy Károly református lelkész végezte, aki a salzburgi tartományon kívül járt Felső-Ausztria, Tirol és Voralberg magyar menekültjei között is.[50] Véghy Károly visszaemlékezése szerint a magyarok rendkívül rossz körülmények között éltek. A barakkokban nagyon kevés helyet biztosítottak egy-egy embernek, és szorosan egymás mellett kellett feküdniük az ott lévő tábori ágyakban. A menekülteknek igen kevés holmijuk volt, így azok nem foglalták a helyet. A szálláshelyek jellemzésekor Véghy továbbá arról beszélt, hogy a szomszédos barakkokban a vékony falak miatt szinte mindent szóról-szóra lehetett érteni. A linzi barakkoknál pedig külön kiemelte, hogy azok igen labilisak voltak, és ha jött egy nagyobb szél, akkor az összeset megmozgatta.

A salzburgi lágermunka során a lelkészek istentiszteleteket, bibliaórákat tartottak a menekülteknek. A táborokban ökumenikus összejöveteleket is rendeztek: Véghy közös bibliaórát tartott Mihályfi Jánossal. A bibliaórákat különböző programok kísérték, így például régi magyar népdalokat és más zenéket is hallgattak. A lágermunka legszomorúbb pillanatainak – Véghy Károly számára – a

a magyar menekültek közötti munkát a siezenheimi táborban. AES EB Rohracher, 19/16. 2840/56., 1177/58.

[48] AES EB Rohracher, 19/15.

[49] AES EB Rohracher, 19/15. Bischofskonferenz 1957/II. zu Punkt 18er Tagesordnung (Ungarnflüchtlinge).

[50] Véghy Károly (Szentgyörgyvölgy, 1927–) győri református segédlelkészként szolgált, amikor 1957. február 22-én elhagyta Magyarországot. Salzburgban telepedett le, ahol magyar református lelkészként először a menekülttáborokban kezdte meg munkáját. 1970–1988 között Vorarlbergben szolgált, majd visszatért Salzburgba. ÁBTL 3.2.4. K-2269 „Anderson Lancelot" 13.; Interjú Véghy Károly református lelkésszel. Salzburg, 2009. január 16. Készítette: Erdős Kristóf. (a továbbiakban: Véghy–interjú).

főként tengerentúlra kivándorló magyarok csoportjainak elbúcsúztatása, zászlószentelése számított.[51]

A Salzburgi Érseki Levéltárban egy igen részletes kimutatás olvasható a magyar menekültek házasságkötéseiről. 1956. november 30. és 1958. október 1. között Salzburgban összesen 79 magyar pár kötött házasságot a római katolikus egyház szertartása szerint. A szertartást végző papok Henye Géza, Kocsis József, P. Juhász Augusztin OFM[52] és Mihályfi János voltak.[53]

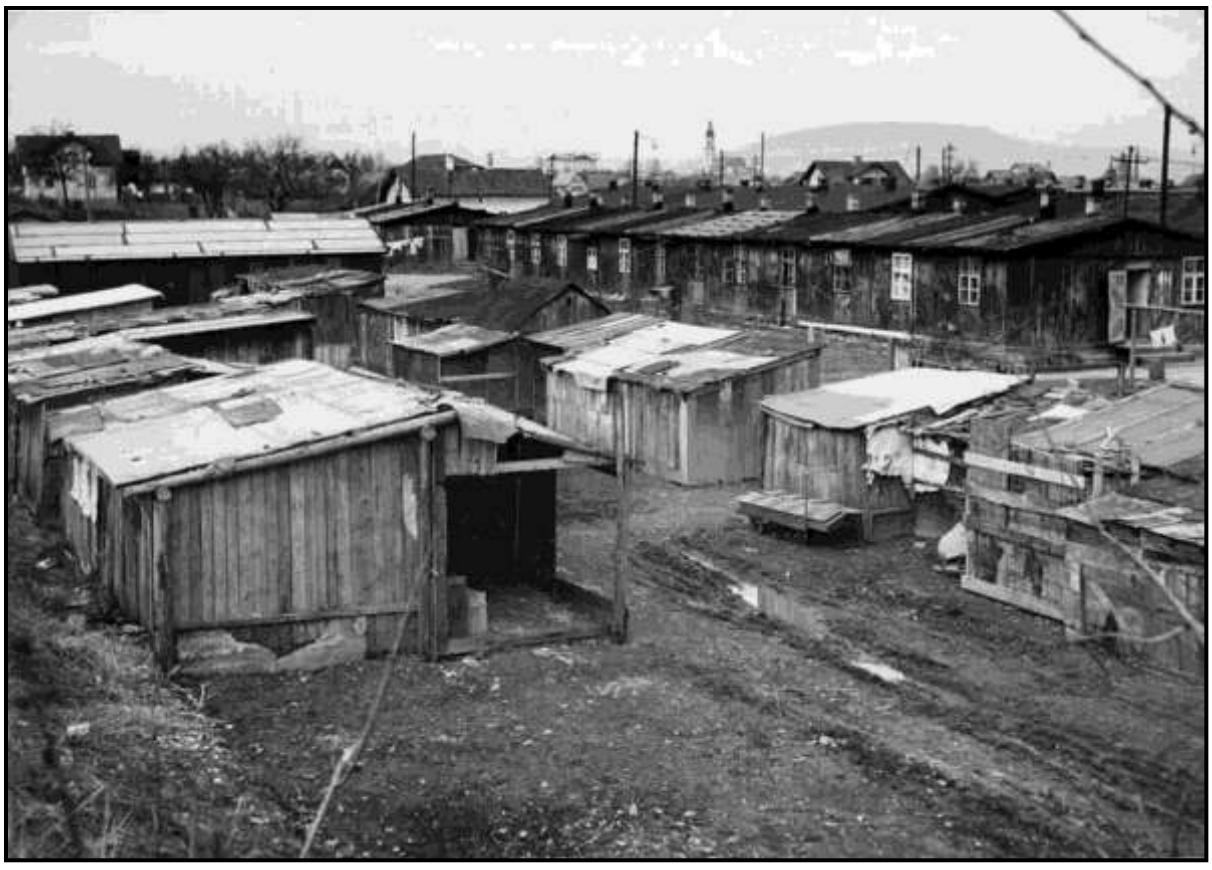

Sérült lakóbarakkok az Erzherzog-Eugen-Straßén Salzburg-Itzlingben, 1957 körül (Forrás: Archiv der Stadt Salzburg)

[51] Véghy–interjú.

[52] P. Juhász Augusztin 1957 januárjában a rendi vezetés engedélyével kivándorolt Kanadába, hogy egy vancouveri főiskolán a magyar diákok közötti szolgálatot ellássa. AES EB Rohracher, 19/16. Z: Vis. 107/3.

[53] AES EB Rohracher, 19/16.

A salzburgi lágerek egyikéről rendelkezésre áll egy igen részletes leírás. Egy Ausztriából hazatért menekült a Baranya Megyei Rendőr-főkapitányságon 1959. december 4-én történt kihallgatásán beszélt egy olyan táborról, amely „Salzburg külterületétől kb. 1 km-re volt az autóút mellett egy katonai laktanyában".[54] Ezen lokalizáció alapján igen nagy valószínűséggel állítható, hogy a *Camp Roeder*-ről van szó.[55]

A lágerről az egykori menekült elmondta, hogy kilenc darab egyemeletes és öt földszintes épületből állt.[56] A földszinten különböző irodák, konyhák, ebédlők voltak, továbbá mozihelyiség és könyvtár. A táborban a menekült információi szerint 8 000–10 000 személy tartózkodott.[57] A terület biztonságáért osztrák csendőrök feleltek, őrszobájuk a parancsnoki épületben volt, a bejáratnál azonban nem csendőrök álltak őrt, hanem két-három osztrák portás dolgozott. A tábort napközben szabadon el lehetett hagyni, azonban időközönként fel kellett mutatni az ott kapott igazolványt. Ez egy kartonlapot jelentett, amelyen a név, a születési év, valamint a lakóblokk száma volt feltüntetve. A tábornak megszabott napirendje nem volt. Reggel a blokkparancsnokok ellenőrizték a szobákat, főleg azok tisztasága miatt, ezután azonban mindenki szabadon végezhette saját tevékenységét. Ebédet 12 és 13 óra között osztottak. Eleinte a reggelit, ebédet és vacsorát felvitték a szobákba, ahol azokat a szobaparancsnokok osztották szét. Néhány hónap múlva azonban ezt a rendszert megszüntették, és mindenkinek személyesen kellett az ebédlőbe menni, hogy ott fogyassza el az adagját.[58]

---

[54] ÁBTL 3.1.5. O-17011 Ausztriából amnesztiával hazatértek 93.

[55] Egy 1958. május 21-én kelt budapesti jelentésben többek között a következőket olvashatjuk a siezenheimi táborról: „A Camp Roeder-i láger Salzburg mellett van közvetlenül. A láger átalakítása előtt katonai laktanya volt…" ÁBTL 4.1. A-1146 Nyugati országok gyűjtőlágerei, vezetői, személyzetük 11–12.

[56] A kihallgatott menekült a lágerban 1958. április 10-ig tartózkodott a férjével együtt. Ezután a tábor megszűnése miatt áthelyezték őket egy linzi táborba. ÁBTL 3.1.5. O-17011, 93.

[57] A már részleteiben idézett 1958-as jelentés szerint: „A láger befogadó képessége 6 000–7.000 fő." ÁBTL 4.1. A-1146, 12.

[58] ÁBTL 3.1.5. O-17011, 93–94.

A táborban lévő magyar menekültek közül többen jártak be a városba és a környékre dolgozni. A kihallgatott menekült a tábor területén vállalt takarítási munkákat, férje pedig egy Salzburgban működő játékárugyárban dolgozott, ahol aztán 1957 szeptemberében felmondott. Ennek okát az asszony abban jelölte meg, hogy a Kanadába történt kivándorlási jelentkezésüket pozitívan bírálták el. Azonban a konzulnál történt kihallgatás során ezt a döntést felülbírálták, mivel kiderült, hogy férje párttag volt. Ezután a férfi is beállt takarítani, valamint nyitottak szobájukban egy tábori kantint, amelyet salzburgi tartózkodásuk végéig üzemeltettek. A menekült kihallgatása során megjegyezte, hogy ez a táborban megengedett dolog volt: minden blokkban működött egy-két kantin.[59]

A Salzburgból való kivándorláshoz két kihallgatáson is részt kellett venni. A kihallgatott menekült információi szerint először be kellett menni a városba, ahol az amerikaiak az ún. USEP–kihallgatást[60] végezték. Ezután pedig a táborban egy konzuli kihallgatáson is meg kellett felelni. A kanadai, ausztráliai, svéd, illetve egyesült államokbeli konzulokat ki-ki annak függvényében kereste fel, hogy melyik államba jelentkezett kivándorlásra. Az ausztrál kihallgatáson a menekült férjétől megkérdezték: volt-e katona, és ha igen, meddig; mikor lett párttag; részt vett-e a forradalomban, miért akar Ausztráliába kivándorolni. Az asszonytól csak azt kérdezték, hogy mikor házasodtak össze.[61]

[59] ÁBTL 3.1.5. O-17011, 94–95.
[60] USEP – United States Escape Program (az amerikai kormány menekülteket segélyező szerve) Címük: Wien IX. Frankplatz 3. *Soós K.*: 1956 i. m. 124.
[61] ÁBTL 3.1.5. O-17011, 97–98.

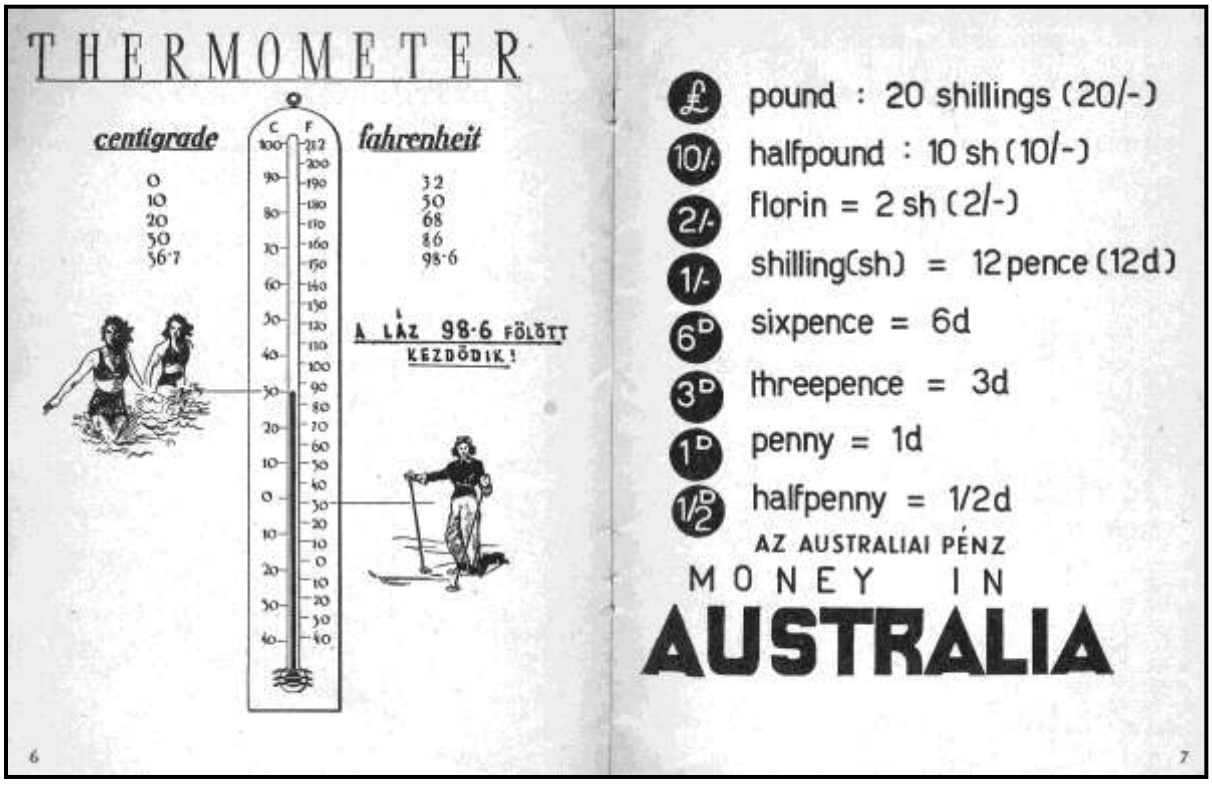

Magyarázó oldalpár a magyar kivándorlók számára készített kiadványból[62] *(Forrás: Országos Széchényi Könyvtár, OA 21.015)*

1958 és 1960 között nagyarányú kivándorlás történt, hiszen 1960-ban a Salzburgi Érsekség területén már csak körülbelül 500 magyarról tájékoztat az érseki adminisztráció kimutatása. Ebben találhatunk egy új információt is, miszerint egy Bad Gasteinben működő leányotthonban 15 magyar menekült élt, közöttük egy bizonyos Marosi atya szolgált.[63] Az állami közigazgatás valamennyivel több, mint 500 magyarról ad számot.

[62] Some facts i. m. 6-7.
[63] AES EB Rohracher, 19/15. Zu Punkt 25 der österr. Bischofskonferenz 1960/II. Ungarnflüchtlinge.

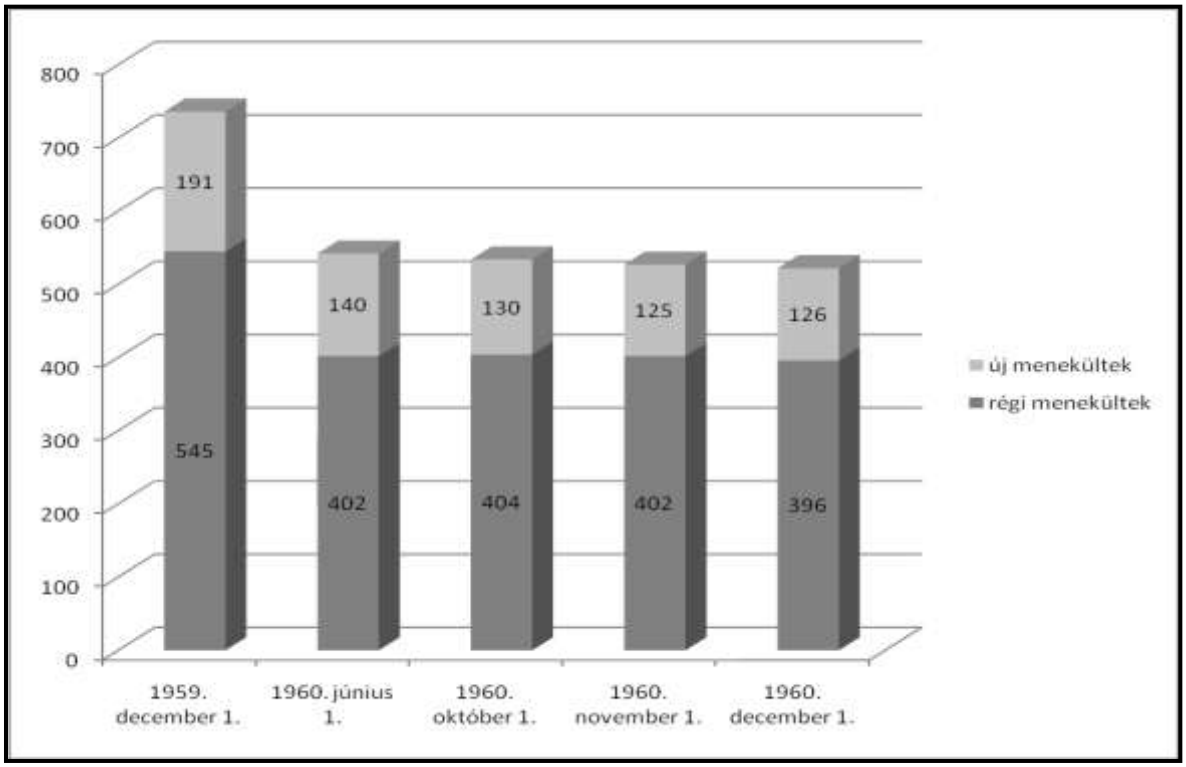

Magyar menekültek (fő) a salzburgi tartományban (1959–1960)

Forrás: Salzburger Landesarchiv (a továbbiakban: SLA) Landesamt für Umsiedlung, Statistik (Karton 169)

A statisztikák alapján tehát egyértelműen megállapítható, hogy 1960-ra a magyarok többsége kivándorolt Salzburgból, a több ezres létszám pár száz főre csökkent. Kutatásaim során összesen 4288 kivándorlási kartont számoltam össze a Salzburgi Tartományi Levéltárban. Ezeknek több mint 99%-a az Ausztráliába, a maradék pedig az Egyesült Államokba való kivándorlásról szól.[64] Ezek a kartonok minden bizonnyal hiányosak, hiszen az előző oldalakon ismertetett újságcikkek jóval nagyobb számú csoportokról tudósítottak, akik vízumot kaptak az Egyesült Államokba.

[64] SLA Landesamt für Umsiedlung, Ungarn nach Australien (Karton 27–29); Auswanderer-Kartei: Ungarn nach Australien (Karton 30–42).

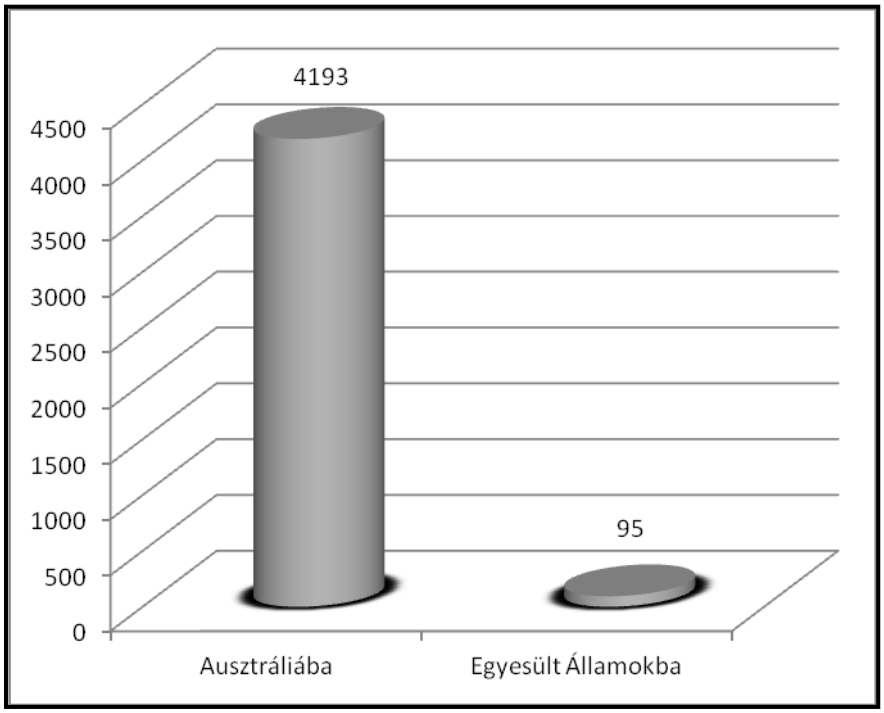

Magyarok kivándorlása (fő) Salzburgból 1956 után

Forrás: SLA Landesamt für Umsiedlung, Ungarn nach Australien (Karton 27–29); Auswanderer-Kartei: Ungarn nach Australien (Karton 30–42).

Magyar kulturális, vallási és egyesületi élet Salzburgban 1960 után

A salzburgi Magyar Kultúr Egylet 1977-es megalakulása előtti időszakból kutatásaim során csak elvétve találtam egy-egy adatot a salzburgi magyar kulturális életről 1956 után. Így a Bornemisza Péter Társaság 1966 folyamán többek között Salzburgban is rendezett egy Szabó Zoltán-irodalmi szalont.

A Bornemisza Péter Társaság 1960 márciusában alakult, titkára a kezdetektől fogva Szépfalusi István volt. A Társaság a magyar művelődés szolgálatára és az igényes közönség szellemi tájékoztatására vállalkozott. Szépfalusinak köszönhetően

a Társaság magas színvonalú előadásai rendszeressé váltak, intézményesültek, megbecsülésre és tekintélyre tettek szert. [65]

A hetvenes években Czjzekné Toldalagi Éva a salzburgi *Otto-Müller-Verlag*-nál Pilinszky- és Szilágyi Domokos-kötetet[66] jelentetett meg, de antológiák és rádióadások kedvelt műfordítója is volt. A *Neue Siebenbürgisch-Ungarische Lyrik*[67] című német nyelvű antológia Szépfalusi István[68] szerkesztésében, Sütő András előszavával 1974-ben jelent meg a salzburgi ugyancsak az *Otto-Müller-Verlag* kiadásában.[69]

A hetvenes évek elején a salzburgi magyarok számára új lehetőséget kínált Farkas András halleini szemorvos tevékenysége. Farkas rendelőjét ekkor már magyar betegek is felkeresték, ezért arra gondolt, hogy jó lenne a Salzburg és környékén élő magyaroknak irodalmi összejöveteleket rendezni. Az irodalmi estek során Farkas a magyar irodalom kiemelkedő alakjai, így többek között Petőfi Sándor, Arany János, Ady Endre, József Attila verseit olvasta fel. A szemorvosi rendelőben

---

[65] *Borbándi Gy.*: A magyar emigráció i. m. II. 113.

[66] *János Pilinszky*: Großstadt-Ikonen. Ausgewählte Dichtungen und Essays (Übertr. v.:. Eva Czjzek). Salzburg 1971.; *Domonkos Szilágyi*: Enzyklopädie des Fiebers. (Übers. von Eva u. Roman Czjzek) Salzburg 1977.

[67] Neue siebenbürgisch-ungarische Lyrik. Ausgew. v. István Szépfalusi. Salzburg 1974.

[68] Szépfalusi István (Budapest, 1932 – Bécs, 2000) evangélikus lelkész, egyetemi tanár, az Ausztriai Evangélikus Egyház Magyar Lelkigondozó Szolgálatának vezetője, szerkesztő, a Bornemisza Péter Társaság alapító titkára. 1950 és 1955 között teológiai tanulmányokat folytatott Sopronban és Budapesten. Osztrák állampolgár lévén 1955-ben édesanyja szülővárosába, Bécsbe költözött. 1956-tól az osztrák evangélikus egyház magyar lelkésze. 1962–1968-ban a Grazi Egyetem történelem és tolmács szakán tanult. 1975-től a Bécsi Egyetem tolmács- és fordítóintézete magyar tagozatának lektora. Feleségével, Wanner Mártával a magyar irodalom ausztriai megismertetésén fáradozott. Az Európai Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferencia és az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem vezetőinek egyike volt. 1960-ban egyik alapítója a bécsi Bornemisza Péter Társaságnak, amelynek a kezdetektől titkára volt. Szociográfiai kutatómunkát végzett Ausztriában. Írásai a többi között az Új Látóhatárban, az Irodalmi Újságban, a Katolikus Szemlében, az Útitársban, a bécsi Magyar Híradóban, a Bécsi Naplóban jelentek meg. *Borbándi Gyula*: Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia. Bp. 1992. 345–346. és *Kászoni Z.*: A kölcsönös i. m.

[69] *Kászoni Z.*: A kölcsönös i. m.

havonta megrendezett összejövetelekre egyre több érdeklődő érkezett, a látogatók száma 15 és 25 fő között váltakozott.[70]

Viszonylag későn, a hetvenes évek közepén merült fel egy salzburgi magyar egyesület alapításának gondolata. Az egyesület vezetését Theodor Albert[71] vállalta magára, aki feladatának tartotta a magyar kultúra terjesztését. A kultúrkört a salzburgi *Mozarteum* körül képzelte el kialakítani. Theodor Albert – saját bevallása szerint – a Salzburgban élő magyarok körében közmegbecsülésnek örvendett. A salzburgi magyar csoport megalakításához tehát elvben minden feltétel adott volt: a vezető személye és a helyszínek is. Az összejöveteleket Albert lakásán, valamint egy bizonyos Mayerhofer nevű úr[72] vendéglőjében tervezték lebonyolítani. A nagyobb rendezvényeket pedig az *Österreichischer Hof*[73] nevű szálló nagytermében tartották volna. Theodor Albert a rendszeres összejöveteleket a szombati napra tervezte.[74] Sem írásbeli, sem szóbeli forrást nem sikerült arra vonatkozólag találnunk, hogy ezek az elképzelések megvalósultak-e.

A bécsi magyar nagykövetség eleinte fenntartásokkal fogadta Theodor Albert személyét. Egyrészt féltek attól, hogy Albert valamely „*osztrák vagy nyugat-német szerv »biztatása« alapján*" akart magyar csoportot alakítani Salzburgban.[75] Másrészt abbéli aggályaiknak is hangot adtak, hogy a Salzburgban élő jobboldali menekültek az egyesület tagjaivá válnak, majd új csoportot alakítva befolyásolják például a

[70] Dr. Farkas András írásbeli közlése. Oberalm, 2010. május 31.

[71] Theodor Albert tolmács. Ausztriában született egy Magyarországra akkreditált osztrák diplomata fiaként. Iskoláit Magyarországon végezte. Mind Magyarországon, mind Ausztriában rendkívül kiterjedt és magas szintű kapcsolatokkal rendelkezett. Foglalkozott a magyar nyelv tanításával is, tanítványai részére pedig lakásán több vitaestet rendezett, különböző témákról. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) XIX-J-1-j Ausztria TÜK iratok 1975., 36. d. 10-1-005887 Theodor Albert, mint egy esetleges salzburgi csoport vezetője. 165/1975.

[72] Mayerhoferről annyit tudni, hogy felesége magyar volt. MOL XIX-J-1-j, 36. d. 10-1-005887, 165/1975.

[73] A szálloda akkori tulajdonosa egy magyar gróf, Theodor Albert jó barátja volt. MOL XIX-J-1-j, 36. d. 10-1-005887, 165/1975.

[74] MOL XIX-J-1-j, 36. d. 10-1-005887, 165/1975.

[75] Uo.

linzieket is.[76] Egy 1976. október 29-én, a bécsi nagykövetségen kelt szigorúan titkos iratban már az alábbiakat olvassuk: „egy salzburgi magyar csoport (vagy) egyesület megalakítását már nem lehetett tovább megakadályozni, még akkor sem, ha a leendő egyesülés vezetője (de legalábbis szellemi vezetője) Theodor Albert lesz."[77]

1976. október 15-én egy salzburgi magyar bál előtt került sor az említett Mayerhoferrel való tárgyalásra. Ezen a Magyarok Világszövetsége részéről Szabó Zoltán és Kádár Józsefné, a bécsi nagykövetség részéről pedig Hegyi Tamás nagykövetségi titkár vett részt. Mayerhofer elfogadta a felkínált álláspontot, amely szerint a salzburgi csoport önállóan és függetlenül, alakul majd meg, de munkája során együttműködik a linzi csoporttal, illetve a többi magyar egyesülettel.[78]

Albertet Hegyi Tamás titkár fogadta 1976. október 25-én a nagykövetségen. Ekkor Albert elmondta, hogy különbség van az ő körülötte és a Mayerhofer körül csoportosuló társaság között. Az Albert-féle csoporthoz főként magas beosztású értelmiségiek tartoztak, akiknek kulturális igénye magasabb szintű volt, mint a Mayerhoferhez tartozó személyeké. Albert közölte, hogy az ő társaságának Mayerhofer vendéglője sem felelne meg törzshelyül, mivel ők nem annyira bálok és cigányzenés estek megrendezésére, mint inkább koncertekre, költői estekre, továbbá ismeretterjesztő előadásokra tartanak igényt. Itt a zenei programok nyelve főként a német, esetleg mindkét nyelv lett volna. E programokhoz csatlakozott volna a Salzburgban működő Osztrák–Lengyel Baráti Társaság helyi csoportja is.[79]

Ezen előzmények után 1977. április 23-án alakult meg a Magyar Kultúr Egylet (*Ungarischer Kulturverein*, Salzburg) Salzburgban, amelynek célja a magyar kultúra

[76] MOL XIX-J-1-j, 36. d. 10-1-005887, 005887/1975.; A linziek egyesülete a Felső-Ausztriai Magyarok Kultúregyesülete (*Kulturverein der ungarischen Sprachgruppe in Oberösterreich*) 1966-ban alakult. *Szépfalusi I.*: Lássátok i. m. 267.

[77] MOL XIX-J-1-j Ausztria TÜK iratok 1976., 28. d. 10-1 005385 Theodor Albert, mint egy esetleges salzburgi magyar csoport vezetője.

[78] Uo.

[79] Uo.

ápolása volt. Első rendezvényeik egyikét 1977. október 13-án, a *Hotel Pitter*-ben[80] rendezték meg, ahova borkóstolóra hívták meg a salzburgi magyarokat. Az est során a budapesti Rajkó-zenekar is fellépett.[81]

Biza László a salzburgi magyar közösség élete végig tevékeny tagja szerint a Theodor Albert-féle egyesület nem volt túl aktív.[82] Albertre Biza úgy emlékezett vissza, mint aki a hivatalos ügyekben, főként tolmácsként segítette a magyarokat. Továbbá hozzáfűzte, hogy ők mindig összejártak, voltak közös baráti társaságaik. „Együtt voltunk… én hol ide mentem, hol odamentem, hol valakinek segítettem átfordítani valamit. Volt, akinek szereztem állást." – emlékezett Biza.[83] Véghy Károly – beszélgetésünk során – a programok között egy teadélutánt is említett, amelyet általában szombaton tartottak 20 és 45 fő közötti résztvevővel.[84] A résztvevők számából kiindulva minden bizonnyal 1960 után kerülhetett sor ezekre a teadélutánokra, amikor a magyarság már megfogyatkozott Salzburgban.

A salzburgi magyar emigráció történetében fontos tényező, hogy az 1960-as, 1970-es években már két generáció élt együtt: az 1944–1945 során és az 1956-os forradalom és szabadságharc után kimenekültek. Biza visszaemlékezése szerint a két csoport tagjai nem barátkoztak egymással, mivel a régi- és az új menekültek más-más életszínvonalon éltek. A régi menekültek főként a felső társadalmi osztályokból származtak, szemben az „ötvenhatosokkal".[85] A két csoport között – Véghy megfogalmazása szerint – „egy láthatatlan, vastag fal volt". A régi menekültek nem

[80] 5020 Salzburg, Rainerstraße 6-8.
[81] *Szépfalusi István*: Lássátok, halljátok egymást! Mai magyarok Ausztriában. Bp. 1992. 343–344.
[82] Biza László nekrológja. http://www.salzburgi-magyar-koer.org/index.php?view=article&catid=30%3Aazegyesuelet&id=236%3Abucsuzunk&format=pdf&lang=de, 2012. május 6.
[83] Interjú Biza Lászlóval. Salzburg, 2009. január 13. Készítette: Erdős Kristóf. (a továbbiakban: Biza-interjú).
[84] Véghy-interjú.
[85] Biza-interjú.

bíztak meg az újakban, úgy gondolták, hogy őket a kommunista rendszer küldte megfigyelőnek – emlékezett vissza a református lelkész.[86]

A magyar katolikusok vallási életét Mihályfi János szervezte. Ő egészen 1986-os haláláig minden vasárnap tartott magyar misét körülbelül 30–40 embernek – emlékezett vissza Biza László, aki húsz éven át a közösség kántora volt.[87] A magyar reformátusok közötti szolgálatot továbbra is Véghy Károly végezte. Ő nem csak Salzburg magyar reformátusainak tartott istentiszteletet, hanem sokáig több száz kilométert levezetett vasárnaponként, ilyenkor öt istentiszteletet tartott Felső-Ausztriában: Linz és Steyr városában.[88] Az ausztriai Magyar Református Lelkigondozó Szolgálat 1968-as évi jelentését olvasva megtudhatjuk, hogy Salzburgban a református istentiszteleteken általában 40-en vettek részt. A Szolgálat az evangélium hirdetése mellett fő feladatának a gyülekezeti tagok körében végzett rendszeres családlátogatásokat tartotta, továbbá a betegek felkeresését.[89]

A hetvenes–nyolcvanas évek során változás következett be a salzburgi magyar vallási életben is. Véghy Károly református lelkész elköltözött Salzburgból, és 1970–1988 között Voralbergben szolgált. 1986. november 22-én pedig meghalt Mihályfi János Salzburg magyar katolikus lelkésze. Szépfalusi István havonta Bécsből utazott Salzburgba istentiszteleteket tartani, ahová magyar katolikusok is jártak. Az istentiszteleteknek a *Christuskirche*[90] adott helyet. 1987-ben új katolikus lelkészt

[86] Véghy-interjú.
[87] Biza-interjú.
[88] Véghy-interjú.
[89] Karoly Veghy – Mihaly Soos: Rechenschaftsbericht 1968 des Seelsorgedienstes der ungarischen Reformierten in Österreich. ÁBTL 3.2.4. K-2269. Az összefoglalót a holland református egyház különbizottsága részére készítette a két református lelkész szerző. ÁBTL 3.2.4. K-2269, 70. Az összefoglaló magyar fordítása megtalálható: MOL XIX-J-1-j, 19. d. 10-2-002642 Az ausztriai magyar református egyház beszámoló jelentés az 1968-as évről.
[90] 5020 Salzburg, Schwarzstraße 25.

kaptak a salzburgi magyarok: Bognár Vilmos atya tíz éven keresztül szolgált Salzburgban.[91]

A magyar állambiztonság működése Salzburgban a hatvanas évek végén

Véghy Károly visszaemlékezése szerint az emigráns magyarok közül sokan sejtették vagy esetleg tudták is, hogy vannak közöttük *„figyelők"*, akik rendszeresen jelentenek.[92] Levéltári kutatásaim során foglalkoztam a BM III/I. Csoportfőnökség Salzburgban végzett operatív, hírszerző munkájával is. A fennmaradt dokumentumokból kirajzolódott egy ügynökbeszervezési kísérlet története: a kiszemelt áldozat maga a salzburgi református lelkész, Véghy Károly volt.

A lelkészt az állambiztonság *„Anderson Lancelot"* fedőnévvel illette. Rajos Pál rendőr őrnagy egy Budapesten, 1970. december 19-én kelt javaslata foglalja össze a legjobban a történetet: „Anderson Lancelot osztrák állampolgárságú ref. lelkészt 1967. október óta tanulmányoztuk […] LANCELOT-tal a bécsi főrezidentúra útján személyes kapcsolatba léptünk és az ily módon megkezdett személyes tanulmányozásának adatai, csak részben erősítették meg elsődleges ismereteinket és hozzáfűzött reményeinket.

Megállapítottuk, hogy személyi tulajdonságainál fogva nem alkalmas arra, hogy jelöltként kezeljük. A kapcsolat során, amikor konkrétabb témák merültek fel, félelme fokozódott. Kapcsolatáról beszámolt egyházi felettesének, majd a kapcsolatot saját kezdeményezésére megszakította.

Egyházi elhelyezkedése perifériikus, azonban egyházi és egyházpolitikai jellegű hivatalos beszámolóinak megszerzésére más operatív úton lehetőségünk van.

---

[91] Véghy-interjú és telefoninterjú Schwarz Máriával. Budapest-Salzburg, 2010. április 27., 2010. május 3. Készítette: Erdős Kristóf. (a továbbiakban: Schwarz-interjú).

[92] Véghy-interjú.

A fentiek alapján jelenleg nem látszik szükségesnek LANCELOT-tal jelöltként foglalkozni, ezért javasoljuk anyagának irattárba való helyezését."[93]

Véghy Károly a beutazási engedély kérelmezése során került az állambiztonság hálójába. Osztrák állampolgárként ezt a kérelmet a Magyar Népköztársaság bécsi nagykövetségén kellett intéznie, ezért 1967. október 4-én délelőtt bement a követségre, és találkozott Posztós Vincével, aki rendőr alezredesként a BM III/I. Hírszerző Csoportfőnökség tisztje volt. Ekkor Posztós – aki „Kerekes" fedőnévvel szerepel az állambiztonság irataiban – megkezdte a „személyes tanulmányozást", amelyhez ürügyként a linzi magyar kultúrcsoportról való beszélgetést használta.

Egy 1968. június 29-én Bécsben kelt jelentés végére „Kerekes" a következő megjegyzést fűzte: „Az egyesület ügye jó lehetőség ANDERSON-nal való kapcsolat elmélyítésére és információ szerzésre. Mint gondolatot vetném fel, hogy egyik beutazásakor az egyesületről történő érdeklődés ürügyén, valaki részünkről a Világszövetség nevében, otthon is kapcsolatot létesíthetne vele."[94]

1968 nyarától tehát két célt tűzött ki az állambiztonság Véghy Károly ügyében: a vele való „személyes kapcsolat elmélyítését", valamint a magyarországi találkozó megszervezését. Véghyre többek között a következő ügynöki munkát akarták bízni: „Lancelot beszervezése esetén értékes segítséget nyújthat az NSZK ellen irányuló hírszerző munkánkban is. Rendszeresen átmehet az NSZK-ba, tárgyalhat különböző egyházi, emigráns szervezetekkel".[95]

Posztós Vince 1969. június 2-án délután 2 órakor kereste fel lakásán Véghy Károlyt, a látogatás fő célja egy magyarországi találkozó megbeszélése volt. Posztós helyszínként először Budapestet, majd végül Győrt ajánlotta. A találkozóra 1969. június 22-én vasárnap 12 órakor került volna sor, a győri Vörös Csillag Szálló

[93] ÁBTL 3.2.4. K-2269, 93.
[94] ÁBTL 3.2.4. K-2269, 28.
[95] ÁBTL 3.2.4. K-2269, 34.

presszóhelyiségében.[96] Véghy Károly visszaemlékezése szerint a magyarországi találkozón kívül valamiféle munka is szóba került a beszélgetés során. Véghy valami rosszat sejtett,[97] amit Posztós is észrevett: „Határozottan látszott, hogy nem szívesen fogadja az otthoni találkozót, amit kifejezésre is juttatott."[98] A magyarországi találkozó Véghy ellenállásának következtében meg is hiúsult. Ezután Véghy Gyenge Imre református püspökhöz, a felsőőri (oberwarti) gyülekezet lelkészéhez fordult. Gyenge bement a bécsi nagykövetségre, ahol megkérte az illetékeseket, hogy Véghyt ne zaklassák többet.[99] Az állambiztonsági iratokban egy 1969. július 24-i bécsi jelentésben ezt olvassuk: „A. Lancelot a salzburgi beszélgetés után felkereste Frazert,[100] és beszámolt neki a látogatásról. Elmondta, hogy felajánlottuk neki a győri találkozót, amelyre nem jött el és nem is fog eljönni."[101] Az ügynökbeszervezési kísérlet kudarcba fulladt.

Epilógus

A rendelkezésre álló források alapján törekedtem a salzburgi magyar emigráció 1956 utáni történetét minél részletesebben feltárni. A modernkori történelemmel foglalkozók legtöbbször forrásbőséggel küzdenek, szemben a korábbi korok kutatóival. Jelen esetben szintén számos forrásra bukkantunk azonban sok helyütt ezek csupán önálló mozaikok maradtak, számos részlet, összefüggés feltáratlan

[96] ÁBTL 3.2.4. K-2269, 80. Véghy Károly visszaemlékezése megerősíti a tervezett magyarországi találkozó helyszínével kapcsolatos információt. Véghy-interjú.
[97] Uo.
[98] ÁBTL 3.2.4. K-2269, 83.
[99] Véghy-interjú.
[100] Az ÁBTL-ben jelenleg őrzött iratok alapján Frazer azonosítása sikertelen volt.
[101] ÁBTL 3.2.4. K-2269, 89.

maradt. Így például nem sikerült feloldani az egyes statisztikák közötti ellentmondásokat.

A feltárt forrásokból kiderült, hogy a legtöbb magyar számára Salzburg egy átmeneti otthont jelentett, néhány évet töltöttek el a városban, majd továbbvándoroltak. A több ezres magyar létszám drasztikusan csökkent: 1960-ban már csak néhány száz magyar élt Salzburgban. Az évtizedek alatt állandóan fogyatkozó magyarság azonban fontosnak tartotta nemzeti identitásának, kultúrájának ápolását, amelyet az egyesületek, közösségek alapítása is jelez.

A magyarországi kommunista diktatúra próbálta belülről bomlasztani a salzburgi magyar emigrációt. Előfordulhat, hogy a további kutatások során újabb beszervezési kísérletek történetét sikerül majd feltárni. Ugyanis a magyar állambiztonságnak Ausztriával szembeni első és legfontosabb feladata az ügynökök beszervezése, illetve odatelepítése volt. Mások mellett Ausztriát, mint a magyar emigránsokat befogadó országot is állandó megfigyelés alatt tartották, de ahogy az előző példa is mutatja, megfigyelték az országban működő magyar emigráns szervezeteket és személyeket is.[102]

A diktatúra bukása után, 1993-ban a magyar emigránsok ismét egyesületet alapítottak, Bognár Vilmos atya és mások mellett Major Zsófia vezetésével.[103] A Salzburgi Magyar Kör alapszabálya szerint „a magyar kultúra ápolására és támogatására alakult. Ezen elsősorban a tudomány, az irodalom, a zene és a képzőművészet, valamint a magyar nyelv és népszokások ápolását kell érteni."[104] A Kör virágkorát Schwarz Mária elnöksége idején élte. Schwarz 1997-től aktív munkájával fellendítette a kör életét, kulturális rendezvényekre került sor,

[102] *Sz. Kovács Éva*: Néhány gondolat az egykori magyar állambiztonság működéséről. (Elvek, eszközök, akciók). Levéltári Szemle 61. (2011: 1. sz.) 9–10.
[103] Történetünk. http://www.salzburgi-magyar-koer.org/index.php?option=com_content&view=article&id=19&Itemid=62&lang=hu, 2012. május 6.
[104] A Kör alapszabálya: www.salzburgi-magyar-koer.org/index.php?option=com_content&view=article&id=74&Itemid=72&lang=de, 2012. május 6.

magyarországi rendezők, színművészek, történészek tartottak előadást, továbbá vendégük volt a salzburgi magyar konzul, Elisabeth Wassibauer is. Az évek során felléptek a salzburgi *Mozarteum* hallgatói, valamint a 2002-es karácsonyi ünnepségen a Kecskeméti Piarista Gimnázium énekkara is. További újdonságnak számított a salzburgi magyar könyvtár, amely néhány évig működött Wassibauer konzulasszony jóvoltából a konzulátus épületében.[105]

A kör új vezetője öt év után, 2002-ben Karsay Péter lett, Schwarz Máriát pedig tiszteletbeli elnökké választották. Legfontosabb feladatuknak a fiatalabb generációk megnyerését, és a szervezet ismeretségi fokának növelését tekintették. *Hungarica* címmel magyar rádióműsor is indult Salzburgban a *Radiofabrik* nevű civil adó hullámhosszán, amelynek célkitűzései között szerepelt, hogy felvállalja és teljesítse az identitásmegőrző és a magyar kultúrát ápoló szerepet. A műsor 2006-ban szűnt meg.[106]

A jelenlegi Salzburgi Magyar Kör a salzburgi magyar tradíció folytatójának tekinti magát. A rendezvényekre körülbelül 120 meghívót küldenek ki, de csupán 15–30 fő vesz részt rajtuk, a létszám az idő előrehaladtával mindig csökken, mivel sok idős tagja van a Körnek. A jelenlegi állandó programok között szerepel a havi rendszerességgel megtartott *törzsasztal* nevű összejövetel. A törzsasztal egy kötetlen, nem moderált találkozási lehetőség, ahol időtől, évszaktól függően 6–16 magyar jön össze. A Kör emellett továbbra is megemlékezéseket tart a nemzeti ünnepek – március 15., augusztus 20., október 23. – alkalmával.

A salzburgi magyar vallási élet programjai között jelenleg csupán a havi rendszerességgel megtartott római katolikus szentmisét találjuk meg, amelyet az Orsolyita Gimnázium kápolnájában tartanak. Mivel Salzburgban már nem működik

[105] Schwarz-interjú.
[106] Hungarica Salzburg: radiohungarica.com, 2010. július 16.

magyar katolikus pap, a szentmiséket 2007-től kezdve a bécsi magyar főlelkész, Simon Ferenc esperes celebrálja.[107]

[107] Karsay Péter szóbeli közlései (Salzburg, 2008. október).

Kristóf Erdős

'WE WERE TOGETHER…' HUNGARIANS IN SALZBURG, 1956–1990

This research paper delves into the history of the so-called 1956 'new' refugees (*Neuflüchtlinge*) of the Hungarian community of Salzburg until the regime change in 1990. The influx of refugees started on November 4th, 1956. On this day, approximately 6000 people arrived in Austria. They had mainly political reasons to emigrate: they feared retribution, repression and restoration of dictatorship. However, some people emigrated due to economical reasons. The first refugees – two officers and 48 border guards – arrived in Salzburg on November 8th, 1956. The majority of the incoming Hungarians were placed at a camp in Siezenheim, near Salzburg. We found more descriptions of this camp during our research done in Salzburg and Budapest. In the history of the Hungarian community of Salzburg, further emigration is an important element. The overwhelming majority of 4000–5000 Hungarian refugees considered Salzburg a 'transit home', because Austria could host such a large number of people just for a certain period of time. Emigration files say that most of them emigrated further to Australia. According to the statistics of state and church administration, we can say it for certain that by 1960 the number of Hungarian refugees had dropped to some 500. From the 1960s to the present day, Hungarians living in Salzburg have preserved their Hungarian identity in associations.

Recenziók, könyvismertetések

Tevesz László

A FOLYTONOSSÁG KESKENY ÖSVÉNYÉN – VAGY SZÉLES ORSZÁGÚTJÁN?

Kecskeméti Károly: Magyar liberalizmus, 1790–1848. Argumentum Kiadó, Budapest, 2008. (Eszmetörténeti Könyvtár 10.) 412 old.

Kecskeméti Károly monográfiájának értékelése azért nem könnyű feladat, mert eredetileg francia közönségnek íródott több mint húsz éve; amikor pedig magyarra fordított és átdolgozott változata 2008-ban megjelent, már honunkban is több éve megkerülhetetlen alkotásnak számított, mégpedig nem is akármilyen téma: a magyar „demokratikus politikai kultúra" hagyományainak felkutatása és újraszövése szempontjából.[1] Mivel e sorok írója az eszmetörténet-írást szakadatlan eszmecserének tartja az egykori gondolkodók, szónokok, politikusok és az előbb soroltak szövegeit elemző, illetve folyvást újraértelmező s még egymással is vitázó tudós utódok között, talán nem méltánytalan eljárás, ha Kecskeméti írásművét a 19. századi forrásokat és ezek 20–21. századi interpretációit egyaránt magába foglaló magyar politikai kultúra kontextusában vizsgáljuk.

Elsőként tehát azt nézzük meg, hogy Kecskeméti megállapításai és tételei milyen magyar történetírói diskurzusba szövődnek bele, értekezése hol helyezhető el a honi

[1] A demokratikus politikai kultúra fogalmát Miskolczy Ambrus írásaiból vettük, s vele nagyjából azonos értelemben használjuk: *Miskolczy Ambrus:* A modern magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességeiről". Bp. 2006.

historiográfiai hagyományban. Következő lépésként megpróbáljuk a szóban forgó monográfia főbb állításait számba venni, különös tekintettel a Kecskeméti által hozott új szempontokra és kutatási eredményekre. Végül pedig néhány kritikai megjegyzés kíséretében kitérünk arra, hogy milyen pontokon lehetne az értekezés tételeit árnyalni, kiegészíteni, kiigazítani, illetve továbbgondolni.

Historiográfiai kontextus

Kecskeméti Károly már a cím megválasztásával is jelzi, hogy a magyar liberalizmus történetéről újszerűen igyekszik szólni, hiszen ki tagadhatná, hogy 1790-től vizsgálni e témakört sokáig nem volt jellemző a honi történetírásban. Noha az olyan európai látókörű, kivételes műveltségű tudósok, mint Szekfű Gyula vagy Kosáry Domokos, rendszeresen értekeztek a magyar liberalizmusról a szokásosnál tágabb, az 1830-as évek előtti fejleményekre is kiterjedő eszmei és időbeli dimenzióban mozogva, kutatásaikkal éppen azt akarták alátámasztani, hogy az 1790-es évek nagy eszmei-politikai nekilendülése és a reformkor között nem volt közvetlen szellemi kapcsolat. Szekfű és Kosáry egyaránt szakavatott értelmezője a magyar felvilágosodás jelenségének; mindketten jól ismerik, s eredeti módon rendszerezik a felvilágosodás hatására kiformálódó politikai koncepciókat. A magyar liberalizmussal foglalkozó történészek szemléletét sok évtizeden át meghatározó következtetésük szerint ezek a koncepciók a magyar jakobinus mozgalom vérbefojtása után elveszítették érvényességüket, kikerültek a magyar közvéleményt formáló nyilvánosságból. Helyüket hosszú időre a nemesi kiváltságvédelmet az anyanyelv ügyével ötvöző „rendi nacionalizmus" vette át; hogy aztán a „haladás" és a „jogegyenlőség" felvilágosult gondolata majd négy évtized

múlva bukkanjon föl újra, immáron a nacionalizmus ügyét ugyancsak képviselő reformkori liberalizmus szerves részeként.[2]

Nem alkotnánk azonban teljesen hű képet Kecskeméti monográfiájának magyar historiográfiai kontextusáról, jelesül a folytonosság-megszakítottság ügye körül kialakult honi tudományos eszmecseréről, ha elhallgatnánk, hogy történészeink és irodalomtörténészeink már Kecskeméti szóban forgó írása előtt felhívták a figyelmet a reformkor előtti magyar szellemi élet gazdagságára és sokszínűségére. A Kosáry fenti álláspontját tapintatosan vagy burkoltan bíráló magyar irodalomtörténészek azt bizonygatták, hogy az anyanyelvre alapozott nemzetfogalom már önmagában, konkrét politikai reformprogram nélkül is túlmutat a nemesi kiváltságvédelmen. E felfogás ugyanis a nemzeti közösség határait a nemesi kiváltságosoknál jóval szélesebb körben húzza meg; ráadásul a nemesség „vitézi" értékrendjével szemben a kulturális kiművelődés „polgári" ethoszát képviseli.[3] A nyelvi-irodalmi mozgalom újszerű nemzetfogalmán túl történészeink számba vették a reformkor előtti gazdasági szakírók reformjavaslatait, illetve az abszolutizmus korlátozását célzó rendi-függetlenségi hagyományokat is; mindenekelőtt pedig a magyar alkotmány védelmét a jogkiterjesztés ügyével összefűző Hajnóczy eszmetörténeti hatásában keresték a folytonosságot a 18.

---

[2] *Szekfű Gyula:* Magyar Történet. Bp. 1936.; *Kosáry Domokos:* Napóleon és Magyarország. Bp. 1976. *Kosáry Domokos:* Művelődés a XVII. Századi Magyarországon. Bp., 1980.; *Kosáry Domokos:* Újjáépítés és polgárosodás, 1711–1867. Bp. 1990.; *Kosáry Domokos:* A magyar és európai politika történetéből. Bp. 2001.

[3] *Fenyő István:* Az irodalom respublikájáért. Irodalomkritikai gondolkodásunk fejlődése 1817–1830. Bp. 1976.; *Fenyő István:* Magyarság és emberi egyetemesség. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. 1979.; *Uő.:* Haza s emberiség. A magyar irodalom 1815–1830. Bp. 1983.; *Csetri Lajos:* Nem sokaság, hanem lélek. Berzsenyi-tanulmányok. Bp. 1986.; *Uő.:* Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a nyelvújítás korszakában. Bp. 1990.; *Bíró Ferenc:* Nyelv, nemzet, irodalom (Az 1780-as évek értelmiségének ideológiájához). Irodalomtörténeti Közlemények. 88. (1984: 5–6.) 558–577.; *Uő.:* A felvilágosodás korának magyar irodalma. Bp. 1994.; *Kulin Ferenc:* Közelítések a reformkorhoz. Tanulmányok. Bp. 1986.; *Uő.:* A tét. Interjúk és esszék a nemzetről és a rendszerváltozásról. Bp. 1994.

század végén teret nyerő magyar felvilágosodás és a reformkori liberalizmus között.[4] Amíg tehát Kosáry megszakítottságot lát felvilágosodás és liberalizmus között, addig a magyar irodalomtörténet és történetírás néhány jeles képviselője lényegében már több évtizede a kontinuitás mellett érvel.

A fenti összefüggéseket figyelembe véve is tagadhatatlan ugyanakkor, hogy Kecskeméti Károlynak óriási szerepe van abban, hogy a magyar felvilágosodás és a reformkori liberalizmus közötti folytonosság kérdését a magyar történetírás a rendszerváltás után újra vizsgálat tárgyává tette. E téma lényegében évtizedek óta áll Kecskeméti érdeklődésének homlokterében; ebből írta Franciaországban megvédett doktori értekezését, amely francia nyelven 1989-ben, magyar nyelven, korszerűsített tartalommal 2008-ban jelent meg. Mi több, már 2000-ben hallatta ugyanebben a témában magyar nyelven a hangját, mégpedig az *Aetas* hasábjain, ahol a vele készített interjúban, illetve az imént említett doktori értekezésének magyarra fordított, tanulmányként megjelent fejezetében egyaránt a magyar felvilágosodás és a reformkori liberalizmus közötti folytonosság mellett érvel.[5] Öt esztendő múltán – ugyancsak az *Aetasban* – Miskolczy Ambrus terjedelmes és alapos tanulmánya jóvoltából mérhettük fel újra

[4] *Szabad György:* Magyarország önálló államiságának kérdése a polgári átalakulás korában. Bp. 1986.; *Gergely András:* A magyar liberalizmus kialakulása. In: Magyarország története 1790–1848. Szerk. Mérey Gyula. Bp. 1983. (Magyarország története tíz kötetben V/1–2.) 2. 669–787.; *Uő.:* Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról. Bp. 1987. Lásd még a rendszerváltás után, Szabad György nyomán: *Dénes Iván Zoltán:* Szabadság és nemzet. Liberalizmus és nemzeti identitás. In: Szabadság és nemzet. Liberalizmus és nacionalizmus Közép- és Kelet-Európában. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Bp. – Győr 1993. 9–15.; *Uő.:* Európai mintakövetés – nemzeti öncélúság. Értékvilág és identitáskeresés a 19–20. századi Magyarországon. Bp. 2001.; *Uő.:* A közösség ügye és a szabadság ügye. Kossuth nemzet- és szabadságértelmezése. Tiszatáj 56. (2002: 9.) 54–77.; *Uő.:* Szabadság – közösség. Programok és értelmezések. Bp. 2008.

[5] *Deák Ágnes:* „…a reformkor nem kezdet, hanem folytatás" Interjú Kecskeméti Károllyal. Aetas 15. (2000: 1–2.) http://www.aetas.hu/2000_1-2/2000-1-2-15.htm (2012.08.12.); *Kecskeméti Károly:* Szabadságjogok a magyar liberálisok reformterveiben (1790–1848). Aetas 15. (2000: 1–2.) http://www.aetas.hu/2000_1-2/2000-1-2-17.htm (2012.08.12.)

Kecskeméti megállapításainak igazi súlyát, mivel ez az írás részletesen bemutatta a folytonosság-vita historiográfiai kontextusát, egyszersmind felfedte a kérdés máig időszerű ideológiai tétjét: azt, hogy a reformkori liberalizmus „nemzetileg beágyazott", „szerves" magyar jelenség-e, vagy csupán nyugatról átvett eszmei áramlat.[6]

Ha Kecskeméti e valóban kulcsfontosságú történeti kérdését tágabb összefüggésbe helyezzük, akkor világosan kell látnunk, hogy a különböző álláspontok mögött a polgárosodás eltérő szemlélete húzódik. A megszakítottság mellett érvelő Kosáry az *Annales*-iskola és az angolszász neomarxista irányzat strukturalista szempontjaiból indul ki. Perry Anderson, Pierre Chaunu és Immanuel Wallerstein kutatási eredményit továbbgondolva az európai fejlődést centrumra és perifériára osztja. A centrum fejlettségét a rendi partikularitásokat letörő, a nyelvi különbségeket felszámoló és a kapitalista gazdaság kibontakozását előmozdító s mindezzel végül is a polgári osztály megerősödését elősegítő nemzeti abszolutizmusok kiépülésében mutatja föl; a feudális és a polgári gazdasági-társadalmi viszonyok közötti struktúraváltást a polgári osztály által képviselt francia forradalomban keresi; az utána kiépülő, immáron a jogállamiság keretei között berendezkedő, nyelvileg egységes modern nemzetállamot az európai fejlődés mintájának tartja. A magyar társadalom elmaradottságát Kosáry elsősorban a nemesség nagy számában, a polgárság gyöngeségében és az ország nyelvi sokszínűségében látja. Ugyanakkor a műveltség, az anyagi viszonyok, az életkörülmények, az életmód, az oktatás és a mentalitás terén már a 18. század végi Magyarországon lassú emelkedésre mutat rá, amely az arisztokrácia és a – jobbadán evangélikus hátterű – értelmiség szellemi elitjét érintette. Ebből az elitből került ki a fennálló viszonyokat korszerűsíteni kívánó felvilágosult rendiség és a struktúraváltást

[6] *Miskolczy Ambrus:* Egy történészvita anatómiája. 1790/1830-1848: folytonosság vagy megszakítottság? (avagy"Mit üzent Kossuth Lajos?") Aetas 20. (2005: 1–2.)
http://epa.oszk.hu/00800/00861/00030/pdf/miskolczy.pdf (2012.08.12.)

szorgalmazó jozefinizmus szűk politikai csoportja – mondja Kosáry –, csakhogy alatta kiváltságos csoportok barokkos-provinciális kultúrájú tömbje állt, amelynek vezető ereje – a vármegyei nemesség – a felvilágosodás és a nyelvi nacionalizmus bizonyos elemeit a rendi előjogok védelmével kapcsolta össze.[7] Mivel a jakobinus mozgalom vérbefojtása után a felvilágosult szellemi elit nem hallathatta hangját, a reformkori liberalizmus fő vonala a „feudális nacionalizmust képviselő nemesség" társadalmi-kulturális „talajából nőt ki", s bár sok tekintetben a poszt-jozefinisták elvi iránymutatását követte, magán viselte a nemesi öntudat anakronisztikus vonásait is.[8]

A folytonosság mellett érvelő Miskolczy és Kecskeméti nem kritizálja a társadalmi-gazdasági alap szerkezetére és a polgári középosztály összetételére összpontosító neomarxista-strukturalista álláspontokat. (Miközben az új társadalomtörténeti eredmények, elsősorban a német „külön-útról" szóló vita tanulságait levonó Gyáni Gábor, illetve Benda Gyula, Kövér György és Szijártó M. István kutatásai alapján tudjuk, hogy a magyar polgárosodás, középosztályosodás és liberalizmus társadalmi bázisát valóban a társadalom középső tömbjében kell keresnünk, amely európai összevetésben persze azért annyira nem is volt provinciális.) Az viszont beszédes, hogy Miskolczy éppen abból a francia revizionista koncepcióból merít, amely a neomarxista-strukturalista irányzat éles kritikáját adja. François Furet – merthogy a revizionizmus kapcsán elsősorban róla beszélünk – megkérdőjelezi a polgári osztály meghatározó történelemformáló szerepét, s az átalakulás fő tényezőjét a társadalmi nyilvánosság fórumain fellépő, társadalmilag vegyes összetételű művelt „közvélemény" politikai kultúrájában látja.[9] Miskolczy számára is a modern társadalmi nyilvánosság kialakulása a fontos, egészen pontosan az, hogy a különféle formálisan és

[7] *Kosáry D.:* Művelődés i. m. 1980.
[8] *Kosáry D.:* Napóleon i. m. 1976.; *Uő.:* Művelődés i. m. 1980.
[9] *Furet, Francois:* Gondoljuk újra a francia forradalmat. Bp. 1994.; *Uő.:* A francia forradalom története. Bp. 1999.

informálisan működő szellemi fórumokon – előbb a szabadkőműves páholyok és a magántársaságok, majd a polgári nyilvánosság keretei között – hogyan bontakozott ki a magyar „demokratikus politikai kultúra".[10]

Kecskeméti szemlélete sok tekintetben rokonítható Miskolczyéval, de közel áll a klasszikus angolszász eszmetörténet-írás koncepciójához is, amely arra összpontosít, hogy a természetjog és a népképviselet locke-i alapelvei miként érvényesültek a brit és az amerikai alkotmányos intézményrendszer kialakulásában. Kecskeméti még azt is megkockáztatja, hogy egy-egy társadalom fejlettségét a képviseleti rendszer szerkezetén lehet a leginkább lemérni, illetve azon, hogy a társadalom milyen széles rétegei rendelkeznek választójoggal. Noha a magyar nemesi országgyűlés viszonylag kevesek képviseletét biztosította – mondja Kecskeméti –, Magyarország mégis inkább a „nyugati rendszerekhez", semmint a „keleti abszolutizmusokhoz" állt közel, hiszen honunkban a parlamentáris rendszer csíráit magában hordó intézményrendszer már a 17. században kiformálódott.

Nem véletlen, hogy Kecskeméti Károly intézménytörténeti könyve, amelyet Jean-Yves Béranger-val közösen jegyzett, és amely Miskolczy előszavával jelent meg, 1608-tól tekinti át a magyar parlamenti élet történetét, vagyis a polgári átalakulás intézményi hátterét a kora újkori rendiség századaiban is vizsgálja.[11] Itt tehát a rendiség nem csupán a negatívum, a nemesi kiváltságvédelem kifejeződése, hanem pozitívum is, a modern, képviseleti alkotmányosság alapja. Ebben az összefüggésben vizsgálja Kecskeméti a politikai kultúra jelenségeit: nem a társadalmi helyzet, az osztályállapot, hanem a műveltség, a szellemi tájékozottság érdekli, elsősorban is azok a tollforgatók, akik a szabadkőműves páholyok szellemi örököseiként képviselték a modern alkotmányos

[10] *Miskolczy A.:* Demokratikus kultúra i. m. 2006.; *Uő.:* A felvilágosodás és a liberalizmus között. Folyamatosság vagy megszakítottság? Egy magyar történészvita anatómiája. Bp. 2007.; *Uő.:* Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig. I–IV. 2009–2010.

[11] *Bérenger, Jean – Kecskeméti Károly:* Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918. Bp. 2008.

berendezkedés ügyét 1790 és 1848 között. Összességében tehát Kecskeméti – akárcsak Miskolczy – mérsékelt revizionista álláspontot foglal el azzal, hogy a gazdasági alap és a középosztály társadalmi összetétele helyett a képviseleti intézményrendszer és a politikai kultúra egymást kölcsönösen formáló változásaira szegezi figyelmét.

Kecskeméti főbb állításai és újdonságot hozó eredményei

Kecskeméti monográfiájának értékelésekor persze figyelembe kell vennünk, hogy eredeti változatában nemcsak a magyar történetírás vitáihoz szólt hozzá a folytonosság tézisét bizonyítandó, hanem a liberalizmus történetéről folyó európai eszmecserébe is bekapcsolódott. Arra kívánta ugyanis fölhívni a figyelmet, hogy az elmaradott keleti végeken – jelesül honunkban is – létezett szerves liberális hagyomány, sőt Magyarország a Rajnától keletre eső országok között az egyetlen, ahol egy egész évszázadon át meghatározó politikai eszmerendszer volt a liberalizmus. Nyilvánvaló, hogy elsősorban a külföldi olvasóközönség igényeit szem előtt tartva foglalkozik Kecskeméti a szokásosnál részletesebben a magyar liberalizmus politikai-társadalmi kontextusával. Fejtegetései mégsem unalmasak a kérdésben jártásabb magyar olvasó számára sem, mivel a magyar történetírás régi sémáitól megszabadulva, mi több, néhány vonatkozásban egészen újszerűen mutatja be a magyar liberalizmus kialakulásának politikai és társadalmi feltételeit.

A monográfia három részből áll. Az első az intézményes kontextust vázolja föl; a második a társadalmi reformok ügyét járja körül; a harmadik a liberalizmus politikai párttá szerveződését követi nyomon, egyszersmind feltárja a magyar liberalizmus társadalomtörténeti hátterét.

Az első részben átfogó képet kapunk a 17. században kialakuló s egészen a reformkor végéig a hagyományos keretek között fennálló magyar politikai rendszer működési mechanizmusáról. Az országgyűlés, vármegye, sérelmi politika, az udvar abszolutista eszközei, illetve a cenzúra szerepe kerül itt bemutatásra. Jórészt ismert dolgok tehát, Kecskeméti mégis érdekes és újszerű összefüggésekre hívja föl a figyelmünket. Nevezetesen arra, hogy a jakobinus diktatúra után keménnyé váló abszolutista rendszer politikailag ugyan meglehetősen hatékonynak bizonyult, szellemi-kulturális értelemben viszont csak korlátozottan, hiszen nem tudta, s nem is lehetett volna képes felszámolni a „társadalomban élő pluralista politikai kultúrát". Magyarán a felvilágosodás szellemében gondolkodó „haladó", „baloldali" politikai mozgalom a felszín alatt a 19. század első harmadában is szilárd ellenpontját adta a „kormányhű jobboldali konzervativizmusnak".

Ugyancsak újdonságnak számít magyar vonatkozásban a különféle beszédhelyzetek árnyalt megkülönböztetése, amely a szerző számára a 19. század első harmada szellemi mozgásainak megfejtéséhez ad kulcsot, egyszersmind a reformkori sérelmi politika értelmezésére is magyarázatot kínál. A hivatalos iratok kormányhű hangvételben íródtak – mondja a szerző –, a nyilvános politikai vitákat a sérelmi ellenzék hazafias nyelvezete határozta meg, a sajtóban a hatalom érzékenységére tekintettel lévő öncenzúra érvényesült, az utókornak szánt emlékiratok pedig az őszinteség hangján fejezték ki a művelt tollforgatók vágyait. A magyar politikai kultúra e bonyolult, egymásba fonódó nyelvi manőverei teszik világossá, hogy a reformkorban mindvégig kisebbségben lévő liberális „baloldal" a sérelmi-hazafias szólamok felhasználásával miként tudta maga mögé állítani a vármegyei nemesi tömegbázis javát.

A sérelmi politika *eszköz* volt a liberálisok kezében arra, hogy többséget szerezzenek a vármegyékben és a diéta alsótábláján – így a szerző. A cél az volt, hogy a fennálló törvényes viszonyok stabilizálásával, a régi intézmények bázisán új politikai-

társadalmi berendezkedést, új, korszerű alkotmányt hozzanak létre. E szempontból pedig Kecskeméti szerint teljesen egyértelmű, szövegszerűen alaposan alátámasztható az eszmei folytonosság a 18. század végi felvilágosult nemzedék és a reformkorban színre lépő liberális politikai mozgalom között. Hajnóczy és Martinovics éppúgy a régi, igazságtalan, kiváltságokon alapuló alkotmány felszámolására, s új, korszerű törvények megalkotására törekedett, mint Széchenyi, Eötvös vagy Kossuth. A különbség a régi és az új érvek között abban áll, hogy amíg a 18. században a természetjogból magyarázták az új alkotmány megalkotásának szükségességét, addig a reformkorban a nemesi tömegbázis megnyerése végett inkább a „történeti alkotmány" kiterjesztéséről beszéltek.

A második részben a szerző a társadalom megreformálására tett elképzeléseket sorolja. Mind a jobbágyfelszabadítás és a közteherviselés, mind a zsidó emancipáció kérdése a társadalmi kohézió megteremtése szempontjából volt kényes kérdés a reformkori liberálisok számára – mondja Kecskeméti. A polgári jogegyenlőség erkölcsi követelménye és a társadalom java részét kitevő csoportok megnyerése egyaránt a törvény előtti egyenlőség megteremtését diktálta, ugyanakkor a liberálisoknak mégis körültekintően kellett ezekben az ügyekben eljárniuk. Különösen óvatosan kellett taktikáznia Kossuthnak a nemesi adómentesség felszámolása ügyében. Egyfelől sürgetőnek érezte a közteherviselés keresztülvitelét, hiszen ha a politikai elitnek a magyar jobbágyságot nem sikerül az ellenzékiség ügye mellé állítania, akkor a nemesség maholnap vasvillára kerülhet. Amennyiben viszont túlságosan radikálisnak tűnik a reform, akkor a kiváltságait féltő nemesség hátrálhat ki a liberális ellenzék programja mögül. Talán még kényesebb kérdés volt a zsidóemancipáció ügye – állítja Kecskeméti – , mivel Kossuth bizonytalan volt azt illetően, hogy a zsidóság csupán felekezet-e vagy pedig önálló politikai intézményekkel bíró különálló népcsoport. A szerző ezekben a kérdésekben nem rejti véka alá, hogy bár megérti Kossuth óvatosságát és ügyes taktikai manővereit, az emberjogi elvek mellett következetesen kiálló centralisták elképzeléseit

tarja rokonszenvesebbnek. Ugyanez az értékválasztás nyilvánul meg a monográfia későbbi részében a magyar nacionalista program elemzésénél is. Kecskeméti úgy véli, hogy a magyar nyelv ügyét a magyarországi történelmi múlttal összeötvöző nacionalista szemlélet sok kárt okozott a magyar és nem magyar polgárok viszonyában.

A harmadik részben a magyar liberalizmus párttá szerveződéséről és társadalmi hátteréről kapunk átfogó képet. Kecskeméti fő megállapítása itt az, hogy az 1830-as években, illetve az 1840-es évek elején a magyar „baloldali" gondolkodás nem igazán tudott a 18. század végi felvilágosult programokhoz képest újat mondani. Széchenyi, Pulszky és Balogh János pontokba szedett elképzelése lényegében a szükséges társadalmi reformokat foglalta össze, de a népképviseleti országgyűlés igényén túlmenően nem mondott semmit Magyarország leendő intézményes berendezkedéséről. Kossuth pedig bár hatékonyan mozgósította a vármegyei nemességet, s megteremtette az abszolutizmussal szemben fellépő ellenzék egységét, vármegyei koncepciójával örök ellenzékiségre kárhoztatta volna a magyar liberalizmust, ráadásul egy kifejezetten arisztokratikus természetű intézményrendszert szeretett volna népképviseleti alapokra helyezni. Ebben az összefüggésben kell nagyra értékelnünk a centralisták szerepét – érvel Kecskeméti –, akik a régi, arisztokratikus jellegű vármegyei intézményeket fel akarták számolni, s a törvényhozásnak felelős, független magyar kormány koncepciójával felvillantották annak a lehetőségét, hogy a magyar liberálisok ne ellenzékként, hanem kormányra kerülve, kezdeményező félként vegyék kézbe a magyar társadalom megreformálásának ügyét.

A szerző úgy ítéli meg, hogy amikor a programalkotás kora véget ért, s megkezdődött a magyar liberalizmus párttá szerveződése, mind Kossuth, mind a centralisták szerepe elengedhetetlenül fontos volt. Kossuth meggyőző érveivel megteremtette az ellenzék hozzávetőleges egységét, a centralisták pedig elveikhez következetesen ragaszkodva keresztülvitték, hogy a felelős kormány igénye a magyar

liberális törekvéseket summázó *Ellenzéki Nyilatkozat* lényeges része legyen. Ugyancsak a centralisták szerepét látja Kecskeméti az 1848 tavaszán kialakított alkotmányos rendszerben, amely lényegében a liberális csoport kormányfelelősségét, kezdeményező szerepét tette nyilvánvalóvá. Magyarán a centralistákat aligha tekinthetjük utópistáknak – hangsúlyozza a szerző –, hiszen az 1848-ban körvonalazott alkotmányos berendezkedés végeredményben az ő elképzeléseiket tükrözte.

Az értekezés kronológiai rendjét megtörve, ám a szerkesztés nehézségeit belátó recenzens számára világos és érthető okokból csak a liberális párt megszerveződését bemutató fejtegetések után tér rá a szerző a felvilágosodás és a liberalizmus közötti eszme- és társadalomtörténeti folytonosság részletesebb bizonyítására – az írásmű mintegy hatásos csattanójaként.

Kecskeméti az eszmetörténet síkján a rendi szabadságjogokat átértelmező modern, természetjogi szabadságfogalom megjelenését tarja hangsúlyozandónak, megintcsak szövegszerűen alátámasztva, hogy a 18. század végi felvilágosult tollforgatók és reformkori liberálisok hasonló lelkesültséggel tettek hitet az egyetemes érvényű emberi szabadság, illetve az ebből fakadó polgári jogegyenlőség mellett. Kecskeméti ugyancsak fontosnak tartja, hogy a magyar nemzeti függetlenség igénye nem lépte túl a birodalmi kereteket, azaz a „történeti dualizmus" átértelmezésével akarta a magyar társadalom politikai-közjogi önállóságát megteremteni; s azt is hangsúlyozza, hogy a nemzet fogalmát az ország minden lakosára kiterjesztő „szemantikai csúszás" már a 18. század végi felvilágosult értekezésekben bekövetkezett. Ami pedig a társadalomtörténeti folytonosságot illeti: a magyar történetírásban berögződött osztályszempontú megközelítésekkel szemben Kecskeméti meggyőzően bizonygatja, hogy nem a nemességben, hanem a 18. század végén megszerveződő szabadkőműves páholyok nemesi és értelmiségi tagjaiban kell látnunk a magyar felvilágosodás társadalmi bázisát. Jóllehet a jakobinus mozgalom vérbefojtása után a

páholyok megszűntek, a szabadkőművességgel valami módón kapcsolatban álló művelt nemesi családok sarjai továbbvitték a felvilágosodás szellemi örökségét, s köreikből kerültek ki a reformkori liberalizmus legfőbb képviselői és támogatói.

Néhány kritikai megjegyzés

Minden elismerésünk mellett, az alábbiakban négy pontban foglaljuk össze, hogy miben látjuk árnyalandónak, kiigazítandónak, kiegészítendőnek, illetve továbbgondolandónak Kecskeméti koncepcióját.

I.

Mindenekelőtt azt szeretnénk szóvá tenni, hogy a szerző doktori értekezésének újra átgondolt, magyarul 2008-ban megjelent változatát talán szükséges lett volna jobban beágyazni a magyar historiográfiai hagyományba. Az még érthető, hogy a külföldi olvasóközönségnek szóló 1989-es francia nyelvű kiadás nem bíbelődött sokat a magyar liberalizmusról szóló történeti koncepciók ismertetésével. A magyar történetírás kontextusában viszont meglehetősen hiányosnak és elnagyoltnak tűnik a monográfia historiográfiai része, valamint az is kifogásolható, hogy a szerző nem mindig építi be a témában született régebbi és újabb magyar kutatási eredményeket.

A recenzens számára például érthetetlen, hogy Kecskeméti miért hagyja teljesen figyelmen kívül Gergely András több helyütt is publikált akadémiai értekezését a magyar liberalizmus kialakulásáról. Pedig ez az írás éppúgy a folytonosság, illetve a magyar liberalizmus nemzeti beágyazottsága mellett hoz föl érveket, mint Kecskeméti értekezése. Gergely szerint „a politikailag csendes [1810-es, 1820-as] évek eszmeileg […] közvetlen előkészítői a későbbi évek lendületes politikai mozgásainak". A magyar

liberalizmus tehát, „ha át is vett elemeket a nyugat-európai liberalizmus eszmeköréből, nem idegen, hazai előzmények nélküli gondolatrendszer volt, hanem a magyar társadalmi fejlődés folytonosságát és viszonylagos megkésettségét egyaránt tükröző progresszív eszmei áramlat".

Ugyancsak érthetetlennek tűnik, hogy Kecskeméti néhány mondatnyi méltatáson túl miért nem szentelt különösebb figyelmet Miskolczy Ambrus témába vágó írásainak. Már csak azért is érdemes lett volna szervesebben beépítenie értekezésébe Miskolczy téziseit, mert amíg Kecskeméti írásiban az 1790 és 1830 közötti korszak eszmei mozgásairól alig tudunk meg valamit, addig Miskolczy szerteágazó gondolatmenete nyomán a reformkor előtti magyar szellemi élet igazán gazdag képe bontakozik ki előttünk, egyben a 19. század eleji nyelvújítási és filozófiai viták metapolitikai dimenziója nyílik meg. Miskolczy eredményeire támaszkodva tehát fel lehetett volna hívni a figyelmet arra, hogy nem csupán a természetjogi szabadságeszme következetes és nyílt hangoztatásával lehetett túllépni a nemesi kiváltságvédelem werbőcziánus koncepcióján, hanem az abszolutizmust korlátozó rendi intézmények oltalmazásával, a kanti etika felvállalásával és a magyar nyelv ügyének képviseletével is. Kecskeméti kedvenc történeti szereplői, Hajnóczy és Berzeviczy mellett a maga módján Ócsai Balogh Péter, Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi Dániel és Fejér György is a haladás, a reform, a nemzeti megújulás szorgalmazója volt.

II.

Módszertani szempontból ugyancsak akadnak kiaknázatlan lehetőségek Kecskeméti értekezésében. Mivel a politika nem csupán ésszerűen megokolható cselekvési programokról, racionális megfontolásokról és nyers érdekekről szól, hanem világlátásról, identitásőrzésről és identitásújrateremtésről is, a magyar liberalizmus kialakulása és története kapcsán érdemes volna nagyobb figyelmet szentelnünk a

politikai meggyőződések hátterében álló azon érzelmi motívumoknak, amelyek nem a megszólított közönség, hanem a megnyilatkozó értékvilágába és világszemléletébe engednek betekintést. Annál is inkább érdemes lenne így eljárnunk, mert éppen Kecskeméti hangsúlyozza, hogy az utókornak szánt magánjellegű írások – emlékiratok és naplók – az őszinteség hangján íródtak, következésképpen ezek mutatják meg a maguk leplezetlenségében a korabeli tollforgatók igazi szándékát és vágyait. Érdemes tehát odafigyelnünk ama kulturális antropológiai körülményre, hogy a 18. század vége és a 19. század első fele nem csupán a modern politikai programok megfogalmazásáról szólt, hanem a hagyományos társadalmi (rendi és felekezeti) keretek közül kilépő művelt individuum identitáskereséséről is, aki részint a letűnni látszó régi társadalmi kultúra szemléleti és eszmei építőköveiből, részint a felvilágosodás egyetemes érvényűnek gondolt erkölcsi eszményeiből igyekezett a maga számára otthonos világot alkotni. Ebből a szempontból perdöntő, hogy a magyar liberalizmus képviselői abban a humanista-rendi kultúrában nevelkedtek föl, amely nyitott volt ugyan a felvilágosodás különféle eszméire, ám a honfoglaló magyar ősök és az antik auktorok által megörökített görög-római hősök példáját szem előtt tartva a legmagasabb erkölcsi polcra mégis a *történetileg kialakult magyar politikai közösség* védelmét helyezte.

Világosan megmutatja az ilyetén identitáskeresés rögös útját Pulszky Ferenc emlékirata, aki meglehetősen őszintének tűnő vallomásában írja le, hogy a természetjogi felvilágosodás iránti ifjonti lelkesedése után, Kölcsey útmutatását követve, miként találta meg az egyensúlyt az egyetemes emberi értékek és a nemzeti hagyományok között. Korántsem véletlen tehát, hogy Pulszky legfajsúlyosabb reformkori írásai, amelyek az *Athenaeum* és a *Pesti Hírlap* hasábjain jelentek meg, a tisztán racionális szempontokat érvényesítő felvilágosult politikai koncepciók éles bírálatából indultak ki, s az állampolgári jogegyenlőség elvét a nemzeti intézmények védelmével ötvöző politikai modellig jutottak.

Hasonlóképpen beszédes az 1832–36-os diétán meghatározó szerepet játszó Kölcsey országgyűlési naplója, amelynek patetikusnak tűnő bevezető mondatai a jobbágyfelszabadítás programját képviselő szatmári követ érzelmi motívumaira vetnek éles világot. E sorokból kiderül, hogy Kölcsey a magyar haza oltalmazása végett, a Hunyadiakhoz és a Zrínyiekhez hasonló nemzeti ősök, illetve a Plutarkhosz által bemutatott antik hősök példáján felserkenve merít erőt ahhoz, hogy az önkéntes örökváltság liberális ügyét az országgyűlésen szőnyegre hozza.

A sor hosszasan folytatható volna, hiszen Wesselényi, Deák és Kossuth magánlevelei vagy a kor közhangulatát nagyban meghatározó népszerű költemények egyaránt arról tanúskodnak, hogy a reformok iránt elkötelezett politikusok és tollforgatók számára a magyar nemzet történeti önkormányzata nem csupán taktikai megfontolásból, retorikai-nyelvi eszköz gyanánt, hanem belső meggyőződésből, az emberi lét alapvető kereteként, az egyéni és közösségi autonómia legfőbb biztosítékaként, a társadalmi önszerveződés alapfeltételeként s így a politikai cselekvés elsődleges vonatkoztatási pontjaként is fontos volt.

III.

Itt persze mindjárt jeleznünk kell, hogy történetileg a kialakuló magyar politikai közösség oltalmazása nem a teljesen önálló, modern államnemzet igényét takarta, hanem egy olyan politikai modellét, amely a decentralizált szerkezetű társadalmi önkormányzatiságon alapul, működését pedig a mindenkori kormány hatalmát korlátozó közösségi önszerveződés dinamikája biztosítja. Ebben az összefüggésben nem kerülhetjük meg a centralisták és a magyar liberalizmus derékhadát adó kossuthiánus csoport álláspontja között húzódó különbségeket, amelyeket véleményünk szerint Kecskeméti kissé elnagyol.

A magyar liberalizmus európai kontextusát jól ismerő Szabó Miklós hívta föl arra a figyelmet, de voltaképpen már Szabad György és Varga János kutatásiból is kiderült, hogy amíg a centralisták elképzeléseiben az állami szakigazgatás társadalomformáló szerepét hangsúlyozó „kontinentális liberalizmus" szemlélete fejeződött ki, addig Kossuthéban az állami bürokráciával szemben bizalmatlan, a választott helyi és regionális önkormányzati testületek szerepét felértékelő klasszikus, angolszász típusú szabadelvűség tükröződött.[12] Másképpen: amíg a centralisták kormányközpontú, addig Kossuth és a táborához tartozó politikusok társadalomközpontú liberálisok voltak. Érdemes például külön odafigyelnünk arra, hogy Kossuth és néhány teoretikus vénájú elvbarátja – például a nemzeti kérdés vonatkozásában már említett Pulszky – nem csupán a vármegyéknek, de a helyi, városi, mezővárosi, községi és szabad kerületi önkormányzatoknak, valamint az önkéntes társulásoknak is meghatározó szerepet szánt a kormányhatalom korlátozásában. Itt tehát nem csupán taktikai megfontolásokról, a magyar ellenzéki mozgalom legfőbb intézményes bázisát adó vármegyei testületek védelméről volt szó, hanem olyan alapelvekről, amelyek a leendő, korszerű magyar politikai berendezkedés szempontjából korántsem voltak érdektelenek.

A reformkori vármegyei liberális álláspont megértése szempontjából kulcskérdés például, hogy a magyar ellenzék vezére, Kossuth, nemcsak az *Ellenzéki Nyilatkozat* megfogalmazójaként és az utolsó rendi diéta legbefolyásosabb liberális vezérszónokaként, hanem az első népképviseleti országgyűlés követeként, sőt a kormány miniszteréként a törvényalkotás folyamatában, tehát még a *független pesti kormánnyal szemben is* eltökélten ragaszkodott a decentralizált szerkezetű társadalmi önkormányzatiság magyar intézményeihez. Nem csupán az éppen regnáló, abszolutista

[12] *Szabó Miklós:* Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986. Bp. 1989.; *Uő.:* A magyar nemesi liberalizmus, 1825–1910. In: Szabadság és nemzet i. m. 1993. 150–181. 1993.; *Szabad György:* Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Bp. 1977.; *Varga János:* Keresztűzben a Pesti Hírlap. Bp. 1983.

módszereket alkalmazó Habsburg-államhatalom korlátját látta ugyanis az intézményrendszer decentralizált szerkezetében, hanem a mindenkori kormány ellensúlyát, egyben az egyéni jogok közvetlen védőernyőjét és a társadalom „mindennapi életébe" mélyen beleszövődő helyi autonómia lehetőségét is, egyszóval a közösségi élettel „egyszerre fejlődő" „organikus" nemzeti szabadság legszilárdabb pillérét. Olyan tényezőt, amely a kormányzat és az egyén közötti űrt valóságos közösségi tartalommal tölti ki, s így megakadályozza, hogy a kormányhatalom – akár „republikánus" vagy „demokratikus" berendezkedés mellett is – „abszolutizmussá fajuljon".[13]

Amennyiben ezeket a szempontokat figyelembe vesszük, akkor korántsem egyértelmű, hogy az 1848-as törvények végül a centralisták elképzeléseit valósították meg. A korszerű alkotmányosság alapfeltételeit megteremtő utolsó rendi diéta intézkedései szerint ugyanis megmaradt – s Kossuth reményei szerint később népképviseleti alapokra helyeződött volna – a vármegyék, szabad királyi városok, községek és szabad kerületek önkormányzata. Továbbá az országgyűlés meghagyta az „alkotmány védbástyájának" nevezett vármegyék ellenállási jogát a kormány intézkedéseivel szemben; a népképviseleti országgyűlés választókerületeit a megyék és a városok önkormányzatához igazította; s a francia mintától eltérően nem a nemzet képviselőiről, hanem a megyék és a városok követeiről beszélt.[14]

[13] Kossuth 1848-as megyei álláspontjához lásd: *Gergely András:* Általános választójog 1848-ban? Századok 139. (2005: 3.) 585–610.

[14] Az 1848-as törvények értelmezéséhez lásd: *Gergely András:* A magyar polgári alkotmányos államrendszer 1848-ban. In: *Uő.*: 1848-ban hogy is volt? Tanulmányok Magyarország és Közép-Európa 1848–49-es történetéből. Bp. 2001. 93–136.

IV.

A rendi és az 1848-ban kialakított polgári alkotmányosság közötti nyilvánvaló folytonosság még egy szempontra hívja fel a figyelmet, éspedig arra, amelyre Kecskeméti is nagy hangsúlyt helyez, hogy ugyanis a magyar politikai kultúra intézményi-politikai környezete 1608 és 1867 között alapvonásaiban állandóságot mutat: mindenekelőtt a centralizációra törekvő bécsi udvar és a rendi-felekezeti intézmények önkormányzatát védő ellenzék szembenállásával jellemezhető. Ebben az összefüggésben érdemes odafigyelnünk arra, hogy az ellenzéki politikai értékrendnek volt egy viszonylag koherens, a kora újkor és az újkor között folytonosságot mutató gondolati magva, történetesen az a hitvallás, hogy Magyarország politikai, vallási és kulturális önkormányzatát meg kell őrizni a magyarságot elnyomó „német zsarnokság" és a nyugati civilizációt fenyegető „keleti (előbb a török, majd az orosz) despotizmus" roppant erői között.[15] Ez az igény már 17. században is túlmutatott a Hármaskönyv koncepcióján, hiszen Magyarország politikai, vallási és kulturális önkormányzata nem csupán az „egy és ugyanazon" nemesség kiváltságait takarta.

A szabad nemzet létalapját adó magyar törvénytár az 1608-as törvények értelmében a szabad királyi városok, a hajdúk, a bevett protestáns felekezetek, illetve a vallásgyakorlat vonatkozásában a mezővárosok és a falvak kollektív jogaival bővült. Nem véletlen, hogy amíg a Hármaskönyv még a szabad királyi városokat is a Szent Korona tulajdonának, vagyis a nemesség és az uralkodó közös birtokának nevezte, addig az ország sarkalatos törvényeit összegző 17. századi koronázási hitlevelek minden kollektív joggal rendelkező csoportot az országos szabadság birtokosai közé soroltak; a koronázás „feltételei" között pedig még tételesen is megerősítették a szabad királyi

[15] Az „intézményi-politikai környezet" és a „gondolati mag" az eszmetörténeti folytonosságban játszott meghatározó szerepét Kontler László hangsúlyozza a brit konzervativizmus 16–18. századi előtörténete kapcsán. *Kontler László:* Az állam rejtelmei. Brit konzervativizmus és a politika kora újkori nyelvei. Bp. 1997.

városok és a hajdúk kiváltságait, valamint a protestáns felekezetek, s ebből fakadóan a mezővárosi és falusi gyülekezetek vallási önkormányzatát. Mivel pedig a korabeli művelt tollforgatók számba vették, s a helyi tapasztalatok függvényében átértelmezték mindazokat az antik, humanista és keresztény európai hagyományokat, amelyekkel az emberi lét alapvető keretének tartott „polgári társaság" mibenlétét és működését körül lehetett írni, már a 17. században a nemzeti szabadság ügyében felmerült a „barbárság" állapotából való kiemelkedés lehetősége, az anyanyelv „csinosításának" szükségessége, a „szép és hasznos tudományok" anyanyelven való „tökéletesítése", a társadalom minél szélesebb rétegeit lefedő iskolarendszer kiépítése, valamint a művelt és erényes politikai-szellemi elit kinevelésének programja. Vagyis a nemesi kiváltságvédelmet meghaladó „polgárias" értékrend, egyben a klasszikus liberalizmus néhány alapvetően fontos összetevője, így a közösségi autonómiákon alapuló *társadalmi önigazgatás* igénye, a *csinosodás-tökéletesedés* vágya és az *érdemei szerint kiválogatódó politikai-szellemi elit* eszménye jóval a felvilágosodás térnyerése *előtt* jelent meg a magyar politikai gondolkodásban.

Jóllehet a 17. századi ellenzéki politikai kultúra és a 18. század végén felélénkülő magyar politikai gondolkodás közötti folytonosságról nem sokat tudunk, az már első ránézésre is feltűnő, hogy az 1780-as, 1790-es évek legszélesebb körben olvasott, a modern értelemben is közvélemény-formálónak számító írásai az előbb sorjázott 17. századi érveket gondolták tovább, s ötvözték össze a felvilágosodás bizonyos elemeivel. Ha tehát a felvilágosodás honi térnyerése mellett a 17. századba visszanyúló magyar ellenzéki politikai kultúra belső dinamizmusának, szakadatlan megújulásának is figyelmet szentelnénk, akkor talán még inkább kidomborítható lenne a magyar liberalizmus „nemzeti beágyazottsága". Legalábbis e sorok írója hajlik arra, hogy az ellenzéki liberalizmus alapeszméi és fő elvei elsősorban nem a felvilágosodás természetjogi gondolatköréből, hanem a humanizmus, a protestantizmus és az

ellenreformáció szellemében megújuló, igen gazdag, javarészt már a 17. században magyar nyelven szóló, kora újkori rendi politikai kultúrából erednek.

Összegzés

Recenziónkban Kecskeméti Károly útirányát követve a II. József „nevelte felvilágosult nemzedék" és a centralisták értékvilágát összekötő keskeny eszmetörténeti ösvényről végül a 17. századi politikai kultúrát és a reformkori ellenzéki liberalizmust összekötő széles országútra tévedtünk. Talán még azt sem túlzás állítani, hogy Kecskeméti monográfiája ürügyén s részben vele vitázva saját álláspontunkat fejtettük ki a magyar demokratikus politikai kultúra hagyományairól és nemzeti beágyazottságáról. Ha viszont így van, csak azt bizonyítja, hogy a tárgyalt értekezés az eszmetörténeti fejtegetések legnemesebb erényeit mutatja föl: eredeti megállapításaival gondolatébresztő és vitára sarkalló, egyszersmind tehát megkerülhetetlen is. Kecskeméti Károly ma már kétségkívül a modern magyar politikai kultúrával kapcsolatos eszmetörténeti kérdések egyik legkiválóbb szaktekintélyének számít; ha valaki e témához hozzá kíván szólni, akkor az ő írásait az elsők között ajánlatos és illő kezébe vennie.

Bern Andrea

„OPTIKAI CSALÓDÁSOK, MELYEK A HAGYOMÁNYT ELÁRASZTJÁK" S A „TISZTA ISMERET"

A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948. Szerk. Romsics Ignác. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 576 old.

Túlzott filologizálás nélkül is állítható, hogy a Romsics Ignác által szerkesztett kötet címe interakcióra hívja az olvasót. A tudományosság szándékával letisztított láncszemként ajánlja a munkát a jelenkori magyar társadalom és múltja között. Hiszen lehetne néhány szótaggal kevesebb, s egészen mást jelentene: *Magyar jobboldal 1900–1948* – tesszük fel. Ez esetben úgy vizsgálna egy lezárult korszakot, hogy annak láthatóan semmilyen köze nem volna a jelen olvasójához. De nem ezt teszi és joggal.

Számos könyv, tanulmány és prezentáció készült már arról, mit is jelent az 1989 utáni politikai dimenziókban a jobb- és a baloldal fogalma. Konszenzus nincs a kérdésben, egy ponton azonban megegyeznek a vélemények: eltérően Nyugat-Európától a közép-kelet-európai térségben a két tábor közötti törésvonal döntően ideológiai s nem gazdaságpolitikai kérdések mentén húzódik. Ezen eszmei polémiák

között pedig meghatározó a múlthoz való viszony.[1] Hagyomány, hagyaték, örökség – ez a múltkép a szó legvalóságosabb értelmében, amely döntéseinket befolyásolja, kétségkívül számos mítosszal átszőve. A világtörténelem nagyrészt állandó mitológiai archetípusai biztonságot nyújtanak, megkönnyítik az eligazodást a közelmúlt eseményei között. „Rendszerező optikai csalódások" – írja erre a jelenségre Thomas Mann *József és testvérei* című regényében, „amelyek a hagyományt elárasztják." [2]Valószínűsíthető, hogy – amint az a mítoszok keletkezése esetén lenni szokott – a múlt század rendszerváltásai is identitáskereső elbizonytalanodást eredményeztek, így egyfajta kollektív vágy megszemélyesítőjeként heroizálódtak vagy démonizálódtak a jobb és baloldali tábor közbeszédében az elmúlt száz év egyes szereplői.[3] Hozzá kell tenni, nem spontán módon, hiszen a rendszerváltások utáni politikai elitek identitás- és legitimációbiztosításának fontos tényezője volt – s az jelenleg is – az ellenkező oldal vélt vagy valós múltbeli előképeinek démonivá festése. Ennek a hagyatéknak egy szegmensét kívánja tehát a kiadvány mítoszoktól megtisztítani és múltképként ajánlani. „Tiszta ismeretként"[4], a szó felelősségteljes jelentésében, ahogyan Nemes Nagy Ágnes használta.

E „jobboldali hagyomány" kifejezés azonban mást is ígér. Azzal biztatja az olvasót, hogy teljes képet kap a megjelölt időhatár politikai jobboldaláról. Fejezetenként más és más történész mutatja be a korszak egy-egy – a szerző saját kutatási területét képező – szegmensét. A kötet szerzőlistája impozáns, a munkában részt vállalt kutatók

---

[1]*G. Márkus György*: Törésvonal-szerkezet és pártrendszer. In: A demokrácia tíz éve Magyarországon, 1989–1999. Tanulmánykötet. V. országos politológus vándorgyűlés. Szerk. Rozgonyi Ibolya. Nyíregyháza 2002. 192–193.

[2] *Thomas Mann*: József és testvérei. I. Jákob történetei, a fiatal József. Ford. Sárközy György. Bp. 2005. 23.

[3] *Ernst Cassirer*: A modern politikai mítoszok technikája. In: Politikai antropológia. Szerk. Zentai Violetta. Bp. 1997. 39.

[4] *Nemes Nagy Ágnes*: Az ismeret. In: Nemes Nagy Ágnes: Összegyűjtött versek. Szerk. Domokos Mátyás, Gyurgyák János. Bp. 1997. 10.

korábbi publikációinak egész sora szolgál biztosítékul, hogy kétségkívül hozzáértő szakemberek az elemzői a fejezetcímekben megjelölt témáknak:

Romsics Ignác: *Bevezetés. Az európai és a magyar jobboldal alaptípusai*
Ifj. Bertényi Iván: *A századelő politikai irányzatai és Tisza István*
Püski Levente: *Választási rendszer és parlamentarizmus a Horthy-korszakban*
Olasz Lajos: *A kormányzói jogkör*
Turbucz Dávid: *A Horthy-kultusz*
Ablonczy Balázs: *Bethlen István és Teleki Pál konzervativizmusa*
Spannenberger Norbert: *A politikai katolicizmus*
Békés Márton: *A legitimisták és a legitimizmus*
Vonyó József: *Gömbös Gyula politikai radikalizmusa*
Paksa Rudolf: *Szélsőjobboldali mozgalmak az 1930-as években*
Ungváry Krisztián: *Szociálpolitika, modernitás és antiszemitizmus Imrédy Béla politikájában*
Kerepeszki Róbert: *A Turul Szövetség*
Ujváry Gábor: *Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája*
Romsics Gergely: *Történetpolitikai gondolkodók*
Gyurgyák János: *Szélsőjobboldaliság a népi mozgalomban*
Zeidler Miklós: *Revíziós tervek és irredenta kultusz*
Egry Gábor: *Erdély-képek és mítoszok*
Nicolas Bauquet: *A mindszentyzmus*

Romsics Ignác bevezetője a politikai jobboldal fogalmának eredetét és változásait ismerteti, a kezdetektől egészen a kiadvány jelenkoráig, keretet adva az elemzéseknek. A kezdő és a zárófejezet hiteles indokot ad a címben jelölt időhatárokra. Ifj. Bertényi

Iván tanulmánya arra mutat rá, hogyan alakult át a 19. század közjogi alapokon polemizálódott bal- és jobboldala a mai értelemben használt struktúrává. Az utolsó tanulmány pedig azt igazolja, hogy a nyolcvanas évek végéig az ezen értelemben vett jobboldal utolsó, nyílt politikai szerepet vállalni tudó alakja Mindszenty József volt. 1948-as bebörtönzésével zárult az a korszak, amely hagyományként, örökségként él a jelenkor közbeszédében. A közbeeső tizenöt fejezet közül öt a Horthy-rendszer hatalmi berendezkedését s a kurzus biztosítását szolgáló ideológiai háttér, valamint a propaganda kialakulását és működését vizsgálja. További négy írás foglalkozik a korszak egy-egy meghatározó személyiségének politikai tevékenységével, öt a kurzus jobboldali irányzataival, egy tanulmány pedig a német „völkisch" történetszemléletre adott magyar történetírói válaszokat tekinti át.

A fejezetek mindegyike alapos és információban gazdag. Tizenöt kiváló történész egy-egy szintézise addigi kutatásainak vagy azok részleteinek. A könyv végigolvasása után azonban mégis kettős érzés marad az olvasóban. Egyrészt számos önismétlése miatt nehézkesen fogyasztható a munka, amely így inkább tűnik tanulmánykötetnek, mint egy ívet bejárni kívánó könyvnek. Másrészt a sokszoros átfedések mellett mégis túl nagy hiátusok tátongnak a fejezetek között ahhoz, hogy a cím ígéretének megfelelően teljes vagy megközelítően teljes képet kaphasson az olvasó az 1900 és 1948 közötti politikai jobboldalról. Ez mind kronológiai, mind tematikai értelemben elmondható. A hatalmi rendszert bemutatni szándékozó fejezetek sorában számos lényeges, mai napig sokat emlegetett elem nem kapott helyet. Példaként említhetnénk a sajtóirányítás módját vagy a végrehajtó hatalom eszközeit, különös tekintettel a csendőrségre.

Sajnálatos, hogy éppen azokra az eseményekre és szereplőkre nem tér ki a kötet, amelyek leginkább töréspontot képeznek a mai jobb- és baloldal között, s amelyeket a leginkább mitizáltak mindkét oldalon. Nagyon hiányzik a kötetből egyrészt a fehérterror időszakának, másrészt a második világháború éveinek és fontosabb politikai

szereplőinek értékelése. Háborús miniszterelnökről egyáltalán nem szerepel portré a könyvben, és semmilyen formában nem esik szó a hadvezetésről, amely – joggal mondhatjuk – politikai szerepet követelt és játszott a Horthy-kor utolsó hat évében. Nem olvashatunk a kormányzó háborús szerepéről, s nincs önálló tanulmány a nyilas hatalmi periódusról sem, csupán Paksa Rudolf fejezete tartalmaz néhány sornyi kitekintést a Szálasi-éra időszakára.

A címben ígért átfogó képet tehát nem kapja meg a műtől az olvasó, mégis azt mondhatjuk, hasznos a kiadvány, hiszen összefoglalja a korszakkal foglalkozó történészek nagy hányada kutatási eredményeit. Az itt közölt tanulmányok, s legfőképpen azok bibliográfiai állománya továbbmutat a szerzők korábbi, nagyrészt jóval bővebb publikációira, ezzel megkönnyíti és felgyorsítja a kutatást a korszak szakirodalmát nem vagy csupán felszínesen ismerők számára.

Szécsényi András

ZSIDÓTÖRVÉNYEK ÁLTAL HOMÁLYOSAN

K. Farkas Claudia: Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon 1920–1944. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 361 old.

2010-ben jelent meg a Napvilág Kiadó gondozásában K. Farkas Claudia: *Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon 1920–1944* című kismonográfiája, a *Politikatörténeti Füzetek* című sorozat 22. darabjaként. A szerző, Kocsisné Farkas Claudia nem „céhbeli" történész: a Pécsi Tudományegyetem Andragógiai Intézetének pedagógus-oktatója, az utóbbi közel egy évtizedben azonban több tanulmányt is közölt a hazai és olaszországi zsidóellenes törvénykezésről s azok politikai hátteréről. Jelen kötet ezen vizsgálódásainak összegzése.

A szerző – mint a könyv címében is jelzi – a Horthy-korszak egész negyedszázadát kívánja áttekinteni a címben jelzett szemszögből. A hat részre tagolt, kronologikus sorrendet követő szövegkorpusznak mintegy kétharmada döntően az 1938–1939-es időszakot vizsgálja (első fejezet: *A „megbomlott egyensúly helyreállítása". Az első zsidótörvény vitái: jogfosztók és jogfosztottak*; második fejezet: *Küzdelmek és remények. A második zsidótörvény vitái*; harmadik fejezet: *Egyházfők és zsidótörvények*), ezen belül is az első és második zsidótörvény (1938. évi XV. tc. és 1939. évi IV. tc.) keletkezésének körülményeire – a parlamenti vitákra és a pártok, valamint a zsidó értelmiség és a keresztény egyházfők reakcióira, a törvényjavaslatokra, illetve a megalkotott diszkriminatív jogszabályokra – koncentrál. (Az egyes pártok parlamenti, alsó- és felsőházi bizottsági álláspontját K. Farkas Claudia külön, nyolc

alfejezetben ismerteti). Az ezen kívül eső részek csupán felvezetésként és levezetésként szolgálnak.

A *Bevezetés* (9–42. o.) a dualizmus korának, illetve az első világháború idejének zsidó identitásait mutatja be; a *Versenyfutás a „zsidó veszedelemmel"* (287–332. o.) a második zsidótörvény utáni – 1938 nyara és 1944/45 közötti –, a hazai zsidóság történetében sűrű és tragikus időszak „zsidó létének" jellemzőit igyekszik összefoglalni. A befejező, hatodik fejezet (*Számvetés*, 333–340. o.) pedig összegzi a korábban írottakat. A könyvet a felhasznált források és szakirodalom felsorolása zárja (341–361. o.) Előzetesen tehát megjegyezhető, hogy K. Farkas Claudia elsősorban az 1938. és 1939. év fejleményeiről akart újat mondani, mégpedig imponáló részletességgel, s a címben megjelölt tágabb időszakot valójában csupán keretbe foglalásnak illetve tágabb kontextusba helyezésnek szánta.

A kötet általában lineáris, kronologikus vonalvezetését jól csoportosított tematikus egységek szakítják meg. A szerzőnek korántsem volt könnyű dolga, hogy a számtalanszor ismétlődő, némely esetben élmelyítően durva és kirekesztő egyéni, valamint pártálláspontokat egységben kezelje. Az általa választott megoldás – tudniillik, hogy az egyes politikai csoportok, pártok hozzászólásait, illetve a sajtóorgánumokban megjelenő véleménynyilvánításokat azonos szempont szerint kezelte, s a törvényjavaslatok beterjesztéskor, illetve az országgyűlési általános és részletes tárgyalások során mondottakat mintegy összefoglalta – révén sikerült plasztikussá tennie az egyes pártok felfogása és politikája közti kisebb-nagyobb eltéréseket, különbségeket. A szerző a pártálláspontok, képviselői hozzászólások bemutatásánál nem bújik a semleges, szenvtelen ismertető szerepkörébe. K. Farkas Claudia markáns, stabil erkölcsi alapállású, a zsidóellenes kirekesztést konzekvensen megbélyegző véleményét rendre vállalja, ezáltal fogódzót ad az olvasó számára.

Az első zsidótörvény-javaslat beterjesztésével kapcsolatban kifejti: „A javaslat a zsidóság lelki arculcsapása volt, valóságos szégyenbélyeg." (92. o.) Ez a vállalt értékorientáltság mindvégig sejteti, hogy a szerző a Rassay Károly fémjelezte, a napi

politikában ekkor már csupán jelképes erejű liberális álláspontot, illetve részben a mindenkori szociáldemokrata álláspontot tekinti etalonnak. Mint írja: „A liberális ellenzék – akárcsak a hazai szociáldemokrácia – egyáltalán nem hunyt szemet a magyar társadalom valós problémái [ti. a nagybirtokrendszer megszüntetése igazságos földreformmal; a demokratikus jogok kiterjesztése – Sz. A.] előtt." (92. o.) Az ilyesfajta mondatok azért is vitathatók, mert a radikális jobboldalon is voltak, akik viszont – torz módon ugyan – de a „valós problémákat" *is* feszegették. A különbség viszont világos: a liberális-szociáldemokrata ellenzék kategorikusan elutasította a zsidóság megkülönböztetését, a többi párt ellenben (beleértve a Kisgazdapárt egyes csoportjait is) támogatta, vagy egyenesen kevésnek tartotta; egymásra licitálva hol faji, hol vallási alapú jogelvonáson munkálkodtak, megágyazva a következő évek zsidótörvényeinek is.

K. Farkas Claudia e parlamenti felszólalások kapcsán, sokszor filológiai részletességű elemzéssel azt bizonyítja, miként jutott el a politikai elit meghatározó csoportja, a Nemzeti Egység Pártja (NEP) képviselőinek többsége a politikai diszkrimináció igenléséhez, s vált ezzel a szélsőjobboldali pártok cinkosává. Egyetlen példa: ismeretes, hogy az első zsidótörvény-javaslatot a Képviselőház szakbizottságai mindössze négy nap alatt letárgyalták, majd a plénum 1938. május 5–23. között megvitatta és megszavazta. A felsőház pedig egyetlen nap alatt módosítás nélkül jóváhagyta, majd megszavazta. A kormánypárt és a szélsőjobb köreiben mindössze azért volt ellenállás, mert a törvényjavaslat nem „faji", hanem vallási alapon állt.

K. Farkas Claudia rámutat, hogy a NEP a második zsidótörvény képviselőházi vitájában olyan szélsőséges álláspontot foglalt el – és ezt többsége révén érvényesítette, sőt ráerőszakolta a felsőházra is –, amilyet egy évvel korábban még a nyilas pártok képviseltek. A szerző a törvény megalkotásának rekonstruálásához nem csupán a képviselőházi és felsőházi felszólalásokat, illetve a parlamenti irományokat, hanem a két kamara bizottsági vitáit is áttekintette. Utóbbiakat – elsődleges források hiányában – főként a korabeli sajtó segítségével dolgozta fel.

Ezek alapján K. Farkas Claudia megbízhatóan igazítja el olvasóját a javaslatok és hozzászólások labirintusában, s ahol szükséges, a Magyar Országos Levéltár, Budapest Főváros Levéltára, a Magyar Zsidó Levéltár és a Politikatörténeti Intézet Levéltárának állagait is segítségül hívja. A bizottsági és plenáris viták bemutatását minden esetben az egyes politikai pártok és a különböző zsidó szervezetek részéről megfogalmazódott érvek, vélemények jól dokumentált ismertetése kíséri.

A kötet utolsó harmadában – *Egyházfők és zsidótörvények* címmel – külön fejezet tárgyalja a három nagy keresztény felekezet vezetőinek viszonyát az első két zsidótörvényhez (257–286. o.). Itt – köszönhetően a felhasznált egyházi levéltárak anyagainak – részletes képet kapunk Ravasz László, Serédi Jusztinián és Raffay Sándor következetesen antiszemita megnyilvánulásairól. Különösen érdekesek a hozzájuk intézett panaszlevelek és azokra adott válaszaik, amelyekből kitűnik, hogy az egyházfők, akik fiatal koruk óta antiszemiták voltak, ekkor is szinte kizárólag a kikeresztelkedett zsidókat védték – jóllehet nyilvánvaló volt, hogy nem értettek egyet a második zsidótörvény alapjául szolgáló faji definícióval.

Dicséretes, hogy a kötet egésze az európai köztörténeti folyamatokba ágyazott: így az 1930-as évekbeli zsidóságról ugyanúgy tömör képet ad, mint a második világháború kitörésének idejéről (35–42. és 287–293. o.).

A pozitívumok mellett nem feledkezhetünk meg a kötet hibáiról-hiányosságairól sem. Módszertani szempontból szerencsés lett volna, ha a szerző mindenekelőtt konkretizálja (akár külön fejezetben, vagy a *Bevezetőben*), mit ért „zsidóság" és „zsidó lét" alatt. A kötet első tematikai egysége – mint utaltunk rá – mintegy 30 oldal terjedelemben az 1867 és 1938 közötti időszakot tekinti át. Ha máshol nem, e helyütt érdemes lett volna tisztázni a zsidóság mint vallási-közösségi-társadalmi csoport mibenlétét, hiszen a 19. századi asszimiláció eredményeképpen a magyarországi zsidó közösség jelentős mértékben differenciálódott, a zsidó identitás sokrétűvé vált, s a „zsidóság" mint megnevezés eltérő értelmezéseket nyert.

Olyannyira, hogy a századfordulón már nincs is értelme a hazai zsidóságról mint egységes etnikai vagy vallási csoportról beszélni. Mindezt azonban K. Farkas Claudia jórészt reflektálatlanul hagyta.

A tartalmi elemek közül fontos kiemelni, hogy ez említett szerkezeti formából következő aránytalanság szinte lehetetlenné teszi az ellenforradalmi korszak „zsidó létének" kellően alapos, részletes és hiteles ábrázolását. Megállapítható, hogy a cím nem fedi a kötet tartalmát, hiszen a szerző csekély figyelmet szentel a Horthy-kori zsidóságnak, mondandóját inkább a már említett két zsidótörvény köré szervezi. Természetesen jogos lehet egy folyamatban utólagosan egy-egy eseményre összpontosítani, ez azonban ebben az esetben módszertani hibának tekinthető, hiszen csupán ebből a nézőpontból megvilágítva alapvetően más fénytörésbe kerül a vizsgált téma, míg pl. a Bethlen- és Gömbös-éra antiszemita közhangulattal terhes, de mégiscsak nyugodt és sokrétű időszaka szürkévé válik. Ezt két példával illusztrálom. A zsidóság szociológiai változásairól szóló, sajnálatosan rövid alfejezetben (*A magyarországi zsidóság szociológiai jellemzése.* 30–34. o.) a társadalmi és vallásirányzati összefüggések nem jelennek meg, holott közismert, hogy éppen a zsidóság esetében (különösen az ortodoxia relációjában) mennyire összefüggött a vallásgyakorlás és a társadalmi státus. A szerző nem használta Frojimovics Kinga idevágó új kutatásait sem,[1] amelyek alapján világossá tehette volna – nemcsak az 1930-as évekre vonatkoztatva –, hogy a hitközségek szerepe még a második világháború körüli években is kiemelkedő volt. Másrészt az egyébként precíz adatsorok értelmezését megkönnyítette volna, ha a szerző részletesebben is bemutatja a Horthy-korszak társadalmának demográfiai jellegzetességeit, az etnikai és felekezeti megoszlás összefüggéseit.

Mindebből következően K. Farkas Claudia véleménye szerint az ellenforradalmi korszak politikai antiszemitizmusa merőben eltért a korábbi

[1] *Frojimovics Kinga*: Szétszakadt történelem. Zsidó vallási irányzatok 1868–1950. Bp. 2008.

évtizedekétől, s a numerus clausustól lényegében egyenes út vezetett a már említett első és második zsidótörvényig, majd a harmadik és a negyedik zsidótörvényen (1943. évi XV. tc. és 1941. évi XV. tc.) át a holokausztig. A magunk részéről úgy véljük, hogy túlságosan kockázatos dolog ilyen határozott következtetést levonni; ehhez a szerző által vizsgált parlamenti és pártanyagok nem elegendőek, jóval kiterjedtebb forrásbázis bevonására lett volna szükség. Ennek révén láthatóvá vált volna a Horthy-korszak politikai szerkezetének mindenkori tagoltsága és a külpolitikai tényezők meghatározó szerepe a „zsidókérdés végső megoldásában".

Nehezen érthető – még akkor is, ha a szerző bevallottan az első két zsidótörvény „létrejöttére és következményeire" koncentrál –, hogyan maradhatott ki a kötetből a zsidóság szempontjából (is) meghatározó több olyan tényező, amelyek a két világháború között alapvető jelentőséggel bírtak, és nagyban hozzájárultak a társadalmi-politikai folyamatok alakulásához. Legalább a fókuszba helyezett 1938–1939-es esztendők eseményeivel kapcsolatban reflektálhatott volna a szerző pl. a zsidótörvények iskolapolitikai hatásaira, az ekkor felállított, a zsidók kiszorítása céljából létesített szakmai kamarák működésére, a bajtársi egyesületek harsány tevékenységére stb., amelyek mind erőteljes hatást gyakoroltak a zsidóság élethelyzetére.

A fenti okokból kifolyólag úgy véljük, helyesebb lett volna, ha a szerző beéri a zsidótörvények hatásának, az „őrségváltás" komplex folyamatának elemzésével, és e szűk, mintegy 30 oldal terjedelembe nem próbálja belepréselni a jogfosztás újabb, 1939 utáni fázisait és a vészkorszak történetét (*Versenyfutás a „zsidó veszedelemmel"* két alfejezete – 287-332. o.). A szükségképpen laza, elnagyolt bemutatás ugyanis egyszerűen aránytévesztés: a téma súlya ezúttal vagy bővebb tárgyalást, vagy elhagyást igényelt volna. [2]

[2] Az értelmezéshez forrásokat, visszaemlékezéseket, feldolgozásokat talált volna *Randolph L. Braham*: The Hungarian Jewish Catastrophe. A Selecteed and Annoted Bibliography. NY, 1984. (2nd rev. and enlarged ed.), illetve 2010-ben tovább frissített, kétkötetetes magyar kiadásában.

Mivel magyarázható a szűk keresztmetszet, a helyenkénti elnagyoltság? Elsősorban azzal, hogy a mű – véleményünk szerint túlságosan – politikatörténet-centrikus. Ez a fő nyomvonal estében, a parlamenti és pártügyek elemzésénél érthető is, de súlyos hiba a kulturális, társadalmi és gazdasági viszonyok változásának ily mértékű figyelmen kívül hagyása. Tanulságos lett volna a jogfosztó törvények hatásának alaposabb, legalább esettanulmány(ok) révén történő megvilágítása, egy-egy mikroszintű vizsgálat elvégzése. Külön sajnálatos, hogy szinte semmit sem tudunk meg a vidéki városok és falvak zsidósága, illetve az izraelita proletariátus élethelyzetéről. Pedig az utóbbi évtizedben született színvonalas monográfiák és egyéb helytörténeti munkák felhasználása alapján immár lehetőség lett volna az ellenforradalmi időszak zsidósága mindennapjainak elemző bemutatására.[3]

Problematikusnak érezzük azt is, hogy K. Farkas Claudia az egész kötetben a zsidóság pozitív önképe felől szemléli-vizsgálja a többségi, keresztény társadalom reakcióit. Megítélése szerint a magyar társadalom egészének lényegesen nagyobb volt a felelőssége a zsidóság integrációja, „befogadása" terén is, ami – mint a szerző fogalmaz – kezdettől fogva „tisztességtelen, nem becsületes feltételek mellett kínálta az asszimilációs lehetőséget" (13. o.).

Az asszimiláció politikai eseménytörténetének pontos bemutatása mellett a szerző ugyanakkor kevéssé vizsgálta az érem másik oldalát: a zsidók integrálódási hajlandóságát és a keresztény többségtől markánsan elkülönülő – attól kisebb-nagyobb részben elzárkózó – vallási (és társadalmi) életét. Egyáltalán nem említi pl. az 1869. évi vallási szakadást és ennek társadalmi, hitéleti következményeit, a politikai antiszemitizmus megjelenését stb. Az izraelita felekezethez kötődőknek az első világháborúban betöltött szerepét ellenben igen részletesen tárgyalja. Csakúgy,

[3] Például *Csíki Tamás*: Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon. A miskolci, a kassai, a nagyváradi, a szatmárnémeti és a sátoraljaújhelyi zsidóság gazdaság- és társadalomtörténetének összehasonlító vizsgálata 1848–1944. Bp. 1999.

mint az ún. numerus clausus törvényt (1920. évi XXV. tc.) és annak nemzetgyűlési vitáját.

E vonatkozásban nem eléggé meggyőző ugyanakkor az a Kovács M. Mária felfogását követő (tágabban pedig a hazai holokausztkutatókra egyaránt jellemző) érvelés, amely szerint a jogszabály lényegében az első zsidótörvény lett volna Magyarországon (23. o.). Pontosabban leegyszerűsítő a beállítás, miszerint csupán az ekkor durván felszínre törő antiszemitizmus rejlett volna a jogszabály mögött, s mivel a törvény egyébként sem vonatkozott minden felsőoktatási intézményre, valójában 5–6 %-ra rúgó összlakossági számarányukhoz képest csökkentette, de nem szorította ki az izraelita fiatalokat az értelmiségi pályákról. (Egyes foglalkozási ágakban – mérnökök, ügyvédek – sok esetben, ha nehezen is, de 1944-ig praktizálhattak (299–307. o.).) Érdemes lett volna a jogszabály hatásvizsgálata Barta Róbert, Karády Viktor, Ladányi Andor, Nagy Péter Tibor és mások adatközlései alapján.

Végül feltétlenül említést érdemel a szöveg színvonalas megformáltsága, nyelvi igényessége. Igaz, a szerző olykor nehézkes, hosszú mondatokba bocsátkozik (pl. 58–59. oldal fordulója), s bizonyos esetekben – kivált a törvényhozásbeli viták ismertetése során – gondolati ismétlődések is előfordulnak. Ezektől eltekintve a könyv adataiban igen megbízható, pontatlanságok, téves adatok (pl. a munkaszolgálat bevezetésének téves datálása 1940-re – 30. o.) alig akadnak.

Jegyezzük meg ugyanakkor, hogy a szerző által megnevezett különféle politikai csoportokat nem feltétlenül indokolt a „szélsőjobboldali" gyűjtőfogalom alá rendelni! Talán érdemes lett volna a „nyilas típusú" frakciók álláspontjait külön is górcső alá venni. Kár az is, hogy a képviselők esetében a párttagság megjelölése gyakran elmarad, amely kissé nehezíti a mondanivaló megértését. Üdvözlendő lett volna, ha a kötetben rövid historiográfiai bevezető is helyet kap, s a szerző bemutatja felhasznált forrásait. Ennek hiányában ugyanis nem világos, miért használt bizonyos esetekben levéltári forrásokat, máskor pedig csupán feldolgozásokat – közülük is

szinte kizárólag magyar nyelvűeket. A szakirodalmi hivatkozások olykor kissé szokatlanok: a szerző többször is feleslegesen hivatkozik közismert tényekre (pl. Darányi Kálmán 1938. március 5-i győri beszéde esetében – 44. o.), máskor pedig nem a leginkább kínálkozó műveket referálja (pl. a turanizmus fogalmának kifejtésekor Farkas Ildikó tanulmányai, Szendrei Sándor alapművei[4] helyett Ormos Máriára hivatkozik[5] – 107. o.; a törvényszövegeket az immár az interneten is elérhető Magyar Törvénytár helyett Vértes Róbert forráskiadványából[6] idézi – pl. 74. o.).

A szerző végkövetkeztetése szerint az asszimiláció sikertelen stratégiát jelentett a magyarországi zsidóság számára, hiszen politikai jogfosztásuk, majd vagyonuktól, végül életüktől való megfosztásuk a megelőző száz év – jobbára sikeres – integrálódási törekvései ellenére mégis bekövetkezett.

K. Farkas Claudia könyve az első és második zsidótörvény előkészítéséről és megalkotásáról újszerűt és maradandót alkotott. Páratlan részletességgel tárja fel és elemzi az idevágó országgyűlési forrásokat. E tekintetben tett megállapításai bizonyára hosszú időre beépülnek a történeti gondolkodásba. Kár, hogy az értékes és olvasmányos összefoglalás ennél sokkal többet, mélyebbet nem kínál: a címben jelzett „zsidó lét" – legalábbis a mindennapok vallási, társadalmi, kulturális sajátosságainak ezernyi mozzanata – homályban marad, s az ezt összegző monográfia továbbra is megírásra vár.

[4] *Szendrei Sándor*: A turanizmus. Ön- és negatív definíciók, értelmezések 1910-től a II. világháborúig. Debrecen 2008. (Bővített formában: *A turanizmus. Definíciók és értelmezések 1910-től a második világháborúig*. Bp. 2010.)

[5] *Ormos Mária*: Nácizmus–fasizmus. Bp. 1987.

[6] Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938–1945. Szerk. Vértes Róbert. Bp.2002.

Beszámolók

Dombovári Ádám

VISSZAEMLÉKEZÉS AZ ELSŐ ÉSZAK-AMERIKAI KONFERENCIÁMRA

Az edmontoni University of Alberta bölcsészkarának képviseletében, ahol a 2010/11-es tanévtől tudományos munkatárskent dolgozom, 2010 októberének végén részt vehettem az Annual Conference of Austrian Centres elnevezésű rendezvényen New Orleans városában. A konferencián minden évben a New Orleans-i, edmontoni, minneapolis–St. Paul-i, bécsi, budapesti és jeruzsálemi egyetemek osztrák intézeteinek az oktatói, kutatói és doktori hallgatói gyűlnek össze valamelyik székvárosban, hogy szűk egy hét alatt a tudományos konferencia keretében a doktoranduszok beszámolhassanak legújabb kutatási eredményeikről, és hogy megismerjék az éppen házigazda város mindennapjait, kultúráját, gasztronómiáját és éjszakai életét. New Orleans esetében a város vibráló kulturális életének hírét ismerve nem okozott meglepetést, hogy a hangsúlyok ez utóbbiak irányába tolódtak el, főleg, hogy Halloween idejére esett a konferencia, a 2009-es Super Bowl győztes New Orleans Saints NFL-csapat kiterjedt szurkolótábora pedig éppen egy újabb – ünnepi − meccsre készülődhetett a Superdome-ba, a Pittsburgh Steelers ellen.

A houstoni átszállás már előrevetítette azt a drasztikus változást, amit az észak-albertai préri koratéli, száraz levegőjű mínusz 9-10 fokai után a fülledt lousianai nagyváros plusz 30 foka jelentett. A 40 fokos hőmérséklet-ugrás és a páratartalom megemelkedése, a szubtrópusi fülledtség a repülőtérből való kilépés után szinte arcon csapta az embert, de legalábbis komoly verejtékezést indított meg. A jelenet filmszerűségét az érkező taxi és annak sofőrje, egy kedves molett középkorú fekete hölgy erősítette. A taxi belsejében rendezettnek tűnő felfordulás és

néhány random módon elhelyezett kézi ventillátor fogadott minket, na meg egy feltűnően beszédes és vendéglátó, nem éppen szokványos taxisofőr. A sofőröknek ez a "szabványa" aztán – nem kis meglepetésemre − végül általános tendenciának tűnt fel nem csak a taxik, de a buszok esetében is.

A szállásunk a Mariott hotellánc New Orleans-i belvárosi divíziójában, a Renaissance Arts Hotel-ban volt, a kimondhatatlan nevű, de a helyiek közül mindenki által ismert Tchoupitoulas Streeten. A konferencia szervezői úgy alakították ki a programot, hogy „hivatalos" elfoglaltságok csak délelőtt legyenek, azontúl pedig a város és a városiak minél teljesebb megtapasztalása, illetve a többi doktorandusszal és az intézetigazgatókkal való kötetlen ismerkedés kerüljön a középpontba. Ezt az eljárást Magyarországon is meghonosíthatnák a végtelenbe nyúló szekciók helyett…

Szóval szerdán délután az esti köszöntő vacsoráig szabadok voltunk, a többiek sem nagyon érkeztek még meg, horvát kollegámmal így nyakunkba vettük a várost. A belváros központján átsétálva (Canal Street) a francia negyedet céloztuk meg, ahol nem csak a főutcákat (Bourbon Street, Frenchman Street), hanem nagyjából az egész negyedet körbe tudtuk járni, beleértve a French Market-et (bolhapiac) is. Az észak-amerikai és kanadai építészet után már nagyon vártuk, hogy valami európai hatás érjen minket, és ebben nem is kellett csalódnunk. A francia negyed elképesztően eklektikus, hangulatos kisutcák, sikátorok, színesebbnél színesebb lakóházak, és ami a legfontosabb: bárok és pub-ok, éttermek egymás hátán, mindegyikből szól a – többnyire élő – zene. Az utcákon állandóan járókelők sétálnak, már-már túlzott a nyüzsgés, ráadásul szinte minden járókelő egy sajátos „karakter", egyéni külsővel vagy fellépéssel. Mindez Európát idézi koncentrált, nagy dózisban.

De Louisiana általában is egy külön világ, teljesen más kulturálisan és társadalmilag, mint az USA többi része. A lakosság nagy része fekete, és nagyarányú a szegénység, illetve a bűnözés. Az emberek többsége ennek ellenére – vagy éppen ezért − nagyon barátságos, aminek a humánföldrajzzal foglalkozó helyi professzorok

szerint részben az is az oka, hogy a Katrina pusztítása után egyfajta civil összefogás és szolidaritás alakult ki azok között, akik a városban maradtak, és nem menekültek el. Általános vélemény, hogy New Orleans a „legegyedibb" település egész Észak-Amerikában. A város ezen belül is „negyedekre" oszlik, a francia negyed mellett az összes többi negyed (Arts-Warehouse District, Central Business District, Mississippi Riverside stb.) maga is külön sajátos, egyedi arculattal rendelkezik. Ezek mindegyike ráadásul könnyen és gyorsan megközelíthető a belvárosból gyalogosan is, de a közlekedéssel egy ilyen szintű turistavárosban nem is vártunk problémát. Így sikerült ebben a néhány késő októberi napban szinte mindent körbesétálnunk, de legalábbis kis ízelítőt kapnunk majdnem mindenből, amit a város nyújt. Bár a legeurópaibb észak-amerikai város, mégis annyira egyedi, jellegzetes, hogy egy teljesen más életérzést tapasztal meg az öreg kontinensről idelátogató turista is.

New Orleans 1. (A szerző felvétele)

A francia negyedbeli séta utáni este a hotelben várt minket egy köszöntő vacsora, svédasztal jelleggel, egyelőre szerényebb kivitelben. Mindannyian kaptunk egy dossziét, benne hivatalos dolgokkal (konferencia programja, a résztvevők-előadók életrajzai fényképekkel, saját, névre szóló kitűzhető névtábla stb.), és térképekkel, kulturális tájékoztatókkal New Orleansról, mit érdemes és hol megnézni. Szóval tökéletes és mindenre kiterjedő fogadtatásban és vendéglátásban részesültünk. A vacsorán elkezdhettük megismerni egymást: kb. 10-12-en voltunk doktoranduszok, és jelen voltak vendégként ezen felül néhányan az osztrák kulturális minisztérium részéről is (relatíve fiatalabb munkatársak), valamint természetesen az egyes intézetek igazgatói. Összesen így kb. 30-an lehettünk, és mire elkezdődtek pénteken a szekciók, már mindenkit ismerhettünk, ami értelemszerűen megkönnyítette és jobb hangulatba terelte az előadásokat is.

Csütörtökön, október 28-án reggel a University of New Orleans kampuszán kezdtünk, ahol a reggeli után két előadást hallgattunk meg helyi kutató-professzoroktól a Katrina hatásairól, majd az intézetigazgatók mutatták be intézeteiket. Az egyetem maga elég puritán építészetileg, ráadásul hatalmas területen terül el, autó nélkül nem igazán lehet megközelíteni. Az egyetem közvetlen szomszédsága viszont gyönyörű, mivel maga a kampusz a Lake Pontchartrain mellett található, ahonnan a Katrina betört annak idején, és az egyetemet is elárasztotta. A kilátás a tóra egészen kivételesen gyönyörű, de van benne valami tragikusan nyomasztó is, ahogy az ember a szél által felkavart hullámokat és a sodródó falombokat nézi. Felidézi a közelmúltat, amire a történelem is élénken emlékezni fog még egy jó ideig.

A csütörtöki ebéd a Deanie's Seafood nevű étteremben várt minket, ami egy tipikus New Orleans-i belvárosi étterem. A New Orleans-i konyháról el kell mondani, hogy talán túlzottan is jellegzetes: aki a seafood-ot nem szereti, az nagy gondban van, mert szinte alig lehet olyan éttermet és ételt találni, ami nem tartalmaz rákot vagy halat… A két graz-i, de az Andrássyn tanuló osztrák doktorandusszal ez

számunkra különösen izgalmassá tette az étkezéseket, mivel ők sem túlzottan barátkoztak meg eddigi életükben az efféle dolgokkal. A sült kisrákokkal (shrimps) töltött Po'boy nevű jellegzetes louisianai szendvicset próbáltuk itt ki. Az étterem egyik fala egyébként a New Orleans Saints Super Bowl-győzelmének állít emléket.

New Orleans 2. (A szerző felvétele)

A délutáni program választható alternatívái a National World War II Museum, illetve az Ogden Museum for Southern Arts meglátogatása volt. Mi a világháborús múzeumot választottuk (előzőleg megnéztem az Ogden honlapját, és az időszaki kiállítások nem tűntek olyan izgalmasnak, pláne egy férfinak nyilván vonzóbb a háborús múzeum). A múzeumi látogatás egy egyórás, pátoszos, a második világháborút bemutató amerikai 4D-s dokumentumfilm megtekintésével indult, mert a múzeum egy mozit is tartalmaz. A 4D azt jelentette, hogy a vászon Imax-szerűen domború, és néha tárgyak, füst is ereszkedtek a vászon elé, a székek

mozogtak stb. Nem igazán történésznek való, de mint népszerűsítő történelem, és mint technikai vívmány, tökéletes és élvezhető.

A múzeumban sajnos nem lehetett fényképezni, pedig többször is megdobbant a szívem: négy szinten keresztül tart a kiállítás, a D-day-től kezdve a csendes-óceáni hadszíntéren át a – mindkét fél által elkövetett − civil atrocitások bemutatásáig tartott a spektrum, és a standard dolgok (fegyverek, újsághírek, személyes katonai naplók, kitüntetések, oral history-s termek, interaktív térképek, egyenruhák, harcjárművek) mellett olyan dokumentumoktól állhattunk néhány centire, mint Roosevelt saját kézírással glosszázott példánya a Pearl Harbor-i támadás után tartott rádiós beszédből, illetve Eisenhower és mások kézjegyével ellátott dokumentumok. Ami viszont a pátosz ellenére különösen szimpatikus volt, hogy – ahogy már utaltam rá − az amerikai oldal visszásságai (azaz a japán civilek elleni brutalitás) is bemutatásra kerültek néhány helyen. A múzeum környékén egyébként – ahogy a városban is sok helyen – a járda burkolatát a város háborús hőseinek és halottainak, illetve nevezetes hírességeinek szentelt emlékkövek alkotják.

A múzeumi látogatás után és a múzeumban található, stílszerűen „American Sector" névre keresztelt és annak tükrében berendezett étteremben lezajlott vacsora előtt Alex-szal, a New Orleans-i osztrák ösztöndíjassal tettünk egy újabb sétát a belvárosban. Ennek során többek között meglátogattuk a Superdome-ot is (nem messze mellette van egyébként a Hornets stadionja is), a Saints otthonát. A Superdome mellett egy hatalmas köztér található, színpadokkal és standokkal telepakolva, ahol általában különféle koncertek mennek, az NFL meccsek alkalmával pedig itt gyülekezik a tömeg, és a meccsek előtt/alatt/után buliznak, szórakoznak kifulladásig. A város értelemszerűen ilyenkor teljesen megőrül (bár alapjáraton is eléggé őrült!), mindenki a Saints mezét hordja, vagy a házára kiaggatja a zászlót, a csapat jelmondatát (Who Dat) stb.

Pénteken kezdődtek meg a változatos témájú doktorandusz-előadások, két szekcióval. Az első szekcióban (Határok, utazók és migráció) Jelena Bulic, horvát

kollegám tartott előadást a Habsburg és a Török Birodalom határán áthaladó, 19. század közepi brit utazók élményeiről, valamint a korábbi New Orleans-i ösztöndíjas, osztrák Philipp Strobl beszélt a Burgenlandból kivándorló osztrákok amerikanizálódásáról a klasszikus migráció korában. A második, a két világháború időszakát lefedő szekcióban Georg Hoffmann, az Andrássy Egyetem osztrák doktorandusza az 1943–1945 között Graz környékén lezuhant szövetséges pilóták elleni atrocitásokról, doktorandusz-társa, Nicole-Melanie Goll pedig az első világháború osztrák „hőseinek" mítoszképződéséről tartott előadást Godwin von Brumowski példáján. Ők ketten egyébként az Osztrák Védelmi Minisztériumnak végeznek hasonló témájú kutatásokat egy szélesebb projekt keretében. A szekció harmadik előadója Karlo Ruzicic-Kessler, a bécsi egyetem horvát doktorandusza volt, aki Olaszország 1941–1943 közötti jugoszláv megszállásáról beszélt.

A kiváló előadások után ebéd a hotelben, majd délután a louisianai mocsár- és lápvilágon átbuszozva meglátogattuk a leghíresebb, múzeummá átalakított, de eredeti formájában fennmaradt és megőrzött tipikus déli rabszolgaültetvényt (Laura Plantation). A sajátosan humoros háromórás idegenvezetés után egy kis kitérőt tettünk a Mississippi partjához, a folyót így a belvároson kívül, természetes közegében is megcsodálhattunk. Este visszatérésünk után a város egyik legelegánsabb éttermében (Arnaud's Restaurant) várt minket gálavacsora, ahonnan mi fiatalok – néhány bevállalós professzorral kiegészülve − a francia negyedbe mentünk tovább kicsit „lazítani", iszogatni, és hajnalig egy abszint-bárban töltöttük az időt (bár amit ott adtak, azt nehezen lehet európai fejjel abszintnak nevezni, de értékelendő, hogy legalább nem tiltott ital..).

Ez jelentősen rásegített a másnap reggelre, mivel a szombati első szekcióban kerültem én is sorra. A szekció témája a 19. század helyi és transznacionális története volt. Ebben Alexander Smith, az innsbrucki egyetem New Orleans-i ösztöndíjasa az olaj 19. századi történetéről, Neta Bodner, a jeruzsálemi egyetem doktorandusza a bécsi Kreuzweg történetéről és szimbolikájáról tartott előadást, magam pedig a

reformkori választási kihágásokat próbáltam testközelbe hozni a hallgatóságnak. Az utolsó szekcióban (tudományos és identitás diskurzusok) Omri Ben-Yehuda, szintén jeruzsálemi doktorandusz Agnon „The Bridal Canopy" című munkáját elemezte, Matthew Konieczny, a minnesotai egyetem doktorandusza pedig egy 19. század végi lengyel fizikusvita kulisszatitkait ismertette.

Szombat délután teljesen szabad program volt, Georggal és Nicole-lal előbb kerestünk egy nem csak seafood-ot kínáló helyet, ahol ebédelhettünk európai módra (végül – természetesen − a francia negyedben sikerült egy quesadilla szendvicseket is áruló, láthatóan Saints drukker helyet kifogni, kb. 15 kivetítőn az NFL meccsekkel), majd újra hosszabb sétára indultunk. Francia negyed ismét, majd hosszabb séta a Mississippi belvárosi partján, gőzhajókkal és kikötőkkel. Este aztán jött az őrület. Általában nem igazán hoz lázba ez a Halloween-dolog, sőt, de New Orleansban egyszerűen nem lehetett közömbösnek maradni. Az egész város egy nagy fesztiválllá változott (egyébként a Voodoo fesztivál is éppen ekkor volt, olyan zenekarokkal és fellépőkkel, mint pl. a Muse). A hangulatról: az utcákon gyakorlatilag lépni sem lehetett, szó szerint fullasztó volt a tömeg, a Bourbon Streeten meg aztán teljesen megbolondult a világ: Sziget-nagyszínpados Muse koncertet idéző nyomorgás több kilométeren keresztül, minden pub zsúfolásig tele, mozdulni sem lehetett, bár egy helyre sikerült valahogy bejutnunk, ahol az egyik helyi louisianai sör (Abita) kortyolgatása mellett hallgattuk az éppen élőben játszó jazzbandát. Az utcákon jelmezes fiatalokkal teli halloweeni kamionok vonultak fel, a házak erkélyein szintén jelmezesek tömege szórakozott, mindenki dobálta kifelé az édességet és a különféle nyakláncokat a sétáló tömegbe, miközben minden bárból harsogott a zene… A híres Mardi Gras és Saints NFL-meccsek alkalmával állítólag még ennél is nagyobb az őrület – ezt nehéz elképzelnem, bár úgy tűnik, itt tényleg nem léteznek határok…

Aztán egyszer csak snitt, és vasárnap indulás vissza Edmontonba… Összességében egy felejthetetlen élménnyel lehettem gazdagabb, és bár az év mindennapján 24 órában tartó bulizás miatt például San Franciscóval ellentétben

nem tudnám elképzelni, hogy letelepedjek itt, New Orleans mégis egy egészen kivételes helyként marad meg az emlékeimben. Ahogy más korábbi vendégekkel beszéltem, ezzel a várakozásoknak megfelelően nem vagyok egyedül…

BESZÁMOLÓ A 2011. JÚNIUSI DOKTORANDUSZ KONFERENCIÁRÓL

Az Új- és Jelenkori Magyar Történeti Doktori Program szokásos éves doktorandusz konferenciájára 2011-ben június 8–9-én került sor a Szekfű Gyula Könyvtárban, ahova – mondhatni – hazajárnak az előadók és a hallgatók, hiszen a könyvtár olvasóterme immár harmadszor adott otthont az eseménynek.

A konferencia szerdán 12 órakor kezdődött Dezső Tamás dékán úr megnyitó beszédével, amelyben szó esett a felsőoktatást, így az ELTE Bölcsészettudományi Karát is érintő súlyos elvonásokról és ezek következményeiről. A megnyitó mégis pozitív végkicsengéssel zárult, hiszen dékán úr felhívta a figyelmet arra, hogy a kar ismét megnyert egy TÁMOP-pályázatot, amelynek a keretében szeptembertől elindul egy idegen nyelvű folyóirat komoly szakemberek részvételével. Ebbe a folyóiratba várják majd a doktoranduszok publikációit. Másrészt ennek a pályázatnak a keretében a doktori iskola külön honlapon fog megjelenni, amelyhez a doktori programunk is csatlakozni fog.

A dékáni megnyitó után Erdődy Gábor tanszékvezető úr mint a program és egyben az első szekció vezetője örömmel mutatta be a tavalyi konferencia frissen megjelent kötetét, amely ízléses borítójával külsejében eltér a korábbi évek puritánságától. Erdődy tanár úr hangsúlyozta azt is, hogy egy-egy ilyen konferencia egyben az elmúlt év összegzése, értékelése is, és megköszönte a főszervezőknek, Cúthné Gyóni Eszternek, valamint Wirthné Diera Bernadettnek, hogy ismét sor kerülhet a doktoranduszok által elvégzett munka bemutatására az előadások keretében.

Az első szekciót, amely a hosszú 19. század történetéből merített, **Tevesz László** kezdte *„A hazának szent neve nem csatolja magát a föld porához." Államterület és nemzet a reformkori ellenzéki liberális politikai gondolkodásban* című előadásával. Az előadás az európai eszmetörténethez kapcsolva, valamint Szűcs Jenő, illetve Gyáni Gábor munkásságára hivatkozva a reformkori liberálisok nemzeteszméjével foglalkozott. Az említett történészek elméletével polemizálva Tevesz László úgy látta, hogy a liberálisok nem a területi elvet tették normává, hanem a társadalmi önkormányzatiság régi (rendi) és új (civil) intézményeit akarták átszervezni, illetve megszilárdítani. Történeti szempontból nem Pannónia birtoklását és az államalapítást hangsúlyozták, hanem a honfoglalás előtti időkhöz nyúltak vissza azt bizonyítandó, hogy a magyarságnak már az Etelközben is önálló, a területiségtől független alkotmánya volt. A reformkori liberálisok a Kézai Simon-féle elbeszélés helyett az Anonymus-féle, illetve a 17. századi humanista-protestáns és a 18. századi jezsuita és piarista felfogáshoz kapcsolódtak, a nemzet területi egységének szükségességét is ez alapján a felfogás alapján magyarázták.

A következő előadó, **Csik Tamás** *Tisza István visszatérése a politikai életbe és a Nemzeti Társaskör belső konfliktusai* címmel beszélt Tisza megítélésének változásáról a sajtóban 1906 áprilisa és 1909 novembere között, illetve Tisza kapcsolatairól, a Nemzeti Társaskörön belüli vetélkedésről, a kör állásfoglalásáról. A kijelölt lapok vizsgálata az 1906 áprilisa és 1909 novembere közötti időszakban tárta fel a Tiszáról alkotott vélemény változását. Ezután pedig annak a bemutatása következett, hogy milyen volt Tisza viszonya ifj. Andrássy Gyulához. Az előadó korrektként jellemezte a két politikus egymással szembeni magatartását. A következőkben sorra került még Tisza kapcsolata Lukács Lászlóval, aki a Nemzeti Társaskörben vetélytársa volt, és nagy befolyással bírt Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök tevékenységére. Összefoglalóan Csik Tamás úgy fogalmazott, hogy 1909 őszén, illetve 1910 elején Tisza elfogadottsága széles körű

volt, mindenesetre szélesebb, mint 1906-ban, de kormányzati szerepvállalásra ekkor még nem volt alkalmas.

A harmadik előadás **Pál Ferenc**é volt *A szombathelyi kereszténységszocializmus története 1903-tól 1914-ig* címmel. Pál Ferenc elsőként azt említette, hogy a témára Gergely Jenő professzor úr hívta fel a figyelmét. A kereszténységszocialista mozgalmat Herényi Jenő ügyvéd alapította meg Szombathelyen 1903-ban, majd nem sokkal később – többek között – Budapesten, Pécsen és Pápán megindult a mozgalom. Három évvel később alakult az Országos Kereszténységszocialista Párt. 1905-ben jöttek létre a szakosztályok. Az előadó szerint a szombathelyi szervezet tevékenysége főként érdekvédelmi, művelődési és hitéleti téren nyilvánult meg, és alig lépett túl egy katolikus közművelődési egyesület munkásságán.

A hozzászólók, Pajkossy Gábor, Gergely András, Pritz Pál és Dobszay Tamás kérdései és megjegyzései alapján tisztázódott néhány kérdés, például, hogy mindaz, amit Tevesz László elmondott, nem érvényes a centralistákra, illetve hogy a második előadásban jelentős személyiségként megjelenő Lukács László a *homo regius*-i megbízásának köszönhette politikai erejét.

Ezután rövid szünet következett. Az előadók és a hallgatóság pogácsával, süteménnyel, valamint kávéval és üdítővel frissülhettek fel.

A második szekció levezetését Sipos Balázs vállalta, a szekciót pedig **Szarvas Krisztina** nyitotta meg *Eljegyzés, elhálás, eltűrés, elhagyás, elválás… Avagy a házasságtapasztalat lenyomatai a századforduló elbeszéléseiben* című előadásával, amelyben a házasság és a válás okait próbálta bemutatni nagyjából 270 novella tanulságai szerint. Természetesen első kérdésként merült fel benne is, hogy ezek a szépirodalmi alkotások egyáltalán mennyire tekinthetőek és kezelhetőek történeti forrásként? Előadásában többek között ezt is alá kívánta támasztani, és a körüljárás példájaként Mikszáth Kálmán

Különös házasság c. regényét választotta, amelyben egyaránt felfedezhető korának kritikája, egyház elleni kiszólása és több történeti párhuzamot is találhatunk.

Nánay Mihály *Vitás kérdések Habsburg-Lotharingiai József Ágost főherceg 1918-19-es politikai tevékenységével kapcsolatban címet adta előadásának*. A főherceg személyéről átfogó tanulmány nem igen született még, a történelemtudomány sokszor, mint tehetségtelenségéről nevezetes, negatívan megítélt személyt tartja számon. Nánay Mihály előadásában ezért elsősorban személyének árnyaltabb megítéléséhez igyekezett új szempontokat felvázolni a megjelölt időszakon belül. Az előadását a szakirodalom mellett leginkább a főherceg emlékirataira alapozta.

Gergely András felhívta Szarvas Krisztina figyelmét, hogy a válás leírása önmagában kevés és fontos az összefoglalás, értelmezés, összekapcsolás. Nánay Mihályhoz intézett megjegyzése szerint pedig a homo regius nem ismeretlen fogalom a magyar közjogban, ennek szerepkörének alakulását érdemes lehet tisztázni. Pritz Pál az első előadónál a strukturálását, míg a másodiknál a szakirodalom és a forráskritika alkalmazását hangsúlyozta, továbbá úgy vélte, hogy a történészek által már megegyezett kérdéseket nem szabad vita tárgyává tenni. Dobszay Tamás a példaként választott regényt kevésbé értékelte jó választásnak, és további novellák és szakirodalom elolvasását javasolta.

Bödők Gergely *Magyar jövőképek 1918–20* című előadása betegség miatt elmaradt.

A konferencia első napját Izsák Lajos vezetésével második világháborús előadások zárták. **Bern Andrea** a megadott címtől (*Magyar kormányzóhelyettes-választás a német titkosszolgálati dokumentumok tükrében*) eltérően Horthy István kormányzóhelyettes utolsó repüléséről referált. Az előadó széles forrásbázisra építve (a Hadügyminisztérium Elnöki Osztályának iratai, Szabó Mátyás századparancsnok memoárja, a történeti szakirodalom által elismert Nemeslaki Zsoltán vallomása, a másik felderítőgép pilótájának vallomása, a felderítő-repülőtér napostisztjének vallomása, a

repülőtérről készült képek, a repülés előtti motorpróba-jegyzőkönyv) mérnöki pontossággal próbálta rekonstruálni Horthy István balesetét. Rámutatott a különböző források ellentmondásaira, és logikus gondolatmenettel ütköztette azokat. A baleset körül élő legendákat hiteles történeti kép vázolásával cáfolta.

A szekció második előadója **Turbucz Dávid** volt, aki *Vezérkultusz és reálpolitika. Horthy Miklós államfői tevékenysége 1944. március 15–július 6*. címmel tartott előadást. A referátum fő érdeme, hogy legendákat bontott le, nevezetesen: 1. Horthy a megszállás sokkja hatására összeomlott; 2. a németek letartóztatták, a megszállók foglya volt a Várban; 3. Horthy passzivitásba vonult. Turbucz elmondta, hogy az államfő a zsidórendelettel kapcsolatban nem gyakorolta előszentesítési jogát, minden más területen azonban élt államfői jogaival. A kormányzó nyilvános szereplései cáfolják fogva tartását. Az előadó külön fejezetet szentelt Horthy Miklósnak a zsidók deportálásában betöltött szerepének. Hangsúlyozta, hogy a május 15. és július 9. közötti időszakban a kormányzó hozzáállása változott, a deportálásokat azonban csak nemzetközi tiltakozások nyomására állította le. Az előadás konklúziója: Horthy azzal, hogy kormányzó maradt a német megszállást követően is, legitimálta a megszállást és az 1944-es eseményeket.

A nap záróelőadását **Nagy József** tartotta: *Az emlékezet néhány aspektusa. Interjú második világháborús veteránokkal a Székelyföldön* címen. Az előadó alapos *oral history* módszertannal elemezte az általa Gyergyóban készített interjúkat. Hangsúlyozta a székelyföldi és magyarországi interjúk különbözőségeit, melynek fő okát a székelyek kisebbségi létében látta, mely önmeghatározásra késztet. Bemutatta, hogy születési év szerinti csoportosításban az emlékezeti minták hogyan változnak, valamint az I. és II. világháborús narrációkat hasonlította össze. Nagy József interjúk vetítésével tette színesebbé az előadását.

Az előadásokat követő vita valóban parázzsá vált a jelenkortörténet természetéből adódóan – nevezetesen: hogyan konfrontálódnak a történészek és az eseményeket átélt személyek álláspontjai. Elsőként egy Horthy-korabeli katonacsaládból származó úr kért szót, aki erősen bírálta Turbucz Dávid Horthy-képét azzal kezdvén hozzászólását: „*Nálam hitelesebben ezt senki nem tudja*." A történeti valóságnál sokkal pozitívabb Horthyt festett le, és különféle – mai napig elevenen élő – toposzokkal vette védelmébe a kormányzót. Az hozzászóló megjegyzéseire Pritz Pál reagált: „*Az igazat mondd, ne csak a valódit*." – rámutatva arra, hogy az érintett személyek csak egy szemszögből, a sajátjukból látják az eseményeket, míg a történész nagyon sok szempontot figyelembe véve rekonstruálja a történeti valóságot. Pritz tanár úr adatok, tények említésével próbálta a Turbucz Dávid által is bemutatott Horthy-képet erősíteni. A vitában nyilvánvalóan egyik fél sem győzte meg a másikat, a témáról való eszmecsere azonban talán mindenki számára tanulságos volt.

A második napon, csütörtökön 10 órakor folytatódott a konferencia. Az első szekció elnöke, Dobszay Tamás felhívta a figyelmet egy nemzetközi pályázatban való közreműködés lehetőségére, majd **Kárbin Ákos** beszélt *Adalékok az 1892. évi magyar valuta-enquète történetéhez* címmel. Az Osztrák-Magyar Monarchia valutareformját megelőzően került sor a címben említett enquête-ra, miután 1890-re sikerült stabilizálni a birodalom pénzügyi helyzetét. Enquête-ra külön került sor Bécsben és Budapesten, azonban ezek valójában csak formális események voltak, az aranyvaluta bevezetése ekkor már elhatározott tény volt. A folyamatban jelentős szerepet vállalt Wekerle Sándor előbb államtitkárként, majd pénzügyminiszterként.

A délelőtti szekció következő előadója Pécsi Tudományegyetemről érkezett, ahol az „Oktatás és Társadalom" Doktori Iskola hallgatója. **Somodi Imre** témája is Pécshez kötődött: *A pécsi jezsuita Pius Gimnázium az első világháború és a szerb megszállás éveiben*.

Az előadó disszertációjában a gimnázium 1912 és 1948 közötti történetét dolgozza fel, amelyből most kiemelte az 1914–1921-es időszakot. Ezekben az években folyamatos volt az oktatás az intézményben annak ellenére, hogy közben az épület egy részében egy időre katonai kórházat rendeztek be, majd a szerb megszállás idején a magyarországi családoktól és hivataloktól elvágva kellett működnie. Azonban ezek a nehéz évek is hoztak magukkal pozitív változásokat, például ekkoriban alakult meg az önképzőkör és a fúvószenekar az iskolában.

A szekció végén ismét érdekes hozzászólásokat hallhattunk Erdődy és Dobszay tanár uraktól. A felvetések alkalmat adtak arra, hogy Kárbin Ákos megindokolja az arany alapra való áttérés szükségességét azzal, hogy az ezüst elértéktelenedett, és nem is volt belőle nagy mennyiség a birodalomban, illetve a nemzetközi kereskedelem nagy része már arany alapon zajlott. Somodi Imrének pedig többek között arra a kérdésre kellett válaszolnia, hogy miért volt szükség egy újabb katolikus gimnáziumra Pécsen a már működő ciszterci iskola mellett. Az előadó szerint a meglévő Nagy Lajos Gimnázium nem tudta kielégíteni a katolikus oktatásra irányuló igényeket, másrészt a Pius Gimnázium rendelkezett internátussal is, ezért a vonzáskörzete országos volt.

A rövid szünet és a finom pogácsa után Pritz Pál elnökletével folytatódott a konferencia. Elsőként **Csajányi Melinda** tartotta meg az előadását *Születtem 1900-ban… Fejezetek egy bíborban született generáció elmúlt jövőjéből* címmel. Melinda egy érdekes kohorsz-elemzésre vállalkozott, amelynek az első eredményeit tárta a hallgatóság elé. Az 1890 és 1910 között születettek közül választotta ki azokat, akik hercegi, grófi vagy bárói címet viseltek, és a törvényhozás tagjai voltak vagy maguk, vagy valamely szülőjük vagy pedig házastársuk, aki szintén 1890 és 1910 között született. A vizsgálat az egyes személyekről készített cédulákkal kezdődött, amelyeken az alábbi információk szerepeltek: apa, anya, házastárs, végzettség, birtokok, életút, gyermekek. Ezután következett az 1920 és 1944 közötti törvényhozók (2440 fő) közül az arisztokraták

kiemelése. Ezek szerint 286 fő alkotta a „bíborban született generációt", vagyis ők kerültek be a további elemzésbe. A szempontok (iskolázottság, átlagos halálozási életkor, születési hely, utolsó tartózkodási hely) különböző csoportokat rajzoltak ki, majd az előadó három konkrét családot mutatott be közelképként.

Ezután **Grósz András** következett, aki *Egy kisebbségpolitikus küzdelmei és vívódásai. Bleyer Jakab parlamenti képviselői tevékenysége, 1920–1933* című előadásában először Bleyer életútját vázolta fel, majd áttért a kijelölt időszakra. Az előadó kiemelte, hogy Bleyer Jakab megtanulta az Osztrák-Magyar Monarchia egyeztetési politikájának gyakorlatát, amely a későbbiekben hasznára vált. Bleyer ugyanis politikai pályára lépett, 1919 augusztusa és 1920 decembere között a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere volt, részt vett az 1920–1922-es nemzetgyűlésen, majd az 1927–1931-es és – 1933 decemberében bekövetkezett haláláig – az 1931-35-ös képviselőház munkájában is. 1921-ben német nyelvű hetilapot alapított, 1924-ben pedig létrehozta a Magyarországi Német Népművelődési Egyesületet. Keresztény-konzervatív politikusként az ország területi integritásának híve volt, elutasította a területi autonómiát, ugyanakkor síkra szállt a félmilliós hazai németség nyelvi-kulturális jogaiért. A Szent István-i állameszme fontossága mellett kiemelte a Németországgal való szoros kapcsolat szükségességét is. Utolsó parlamenti beszédében élesen bírálta a magyar politikai radikalizmus megerősödését és a kialakult helyzetben nyíltan utalt a német népközösségi eszme elsőbbségére a magyar állam iránti hűséggel szemben.

A német kisebbség történetét folytatva **Marchut Réka** tartott előadást *A Pest megyei németek a második világháború idején* címmel, visszautalva Bleyer Jakab munkásságára a német nemzeti mozgalom megszervezésében. Ehhez kapcsolva az előadó bemutatta a kül- és belpolitikai körülmények hatására végbement radikalizálódást, valamint a *Volksbund* 1938-as megalakulását. Marchut Réka is a népszámlálási adatokat használta az egyesület hatékonyságának vizsgálatára, az 1941-es

összeírás számai alapján elmondta, hogy ebben az esetben sem hozta meg a sikert a német nemzeti mozgalomhoz kötődő agitáció. Az előadás ezután áttért az SS-toborzásokra és a kényszersorozásokra, valamint a Hűségmozgalomra, amely alternatívát kínált a *Volksbund*-on kívül. Marchut Réka összegzésként úgy fogalmazott, hogy a magyarországi németek számára volt lehetőség a kívülmaradásra és a hazához való hűség kifejezésére, valamint felhívta a figyelmet arra, hogy a *Volksbund* tagjait sem szabad egységesen megítélni.

Az előadásokat számos hozzászólás követte Sipos Balázs, Dobszay Tamás, Erdődy Gábor és Pritz Pál tanár urak részéről. Ezek során Csajányi Melindának az önkényes generációválasztására hívták fel a figyelmet, illetve a szociológiai irodalom fogalomhasználatának vizsgálatát javasolták. Grósz András egy felmerült kérdésre adott választ, amikor arról beszélt, hogy nagyrészt nem önkéntes távozás volt Magyarország területéről a második világháború idején, hanem szervezett menekítés Észak-Erdélyből, majd egyre csökkenő intenzitással a trianoni Magyarország területéről is. A német menekülők többsége csak ideiglenes távozásra gondolt. Marchut Réka pedig a hat Pest megyei település feldolgozásával foglalkozó disszertációjának szerkezetében helyezte el mostani előadását.

A két délelőtti szekció után következett az ebédszünet, amelynek során mindenki élvezhette a szervezők által biztosított büfé kínálatát, illetve megbeszélhette a látottakat és főként a hallottakat.

Az ebédszünet után **Divinyi Zsombor** *Egy befejezetlen per – a Jacobson-ügy* c. előadása következett, amelynek alapjául egy Amerikában folytatott kutatás szolgált. A magyarországi kommunisták által lefolytatott koncepciós pereken belül kiemelkedő helyet és jelentőséget foglalnak el a külföldi állampolgárok elleni perek és eljárások. Israel Gaynor Jacobson egyike volt ezen eljárások szenvedő alanyainak. 1947 szeptemberében került Magyarországra, és mint amerikai állampolgár, egyben egy félig

diplomáciai, félig segélyszervezet vezetője természetesen jó kapcsolatot ápolt az amerikai követség vezetőivel és más magas rangú tisztségviselőjével. Jacobson személye, munkája és kapcsolati hálója miatt nem zárható ki, hogy valóban végzett kémtevékenységet az USA részére, ám ez vádpont nem volt elég Rákosinak. Jacobsont cionista konspirációval kívánták megvádolni. Ezzel a perrel Magyarország megelőzte volna az összes szocialista államot, így Rákosi Mátyás valóban Sztálin legjobb tanítványává válhatott volna. A nagyszabású tervből végül nem lett per, Jacobsont 14 nappal a letartóztatás után elengedték, és Ausztriában átadták az ottani amerikai nagykövetség képviselőinek. A miértekre biztos válaszaink jelenleg nincsenek. Elképzelhető egy fogolycsere, de az is lehet, hogy a moszkvai utasítás hiánya miatt a magyar vezetők mégsem vágtak bele ebbe a tervbe.

Berki Imre *Egervári László halálának hiteles története c.* előadásában az 1956-os forradalom és szabadságharc kezdő eseményének, a rádió ostromának egy szomorú epizódját mutatta be Egervári László történetén keresztül. Ismertette a Harminckettesek terén lezajlott összecsapás menetét és annak következményeit az események résztvevőinek visszaemlékezései, levéltári iratok segítségével. Bemutatta Egervári László „kultuszának" történetét. Egervári emlékének felhasználása jellemzően a propaganda céljait szolgálta és a rendszer önigazolásaként értelmezhető.

Berki Imre előadását **Kalász Péter** *Mezőgazdasági reform és a rádió a '60-as években c.* előadása követte. Az előadó a mezőgazdasági reform rádióműsorokban való megjelenését vizsgálta. A mezőgazdasági reform rövid ismertetése után a rádió hanganyagának történeti forrásként való használhatóságát vázolta, majd pedig a rádióműsorokat témájuk és formájuk szerint tipologizálta. Kalász kiemelte, hogy Nagy Tamás a gazdasági mechanizmust vázolta fel, Berend T. Iván arról beszélt, hogy a fokozatos átalakítási tervek miért fontosak. Csizmadia Ernő három adásban ecsetelte nézeteit a rádióban. Az elsőben a mezőgazdasági ár- és pénzügyi reformról, a

másodikban a tervezésről, módszerekről, értékesítésről, a harmadik adás pedig az irányításról szólt. Kalász Péter a reform értékelését a következőkben összegezte: az új gazdasági mechanizmus bevezetése elengedhetetlen volt a magyar gazdaság számára. A pozitív és negatív hatás ellenére változást hozott az ország életében.

Varga Zsuzsa a szekció levezetőjeként külön hangsúlyozta, hogy ezek a rádióműsorok azért is érdekesek, mert a rendszer „szólamai" mellett itt piacról és árakról is beszéltek. Pritz Pál kérdést is intézett Berki Imréhez, ami arra vonatkozott, hogy az előadásban bemutatott eset, vagyis a kultuszteremtés mennyire rendszer-specifikus? Az előadó szerint a kultuszteremtés a rendszer önigazolási mechanizmusának részét képezte, ám természetesen nem rendszerspecifikus, vagyis nem tekinthető csak a Kádár-korszak sajátjának.

A konferencia utolsó szekciójában négy előadó szerepelt, mind a négyen egyháztörténeti témával foglalkoznak, ezért szerencsés választás volt, hogy a szekciót Balogh Margit vezette. Elsőként **Cúthné Gyóni Eszter** kapott szót, *Endrédy Vendel vallomása* volt vizsgálata tárgya és egyben előadása címe is. Gyóni Eszter bevezetésként elmondta, hogy egy kézzel írt vallomásról van szó, amelyet a meghurcolt és megkínzott zirci apát írt az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) börtönében 1950 őszén, illetve 1951 tavaszán. Endrédyt államellenes bűntettekkel, összeesküvés szervezésével, kémkedéssel, valamint valutaüzérkedéssel vádolták. Vallomását ennek megfelelően átalakították, így a szövegben keveredik a szerzetes saját nyelvezete a kommunista fogalmakkal, ahogyan azt az előadó bemutatta. Az apátot végül 14 év börtönre ítélték, azonban 1957-ben szabadult, ekkor Pannonhalmán jelölték ki számára tartózkodási helyét. Endrédy Vendel 1981-ben hunyt el, 200 oldalas vallomása – megfelelő forráskiadásban – fontos forrása lehet mind a Zirci Apátság 1945 utáni történetének, mind a korszak egyháztörténetének.

A soron következő előadás átvezetett az 1956 utáni konszolidációs időszakot követő letartóztatásokhoz, ezen belül is az egri ciszterciek ellen folytatott eljáráshoz. **Wirthné Diera Bernadett** témája – *Az egri „Fekete Hollók"* – az 1961-ben egyszerre több városban lezajlott házkutatások és letartóztatások történetét ismertette, illetve konkrétan ennek egri eseményeit. Az előadó elsőként felvázolta a szerzetesrendek tevékenységét feloszlatásuk után, egyrészt a lelkipásztori, másrészt a tanítói-nevelői tevékenységet, amelyek lehetőséget kínáltak az egyházi élet és a hitoktatás folytatására. Az államhatalom részéről természetesen mindezt nem nézték jó szemmel, több éven keresztül megfigyelték a volt szerzetesek és apácák egri tevékenységét, majd ezek után került sor letartóztatásukra, kihallgatásukra és elítélésükre. A két fő vádlott Hervay Ferenc és Vastag Sándor 4 és fél, illetve 2 év börtönbüntetést kaptak, az eljárásban gyanúsítottként résztvevőket pedig eltiltották a papi pályáról, és kényszerlakhelyt jelöltek ki számukra. A szerzetesek által irányított csoportok aktív tagjait szóban figyelmeztették. Diera Bernadett összesítése szerint a per összesen 74 főt érintett.

A soron következő előadás egy kisebb felekezet történetéhez kapcsolódott, a magyarországi Hetednapi Adventista Egyházon belüli szakadás részleteit tárta elénk. **Holló Péter** *Egy út vége. A Hetednapi Adventista Egyház Generál Konferenciájának elnöke Magyarországon 1984-ben* címmel Neal Wilson magyarországi látogatásának körülményeit vizsgálta, illetve az azt megelőző eseményeket. 1975 és 1977 között ugyanis több prédikátort és egyháztagot kizártak a Hetednapi Adventista Egyházból (HNAE) az ökumenizmus kérdéséhez való eltérő hozzáállásuk miatt. A kizártak kísérletet tettek a kérdés rendezésére, azonban sikertelenségük oda vezetett, hogy nemzetközi segítséget kértek. Wilson eleinte hajlott arra, hogy a szakadást felszámolják, azonban Miklós Imrével, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökével és Szakács Józseffel, a HNAE korábbi elnökével való találkozása után mégsem ebben a felfogásban foglalt állást. Döntése megváltozásának okát Holló Péter abban látta, hogy a „kis hidegháború"

idején a szocialista blokkban megjelenő amerikai egyházi tisztviselő engedett az állam nyomásának. Zárásként pedig kiderült, hogy a kizártak vezetőjéről elnevezett Egervári-csoport ezek után illegalitásban működött tovább, 1990-ben vált elismertté, de a kérdés máig rendezetlen az adventista egyházon belül.

A konferencia utolsó előadója **Bárány Zsófia** volt, aki *Amnem parvorum facit unda frequens fluviorum – Az ún. „kreatív kisebbségek" szerepe az állam és az egyház viszonyában az 1970-es években* című előadásában arra keresett választ, hogy hogyan váltak a katolikus egyházon belül megjelenő „kreatív kisebbségek" az állam és az egyház közötti dialógus részeivé, vagyis – utalva az előadás címére – hogyan táplálja a folyamot sok kis patak. A bevezetésből kiderült, hogy az 1960-as években megjelenő helyi egyházi csoportosulások gyakran nemzetközi mozgalmakká nőtték ki magukat, megrepesztették az egyház egységét. Majd az előadó rámutatott, hogy Magyarországon a bázisközösségek aktivizálódása az 1970-es évek második feléhez köthető. Az őket jellemző nyitottság a protestánsok felé, illetve a közösségi élet modern formáinak bevezetése új embereket nyert meg a vallás számára. A folyamatot az államhatalom éberen figyelte, és az ellene való fellépéshez igyekezett a magyar Püspöki Kart is megnyerni. Bárány Zsófia a csoportok megszüntetésének nehézségét abban látta, hogy a közösségeket gyakran a magyar egyházi elithez közelálló személyek vezették.

A hosszú, ám nagyon érdekes témákat felvető szekció végén természetesen igen sokan kértek szót, így például Kereszty Rókus ciszterci szerzetes Dallasból, aki Endrédy Vendel vallomásairól szeretett volna további részleteket megtudni. Hozzá kell tenni, hogy a konferenciát megtisztelte jelenlétével Zakar Polikárp nyugalmazott zirci apát is. Az oktatók részéről Erdődy, Pritz és Dobszay tanár urak tettek fel kérdéseket, illetve említettek új szempontokat is a vizsgált témák kapcsán. Ezek közül talán a legjelentősebb az a kérdéskör volt, amely arra vonatkozott, hogy az államvédelmi apparátus láthatóan nagy erőket mozgósított az egyházakkal szemben, ezzel mintegy

saját maga kreálta, illetve nagyította fel az ügyeket. Ezt az álláspontot osztotta a jelenlévők nagy része. A nézők között helyet foglaló Arató László, aki személyesen is érintett volt a Fekete Holló-mozgalom elleni eljárásban, alá is támasztotta a rendszerben rejlő önmozgást az egykor rá irányuló megfigyelés technikai részleteinek bemutatásával.

Az elhúzódó hozzászólások után Balogh Margit zárta be a konferenciát, amely igazán jól sikerült. Örvendetes volt, hogy a legtöbben vetítéssel kötötték egybe az előadásukat, ami többnyire segítette a hallgatóságot a témában való eligazodásban a megnevezett személyekről közölt képekkel, adatsorokkal, illetve idézetek kivetítésével.

A konferencia minden évben bizonyítja, hogy igen széles spektrumban készülnek a doktori disszertációk a programunk keretében. Másfelől egy-egy doktoranda, doktorandusz esetében jól látható a fejlődés évről-évre a kutatások alaposságában és az előadási készség javulásában egyaránt. Az oktatók és a résztvevők hozzászólásai pedig igen értékes jelzések a munkafolyamat állapotát tekintve, és gyakran útmutatásként is szolgálnak a továbbiakra nézve.

A kétnapos, kemény munkát a jól megérdemelt – hagyományos – sörözéssel zárták mindazok, akik kitartottak csütörtök estig. A hűvös idő ellenére a sörök és az egyéb frissítők igazán jó hangulatot teremtettek, oldották a fáradtságot, ezt bizonyította, hogy az utóhad igen későn hagyta el a Fecske Presszó teraszát.

A hagyomány pedig 2012-ben sem szakadt meg, a júniusi – ismét két napos – konferencián ráadásul bemutatásra került a 2011-es előadások bővített változatát tartalmazó, frissen megjelent tanulmánykötet is.

Készítette: Manhercz Orsolya, Marchut Réka és Szilágyi Adrienn

Interjúk

„ROPPANT JÓ ÉRZÉS FOGOTT EL, AMIKOR MEGTUDTAM, HOGY TÖRTÉNELEM ÓRA IS LESZ.”

Interjú Pritz Pállal, az ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék professzorával

Modern Magyarország: Mesélne valamit a családjáról? Honnan indult?

Pritz Pál: 1944. augusztus 8-án születtem Budapesten. Áldott emlékű szüleim iparosemberek voltak. Édesapám, idősebb Pritz Pál, asztalosmesterként dolgozott édesapja – id. Pritz Péter – pestújhelyi asztalosüzemében három fiútestvérével együtt, és akkoron már jó néhány alkalmazott segítségével. Jó fellépése, választékos öltözködése, kellemes modora okán a más cégekkel való tárgyalásokon a munkák elvállalásánál, értékesítésénél, egyéb hasonló ügyekben ő volt az üzem képviselője. Édesanyám házasságkötésükig műhímzőnőként dolgozott Rákospalotán.

Hárman voltunk testvérek, s a kor kispolgári mentalitása jegyében édesanyám feladata volt a gyermeknevelés és a háztartás vezetése, „dolgozni” csak 1958-ban ment el, amikor én már 14, Tamás öcsém 12 és Aranka húgom 10 esztendős lett.

A *kispolgári* helyes értelmezéséhez Németh Lászlónak az 1943. évi szárszói konferencián elmondott nevezetes beszéde vonatkozó passzusára utalnék, amikor is ő ezt a réteget az egyik legderekabb nemzetfenntartó erőnek mondotta. *„[…] az az iparkodás, gazdasági tudás, fogékonyság, ami egy nemzet ereje, elsősorban a kispolgári réteg tulajdona.*” És ha már a *nemzet* szóba került, akkor azt is el kell mondanom, hogy a német eredetű családban – emlékem szerint – soha egy szemernyi kétely sem merült fel a tekintetben, hogy magyarok lennénk vagy sem. Mai ésszel visszatekintve csak

fájlalni tudom, hogy nálunk ismeretlen volt a *Deutschungarn-tudat*. És nyilván ebből is adódott, hogy a német nyelvet csak a középiskolában kezdtem elsajátítatni, aminek ma is érzem a negatív következményeit.

1949-ben üzemünket államosították, a leszerelt gépeket éppen annál a Ferencvárosi Épületasztalos Ipari Vállalatnál szerelték fel, ahol édesapám műszaki gyártásvezetőként talált munkát. A kor szokásosan mostoha anyagi körülményei közepette nem volt egyszerű dolog a három gyermek életének segítése – egészen a diploma megszerzéséig.

M.M.: Az iskola meghatározó lehet a jövőre nézve. Hol végezte tanulmányait?

P.P.: Általános iskolai tanulmányaimat a pestújhelyi Doktor Sándor utcai iskolában végeztem. Szigorú, jó iskola volt. A történelem iránti érdeklődésem elég hamar megmutatkozott. Emlékezetembe véső dött az a jelenet, amikor az iskolai napot befejezve, s természetesen az iskolát katonás sorokban elhagyva, arról folyt a csendes beszélgetés közöttünk, hogy milyen új tantárgyaink lesznek a következő, ötödik tanévben. Roppant jó érzés fogott el, amikor megtudtam, hogy történelem óra is lesz.

Valamikor 2002-ben az utcán összeakadtam egyik volt, 1958 óta soha nem látott osztálytársammal, aki azokat a jeleneteket elevenítette fel, amikor történelemből írtunk dolgozatot. Édesapám a műszaki rajzhoz hengerekre csévélt papírt használt. Nos, én nem füzetlapra, hanem ilyen papírra írtam a dolgozataimat. Azon írtam-írtam, aztán amikor befejeztem, akkor a hengerről ott téptem le a papírt, ahol az elkészült dolgozatom véget ért, és azt adtam be.

Az V. kerületi Eötvös József Gimnázium annak idején is igen jó iskolának számított. Ott szerettem volna továbbtanulni, de nem vettek fel. Így kerültem az újpesti Könyves Kálmán Gimnáziumba, amelynek nem volt olyan jó híre, mint az Eötvösnek, de jobbnak számított, mint a pestújhelyi családi házunkhoz jóval közelibb Dózsa György Gimnázium.

A gimnáziumi évek alatt újságírónak készültem, ez is afféle megérzés volt. Tehát nagyon szerettem a történelem mellett az irodalom órákat is.

M.M.: Innen egyenes út vezetett az egyetemre?

P.P.: Igen, az ELTE Bölcsészettudományi Karára jelentkeztem, magyar–történelem szakra. Szabad György volt a felvételi bizottságom elnöke. Előfelvételt nyertem, ami azt jelentette, hogy a következő tanévre vettek fel. A közbeeső esztendőben az Athenaeum Nyomdában dolgoztam segédmunkásként – három műszakban. Ez is egyfajta egyetem volt, felkészülés az életre. Sok nehéz sorsot ismertem meg. Főleg a szombat esti munkakezdések maradtak meg bennem, amikor mások indultak az éjszakába, aztán amikor reggel fáradtan hazavillamosoztam, sok ilyen ismerőssel találkoztam, csak ők más okból voltak álmosak, fáradtak.

Az egyetem ebben az esztendőben is törődött velünk, s hetente egy vagy két alkalommal estelente óráink voltak – tudásunk szintentartása, illetve elmélyítése érdekében. Itt ismerkedtem meg Urbán Aladárral, Torzsa Istvántól pedig a harmadik utas ideológiáról, Németh Lászlóról, a *Tanú* című folyóiratról hallottam.

M.M.: Tehát a „felkészülési" év után megkezdhette egyetemi tanulmányait. Kik voltak a példaképei?

P.P.: Az egyetem első évében – mint nagyon sokakra – Hahn István ókortörténész gyakorolt rám nagy hatást. A későbbiek folyamán H. Balázs Éva, Szabad György, Dolmányos István voltak a legjelentősebb tanárok, akik számomra sokat jelentettek. A Molnár Erik-vita az én érdeklődésemet is felkeltette, Mód Aladárnál az egyik alkalommal ebből a témából tartottam szemináriumi referátumot. Zöldfülűként nagyjából-egészében fogalmam sem volt a témából adódó szakadékokról, s lényegében Ránki György és a vele rokon történelemszemléletűek felfogásában adtam elő a témát. Mód Aladár indulatba jött, mondta, hogy sok mindent nem értek. Ebben teljesen igaza volt, de neki igazából az okozott problémát, hogy miért nem az

ő szemszögéből nézem a nemzeti kérdést, s ennek honorálására az év végén el is rontotta kitűnőnek induló bizonyítványomat.

Nagyon sok órám volt, előfordult, amikor 42 órát jegyeztem be az indexbe. Emellett sokat dolgoztam a KISZ-ben, s ezért az akkor a Nemzeti Múzeum épületében elhelyezett Országos Széchényi Könyvtárba csak esténként, valamint szombaton jutottam el. Volt mit pótolnom, s gyakran záróráig, este kilencig ültem a hatalmas asztalok mellett.

M.M.: Hogyan lett a magyarból tudományos szocializmus szak?

P.P.: A politika, politikatörténet, mai szóval a politológia iránt érdeklődő annak idején úgy szerezhetett – természetesen az akkori korszellemnek megfelelően – alaposabb tudást, ha tudományos szocializmus szakra jelentkezett. Erre a második év végén adódott lehetőség, és végül a magyar szak elhagyásával történelem–tudományos szocializmus szakon diplomáztam 1968-ban.

Végzésem után egy esztendővel, 1969 augusztusában kerültem az Magyar Tudományos Akadémia (MTA) központi apparátusába Pamlényi Ervin ajánlására, aki akkortájt a hazai történész szakma egyik igen befolyásos személyisége volt. Hozzá H. Balázs Éva ajánlott be, aki szemináriumi munkám alapján figyelt fel reám.

M.M.: Pamlényi Ervinnek kiemelkedő szerepe volt az Ön életében?

P.P.: Pamlényi Ervin tulajdonképpen szellemi apámmá vált. Tapintattal, nemegyszer szolid iróniával gyomlálta fejemből az ideológiai zöldségeket.

Pamlényi Ervin az MTA Történettudományi Intézete munkatársaként tanított egyetemünkön. Az akkori tanszékvezető, Andics Erzsébet, címzetes egyetemi tanárnak terjesztette fel a Kar vezetéséhez. Pamlényi Szekfű Gyula-tanítvány volt, s 1945 után vált marxistává. A nemzeti kérdésben lényegében a Molnár Erik-féle felfogást osztotta, ami vörös posztó volt Mód Aladár szemében, akinek sikerült elérnie, hogy a titulus csupán docensi legyen. „Természetesen" szakmai érvek

alapján. Azzal érvelt, hogy Pamlényi Ervin szaktudományos munkássága csekély, írásainak zöme inkább a publicisztika tárgykörébe való. Jóllehet Pamlényi Ervin szaktudományos publikációnak száma nem átütően magas, ám minden tájékozott szakember tisztában volt azzal, hogy a megbírált tudása lényegesen több volt, mint az őt bíráló professzor szellemi poggyásza. És az is köztudott volt, hogy a *Századok* felelős szerkesztőjeként – rengeteg időt rabló s ideget őrlő tevékenységgel – ő olyan munkát végzett, amely nyomán a sok „szutykos" kéziratból míves dolgozatok lettek. Ha megmaradtak a *Századok* irattárában e kéziratok, akkor láthatóak az ő rengeteg apró gyöngybetűs javításai, érdemi korrekciói.

M.M.: Mik voltak Pamlényi Ervin módszerei, hogyan segített tisztázni a történelemről alkotott felfogását?

P.P.: Kedvesen megkérdezte például, hogy miért tudományos ez a szocializmus? Mi az, ami tudományos benne?

M.M.: Miről írt szakdolgozatot?

P.P.: Garami Ernő 1914 előtti politikai koncepciója témakörében készítettem el szakdolgozatomat. Ismeretes módon Garami Ernő már a magyarországi Tanácsköztársaság elől emigrációba vonult, az ellenforradalmi Magyarországon is nagyon sokáig nem volt helye, ezért – nem logikátlanul – arra gondoltam, hogy a bécsi magyar emigráció históriájából készítem el kisdoktori értekezésemet. Pamlényi Ervin tanácsára azonban beláttam, hogy akkori felkészültségem, s főleg a rendszer ideológiai kötöttségei közepette valóban tudományos munkát nem tudok készíteni.

(A mai olvasó számára vélhetőleg nem felesleges elmondani, hogy annak idején az egyetemeknek nem volt joguk tudományos fokozat adományozására. Ezt a Tudományos Minősítő Bizottság (TMB) végezte. Szovjet mintára a tudományok kandidátusa, illetve a létrán továbbkapaszkodók számára a tudományok doktora címet adományozta. A TMB a kormány szerve volt, ám felette a szakmai felügyeletet az MTA gyakorolta. A TMB apparátusa is az MTA hivatalán belül működött, de a

TMB – a szokásos csúsztatásokkal szemben hangsúlyozandó – nem az MTA része volt. Aztán idővel – kompromisszumként – az egyetemek is adományozhattak doktori címet. Ez volt a „kisdoktori", amely hivatalosan nem volt tudományos fokozat, inkább a tudományos világ előszobája. A mai dolgainkat érintve – messze nem egyedül – nagy hibának tartom megszüntetését. Jót tenne a PhD-világának, ha újra bevezetnék, kevesebb lenne a gyenge, de mégis keresztülerőszakolt doktori értekezés.

M.M.: Ezek szerint rögtön pályája kezdetén új kutatási téma felé fordult Pamlényi Ervin javaslatára?

P.P.: Lényegében igen. 1968-ban jelent meg a Kossuth Kiadónál a *Wilhelmstrasse és Magyarország* című igen terjedelmes forráspublikáció, s ebben az évben diplomáztam. E kötet az 1933 és 1945 közötti magyar–német viszony – s ezzel tulajdonképpen a korszak magyar külpolitikája – feltárása szempontjából fontos, s az akkori viszonyok között a reveláció erejével hatott. A kötetnek Ránki György volt a főszerkesztője, Pamlényi Ervin az 1933–1938 közötti időszak forrásait válogatta, jegyzetelte, s a bevezető vonatkozó része is az ő munkája.

Ő maga is ekkor lett figyelmes a kieli találkozó fontosságára. Azt ajánlotta, hogy az említett kötet forrásaiból kiindulva és természetesen széles körű kiegészítő kutatások alapján a találkozót írjam meg kisdoktori értekezésként.

Ezen aprónak tűnő téma azért igen lényeges, mert 1938 márciusában Adolf Hitler megvalósította az *Anschluss*-t, s utána rögvest hozzáfogott Csehszlovákia szétverésének tervéhez. Mivel Európa már zengett a német agressziótól, ezért Hitler arra az ötletre jutott, hogy a magyarok legyenek a kezdeményezők, s siker esetén övék lehet ismét az egész Felvidék. A harmincas évekre az európai közvélemény széles körei elfogadták, hogy Trianonban olyasmi történt, amelynek korrekciója európai érdek. Hitler azonban egyáltalán nem akart kompromisszumot, Münchent, egyáltalán nem akart semmiféle részleges megoldást, ő az egész „szovjet repülőgép-

anyahajót" akarta szétzúzni a magyar támadás nyomán. A korabeli magyar vezetés nagyon szívesen eltakarította volna Csehszlovákiát, de látták a vállalkozás irdatlan kockázatát, s ezért a Hamburg melletti Kielben lezajlott találkozón a Führer kénytelen volt visszautasítást zsebre tenni. Állítólag a dühtől epeömlést is kapott. Lehet, hogy nem így történt, az ellenben bizonyos, hogy ezután kénytelen volt a nyugati hatalmakkal való diplomáciai huzavonákba belemenni.

Végül valóban ezzel a témával, a kieli találkozó forráskritikai feldolgozásával doktoráltam 1973-ban. Az értekezés lényege a *Századok*ban jelent meg 1974-ben, s meglehetősen kemény vitát kavart. Ma is büszkeséggel tölt el, hogy írásom megjelenése után egy alkalommal megállított a Történettudományi Intézet folyosóján Györffy György, s elmondta, hogy ő nem szokta elolvasni a huszadik századdal foglalkozó kollégái írásait, de ezt a cikket már alcíme – *Forráskritikai tanulmány* – alapján is kézbe vette, s gratulált módszeremhez, szemléletemhez.

M.M.: Hogyan folytatódott pályája a kedvező indulás után?

P.P.: A következő lépés a kandidátusi értekezés volt, amelyben hazánk 1932–1936 közötti időszakának külpolitikáját, tehát Gömbös Gyula miniszterelnökségét dolgoztam fel. 1979-ben sikerrel védtem, s megszereztem a fokozatot.

A munka megírásához elnyertem az akkor szokásos három esztendős aspiránsi ösztöndíjat, amelyet 1975 és 1978 között az MTA Történettudományi Intézetében töltöttem el. Erre az időre megszabadultam a napi hivatali munka kötelmeitől.

Tudományos munkám lendületét azonban érdemben lassította, hogy 1974-ben megszületett Helga leányunk, 1976-ban pedig Balázs fiunk, és a gondozásukban való közreműködés sok időt vitt el. Ez természetesen így volt helyénvaló, mégis elkerülhetetlenül feszültségeket okozott. Feleségem nem alaptalanul vélte úgy, hogy otthon még a jégszekrényből is a Gömbös-kormány jön elő. Ilyen esetekben a család és a hivatás összeegyeztetése nehéz, de nem reménytelen vállalkozás. Véleményem szerint a szülői törődésnek is szerep jutott abban, hogy leányunk már egy évtizede a

magyar külügyi szolgálat egyik főtisztviselője, fiunk pedig a karlsruhe-i egyetemen készítette el PhD-értekezését áramlástanból, s azt 2009-ben olyan sikerrel védte meg, hogy azóta ennek az egyetemnek az egyik oktató-kutatója.

M.M.: Amellett, hogy évtizedeken át az MTA központi apparátusában dolgozott, maradt ideje oktatásra és publikálásra is. Hogyan emlékszik első könyve megjelenésének körülményeire?

P.P.: Amikor 1979-ben megvédtem kandidátusi értekezésemet, akkor nem volt szükségem lobbizásra ahhoz, hogy az könyvként megjelenjen az Akadémiai Kiadónál. Írtam egy levelet az MTA illetékes II. osztályának, az pedig felvette a kéziratot az úgynevezett könyvkiadási kerettervbe, s ennek nyomán az Akadémiai Kiadó megjelentette. Ráadásul messze gondosabban, mint az napjainkban szokásos. Ennél a kiadónál is komoly alkotó szerkesztő garnitúra dolgozott, tagjai értették a dolgukat. Az én kéziratomat Gelléríné Lázár Márta vette kézbe. Szó szerint ízekre szedte szét. Rengeteget dolgozott vele, és több napon keresztül tette fel kérdéseit, én pedig magyaráztam, szégyelltem magamat, és javítgattam. Ma is úgy vélem, hogy egy könyvet ideális körülmények között így kell elkészíteni. Nincs az a szerző, akinek ne tenne jót egy alkotó szerkesztő szakértelme. Ezzel szemben a mai kiadók – külföldön sincs másként – többnyire nem így, hanem inkább csak menedzserközpontként működnek. Jobb esetben van egy jó technikai szerkesztőjük, s ezért már annak is örülhetünk, ha a kiszedett kéziratban a sorok között nem éktelenkednek felesleges elválasztójelek.

M.M.: Miből állt az akadémiai munka?

P.P.: Az MTA központi apparátusában végigjártam a ranglétrát, s 1993-tól 2006 végéig vezettem a Társadalomtudományi Főosztályt. Akadémiai hivatali pályámra úgy gondolok vissza, hogy érdemben leginkább a hetvenes évek első felében, valamint az 1996 és 2002 közötti időszakban tudtam a legtöbbet tenni. Részese

lehettem annak a csapatmunkának, amely a legrangosabb hazai tudományos műhely munkáját akarta – és tudta is – korszerűsíteni.

Annak érekében, hogy a reám bízott feladatokat színvonalasan tudjam megoldani, gyakran jártam az intézeteket, azok szakmai rendezvényeit, tanácskozásait. Léptennyomon tapasztaltam, hogy – egyszerű beosztott munkatársként – rengeteg olyan kutató él ott, akiknek látványosan nincs nagy nevük, mégis szinte bugyborékolnak a tudástól. Hallgathattam ezeket az embereket, és ezért pénzt kaptam. Fizetést kaptam azért, hogy elmentem munkaértekezletekre, nálam sokkal okosabb embereket hallgattam, és szívtam magamba a tudást. Ezekben az években vált véremmé, hogy a tudományos munka jelentős mértékben az alázatról is szól. Mulatságos dolog nézni a nagyképű, de valójában tudatlan hólyagokat, az öntelt félművelteket. Mennél többet tud az ember, annál alázatosabbnak kell lennie.

Akadémiai tisztviselőként ugyanakkor igen sok mindent megtanultam a döntési folyamatok alakulásáról, a hatalom természetéről, annak embert formáló/deformáló hatásairól. Azt hiszem elég hamar tisztába jöttem azzal, hogy a rengeteg napi ügyintézés mellett természetesen nem fogok annyi levéltári forrást és könyvészeti anyagot megismerni, mint azok, akiknek idejét ilyesmi nem rabolja. Ám a tudományszervező, tudománypolitikai munka során lett igazából világos számomra, hogy a történet nem azonos a történelemmel. Szóval természetesen roppant fontos dolog a kútfők feltárása, kiadása, feldolgozása, könyveket lehet belőlük készíteni, tudományos címeket lehet szerezni, azonban esetenként mégsem kerekedik ki a hiteles múlt.

A hivatali munka során magam is megtapasztaltam, hogy keletkeznek az írásos források, hiszen az értekezleteken hallottakból iratokat, dokumentumokat kellett formálni. Ezeket természetesen nem én írtam alá, még főosztályvezetőként sem, azok testületi, akadémiai, akadémiai felső vezetői állásfoglalások lettek. És ezek a jelentések bizony messze nem az adott konkrétumot, hanem az akadémiai érdeket tükrözték, mert tudtam, hogy az Akadémia szempontjából mit kell leírni. Amikor

volt egy tanácskozás, és csináltam az emlékeztetőt, jegyzőkönyvet, akkor nem azt írtam le, ami elhangzott, hiszen mindig sűríteni kellett. Eközben számtalanszor eltöprengtem a történeti források és a múlt valósága közötti viszonyon. Ennek jegyében tanultam meg igazából azt, hogy egy forráshoz hogyan kell hozzányúlni. Olyasmit sajátítottam el, amit mások már nagyon régen is tudtak, és tudják majd ötven év múlva is azok, akik okosak. Aki ezt nem tudja, az nem jó tisztviselő, az nem lehet jó történész.

Tehát elég sok mindent megtanultam abból, hogy hogyan kell egy dokumentumnak a valódi értelmét megfejteni. Azt, hogy mi lehetett a múlt valósága, és azt a források hogyan, illetve hogyan nem adják vissza. Mindennek megállapításához természetesen kell egy jó adag empátia, vagy ha úgy tetszik tehetség. Szorgalommal sok mindent lehet pótolni, de ha az nem párosul tehetséggel, akkor írásainkkal nem segítjük, inkább akadályozzuk érdemesebb kollégáink munkáját.

Így lett a tudománypolitika, ha nem is a fő sodra, de mégis csak szerves része a politikatörténetnek, amivel egész életemben foglalkoztam, foglalkozom.

M.M.: Időközben akadémiai doktor is lett. Milyen témát dolgozott fel?

Az MTA doktora kitüntető címet 2000-ben nyertem el az 1999-ben megjelent *Pax Germanica* című könyvemmel, amelyben azt vizsgáltam meg, hogy Adolf Hitlernek és rendszerének milyen elképzelései voltak Európa jövőjéről. Természetesen szörnyű elképzeléseik voltak. Ezt addig is lehetett tudni, de a globális tudás számos esetben szétfoszlik, ha nem épül a részletekben is fundált, tárgyszerű tudásra, részletes elemzésre.

M.M.: Beszéltünk már kiemelkedő publikációs teljesítményéről. Melyik művét tartja a legfontosabbnak?

P.P.: Eddig éppen 25 könyvön szerepel különböző formában – szerzőként, társszerzőként, szerkesztőként – a nevem. És akkor nem beszéltem a gyűjteményes

kötetekről, tanulmányokról és sok minden egyébről. Közhelyes igazság, hogy a tudományt nem kilóra mérik, majd az idő mutatja meg, hogy mi marad meg mindebből. Mindenesetre nem panaszkodhatom műveim szakmai visszhangjára. Az, hogy szélesebb körökhöz érdemben nemigen sikerült eljutnom, nem csupán az én problémám, általános jelenségről van szó.

A legnagyobb visszhangot a Bárdossy Lászlóval foglalkozó írásaim váltották ki, ami természetesen elsősorban a témának tulajdonítható. Ezekkel a könyvekkel tudtam a legszélesebb körökre hatni, és közben a szakmán belül és kívül is kaptam kritikákat. Ez esetben is leginkább arról van szó, hogy mindkét irányú szélsőségtől elhatárolódtam. Akik Bárdossyban fasiszta bűnözőt látnak, azok ugyanúgy idegenkednek írásaimtól, mint azok, akiknek az a bajuk velem, hogy nem vagyok hajlandó felfedezni a volt miniszterelnökben a magyar ügy mártírját. Közben – talán nem tévedek – magam is segítem gyarapítani azoknak a körét, akik tudják-vallják, hogy a múltat csakis a maga számtalanszor zavarba ejtően sokszínű valóságában lehet hitelesen megismerni.

Bárdossyval foglalkozó könyveim egyike egy dokumentumregény. Hihetetlen gyorsan kibuggyant belőlem, három hónap alatt megírtam az egészet. Kosáry Domokos és Pomogáts Béla mutatta be. A sikert azonban nem szabad túlbecsülni, mert hihetetlen sok függ a témaválasztástól, és attól, hogy milyen a korszellem. A Bárdossy-perről szóló könyvem – immáron majd két évtizede – éppen akkor jelent meg, amikor Bárdossy László ügyében perújrafelvételi kérelmet adtak be.

Látnunk kell azonban a másik oldalt is, azt, hogy egymás után jelennek meg könyvek, értékes munkák, és nem ritkán tapasztalhatjuk, hogy a szakma egy hervadt recenzióval sem nyugtázza őket. Ám ha egy műnek a segítségével az adott téma mélyebb megismerése válik lehetővé, akkor a pillanatnyilag visszhangtalan munka is betölti hivatását, s egyszer majd lesznek használói, felhasználói.

M.M.: A kutatás, a publikálás és az Akadémián végzett hivatali munkája mellett részt vett és részt vesz mind a mai napig a következő történész generáció képzésében. Hogyan került az egyetemre?

P.P.: Az ELTE Bölcsészettudományi Karán kisebb-nagyobb megszakításokkal évtizedek óta tanítok. 1997 óta vagyok egyetemi magántanár, tehát professzor. 2008 ősze előtt mintegy tíz éven át kizárólag a Történelemtudományok Doktori Iskola munkájában vettem részt, a leendő doktorok szakmai felkészítésében leltem – és lelem még mai is – örömömet. Emellett egy bő évtizeden át tanítottam magyar diplomáciatörténetet 1848-tól napjainkig a BIGIS-en [*Budapest Institute for Graduate International and Diplomatic Studies*], amely a mai Budapesti Corvinus Egyetemen működött, sokáig igen népszerű volt, aztán idővel elhalványult, mostanra pedig megszűnt. Ebben az intézményben nemzetközi kapcsolatok tárgyban lehetett másoddiplomát szerezni.

2008 szeptemberétől főállásban dolgozom az ELTE Bölcsészkarán, az alap- és mesterképzésben is oktatok. Mivel az oktatás sokkal szélesebb kört kell, hogy átfogjon, mint az a szaktudományos tevékenység, amelyből tanulmányok, forráskiadványok, kötetek lesznek, ezért az oktatómunkának – ha az nem ró mértéktelenül nagy terheket az emberre – nagyon ösztönző hatása lehet a tudományos kutatásra. Nem ritkán megtörténik velem, hogy előadás közben jövök rá olyan részösszefüggésekre, amelyeket korábban vagy nem láttam, vagy rosszul láttam. A hallgató vélhetőleg nem veszi észre, de én magam érzem, hogy ezt sem tudom, itt is hiányos az ismeretem, ehhez is hozzá kell még olvasnom. Nagyon megmozgathatja az ember agyát egy ilyen előadás, ezért az oktatás komoly haszonnal jár.

M.M.: Hogyan látja, mi a történész feladata napjainkban?

P.P.: A történésznek tegnap, ma és holnap ugyanaz a dolga: hogy legjobb tudása szerint segítse a múlt megismerését. Ez a munka elkerülhetetlenül felveti a

világnézeti semlegesség kérdését, ami nem létezik. Nyilván nekem is van világnézetem, s ebből következően bizonyosan prekoncepció alapján nyúlok a múlt bármely vizsgált kérdéséhez. Ám komoly szakember a megismert források, társtudományi eredmények, módszertani felismerések alapján alázattal korrigálja előfeltevéseit. Mindennek révén pedig közelebb kerül a múlt valóságához.

Így érkezünk el a történész és a politikus közötti döntő különbséghez. Az előbbinek elemi célja a múlt hiteles feltárása, az utóbbinak elemi érdeke politikai céljainak elérése. Ebből következőleg merőben más a mentalitásuk. A történésznek az okoz örömet, ha mennél többet tud hitelesen a múltból megmutatni. A politikus számára ez adott esetben végzetes lehet. A politikus a múltat példatárként használja, a múlt tényeit politikai céljai szerint csoportosítja. Az eltérésből nagy hiba lenne erkölcsi kérdést fabrikálni. Vannak erkölcstelen történészek és vannak erkölcsös politikusok, és természetesen vannak erkölcstelen politikusok és erkölcsös történészek. De nem a múlthoz való viszony az osztóvonal. Lehet példákat találni arra, amikor a politikus jó cél érdekében sérti meg a múlt valóságát. Ám az a történész, aki – akár meggyőződésből, akár valamilyen érdek mentén – valamilyen politikai érdek szolgálatában szelektál a múlt tényei között, az ténylegesen kiírja magát a szakmából.

M.M.: Milyen tervei vannak a jövőre vonatkozóan?

Ha erőm engedi, akkor – még sok-sok év munkájával – monografikusan megírom a magyar külpolitikai gondolkodás 20. századi spáciumának történetét. Az eddigi eredményekbe a szerkesztésemben 2006-ban megjelent hasonló című tanulmánykötet, valamint az elmúlt év tavaszán *Az objektivitás mítosza?* címmel publikált tanulmánykötetem nyújt betekintést.

M.M.: Mit gondol arról, mi lett volna, ha másképp alakul az élete?

P.P.: Sokszor úgy vélem, hogy jobb lett volna, ha maradok édesapám foglalkozásánál, és én is asztalos leszek. Ez még ma is eszembe jut időnként. Amikor látom a ma is meglévő fonákságokat, saját gyatraságaimat, problémáimat, akkor sokszor úgy érzem, hogy jobb lenne készítenem egy széket, asztalt vagy ablakot, mert akkor lenne valami, egy hasznos tárgy, amire rá lehet ülni, ami mellett lehet étkezni, amelyen bejön a fény, de kint marad a hideg.

Ezek a rossz érzések, ahogy a múló hangulatok szárnyán jönnek, úgy tova is suhannak. Alapjában nagyon boldog vagyok, hogy történész lehetek. Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy napjainkban a múlt megismerhetőségébe vetett hittel elsöprő sikert nem lehet aratni, de azt is tudom, hogy ebben a kérdésben az állásfoglalást döntően a korszellem motiválja. Amíg a 19. században a túlzott derűlátás volt a jellemző, addig ma inkább a borúlátás. A kérdést azonban nem az dönti el, hogy arról miképpen vélekedtek, vélekedünk mi, a történelemnek változó, továbbsodródó, még be nem fejezett életű emberei, hanem az, hogy vannak-e eszközeink a história megismerésére. Vannak.

AZ INTERJÚBAN EMLÍTETT MŰVEK BIBLIOGRÁFIAI ADATAI:

A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Összeáll., sajtó alá rend. és bev. Ránki György [et al.]. [Ford. Kallós Pál, Simonffy-Tóth Ernő]. Bp. 1968.

Bárdossy László a Népbíróság előtt. S.a.r., bev. és jegyz. Pritz Pál. Bp. 1991.

Pritz Pál: A Bárdossy-per. Kossuth. Bp. 2001.

Pritz Pál: A kieli találkozó (Forráskritikai tanulmány). Századok 108. (1974) 646–680.

Pritz Pál: Az objektivitás mítosza? Hazánk és a nagyvilág. 20. századi metszetek. Bp. 2011.

Pritz Pál: Bárdossy László. Bp. 2001.

Pritz Pál: Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936. Bp. 1982.

Pritz Pál: Pax Germanica. Német elképzelések Európa jövőjéről a második világháborúban. Bp. 1999.

Készítette: Cúthné Gyóni Eszter és Wirthné Diera Bernadett

(Budapest, 2011. június 27.)

„…SOKAT KELL DOLGOZNI, KUTATNI, ÍRNI, PUBLIKÁLNI ÉS VÁRNI.”

Interjú Majoros Istvánnal, az ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék vezetőjével

Modern Magyarország: A családból hozta magával a történelem iránti érdeklődést?

Majoros István: Nem egészen. Én úgynevezett első generációs értelmiségi vagyok. Édesanyám, édesapám hat általánost végeztek. Édesanyám háztartásbeli volt, édesapám pedig kőműves művezető. Igaz, édesapám később elvégezte a nyolc osztályt, s gimnazistaként még segítettem is neki. A házi feladatnak adott fogalmazásokat pl. általában én írtam meg. Egyébként egy kis Nógrád megyei faluban, Honton születtem. Gyerekkoromban még 1000–1200 lakója volt. Néhány évvel ezelőtt, amikor a 43 éves általános iskolai találkozónkon ott jártam, szembesültem azzal, hogy a falu lakóinak száma kevesebb, mint 500-ra csökkent. Elöregedett, és már az iskola sem működik, mert nincs kit tanítani. Pontosabban 3–4 gyerek van évente.

M.M.: Ez tehát azt jelenti, hogy az általános iskolát szülőfalujában végezte?

M.I.: Pontosan. Nógrád megyében akkoriban, tehát az ötvenes években, illetve a hatvanas évek első felében, a honti általános iskola egy közepes méretű iskolának számított, körülbelül 200 gyerekkel elsőtől a nyolcadikig. Az iskola azonban úgy működött, hogy két-két osztályt összevontak. Az elsősök a harmadikosokkal, a másodikosok a negyedikesekkel, az ötödikesek a hatodikosokkal, a hetedikesek pedig a nyolcadikosokkal jártak együtt.

M.M.: Hatékony volt ez a rendszer?

M.I.: Bármily hihetetlen, hatékony volt, annak ellenére, hogy a tanár mindig csak az egyik osztállyal foglalkozott közvetlenül. Addig a másik valamilyen feladatot kapott, pl. különböző számtanpéldákat kellett megoldani, vagy fogalmazást írni egy megadott témáról. A feladat természetesen mindig az óra típusától függött. Az óra végén aztán a tanár ellenőrizte, hogy megoldottuk-e a feladatokat. Nagyon jók voltak a tanáraink, s a rendszer ezért volt hatékony.

M.M.: Ez a fajta oktatás teljesen más tanári hozzáállást kívánt?

M.I.: Mindenekelőtt lelkiismeretességet, alaposságot, lelkesedést, nagyfokú odafigyelést minden problémára, és szigort. Nekünk azonban szerencsénk volt, mert a mi generációnkat azok a tanárok tanították, akik még a második világháború előtt szereztek diplomát, vagy a fiatalabbak azoktól a tanároktól tanultak, akik a két háború között kezdtek el tanítani valamelyik felsőoktatási intézményben. A tanárainktól nagyon sokat kaptunk. Egy kicsit az űrhajók indítási sebességéhez hasonlítható az ő munkájuk. Az indítórakéták ugyanis, ha kellő sebességre gyorsulnak fel, akkor le tudják győzni a gravitációt, s képesek elhagyni a Földet. Nos, tanárainknak köszönhetően nemcsak kiléptünk az életbe, hanem bárhová kerültünk is, megálltuk a helyünket. S ez mindegyik osztálytársamra elmondható.

M.M.: Tanárai történelemszemléletében tükröződött az, hogy mikor szereztek diplomát, kitől tanultak a főiskolán?

M.I.: Az órákon ez nem igazán volt érezhető, hiszen a rendszer rendkívül szigorú volt, s nem lehetett akármit mondani. Legfeljebb közvetetten éreztük a hozzáállásukban, magatartásukban. Az egyik tanárunknál azonban közvetlenül is érezhető volt. Ő, bár

történelem szakos volt, ennek ellenére számtant, környezetismeretet, tehát úgynevezett reáltárgyakat tanított. Órán kívül aztán elmondta, hogy azt a történelmet nem hajlandó tanítani, amit előírnak. Róla azonban tudni kell, hogy '56-os volt. S azt is elmondta mindig, hogy '56 forradalom volt. Az egyik testvére a forradalom után Amerikába disszidált, a másikkal pedig minden évben megünnepelte október 23-át. Ezen a napon a szomszéd faluban, mert ott laktak, kiöltözve, nyakkendőben elmentek a kocsmába, s mindenki tudta, hogy miért vannak ott. Az év többi napján ugyanis egyszer sem lehetett őket a kocsmában látni. És senki sem jelentette fel őket.

M.M.: S mindez '56 után történt?

M.I.: Igen, '56 után. Én éppen ebben az évben kezdtem az általános iskolát, ő pedig negyediktől kezdve tanított minket, s ő volt az osztályfőnökünk egészen nyolcadikig. Később is nagyon jó kapcsolatban maradtam vele. Sajnos néhány évvel ezelőtt meghalt.
A történelemtanárnőm rendkívül korrekt volt, nagyon szerettük őt is. A politikába nem ment bele, szépen megtanította nekünk a történelmet, az irodalmat és a földrajzot. Érdekességeket és rengeteg információt kaptunk tőle. S ez ott és akkor nagyon fontos volt. Fontos volt azért, mert a vidék, a falu egyaránt nagyon szegény volt. S ebben a környezetben az iskola, a tanáraink jelentették a kultúrát. A tanárnőnk egyben a falu könyvtárosa is volt, s az olvasást, a könyveket ő szerettette meg velünk és a falu nagyon sok felnőtt lakójával is.

M.M.: Az általános iskolából egyenes út vezetett a gimnáziumba?

M.I.: Számomra, s még jó néhányunk számára igen. Én a Palócföld fővárosába, Balassagyarmatra mentem, és a Balassi Bálint Gimnáziumban végeztem el a középiskolát. Egy falusi kisdiák számára, amilyen én is voltam, Balassagyarmat maga volt a VÁROS, így nagybetűvel. Egy kis falusi iskolából egy nyüzsgő nagy

gimnáziumba került az ember, amelynek 400–500 diákja volt, sok tanárral. Szinte elvesztem benne, legalábbis az elején így éreztem. Nem vesztem el természetesen, mert jók voltak a tanárok, különösen a történelmet tanítók. Teljesen új volt számomra a nyelvtanulás, mert az általánosban semmiféle nyelvet nem tanultunk, még oroszt sem, pedig az kötelező volt ekkor. Hontra azonban nem jött orosztanár, addig legalábbis nem, amíg odajártam. Így Balassagyarmaton nulláról kezdtem az oroszt, s mellette franciát tanultam. A középiskola vitathatatlanul többet adott, az általános iskolát mégis jobban szerettem, mert családiasabb volt. A tanáraink minden évben elvittek minket kirándulni az ország különböző területeire, mint Visegrád, Esztergom, Eger, Győr, Szeged, vagy szülőfalum környékén a hegyekbe mentünk, vagy megnéztük a drégelyi várat. A hatvanas évek elején például Tápé mellett a Tisza parton táboroztunk. Minden reggel gyalog mentünk be Szegedre, mert busz nem volt. Pár kilométer gyaloglás után megnéztük Szegedet, nevezetességeit, környékét, délután pedig mindenféle játékok, sportfoglalkozások voltak. Egy-egy kirándulás anyagilag is elviselhető volt a családok számára, mert az iskola úttörőcsapatában év közben dolgoztunk a helyi tsz-ben, amiért a csapat pénzt kapott, így a kirándulások költsége jelentősen csökkent.

M.M.: Bejárták az országot?

M.I.: Néhány helyre eljutottunk. Ráadásul apám az ország különböző részein dolgozott, és ő is minden nyáron elvitt magával, s így gyerekkoromban például Pesten az összes múzeumot megnéztük.

M.M.: Akkor mégis csak volt valamilyen indíttatás?

M.I.: Valóban volt. Apám a Betonútépítő Vállalatnál dolgozott, és amikor építették a balatoni műutat meg a Bécsbe vezető utat, Törökbálinton dolgoztak, és egy-két hétig én is vele voltam. Sőt, hetedikes-nyolcadikos koromban egy-egy hónapot dolgoztam is a

vállalatánál. Hétvégén nem mentünk haza, egyszer-kétszer anyám is eljött, és apám Budapest minden nevezetességét megmutatta nekünk.

M.M.: Innen van a történelem iránti szeretete, esetleg már ekkor nyilvánvaló volt, hogy ebbe az irányba indul el?

M.I.: Igen, a történelmet már gyerekkoromban szerettem.

M.M.: A bölcsészkar felé egyenes út vezetett?

M.I.: Bizonyos szempontból igen. Szerettem a történelmet, irodalmat, tehát a humán tárgyakat. De hozzáteszem: a matematika sem okozott nagy gondot, hiszen ötösre érettségiztem belőle. Ennek ellenére persze nem rajongtam a matekért.

M.M.: Hol volt az a pont, amikor világos lett, hogy a történész pályát választja?

M.I.: Ez negyedikben volt, amikor be kellett adni a jelentkezési lapot. Gondolkodtam persze, hogy elmegyek üzletkötőnek, de ahhoz kellett a matematika meg a nyelvek is. Végül letettem erről, s úgy gondolom, hogy az üzleti világ, s én is jobban jártam ezzel a döntéssel. Szegedre, történelem-francia szakra jelentkeztem, és fel is vettek elsőre. A felkészülésben segített a történelemtanárom azzal, hogy az összes egyetemi jegyzetét kölcsönadta, s abból készültem a felvételi vizsgára. És talán a szerencse is közrejátszott a sikerben, hiszen amikor a szóbelire mentem, három kéményseprő jött velem szemben libasorban.

Ebben az időben a fiúk általában előfelvételisként kerültek az egyetemre, s így lettem katona egy évig. 1968 júniusában érettségiztem, és szeptember 2-án már katona voltam Hódmezővásárhelyen. A bevonulásom egy izgalmas, egyben gyászos történelmi pillanatra esett, mert augusztus 20-án a Varsói Szerződés csapatai bevonultak

Csehszlovákiába. Az egész rétsági páncélos ezred az én kis falumon keresztül ment át a szomszédos országba, s mindig éjszaka.

M.M.: Hogyan befolyásolták a '68-as események a katonaság körülményeit?

M.I.: Rendkívül szigorúak voltak velünk, s mindent, amit korábban esetleg ejnye-ejnyével vagy laktanyafogsággal elintéztek, abban az évben futkosóval, tehát büntetőszázaddal büntettek. Nem közülünk persze, nem az előfelvételisek közül, hanem a régi sorállományból vittek el embereket, de szigorúan büntettek minket is minden fegyelemsértésért.

M.M.: Utána az egyetem nagy megkönnyebbülést jelentett?

M.I.: Ez egyértelműen így volt, mert megszabadultunk a kötöttségektől, szivatásoktól. Ennek ellenére a katonaságnak volt egy előnye: az ember olyan fizikai és pszichikai állóképességet szerzett, amit máshol nem lehetett. Így mindent jobban el tudtunk viselni. S ez az öt év során kamatozott, mert akkoriban sokkal keményebb volt az egyetem, s főleg a vizsgaidőszak, a szigorlatok.

M.M.: És szervezettebb volt, mint most?

M.I.: Igen, az a világ szervezettebb volt, és olyan nem fordulhatott elő, mint mostanában, hogy a hallgatók nem ismerik egymást. Amikor szemináriumot tartok, az első órákon a hallgatókat gyakran én mutatom be egymásnak. Ilyen nem volt, mert akkoriban mindenki egy közösségbe került. Másrészt a történészhallgatók igen jól szervezettek voltak Szegeden. A másodévesek feladata volt, hogy az elsőéveseknek bevezető estet tartsanak, s ott kölcsönösen megismerkedtünk egymással.

M.M.: Így az évfolyamok között is jó lehetett a kapcsolat.

M.I.: Akkoriban nem volt ennyi hallgató, mint mostanában, így aztán szinte mindenki ismert mindenkit. Két csoport volt a történészek között: az egyik az orosz szakosoké, ők külön „kasztot" képviseltek, és a másik a nyugati nyelvszakosoké volt, vagyis az angolosok, franciások, németesek, olaszosok tartoztak ide. Voltak olyan szakok, ahol minden évben szerveztek szakesteket, például a franciásoknál. A hallgatók évfolyamonként tartottak valamilyen bemutatót, s a nagy műsorszám mindig az volt, amikor a tanárokat parodizálták. Ezek az estek nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy jobban megismerjük egymást.

M.M.: Az egyetem végül is meghozta a szabadságot?

M.I.: Az egyetem nagyon sok szabadságot adott, bármilyen hihetetlen is, hogy a szocializmussal kapcsolatban ilyet mond az ember. S még azt is hozzátehetem, hogy az akkori egyetemi élet lazább volt, mint most. Előadásokra akkor sem volt kötelező járni, szemináriumokra viszont igen. Igaz, ez tanárfüggő volt, de még a legszigorúbbnál is háromszor lehetett hiányozni.

M.M.: Mennyire volt inspiráló ez az egyetemi közeg?

M.I.: Attól függ, hogy az embert mi érdekelte. Bármilyen témába belekezdhetett, s ehhez tanári támogatást is talált. Sőt, még külföldi ösztöndíjat is szerezhetett. Igaz, ez korlátozott volt, főleg ha nyugatra akart menni, de nem volt lehetetlen. Magam is ösztöndíjjal kerültem ki Franciaországba ötödéves koromban, 1974-ben. Aix-en-Provence-ban voltam három hónapig.

M.M.: Ön minek készült az egyetem évei alatt?

M.I.: Nekem nem volt olyan ambícióm, hogy benn maradjak valamelyik tanszéken. Én középiskolában akartam tanítani. Negyedikes voltam, amikor megnősültem, és a feleségemmel szerződést kötöttünk Tolna megyével. A szerződés egyik feltétele az volt, hogy addig kell a megyében tanítanunk, amíg kapjuk az ösztöndíjat. Ha jól emlékszem egy évig havi 700 forintot kaptunk fejenként. S ez akkoriban szép pénz volt egy egyetemistának, mert tíz forintért meg lehetett ebédelni vagy vacsorázni egy étteremben. A másik feltétel az volt, hogy valamelyikünk vegye fel az orosz szakot, mert a megyében erre volt szükség. Természetesen én áldoztam fel magamat. Az ötödik elején, szeptemberben, ezért felvételiznem is kellett. Erre nyáron készültem fel, s közben az esküvőnk is nyáron, augusztusban volt. A felvételim sikerült, s az ötödik évben három szakot vittem, történelmet, franciát és az oroszt. Ez utóbbiból első éves voltam, az előzőekből pedig ötödéves. Hozzá kell tennem, hogy Szegeden az orosz tanszék iszonyatosan erős volt. Egy évet végeztem el oroszból, de utána nem folytattam, mert 1974-ben történelemből és franciából diplomáztam, s Tolnára, a Földvári Mihály Gimnáziumba kerültünk a feleségemmel. A folytatást az akadályozta, hogy Tolnáról hetente egy napot Szegedre utazni akkoriban igen körülményes és fárasztó volt, s ezt nem vállaltam. Ennek ellenére történelmet és oroszt tanítottam a gimnáziumban.

1975 nyarán azonban Tolnáról Bonyhádra költöztünk, s ott az általános iskolában tanítottam, szintén történelmet és oroszt. Egy év után aztán ismét munkahelyet váltottam, mert megüresedett egy állás a bonyhádi gimnáziumban, ahová felvettek, és ott csak történelmet kellett tanítanom, s ezt nagyon szerettem. Hajdanán ez egy evangélikus gimnázium volt, nagyon szép épülettel és csodálatos parkkal, ahol a kollégákkal hetente egyszer nagyokat fociztunk. A diákokkal is nagyon jól kijöttem, de egy év után ezt is otthagytam, mert közben a házasságom tönkrement. Amikor a diákok megtudták, hogy elmegyek, az egyik osztályban, ahol összesen két fiú volt, a többi mind

lány, az utolsó órán a lányok felvették a legrövidebb szoknyájukat, és úgy búcsúztattak, hogy mindenkitől egy szál vörös szegfűt kaptam. Életem egyik legnagyobb élménye volt. Bonyhád után Szegedre mentem nevelőtanárnak 1977-ben.

M.M.: Kollégiumba?

M.I.: Igen kollégiumba, ami elég szörnyű volt, s nem a szakmai fejlődés csúcsa. Annyiból viszont jó volt, hogy rengeteg szabadidővel rendelkeztem, s kezdetben nem is tudtam, hogy mihez kezdjek ezzel. Találkoztam azonban az egyik tanárommal az egyetemről, aki azt mondta, hogy ha már Szegeden vagyok, s ennyi időm van, írjam meg a doktorimat. S így tettem. Elkezdtem könyvtárba járni, és egy év alatt összeszedtem annyi anyagot, amiből megírtam a disszertációmat, 1981-ben pedig megvédtem a dolgozatot a szegedi egyetemen.

M.M.: Mi volt a témája?

M.I.: A francia-orosz szövetség 1888-tól 1914-ig. A védéskor azonban már újságíró voltam, mert egy év után a nevelőtanároskodást is otthagytam. Visszamentem Tolna megyébe, és úgy gondoltam, hogy nem megyek vissza tanítani, hanem kipróbálom az újságírást. Egy kicsit úgy voltam, mint Balzac egyik hőse, Rastignac, aki kihívta maga ellen a sorsot. Az újságírás ilyen kihívás volt számomra. Felvettek a Tolna Megyei Népújsághoz, ahol gyakornokként kezdtem, de akkoriban minden gyakornoknak el kellett végeznie az újságíró-iskolát. Valóban felvettek belpolitika szakra, csak én közben otthagytam a szekszárdi szerkesztőséget, mert olyan keveset kerestem, hogy abból nem lehetett megélni. Két helyre is jelentkeztem: Pécsre, a főiskolára és a Magyar Rádió Pécsi Stúdiójába. Az utóbbiba vettek fel, de két szék közül majdnem a földre ültem. Amikor feljöttem a Bródy Sándor utcába, a Körzeti és Nemzetiségi Adások Főszerkesztőségébe,

hogy elintézzem a belépéssel kapcsolatos teendőket, hallottam, hogy a főszerkesztő épp telefonál: „*Te, itt van a Majoros, mit csináljak vele?*" – kérdezi a főnökétől. „*Épp most vették el a státuszt, amire fel akarjuk venni.*"

Ez volt az indulás, de szerencsére a győri stúdió egyik kolléganője elment szülési szabadságra, és az ő helyére vettek fel. Pécsett dolgoztam, de győri státuszon voltam. Így kezdődött rádiós pályafutásom, s ez már hosszabb volt, mint az előzőek, mert '79-től majdnem négy évig rádióztam. Közben az újságíró iskolát is el kellett végeznem. De amíg az ügyeim intéződtek, a belpolitika szakosok már elkezdték az évet, s én a következő csoporttal, a kultúrpolitika szakosokkal kezdhettem, s így ezen a szakon végeztem és szereztem újságíró diplomát. Pesten, a Bajza utcában, egy nagyon elegáns kis palotában, a Magyar Újságírók Országos Szövetségének a székházában a kor neves újságírói, Mester Ákos, Bajor Nagy Ernő, Győrffy Miklós, Horváth János, Rózsa Gyula stb., tartották az órákat.

M.M.: Pécsen szabad kezet kapott?

M.I.: A szabad kéz azért túlzás, egyrészt azért, mert kezdő voltam a szakmában, másrészt az újságíró mozgási szabadsága korlátok közé volt szorítva. A napi munkában a szerkesztő határozta meg, hogy mit kell csinálni. Politikai értelemben pedig három megye, Baranya, Somogy és Tolna pártbizottsága, illetve a budapesti pártközpont felügyelte a Pécsi Rádiót. A napi munka a híradózást jelentette. Aktuális eseményekről kellett rövid, egy, másfél, két perces riportokat készíteni. Ezen kívül ötperces jegyzeteket írtam, s ezeket fel is olvastam. S aztán készítettem 5–10 perces riportokat. Később volt egy zenés vasárnapi magazin műsorom, ez már egyórás volt.

M.M.: Mennyire cenzúrázták a munkáját?

M.I.: Cenzúra hivatalosan nem volt, de minden elkészült anyagot a stúdió vezetője, helyettese vagy egy vezető munkatárs meghallgatott, s aztán igent vagy nemet mondott rá. A különösen kritikus anyagok esetében pedig kikérték a pártbizottság véleményét.

M.M.: Innen hogyan kanyarodunk vissza a történelemhez?

MI. Úgy, hogy én közben, mint említettem, '81-ben megvédtem a doktorimat, s aztán már ott akartam hagyni a rádiót. Egy év rádiózás után egyébként is mélyponton voltam, és ha a főnököm kicsit rosszindulatú, akkor kirúg – teljes joggal. De jóindulatú volt, segített, hagyott dolgozni, s aztán valóban megtanultam a rádiózást. Nekem azonban menet közben elegem lett belőle, ráadásul lehetőséget kaptam arra, hogy óraadó legyek a pécsi főiskolán, a történelem tanszéken. S ez jobban tetszett. Ez úgy jött össze, hogy riportokat készítettem az egyik vasárnapi magazinomba, s ennek keretében a történelem tanszék vezetőjével is készült egy riport. Ő megismert, hogy én pályáztam hozzájuk, s azt mondta: „*Figyeljen ide, jövőre nyugdíjba megyek. Ha még mindig ide akar jönni, akkor most jöjjön!*"

M.M.: Tehát jó időben volt jó helyen?

MI: Azt hiszem igen. Bár akkor úgy tűnt, mindez a véletlen műve. A véletlenek láncolata azonban az ember életében szükségszerűséget, sorsszerűséget eredményez. Akárhogy is volt, a lényeg az, hogy 1982. június elsején otthagytam a rádiót, és ismét pályát módosítottam, ezúttal a felsőoktatás világába léptem. Harminchárom éves voltam, s bár volt egyetemi doktorim, de nagyon sok mindent be kellett pótolnom. Mindenekelőtt nyelveket tanultam. Főleg a franciát hoztam fel, s közben tanultam oroszt, angolt, németet, olaszt. A másik terület a szakirodalom volt, ahol hiányosságaim voltak. Rengeteget jegyzeteltem egyrészt az órákra, másrészt a kutatási területemmel

kapcsolatban. Változatlanul a francia-orosz kapcsolatokkal foglalkoztam, de ezúttal az orosz polgárháború idejére helyeztem a hangsúlyt, tehát az 1917–1920 közötti időszak francia politikáját vizsgáltam Oroszországban. S közben egy három hónapos párizsi ösztöndíjra szóló pályázatot is benyújtottam, s ezt 1984-ben meg is kaptam. Abban az időben ez persze még nem sokat jelentett, mert az ember nem tudhatta, hogy végül mikor mehet majd ki Franciaországba. Ezúttal is szerencsém volt, s nemcsak nekem, másoknak is, akik franciaországi ösztöndíjat kaptak, mert Kádár éppen abban az évben ment Párizsba. Ezért, akinek az ösztöndíját elfogadták, mehetett Franciaországba, így 1984. szeptember végén már Párizsban voltam.

M.M.: Mire volt elég a három hónap?

M.I.: Arra, hogy összegyűjtsek annyi anyagot, amely alapján aztán megírhattam a kandidátusi dolgozatomat. Két levéltárban dolgoztam: a Quay d'Orsay-n a külügyi levéltárban, a vincennes-i kastélyban pedig a szárazföldi hadsereg archívumában. Akkor még nem lehetett fotózni digitális kamerával, mert még nem volt, és számítógép sem, ezért rengeteget körmöltem. Néha megengedtem magamnak, hogy a fontosnak ítélt dokumentumokról fénymásolatot készíttessek. Ennek a költségét azonban az ösztöndíjamból kellett kigazdálkodnom. Ezenkívül rengeteg könyvet vettem, s akkora csomaggal jöttem haza, hogy majd beleszakadtam.

M.M.: Milyen volt érzékelni a különbséget Magyarország és Franciaország között?

MI: Az első utam után 1974-ben az egyik tanárom megkérdezte, hogy ha röviden kellene megfogalmazni, akkor mi a különbség a két ország között. Azt mondtam, hogy Franciaország színesebb. Teljesen más világ, más gondolkodásmód. Közép-Európáról akkor, tehát a hetvenes–nyolcvanas években, nagyon keveset tudtak. S még a diplomácia szótárából is hiányzott Közép-Európa fogalma. Egy sztorit szoktam ezzel

kapcsolatban elmesélni: 1984-ben a francia kormány ösztöndíjasa voltam, és az ösztöndíjasoknak gyakran szerveztek különböző programokat, kirándulásokat. Akkor épp a nemzetgyűlésbe vitték őket. Én is bejelentkeztem, az ügyintéző pedig megkérdezte, honnan jöttem. „*Magyarországról*" – mondtam. „*Az hol van?*" – kérdezte. Mire én: „*Közép-Európában*", s egy kis magyarázatot is hozzáfűztem. Az ügyintéző döbbenten rám nézett, és azt mondta: „*No, de az a szovjet blokk!*" Mondtam, tényleg az. „*Akkor nem jöhet*." – volt a válasz. Ez az egyik kellemetlen tapasztalatom. A másik pedig az volt, hogy konzultálni szerettem volna az akkori legnagyobb francia kremlinológussal, Hélène Carrère d'Encausse-szal. Be is jelentkeztem, a titkárnő mondta, jó, jöjjek majd vissza, s adott egy dátumot. Elmondtam honnan jöttem, mivel foglalkozom. Ajánlólevelem azonban nem volt. Nem is fogadott a professzor asszony. Vele nem találkoztam, de azóta jó kapcsolatom van több párizsi egyetemmel, a bordeaux-iakkal, s még néhány vidéki egyetemmel. Ezekkel személyes és Erasmus-kapcsolatom egyaránt van. De nem csak a franciákkal, más országok egyetemeivel is sikerült, főleg Erasmus-kapcsolatokat kiépíteni. Jelenleg a tanszékemnek 28 egyetemmel van ilyen együttműködése Portugáliától Litvániáig, Törökországig, s ebből 27 egyetemmel én írtam alá a szerződést.

M.M.: Hogyan került Pécsről Pestre?

MI: '90-ben védtem meg a kandidátusimat. Pécsett lettem docens, és a '90-es évek közepén családi okok miatt felköltöztünk Pestre, s aztán megpróbálkoztam az ELTE-vel, hogy van-e lehetőség bekerülni. A lejárás ugyanis kemény dolog volt, hétfő reggel mentem és szerda este jöttem haza. Így főleg a kutatásra maradt kevés időm. Akkoriban éppen négy történész professzor ment nyugdíjba: Diószegi István, Vadász Sándor, Urbán Aladár, Kiss Aladár. Így az ELTE-vel is szerencsém volt, s idekerültem. Úgy hiszem, nem csináltak rossz vásárt velem.

M.M.: Az oktatás vagy a kutatás áll közelebb a szívéhez?

MI: Mind a kettő, mert jól kiegészítik egymást. S egy bölcsész egyébként is szeret mesélni, szereti elmondani legújabb eredményeit. Az utóbbi időben azonban kutatásra nem sok időm marad, mivel hetente 14–16 órám van, és három nyelven tanítok: angolul, franciául és természetesen magyarul. Az Erasmusnak köszönhetően eddig volt portugál, spanyol, francia, német, holland, norvég, olasz, török, lengyel, román, osztrák és litván hallgatóm is. Elsősorban Közép-Európa és Magyarország érdekli őket. Egyszer az egyik spanyol hallgatómtól megkérdeztem, hogy miért éppen Budapestet választotta? Odament a szobámban levő térképhez, és megmutatta, hogy neki és általában a spanyoloknak Európa kb. Franciaország keleti részéig terjed. Kíváncsi volt arra, hogy mi van a Rajnán túl. Tehát Közép-Európa s így Magyarország nekik az egzotikumot jelenti.

M.M.: Van különbség a magyar és a külföldi hallgatók tudásszintje között?

MI: Van, mégpedig egyértelműen a magyar hallgatók javára. Jóllehet tudom, hogy a színvonal nálunk is csökken, megyünk lefelé, de a mi hallgatóink még mindig többet tudnak, mint a külföldiek. Csak remélni merem, hogy nem jutunk lejjebb, bár jó úton haladunk, sajnos.

M.M.: Ha össze kell foglalnia, hogy mi egy történész feladata ma, mit válaszolna? Menedzselés, oktatás, kutatás?

M.I.: Mind a három, de az utóbbi időben a menedzselés egyre fontosabb. Kutatáshoz, oktatáshoz egyaránt pénzt kell szerezni, s ez elég sok időt, energiát igényel. Az óraszámok is magasak, ha a külfölddel hasonlítjuk össze magunkat. A kutatás így sajnos háttérbe szorul, pedig enélkül nehéz az oktatás színvonalát tartani, és főleg emelni. A kutatás azonban nemcsak pénzt, hanem nagyon sok szabadidőt is igényel. Manapság

ebből is kevés van és ez szintén a színvonal rovására megy. Nagyon fontos még az együttműködés más, elsősorban külföldi egyetemekkel. Szerencsére, ezen a téren a tanszék igen jól áll.

M.M.: Hogyan látja a mai magyar történelemtudomány helyzetét?

M.I.: Nehéz kérdés, mert a magyar történésztársadalom sokrétű, sokféle irányzat található benne, s természetesen mindenki a maga módszerére esküszik, azt tartja egyedül üdvözítőnek. Ebből következően a magyar történelemtudomány nem egységes. Van azonban egy közös probléma, s ez nemcsak a történészeké, hanem általában a humán tudományoké: helyük, szerepük a tudományok egészében. Az utóbbi időben a természettudományok, az alkalmazott tudományok dominanciája érvényesül, ami azért probléma, mert minden tudományterületnek megvannak a sajátosságai, játékszabályai, s nem lehet, nem szabad egységesen kezelni a tudomány világát. Sajnos a humán tudományok háttérbe szorulnak, érdekérvényesítő képességük nem igazán erős sem a tudományok egészében, sem a politikában.

M.M.: Mit üzenne a fiatal történészeknek?

M.I.: Ez a másik nehéz kérdés. Úgy tűnik, a végére marad a neheze. Azért nem könnyű erre válaszolni, mert egyelőre nem látom a jövőt, különösen a fiatalok számára nem, de a többi korosztálynál sem. Ennek ellenére azt kell mondanom, a helyzet mégsem reménytelen. Azért nem, mert ha valaki el akar érni valamit, előbb vagy utóbb, de megteheti, megvalósíthatja a céljait. Ha fiatal lennék, mondjuk harmincas, azt mondanám, enyém az egész világ. Ehhez persze nagyon sokat kell dolgozni, kutatni, írni, publikálni és várni. Pontosabban kivárni a megfelelő pillanatot. Utazni és nyelveket tanulni. Ki kell használni az Európai Unió nyújtotta lehetőségeket. Természetesen az egyéni döntés, hogy valaki elindul-e ezen az úton, vagy olyan pályát választ, amelyik

biztosabb megélhetést nyújt. Akinek már családja van, teljesen érthető, ha az utóbbit választja. Bármelyiken is indul el valaki, Dumas *Monte Cristo grófja* című regényének utolsó mondata mindkettőre érvényes: „*Várni és remélni!*"

Készítette: Manhercz Orsolya és Marchut Réka

(Budapest, 2011. május 16.)

„AZ EMBER A SAJÁT ÚTJÁN HALAD, A SAJÁT KÉRDÉSEIT TESZI FÖL…”

Interjú Veliky János történésszel

Modern Magyarország: Milyen szerepe volt a családnak vagy az iskolának a pályaválasztásában?
Veliky János: A kutatói pályának tagadhatatlanul van szociális, családi és társadalmi háttere. Ez szerencsés esetben kedvező indíttatást adhat. Én nem értelmiségi környezetből indultam, amely bizonyos ideig jelenthet hátrányt a tudományos pályán, ám abszolút értelemben bizonyosan nem, hiszen az alapértékek tekintetében nincs különbség a foglalkozási körök tekintetében, és ahogyan az ember a kutatói pályáján előrehalad, úgy a családi háttérnek egyre kisebb jelentősége van. Az ember a saját útján halad, a saját kérdéseit teszi föl, és igyekszik arra saját válaszokat adni. Vitathatatlan, hogy az egyetemre kerülésemnél is van ilyen értelemben a szociális hétteremből fakadó esetlegesség. Még gimnazista koromban sem voltam tisztában az egyetem fogalomkörével, bár az is tagadhatatlan, hogy találkoztam – részben általános iskolában, de középiskolában feltétlenül – egy-két olyan tanárral, akik ilyen irányban is kinyitották előttem a világot. És egyébként nem készültem föltétlenül történésznek sem, bár ha így utólag visszatekintek, bizonyos történészi képességek már megmutatkoztak a felfogásomban. Miután szegények voltunk, jól kereső szakmát óhajtottam választani, és vegyész akartam lenni. Volt is bizonyos hajlandóságom erre, szerettem például a kémiát és a fizikát, illetve a matematika bizonyos részeit. Egy alkalommal gimnazista koromban például a kémia tanárom elvitt néhányunkat az egyetemhez kacsolódó Debreceni

Atommagkutató Intézetbe, ott egy kiváló fizikus, Marx György előadását hallgattuk meg, aki annyira megnyerő és meggyőző volt, hogy utána gyorsan be is szereztem néhány fizika szakkönyvet, melyeket ő említett.

M.M.: Említette a történészi képességeket. Melyek ezek? Mitől lehet jó történész egy történész?

V.J.: Ezek az alapképességek talán nem is annyira specifikusak, s már középiskolás korban feltűnnek, sőt egy általános iskolásnál is megvannak már. Az egyik a kombinatív készség, ami persze más területen is jól jön, ám ha ez egy történész esetében nem működik, gondok lehetnek. A kombinációt mindig is nagyon élveztem, rá tudtam jönni egy-két összefüggésre magamtól, akár matematikában, akár fizikában vagy kémiában. A másik képesség – és ez ugyancsak majdnem minden tudományterületen jelentőséggel bír – a kísérletezésre való hajlam. Nagyon élveztem, hogy egy jelenséget, amelyet látok, le tudom írni és képletekbe tudom foglalni. Tulajdonképpen ez a történészi alkotó munkának is a lényege.

M.M.: Hogyan jutott el mégis a történelemhez?

V.J.: Úgy látszik, hogy a különböző képességek kombinációjából nálam mégis csak a történelem iránti érzékenység jött ki. Azt hiszem, hogy a kombinatív képességen kívül a történésznek még szüksége van a leírás, az előadás, a mesélés hajlamára, és azt gondolom, hogy ez bennem is meg volt. Tehát sok minden érdekelt, amely most is jellemző rám. Ez néha szétszórtságot eredményezett, különösen kezdetben, amikor az ember nem tudja jól összefogni a figyelmét. Olyan tanár pedig nem volt körülöttem, aki összefogott volna, és rákényszerített volna bármire is. Bekerültem a debreceni egyetemre, ott véletlenül akkor ment nyugdíjba az az egyetemi tanár, aki reformkorral, 1848-cal, mondjuk így 18–19. századdal foglalkozott. Felajánlották, hogy foglalkozzam a 19. századdal, amely nekem tetszett, érdekelt is a téma, így ezt kezdtem kutatni. Ekkor

viszont az elszigeteltséggel kellett megküzdenem, hiszen a Trianon utáni Magyarországra minden tekintetben az egyközpontúság volt jellemző, vidéki szellemi-tudományos műhelyek valójában nem léteztek, jellemző módon még annyira sem, mint a modern reformgondolkodás hajnalán, a 18–19. század fordulóján, ahol a szellemi „zsibongásban" a Dunántúl és a Tiszántúl mellett Kassa, Nagyvárad, Kolozsvár, Marosvásárhely is megszólalt. A „genius loci" jelentőségét nem lehet kellőképpen értékelnünk.

M.M.: Akkor mondhatni, hogy a véletlen hozta úgy, hogy ez lett a szakterülete?

V.J.: Inkább azt mondanám, hogy a véletlennek is van szerepe abban, hogy a reformkorral, illetve a 19. századdal foglalkozom. Abban azonban, hogy mely területeket választottam ki, és milyen problematikát, már nincs. Ebben az összefüggésben már eléggé a saját fejem után mentem.

M.M.: Hogyan rajzolódtak ki a témái? Hogyan jött például a sajtótörténet?

V.J.: Ó, a sajtótörténet az véletlen volt, mert ebbe a kutatásba az 1985-ben megjelent sajtótörténet második kötetének szerkesztői vontak be, én magam nem akartam sajtótörténettel foglalkozni, és hogy ha tudom, milyen nehéz, milyen kellemetlen, akkor egészen bizonyosan nem mentem volna bele. Az viszont nem véletlen, ahogyan elkezdtem szőni a témákat. Amikor a sajtótörténeti témakört Gergely András kollegámmal megkaptuk, vagyis megüzenték, hogy mit kell csinálni, azon kezdtünk gondolkodni, hogy milyen formát adhatunk az egésznek. Borzasztó nagy mennyiségű és kitűnő forrásanyag állt rendelkezésre, amit össze kellett fogni, ezért megkerestük a jelenség „gyújtópontját", vagyis a sajtó társadalmi funkcióját. Világossá vált, hogy a sajtó a társadalmi nyilvánosságban helyezkedik el, és végül tulajdonképpen úgy írtunk sajtótörténetet, hogy az nyilvánosságtörténet is volt egyben.

Egyébként kutatási témáim kiválasztásában természetesen a historiográfia bír nagyon nagy jelentőséggel, hiszen megmutatja egy tudománynak az arculatát, a karakterét, nemcsak a részeredményeket, hanem az egészet is. Így persze a történetkutatónak kezdetben saját tudományának a karakterét kell megismerni, hogy tudja, milyen irányban lehet haladnia, és milyen feladatok várnak rá. A historiográfia megmutatja az üres foltokat. Én szerencsére viszonylag jó historiográfiai képzést kaptam Debrecenben, ugyanakkor több tudományterülethez kerültem közel (történettudomány, néprajz, irodalom, nyelvészet) és nagy vonalakban láttam azt is, hogy melyek azok a vonulatok, amelyek érdekesek, melyek azok az irányok, amelyeket én inkább elvetnék, és hol vannak azok a pontok, ahol esetleg magam megjelennék.

Hangsúlyozni szeretném, hogy az elmúlt évtizedek magyar történettudománya hatalmi ideológiai befolyásoltsága ellenére is önálló tudott maradni. Számos kitűnő életpálya átívelte 1945-öt, és a történettudomány „marxizmusa" sem deformálta annyira a gondolkodás hálóját, hogy a korszerű kísérleteket teljes mértékben megakadályozta volna. A történettudománynak olyan rendszere alakult ki tehát, amely lényege szerint a jelentős személyes teljesítményekre, illetve öntisztító szakmai vitákra épült. Igen tiszteletre méltó vonása ez az 1945 utáni magyar történettudománynak. Saját szűkebb szakterületemre tekintve a „felülről" gerjesztett vitáknak nem nagyon lett tudományos hozadéka (pl. az ún. nacionalizmus vitának), másokat viszont túl korán zártak le (pl. az ún. Szekfű-vita), ugyanakkor például Varga Jánosnak, Szabad Györgynek, részben Vörös Károlynak köszönhetően a politika- és társadalomtörténeti kutatásban a szemlélet valóban megújult, vagy a legjobb hagyományok folytatódtak. Az eszme- és kultúrtörténet területén pedig a szomszédtudományokkal összefogva lehetett komoly eredményeket elérni, én korábban Szauder József, később Németh G. Béla munkáit tekintettem ilyennek. Eddigi munkásságom szorosabban véve ide kötődik.

M.M.: Ez azt jelenti, hogy az egyes kutatásai vagy részkutatásai egyenrangúak, nincs olyan eredmény, amit kiemelne?

V.J.: Pár évvel ezelőtt összeállítottam egy tanulmánykötetet *A változások kora* címmel, bekerült az említett kötetbe első írásaim egyike, egy előadás hosszabb, bővített változata, amely 1977-ben született, tehát meglehetősen régen. Egybevetve az utána következőkkel, megfigyelhető írásaimban valamiféle szemléleti stabilitás. Ezt lehetne konzervativizmusnak is tekinteni, bár én nem nevezném annak, ugyanis a kalandozások után az összegző szemléletnek köszönhetően az eredmények össze is állhatnak kerek egésszé, és inkább erről lehet itt szó. Nem akarom misztifikálni a folyamatot, mert nem arról van szó, mint a szépirodalomban, hogy az ihlet hatása alatt szinte akaratom ellenére íródik az anyag, de a hasonlatosságot sem lett letagadni. Mindegyik területen kell bizonyos intuíció. A korábban említett kombinatív készség hosszan művelve és nagy mennyiségű tudományos és kulturális ismerettel megalapozva, kétségtelenül meghozza az intuíciót is.

M.M.: Hogyan lehet a kutatói tevékenységet összeegyeztetni az oktatói tevékenységgel?

V.J.: Meg kell mondjam, hogy nehezen. Tudom, sokan azt mondják, hogy nem lehet elválasztani a pedagógiai munkásságot a tudományos munkásságtól. A pedagógia felől közelítve ez tagadhatatlan, de fordítva nincs így. Én nagy pedagógiai erudícióval dolgoztam, amely bizony rengeteg időt elvett a tudományos munkától.

M.M.: Milyen oktatói módszereket alkalmaz, milyen történelemszemléletet ad át a hallgatóknak?

V.J.: Azt kérdezik, hogy milyen pedagógiai felfogással fordultam az egyetemi hallgatók felé, vagyis a felnőttekhez? Engem az oktatástól függetlenül is érdekelt a pszichológia, és egy idő után rájöttem arra, hogy egy 18–24 éves embert alapvetően már nem lehet megváltoztatni. Az alaptulajdonságok 3–4 éves korban kialakulnak, néhány dolog a

kulturális széférában a szülőktől és az iskolától még jöhet, a szorgalmat, a kitartást és pár dolgot általános iskola elején még lehet formálni, ám ezzel aztán le is van zárva a folyamat. Ezért bír oly nagy a jelentőséggel egy tanítónak, egy tanítónőnek a munkássága. Az első osztályos tanítónőm anyám után mindenkinél nagyobb befolyást gyakorolt rám azzal, hogy bizonyos szorgalomra és rendre megtanított.

Akkor mit lehet tenni az egyetemen? Azt tapasztaltam, hogy egyetemre úgy kerülnek be sokan, hogy nem ismerik önmagukat, sem a racionális, sem a finomabb lelki szféráikat, amelyeknek ismerete nélkül azonban nem lehet dolgozni. Ha valamit egyetemen hozzá lehet tenni egy fiatal ember személyiségének fejlődéséhez, az, hogy kitalálom, ki ő, milyen képességei vannak valójában. Voltak „nagy találataim", tagadhatatlan, sok egészen magas kvalifikációt elnyerő személyiség is. Közöttük számos olyan, aki nem találta a helyét, és úgy látszik én kellettem ahhoz, hogy elrendeződjenek a dolgai. Kisebb részben emberileg, nagyobb részben pedig olyan szempontból, hogy lehet-e kutató, ha igen, milyen témát válasszon.

Meglehetősen korán rájöttem arra is, hogy a jelentős tanár-személyiségek mellett intézményekre is szükség van, ezért szerveztem szakkollégiumokat Debrecenben a '80-as évek közepén, hiszen a szakkollégium különösképp alkalmas a képességek karakterének a megtalálására, keresésére és bizonyos értelemben a befolyásolására is. A Nyugat-Európában kialakult a különféle *college*-ok rendszere éppen az a keret, ahol a személyes vonások kiformálása eredményesen történhet, mivel ott az oktatás azt akarja elérni, hogy mindenki a saját egyéni adottságait, karakterét próbálja megkeresni.

M.M.: Milyen kapcsolata van a kortárs történészekkel?

V.J.: Olvastam a műveiket, amikor olyan idős voltam, mint Önök. Akkor roppant nagy kíváncsisság élt bennem, amely egyébként ma is megvan. Történetírói iskolákat olvastam, s persze idegen nyelvű szakirodalmat is. Két szakterület eredményei keltették

fel különösen a figyelmemet, egyrészt a magyar és a német szakirodalomban a társadalom- eszmetörténet, illetve ezek mellett a német filozófia és szociológia. Itt hangsúlyozni szeretném, hogy nem általános filozófiára gondolok, hanem tulajdonképpen kultúrhistóriára, kultúrfilozófiára, ami közelebb van a történelemtudományhoz, és persze eléggé különböző iskolákról van szó, Jürgen Habermasról csakúgy, mint Niklas Luhmannról vagy Reinhart Koselleckről.

Ami pedig a kortársakat illeti, erős volt, erős ma is bennem a közösségi érzés. Kíváncsi voltam a kortársaimra, néhányukkal kialakítottam szorosabb együttműködést, publikáltunk is együtt, munkacsoportokban dolgoztunk. Ám ez nem jelenti azt, hogy ne kerestem volna állandóan a saját utamat.

M.M.: Mit gondol a történész saját korához való viszonyáról?

V.J.: Erre nagyon könnyen is lehetne válaszolni, hiszen több példa hozható a közelmúltból, hogy egy történész politikai szerepet vállalt. És én azt gondolom, hogy ez teljesen rendjén való. Nem voltam meglepődve, amikor Szabad György például belépett a közpolitikába, bár őszintén szólva nem számítottam rá. Évtizedek óta ismerem őt, de korábban soha nem számítottam arra, hogy eljön az az idő, amikor ő belőle Magyarország központi politikáját maghatározó személyisége válhat. Többek között, hogy ez bekövetkezhetett, jelenti számomra a rendszerváltozás tényét. Én ’89–90-t valóban a szabadság éveiként éltem meg, és nem azon lepődtem meg, hogy egy történész belépett a közpolitikába az új világ eljövetelével, hanem azon, hogy eljött az új világ, mert ezt nem nagyon reméltem!

Persze természetes, hogy egy ambiciózus történetíró tapasztalatait a politikai szférában is igyekszik hasznosítani, hiszen a kettő nem válik el egészen egymástól, bár a különbséget is világosan kell látni. Ne legyünk álszentek, állandóan összeszövődnek a szálak: a politika a tudomány világával, és fordítva. Azt sem tartanám különösnek, ha

egy politikus foglalkozna történettudománnyal. Tudjuk jól, hogy az első jelentős magyar történetíró, Horváth Mihály is működött a közpolitikában. Nem beszélve arról, hogy egy-egy politikus a tapasztalatait visszaemlékezésben, memoárban, naplóban fogalmazza meg, amely szintén valamiféle összegzése, akár történetírói összegzése is politikai munkásságának. Persze ugyanakkor azt nem szabad elfelejteni, hogy ez két önálló, sajátos szabályok szerint működő szakma.

M.M.: A politikán kívül milyen lehetősége van egy történésznek a közvélemény formálására? Van-e erre lehetősége?

V.J.: Természetesen, főként a történész képes a közvéleményt formálni. Gyakran elhangzik, hogy nem jó állandóan a történeti múltban élni. Én is azt gondolom, hogy valóban nem jó. Ám a múltból nem lehet kiszakadni, mert folyamatban élünk, amely folyamatnak részét képezi az előzmény is és jelenkor is. Akár idézhetjük Széchényi *Hitel* című munkájának befejező gondolatait, ahol a szerző a magyarság jövőjét történeti perspektívában mérlegeli, ifjú vagy öreg?! Arról van szó, hogy elmúlt, eljárt felette az idő, vagy pedig nem, van jövője. Ezt a perspektívát mindenki használja, s ezt történeti tapasztalatnak nevezzük.

M.M.: Min dolgozik most? Milyen a jövőbeli tervei vannak?

V.J.: Most egy monográfia keretében a reformkor fontos pillanatával, az 1840-es évek közepén a modern polgári politikai programalkotás módjával, szellemi-eszmei kereteivel foglalkozom. Ennek egy része az *Irodalomtörténet*ben megjelent. Szellemi programokat természetesen az 1830-as években, sőt a 18–19. század fordulóján is alkottak, azonban ezek politikai törekvéssé vagy rendszerré az 1840-es évek elején váltak, részben nagy politikai viták révén. Széchenyi és Kossuth vitája például azt

mutatja be, hogy mennyire lehetségesek különböző megközelítések, mit érnek, hogyan épülnek fel és milyen az egymáshoz való viszonyuk.

A feladat az eddigiektől eltérő módszertani megközelítést is igényel, hiszen a polgárosodás reformkori folyamata sem a hagyományos rendi-feudális formációval, sem a polgári osztály-megközelítésekkel (főként annak merev, marxista változatával) nem ragadható meg. Jellemző módon a reformkor lényeges vonását a „szabálytalan életpályák" jelenítik meg, amikor például Széchenyi – saját megítélése szerint is – magyar nemes és polgár egyaránt, miközben fontos értelmiségi szerepköröket is betölt. Ez a korszak más, jellegadó személyiségei (Wesselényi, Kölcsey és mások) esetében, illetve a parasztság vagy a funkcionális polgárság szélesebb köreiben is megfigyelhető. Tehát finomabb, az átmeneti helyzeteket jobban feltáró fogalmakkal kell élnünk, ebben a tekintetben Niklas Luhmann és Reinhart Koselleck történeti változáselméletének alkalmazását nagyon gyümölcsözőnek érzem, hiszen a történeti folyamatok – ismert módon – legjobban magával a változással (illetve annak típusaival) jellemezhetők.

AZ INTERJÚBAN EMLÍTETT MŰVEK BIBLIOGRÁFIAI ADATAI:

Veliky János: A programalkotó politikai viták *nyelvi-kulturális* kerete a reformkor második évtizedében. Irodalomtörténet 92. (2011) 291–320.

Veliky János: A változások kora. Polgári szerepkörök és változáskoncepciók a reformkor második évtizedében. (Habsburg történeti monográfiák 8.) Bp. 2009.

Készítette: Manhercz Orsolya és Szilágyi Adrienn

(Budapest, 2011. május 27.)

SZÁMUNK SZERZŐI:

Bern Andrea – Az ELTE BTK ÚJ- és Jelenkori Magyar Történeti Doktori Programjának doktorjelöltje, a Terror Háza Múzeum munkatársa.

Bognár Szabina – Az MTA fiatal kutatója, jogi előadója.

Divinyi Zsombor – Az ELTE BTK ÚJ- és Jelenkori Magyar Történeti Doktori Programjának doktorandusza.

Dombovári Ádám – Az ELTE BTK ÚJ- és Jelenkori Magyar Történeti Doktori Programjának doktorjelöltje, az Edmontoni egyetem munkatársa.

Erdős Kristóf – Az ELTE BTK ÚJ- és Jelenkori Magyar Történeti Doktori Programjának doktorandusza, a Sziklakórház munkatársa.

Klestenitz Tibor – Az MTA tudományos segédmunkatársa.

Melkovics Tamás – Az ELTE BTK ÚJ- és Jelenkori Magyar Történeti Doktori Programjának doktorandusza.

Tevesz László – Az ELTE BTK Új- és Jelenkori Tanszékének tudományos segédmunkatársa, doktorjelölt.

Vágvölgyiné Bene Orsolya – A Nógrád Megyei Intézményfenntartó Központ munkatársa.